

De uregerlige

Den islandske almue og øvrighedens reformforsøg 1700-1870

Christina Folke Ax

INTERIOR
OF ICZLAKUO BCT.

Københavns Universitet Ph.d.
afhandling
2003

Indholdsfortegnelse

<i>Fortegnelse over tabeller og illustrationer</i>	4
<i>Forord</i>	5
<i>Kapitel 1: Indledning</i>	8
Problemstilling	8
Forskernes karakteristik af almuen i perioden 1700-1870	11
Inspirationskilder og metode	15
Viden og autoritet	19
Afhandlingens opbygning	22
<i>Kapitel 2: Forskelle i det islandske samfund 1700-1870</i>	24
Et samfund af bønder	24
Eliten på Island	30
To kategorier af bønder	37
Elitens relationer til almuen	44
Opsamling	51
<i>Kapitel 3: Øvrigheden og reformforsøgene</i>	53
Kongen, Island og embedsmændene	53
Øvrighedens opfattelse af landets problemer	61
Metoder til at regulere almuens adfærd	73
Uldfabrikken i Reykjavik og selskabet i Flatey	80
Opsamling	86
<i>Kapitel 4: Almuen og reformerne</i>	88
Almuens livsvilkår	88
Forsøg med kornavl og kværne	98
Jordforbedringer	104
Forbedringer og foretagsomhed blandt dele af almuen	110
Initiativer rettet mod fiskeriet	115
Opsamling	123
<i>Kapitel 5: Tilegnelse af viden blandt almuen</i>	126
Rammer omkring videreførelse af viden	126
Eksempel på almuens fortolkninger	138
Bøgerne og lånerne	143
Effekten af biblioteket	152

Opsamling	159
<i>Kapitel 6: Et anderledes liv i Reykjavik</i>	<i>161</i>
Reykjavik som fremmedelement	161
En sag om et mordforsøg	168
Kendetegn ved livet i Reykjavik	176
Folk ved fabrikken i Reykjavik	186
Opsamling	193
<i>Kapitel 7: Måder at omgås og omgå autoriteter</i>	<i>196</i>
Eksempler på autoritet i almuens hverdag	197
Åbenlys modstand mod autoriteterne	207
Former for undvigelse af autoriteten	215
Eksempler på passiv modstand	223
Forsøg på at påvirke sin egen situation	228
Opsamling	232
<i>Kapitel 8: Afrunding</i>	<i>234</i>
Reformforsøg, viden og autoritet	235
Det komplekse samfund	243
Almuen og historien	247
<i>Resumé</i>	<i>250</i>
<i>Abstract</i>	<i>251</i>
<i>Bilag 1. Omfanget af køkkenhaver og jævnedes tuer og anlagte gærder og grøfter i Flateyjarhreppur 1849-1870</i>	<i>252</i>
<i>Ord- og navneliste</i>	<i>263</i>
<i>Kilder</i>	<i>268</i>
<i>Litteratur</i>	<i>271</i>

Fortegnelse over tabeller og illustrationer

Tabeller

Tabel 1: Jordforbedringer i Barðastrandar syssel mellem 1802 og 1847	s. 110
Tabel 2: Jordforbedringer i Snæfellsnes syssel mellem 1802 og 1847	s. 111
Tabel 3: Jordforbedringer i Dala syssel mellem 1802 og 1847	s. 111
Tabel 4: Fangsten fra dæksbåde på haj- og torskefiskeri fra Flatey i Breiðafjörður 1834 til 1846	s. 118
Tabel 5: Oversigt over fangst fordelt på bådtype i 1776	s. 119
Tabel 6: Antal bøger tilhørende Flateyjar Framfarastiftun fordelt på emne og sprog 1844 og 1858	s. 145

Illustrationer

Kort over Island	s. 7
Kort over Island med markering af Reykjavik og Flatey	s. 17
Årscyklus på en islandsk gård i det 18. og 19. århundrede	s. 109
Grundplan over en mindre islandsk gård	s. 142
Kort over Flateyjarhreppur	s. 144
Biblioteket på Flatey	s. 152
Kort over Reykjavik 1801	s. 163
Eyvindarkofi	s. 218

Forsideillustrationen forestiller det indre af en islandsk hytte, som den blev fremstillet af John Ross Browne i midten af det 19. århundrede. J. Ross Browne: *The Land of Thor*. London 1867, s. 536.

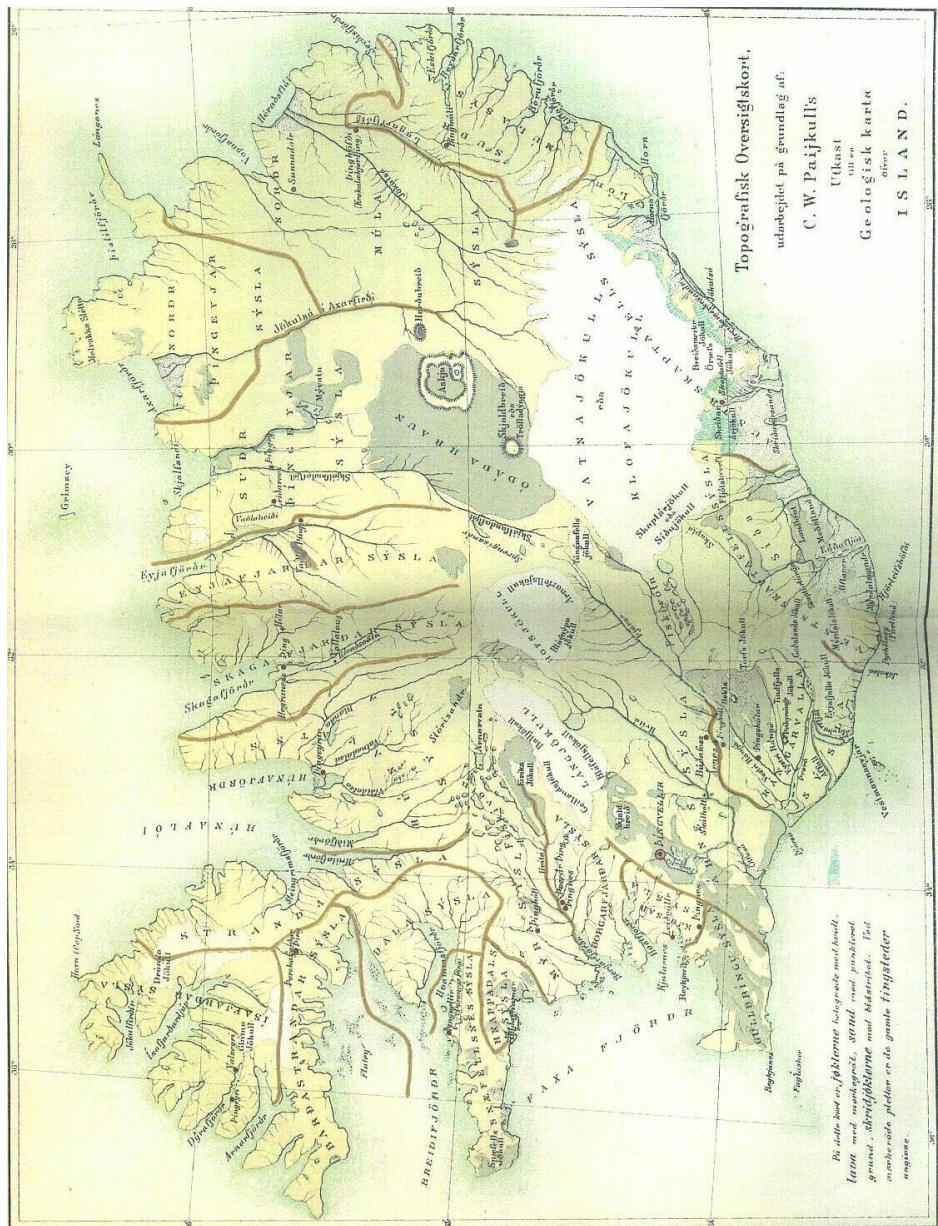
Forord

Afhandlingen er blevet til på grundlag af et stipendium fra Statens Humanistiske Forskningsråd, og derudover har jeg modtaget støtte fra både Stiftamtmand Regensburgs legat og Professor Ludvig Wimmer og Hustrus legat. Sidstnævnte har desuden givet et boglegat til indkøb af islandske bøger, og Stofnun Árna Magnússonar i Reykjavík støttede en af mine studierejser til Island. Som et led i projektet tilbragte jeg 3½ måned ved Scott Polar Research Institute ved Cambridge University. Det var både spændende og inspirerende. Derudover har jeg i flere omgange været på Island, hvor jeg hver gang har mødt lutter venlighed, tålmodighed og hjælpsomhed – både fra de ansatte på Þjóðskjalasafn Íslands (Islands nationalarkiv) og på Landsbókasafnið (Landsbibliotket). Historikerne ved Háskoli Íslands og forskere tilknyttet Reykjavíkur Akademían også været en hjælp ved blandt andet at henvise til interessante vinkler og kilder, der kunne gøre projektet bedre. De ansatte ved Institut for Historie ved Københavns Universitet bør ligeledes takkes for at have taget godt imod mig og dannet rammerne om en indholdsrig og til tider festlig hverdag.

Der er derudover mennesker, der bør nævnes særligt. Anna Agnarsdóttir, Magnús Hauksson og Karen Oslund har været så venlige at tillade, at jeg kunne henvise upublicerede afhandlinger og manuskripter. Palle Ove Christiansen, Dansk Folkemindesamling, har været min vejleder. Han skal især have tak for hele tiden at insistere på, at jeg kunne gøre det bedre. Juliane Engelhardt, Nina Stender Pedersen, Mikkel Venborg, Benedicte Fønnesbech-Wulff og Trine Lassen har læst afhandlingen i forskellige udgaver og faser og har alle kommet med forslag til relevante rettelse. Trine Lassen skal have en særlig tak for at tage sig tid til at læse afhandlingen to gange. Uden hende, ville den have været både længere og kedeligere. Einar Hreinsson og Hrefna Róbertsdóttir har været sparringspartnere i endeløse diskussioner om forskellige vinkler på islandsk historie. Hrefna skal ligeledes have tak for at læse dele af afhandlingen i sidste øjeblik. Endelig er der mange mennesker – familie, gode venner og kolleger – der på forskellig vis har hjulpet mig med at bevare forstanden i det omfang, det nu engang er muligt. Ikke mindst ved at lytte til mine beklagelser, små historier om

afdøde islændinge og entusiastiske fortællinger om, hvorfor den islandske almue nu engang er så spændende.

Kort over Island.
 Hentet fra Kr.
 Kaalund: *Bidrag*
 til en historisk-
 topografisk
 Beskrivelse af
 Island bd. 2.
 København 187-
 1882, s. 346.

Kapitel 1: Indledning

”I Landet ere duelige Folk til mange Foretagender, men fattes Kræfter og Anstalter at kunde benytte sig af Landets Producter”.
Amtmand Ólafur Stefánsson

1769¹

Det indledende citat stammer fra et brev, som den islandske amtmand, Ólafur Stefánsson, skrev til Rentekammeret i København i 1769. Det rummer på mange måder essensen af øvrighedens holdning til situationen på Island i det 18. og 19. århundrede. Landet havde mange ressourcer, både menneskelige og naturlige, men alligevel var forholdene elendige. I det 18. århundrede blev befolkningstallet, og dermed efter datidens opfattelse samfundsudviklingen, gang på gang sat tilbage af en række epidemier og naturkatastrofer, og i myndighedernes øjne blev konsekvenserne heraf forstærket, fordi befolkningen ikke forstod at udnytte ressourcerne tilstrækkeligt indenfor landbrug og fiskeri. I det 19. århundrede skete der en gradvis vækst i befolkningen og begyndende ændringer indenfor de islandske næringsveje, men ifølge de islandske og danske embedsmænds mening var der stadig mange problemer forbundet med befolkningens levevis. Øvrigheden forsøgte derfor i både det 18. og 19. århundrede på forskellig vis og med vekslende held at påvirke den islandske almue til at opføre sig anderledes og på en måde, som øvrigheden fandt hensigtsmæssig.

Problemstilling

Afhandlingen tager udgangspunkt i nogle af disse forsøg på at forme og dirigere almuens opførsel i bestemte retninger. Hensigten er ikke at beskrive tankegangene bag myndighedernes reformforsøg, som har været studeret før, men i stedet at undersøge hvorledes forskellige dele af den islandske almue udnyttede og

¹ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771. Brev fra amtmand Ólafur Stefánsson til Rentekammeret 5. sept. 1769.

reagerede på myndighedernes tiltag.² Intentionen er at bruge almuens levevis som omdrejningspunkt og på nært hold undersøge, hvordan mødet mellem øvrigheden og forskellige dele af almuen fandt sted. På den måde skulle det være muligt at få indblik i, hvordan og i hvor stor udstrækning almindelige mennesker selv var med til at forme den verden, de levede i.

Spørgsmålet er vedkommende, fordi der er noget paradoksalt over situationen omkring øvrighedens tiltag. I betragtning af hvor meget, der blev gjort for at forandre den islandske almues levemåde, er det nemlig bemærkelsesværdigt hvor få af initiativerne, der tilsyneladende lykkedes efter hensigten. Det gælder især for det 18. århundrede, hvorimod der var mere fremgang at spore i det 19. århundrede, om end mange ændringer først slog igennem i århundredets sidste halvdel. Således er det først efter 1870'erne, at man for alvor kan iagttage en række grundlæggende samfundsmæssige forandringer, som bl.a. større vægt på fiskeriet og mere effektivitet indenfor både dette erhverv og landbruget, etablering af landbrug- og børneskoler, foreningsdannelse og øget politisk indflydelse.³ Man må på denne baggrund undre sig over, hvorfor øvrighedens forsøg på at skabe forandringer i det 18. og 19. århundrede egentlig ikke slog igennem tidligere?

En forståelse for den tilstand, der tilsyneladende prægede det 18. og 19. århundrede, kan efter min mening ikke opnås uden at inddrage den islandske almue i historieskrivningen. Det må antages, at netop almuens manglende deltagelse i øvrighedens reformforsøg må have været en afgørende hindring for deres gennemførelse. På den anden side må man spørge, om den manglende deltagelse skyldtes, at almuen forholdt sig passiv, eller om der kan gives andre forklaringer. Var der virkelig tale om, at befolkningen var så kuet af al

² I afhandlingen anvendes skiftevis begreber som reformforsøg, initiativer, tiltag og projekter til at betegne måder at forme almuen på, som øvrigheden forsøgte sig med. Hermed henvises til tiltagens tentative karakter og til det forhold, at de havde til hensigt at omforme almuen på forskellig vis. Begreberne blev ikke anvendt i samtiden, hvor man oftere talte om f.eks. forbedringer, genrejsning og projekter.

³ Jfr. f.eks. Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlagsson: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 59. Gunnar Karlsson: *The History of Iceland. Malaysia 2000*, s. 200-301. Sigurður Sigurðsson: *Landbrug og landboforhold i Island. Danmarks indsats for det islandske landbrugs udvikling*. København 1940. Th. Krabbe: *Island og dets tekniske udvikling gennem tiderne*. København 1946. Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition. Labour and socio-economic change before 1940*. Skrifter utgivna av ekonomisk-historiska föreningen i Lund XLV. Lund 1985. Ifølge Magnússon finder disse socio-økonomiske forandringer først sted efter 1880.

modgangen, at folk ikke havde overskud til at foretage selv små forbedringer til deres eget bedste, eller kunne en af forklaringerne måske være, at den jævne befolkning gjorde noget andet end øvrigheden havde til hensigt? Var der tale om et møde mellem forskellige parter i samfundet, der kun delvist forstod hinanden? Og var der nogle almuefolk, der forstod at udnytte de muligheder, de blev præsenteret for, samtidig med at andre ikke gjorde?

Til en vis grad er disse spørgsmål retoriske. Jeg vil i afhandlingen argumentere for, at den islandske almue langt fra var passiv, hverken i det 18. eller det 19. århundrede. Befolkningens handlemuligheder var nok underlagt mange begrænsninger fra både øvrighedens, købmændenes og naturforholdenes side, og en handlekraftig almue kan være svær at få øje på, hvis man udelukkende leder efter folk, der adlød myndighedernes påbud. Når almuen ikke efterlevede øvrighedens reformtiltag, kan det dog ikke mindst skyldes, at reformforsøgene ikke altid tog afsæt i almuens daglige vilkår og kulturelle forståelse af verden. Derfor passede reformerne i virkeligheden ikke ind i almuens levevis. Reformerne var tilsyneladende del af et kulturmøde mellem elite og almue, og det var i dette møde, at den islandske almues handlemåde kan karakteriseres som ”uregerlig”, som afhandlingens titel hentyder til. Reformerne er således af og til blevet stemplet som mislykkede af både samtiden og eftertiden, fordi de blev udnyttet af almuen på en ”forkert” måde og derfor fik nogle helt andre konsekvenser, end det var meningen.

Der var på den anden side også reformer, som blev vurderet som vellykkede, fordi dele af befolkningen rettede sig efter de påbud, der blev givet. Det vil imidlertid være forkert blot at opfatte disse mennesker som viljeløse marionetter. Udgangspunktet for analysen må derimod være, hvorledes projekterne stemte overens med en allerede etableret levevis, eller hvordan de blev tilpasset hertil af almuen selv. I stedet for at se almuen som passiv bør man undersøge mulige rationaler bag almuens handlemåde, både når de efterlevede befalinger, og når de ikke gjorde.

Forskernes karakteristik af almuen i perioden 1700-1870

Tilgangen til den samfundsmæssige kontekst for reformforsøgene adskiller sig i afhandlingen på to områder i forhold til det meste af den forskning, der har været af samfundet i tidsrummet 1700-1870. For det første arbejdes der ud fra den betragtning, at det islandske samfund var en kulturel kompleks størrelse, hvor der fandtes forskellige handle- og tænke måder blandt befolkningen, hvorimod mange forskere opfatter det islandske samfund som et homogent bondesamfund. For det andet er det sjældent, at historikere har søgt at indkredse almuens indflydelse på deres egen tilværelse, hvilket afspejles i den måde de har karakteriseret henholdsvis det 18. og 19. århundrede på.

Et eksempel på forskellene mellem de to århundreder, som de er blevet beskrevet af historikerne, findes hos Þorkell Jóhannesson, der i 1965 beskrev de forandringer, der skete på Island i begyndelsen af det 19. århundrede. Han mente, at der indtraf en ændring med den generation, der voksede op efter 1835. Det skyldtes, at det var den første generation i lang tid, der kunne se frem til forbedrede forhold og bedre økonomi uden gang på gang at miste alt, som tidligere generationer havde gjort. Tiden før 1835 havde derimod ifølge Þorkell Jóhannesson sneget sig af sted. Landet blev regeret uden undersåtternes medvirken og var udadtil blot del af et større rige. Den islandske befolkning havde betragtet magtens beslutninger, som man så på vejret og årstiderne. De var taknemmelige, når det blot gik bedre end forventet. Efter 1835 var nationen derimod begyndt at ranke sig. Forandringen var som, når ”folk i eventyrene vågner af en forhekset søvn.” Island begyndte at genopstå som nation, og betydningsfulde mænd handlede på eget initiativ for landets bedste.⁴ Ifølge Jóhannesson begyndte almuen at røre på sig i det 19. århundrede, men forandringerne kom først og fremmest fra enten karismatiske lederskikkelser eller i form af bedre økonomiske forhold.

Þorkell Jóhannessons karakteristik af det 18. og 19. århundrede bygger på en række kendsgerninger. Det 18. århundrede var præget af naturkatastrofer og epidemier, og der var blandt andet derfor færre islændinge ved århundredet slutning end ved begyndelsen. Handelen var på danske hænder, og

⁴ Þorkell Jóhannesson: *Á mótum gamals tíma og nýs, Lýðir og landshagir fyrri bindi*. Reykjavík 1965, s. 172-173 og 195.

landbrug og fiskeri var præget af simpel teknologi og ekstensiv drift. Mange af disse forhold strakte sig ind i det 19. århundrede, men de fleste forskere er enige om, at man så småt begynder at kunne se ændringer indenfor visse områder omkring 1830-1840. Klimaet blev varmere, befolkningen voksede, og der kom forbedringer indenfor landbruget og fiskeriet og mere vægt på sidstnævnte. Set fra islændingenes synsvinkel blev handelsforholdene også bedre med frihandelens indførelse i 1856, ligesom der var en generel udvikling af næringslivet. Dertil kom ikke mindst den begyndende nationale vækkelse. Som nævnt indtraf de grundlæggende ændringer af samfundets opbygning dog først efter 1870'erne i takt med befolkningsvækst, urbanisering og ændringer i islandsk økonomisk og arbejdsliv.⁵

Þorkell Jóhannessons karakteristik er imidlertid også præget af arven fra den islandske historieskrivning, der kendetegnede den første halvdel af det 20. århundrede omkring Islands løsrivelse fra Danmark i 1944, hvor opbyggelsen af en national bevidsthed spillede en vigtig rolle for problemstillingerne. Forskerne fokuserede på de perioder i Islands historie, hvor landet var selvstændigt eller kæmpede for selvstændighed, hvilket vil sige tiden før 1262 og omkring den islandske selvstændighedskamp fra midten af det 19. århundrede. Den mellemliggende periode og især det 18. århundrede blev derimod anset for at være kolonitidens højdepunkt symboliseret ved den *danske* monopolhandels udpining af Island, hvilket gjorde, at det 18. århundrede blev opfattet som en uinteressant periode i forhold til de andre.⁶

Denne situation har ændret sig. Det 18. århundrede bliver ikke længere forbigået i historieskrivningen, og der er ikke den udprægede nationale begejstring for ændringerne i midten af det 19. århundrede.⁷ Det er dog stadig

⁵ Jfr. eksempelvis Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlaugsson: Félags- og hagþróun á Íslandi, *Saga XXVIII* (1990), s. 5-59.

⁶ Jfr. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge - ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*. Stockholm 1985, s. 31, og Harald Gustafsson: *Funderingar om det isländska tidigmoderna samhället, Gardar. Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö XXVIII*. Lund 1998, s. 5.

⁷ Siden 1980'erne er der udgivet flere bøger og artikler om perioden af blandt andet historikerne Harald Gustafsson, Gísli Gunnarsson, Kirsten Hastrup, Lýður Björnsson, Einar Hreinsson, Hrefna Róbertsdóttir, Loftur Guttormsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Guðmundur Halfdánarsson, Ingi Sigurðsson m. fl. En del af deres værker findes nævnt i litteraturlisten. På det seneste historikerting i Reykjavik sommeren 2002 omhandlede den ene af sessionerne netop et opgør med tankegangen om en nedgangsteori, der har præget den forskning, der har beskæftiget sig med perioden mellem

svært at se, at forskerne skulle have gjort op med forestillingen om hvad, der kendetegnede de to perioder og de mennesker, der levede dengang. Størstedelen af befolkningen fremstår som en form for statister i både det ”stillestående” 18. århundrede og det ”vågnende” 19. århundrede. Det ses blandt andet i den islandske historiker Gunnar Karlsson bemærkning vedrørende konsekvenserne af de islandske høvdinges overenskomst (*Gamli sáttmáli*) med den norske konge i 1262, hvor kongen skulle sikre fred og sejlads til landet, og Island til gengæld blev norsk skatteland. Aftalen havde ifølge Karlsson yderligere en konsekvens, nemlig at Island så at sige blev ”stille” i sammenligning med middelalderen.⁸ Der forekom ikke flere store begivenheder, der var værd at skrive om. Antropologen Kirsten Hastrup finder en lignende stilhed i perioden 1400-1800. Forklaringen findes ifølge hende i mentaliteten i det 18. århundrede, hvor man sammenlignede samtiden med middelalderens blomstrende samfund, i stedet for at se fremad. Det bevirkede, at tiden mellem 1400 og 1800 var en periode, som udmærkede sig ved et fravær af begivenheder. Islændingene havde nok en historie, men de producerede den ikke selv.⁹ Også den islandske historiker Gísli Gunnarsson har undret sig over det manglende initiativ i det 18. århundrede. Han begrundede den manglende handlekraft og modstanden mod innovationer med sultens demoraliserende effekt. Folk var mere optaget af at holde sig i live end at investere i produktionsmidlerne. Dertil kom, at jordejere var modstandere af udvikling af fiskeriet og forsøgte at modarbejde den, fordi de ville holde på arbejdskraften og deres egen position i samfundet.¹⁰

Historieskrivningen om det 19. århundrede er derimod præget af de fremtrædende og karismatiske mænd, der trækker nationen ud af stilstanden, og centralt står naturligvis den islandske nationalhelt Jón Sigurðsson. Størstedelen af

1400 og 1800. Jfr. Gunnar Karlsson, Axel Kristinsson, Árni Daníel Júlíusson, Árný Erla Sveinbjörnsdóttir, Orri Vésteinsson og Hjalti J. Guðmundsson: Hnignunarkenningin í sögu Íslendinga, 2. *Íslenska söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 94-169.

⁸ Gunnar Karlsson: *The History of Iceland*, s. 86.

⁹ Kirsten Hastrup: *Nature and Policy in Iceland 1400-1800. An Anthropological Analysis of History and Mentality*. Oxford 1990, s. 292.

¹⁰ Gísli Gunnarsson: *A Study of Causal Relations in Climate and History. With an Emphasis on the Icelandic Experience*. Meddelande från Ekonomisk-Historiska Institutionen Lunds Universitet nr. 17. Lund 1980, s. 13-16. Gísli Gunnarsson: *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602-1787*. Skrifter utgivna av Ekonomisk-Historiska Föreningen i Lund vol. 38. Lund 1983, s. 169-170.

almuen optræder derimod anonymt i form af tal over mennesker, der køber får, gifter sig, flytter til byen eller lignende. Deres handlinger anvendes til at registrere ændringer, men de er ikke med til at *skabe* historien. Forandringer beskrives derfor ofte som noget, der kommer til almuen udefra, nedefra eller ovenfra. Historikerne Kristján Aðalgeirsson og Gísli Ágúst Gunnlaugsson skriver eksempelvis, at de ønsker at afdække, om forandringerne i befolkningstilvæksten i det 19. århundrede var grundet i ”*ydre eller indre vilkår.*” Med ydre vilkår mener de ændrede vejrforhold, bedre sundhedstilstand og mere fiskeri, hvorimod indre faktorer betegner udvikling indenfor næringsvejene, ændrede bosættelsesmønstre og lignende.¹¹ Der er ikke levnet megen plads til de levende mennesker. Forandringer kan imidlertid også ses som en proces, som sker mellem mennesker, og hvor almuen indtager en rolle, der er alt andet end passiv. Spørgsmålet i nærværende afhandling er ikke, om tidspunktet for samfundsmæssige forandringer skal rykkes frem eller tilbage, men hvordan almuen deltog i og påvirkede disse i forhold til øvrighedens forsøg på at styre dem.

En anden grund til, at historikerne har opfattet almuen som passiv, er, at næsten ingen har studeret almuen som en selvstændig social kategori. De har i stedet beskrevet hele det islandske samfund som et overvejende homogent bondesamfund, hvor forskellene primært var af økonomisk og social art. Det betyder, at de dele af den islandske befolkning, som har produceret mange kilder - dvs. eliten - ofte har fået lov til at tale på vegne af hele befolkningen. Der er ganske vist forskere, der har studeret udvalgte kategorier af befolkningen som embedsmænd, fattige, tjenestefolk eller husmænd, ligesom nogle skelner mellem en lærd og en ulærd del af befolkningen. Der er dog stort set ingen af dem har studeret almuen ud fra et dynamisk eller kulturelt perspektiv, dvs. med vægt på en særlig måde at tænke og handle på.¹² Derfor overser de også det kulturmøde, der

¹¹ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Félags- og hagþróun á Íslandi, Saga XXVIII* (1990), s. 8.

¹² Jfr. f.eks. Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og útangarðsfólk. Fátækramál Reykjavíkur 1786-1907*. Safn til sögu Reykjavíkur. Reykjavík 1982. Guðmundur Jónsson: *Vinnuhjú á 19. öld*. Ritsafn Sagnfræðistofnunar 5. Reykjavík 1981. De islandske mikrohistorikere er nok interesseret i at præsentere almuens stemme i historien, men det er oftest almuen i form af enkeltindivider, der bliver fokuseret på i studierne, og ikke almuen som samfundskategori forskellig fra den islandske elite eller samspillet mellem disse dele af befolkningen. Historikeren Loftur Guttormsson anvender dog begrebet kultur, når han skelner mellem elitens og almuens forestillingsverdener. Jfr. Loftur Guttormsson: *Islandske forestillingsverdener i brudfladen mellem ortodoksi og folkekultur*,

fandt sted mellem almue og elite, og som var med til at påvirke beskrivelserne af almuen i kilderne. Når man ikke tillægger almuen selvstændige handlemuligheder, er det også lettere at overse dens handlekraft.

Inspirationskilder og metode

Inspirationen til at anskue almuen som langt mere handlende end hidtil antaget er hentet fra dels mikrohistorien, dels historiske og antropologiske studier af samfund i Asien, heriblandt artikler fra tidsskriftet *Subaltern Studies* og den amerikanske antropolog James Scotts studier.¹³ Der er stor forskel mellem islandsk og asiatisk historie og samfund, men der er alligevel også ligheder, særligt når det gælder forskernes behandling af den jævne befolkning og dens rolle i historien. James C. Scott og forskerne bag *Subaltern Studies* retter kritikken mod en udbredt tilbøjelighed til at beskrive jævne befolkninger som præget af fatalisme, passivitet og resignation overfor trængsler og undertrykkelse. Historikerne har haft tendens til at undersøge store temaer i historien og overse bønderes holdinger og handlinger, selvom de udgjorde størstedelen af befolkningen. Dermed fremtræder bønderne ofte som historiens ofre og ikke som dens hovedpersoner. De får pålagt skattesystemer, invaderes af den moderne stat og bliver mobiliseret af nationalistiske oratorer. Det er sjældent de optræder i egen ret, motiveret af egne interesser og med en egen stemme.¹⁴ Som det fremgår af det foregående afsnit, kunne den ovenstående kritik ligeså vel være rettet mod studier af Island og den islandske befolkning. Forskerne bag *Subaltern Studies* og James C. Scott har forsøgt at råde bod på denne skævhed i historieskrivningen ved at fokusere på undersåtterne og deres handlinger, og tilsvarende er det også vigtigt at finde den islandske almues egen stemme.

Det er på mange måder de samme tanker, som er fremherskende i det mikrohistoriske felt, hvor forskerne blandt andet har forsøgt at beskrive forandringsprocesser og samfundsstrukturer indefra for derved at opnå en mere

Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800, Hanne Sanders (red.). København 2001, s. 87-104. Denne problematik vil blive uddybet i næste kapitel.

¹³ *Subaltern Studies. Writings on South Asian History and Society vol. 1-10* (1982-1999). James C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven 1985. James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven 1990.

¹⁴ David Arnold: *Rebellious Hillmen. The Gudm-Rampa Risings 1839-1924*, *Subaltern Studies* vol. 1 (1982), s. 88-89.

nuanceret forståelse af dem. De retter derfor ofte blikket mod særligt den brede befolkning og undersøger, hvordan forandringer bliver udlevet i dagligdagen. På den måde viser de, hvordan de store strukturer og processer er forbundet med individet, og hvordan de bliver erfaret og fortolket. Dermed bliver man også opmærksom på de mange variationer og modsatrettede tendenser, der er en del af den store historie, men som tit bliver skjult bag forskernes prædikater og begreber som folkekultur, industrialiseringen, moderniseringen og lignende.¹⁵ Eksempler herpå er historikeren Hans Medicks nærstudier af menneskene bag protoindustrialiseringen i den tyske by Laichingen eller historikeren Carlo Ginzburgs studier af mølleren Menocchios univers, der gør op med det stereotype billede af almuen.¹⁶

Den mikrohistoriske metode til at opnå nærhed er at afgrænse studiefeltet til et individ, et fænomen eller et begrænset geografisk område. Derved bliver det overskueligt at sammenføre forskellige kildegrupper, hvilket er forudsætningen for at kunne rekonstruere konteksten for folks handlinger og dermed få mulighed for at afdække nuancer og forstå betydningen af dem.¹⁷ Nødvendigheden af at arbejde med et bredt kildegrundlag gælder ikke mindst i studier af almindelige mennesker. Det særlige ved almuen er, at de kun har efterladt sig få og sparsomme kilder, hvilket er en af grundene til, at denne del af befolkningen så ofte reduceres til statistik i mange studier. De kommer sjældent selv direkte til orde i kilderne, der næsten altid blev produceret af folk, der ikke selv tilhørte almuen. Disse så almuen udefra og med fremmede øjne eller havde i

¹⁵ Jfr. f.eks. Edward Muir: Introduction. Observing Trifles, *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Edward Muir & Guido Ruggiero (red.). Baltimore 1991, s. xxi. Palle Ove Christiansen: Forståelsen af det anderledes. Om Carlo Ginzburg og mikrohistorie, *Historisk Tidsskrift 101, 1* (2001), s. 119. Hans Medick: "Missionaries in the Rowboat"? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experience and Ways of Life*, Alf Lüdtke (red.). Princeton 1995 (1989), s. 54-55. Hans Medick: *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*. Göttingen 1996, s. 20-21.

¹⁶ Hans Medick: *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900*. Carlo Ginzburg: *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore 1992 (1976).

¹⁷ Mikrohistorikerens argumentation for at begrænse studiefeltet ses blandt andet beskrevet i: Michael Harbsmeier: Mikrohistorie – et plaidoyer, *Den Jyske Historiker nr. 85* (1999), s. 7-9. Liv Egholm: Mikrohistorie, *Den Jyske Historiker nr. 85* (1999), s. 27-28. Palle O. Christiansen: Forståelsen af det anderledes. *Historisk Tidsskrift bd. 101, hæfte 1* (2001), s. 113. Giovanni Levi: On Microhistory. *New Perspectives on Historical Writing*. Peter Burke (red.), Cambridge 1991, s. 93-113.

nogle tilfælde slet ikke til formål at beskrive almuen.¹⁸ Det betyder, at man må sammensætte og tolke oplysninger, der stammer mange steder fra, for i det hele taget at få et indtryk af almuen og dens levevis.

Med baggrund i ovenstående overvejelser er der i nærværende afhandling udvalgt to specifikke steder på Island med henblik på en nærmere analyse af de specielle forhold, der gjorde sig gældende der. Det drejer som om Reykjavik og området omkring øen Flatey (se nedenstående kort).

Kort over Island. Flatey og Reykjavik er markeret med cirkler. Kortet stammer fra Kr. Kaalund: *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island* bd.2, s. 346.

I enkelte tilfælde, hvor der er interessante kilder fra andre dele af Island, der kan belyse problemstillingen, er de også inddraget. De kilder, der anvendes i denne afhandling, er først og fremmest retsprotokoller fra Reykjavik og Flatey, forskellige former for økonomiske tabeller, indberetninger fra embedsmænd, breve til embedsmænd og kommissioner foruden lånerlisten fra biblioteket på Flatey. Der er altså tale om meget forskelligartede kildegrupper,

¹⁸ Peter Burke: Popular Culture. *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000* vol. 5, Peter N. Stearns (red.). London 2001, s. 4-8. Burke beskriver her nogle af de kildemæssige problemer i forbindelse med studiet af "popular culture".

hvortil der knytter sig ligeså forskellige problemstillinger vedrørende deres anvendelse. De forskellige aspekter vedrørende tolkningen af de konkrete kilder bliver gennemgået, efterhånden som det bliver relevant.¹⁹

De to områder er udvalgt, fordi de i henholdsvis det 18. og 19. århundrede var centrum for nogle af myndighedernes og den islandske elites reformforsøg. Reykjavik var oprindeligt en gård beliggende i *Seltjarnarneshreppur*²⁰, men i sidste halvdel af 1700-tallet blev der opført nogle værksteder (omtalt som fabrikken) som led i en række tiltag, der skulle forbedre almuens udnyttelse af de forskellige ressourcer i landet som uldforarbejdning, fiskeri, svovludvinding, agerbrug med mere. Med anlæggelse af fabrikken begyndte også en udvikling, hvor Reykjavik ændrede karakter fra gård til bysamfund. Denne udvikling kan dog ikke udelukkende begrundes med anlæggelsen af fabrikken. Handel og administration spillede en overordentlig vigtig rolle for byens udvikling, men fabrikken og de mennesker, der arbejdede ved den, satte alligevel deres præg på stedet. De initiativer, der blev påbegyndt i Reykjavik, stødte på mange problemer og havde en forholdsvis kort levetid. De blev derfor regnet for fejlslagne af mange i både samtiden og eftertiden.

Her står de i modsætning til det andet område, der er omdrejningspunkt i denne afhandling, nemlig samfundet omkring øen Flatey i Breiðafjörður i den vestlige del af Island. Flatey udgjorde sammen med øerne, Bjarney, Hergilsey, Svefney, Sviðnur, Skáley og Hvalláttur *Eyjarhreppur* eller *Flateyjarhreppur*. På Flatey tog stedets præst, Ólafur Sívertsen, initiativ til dannelsen af selskabet *Flateyjar Framfarastiftun* i 1833. Selskabets formål var at præmiere særligt arbejdsomme folk, og der blev oprettet et bibliotek, hvor folk fra området kunne låne bøger uden betaling. Biblioteket blev flittigt benyttet, og befolkningen på øerne fremstod generelt som driftige.

¹⁹ Størstedelen af kilderne er skrevet på islandsk. Alle oversættelser, der optræder i teksten, er mine egne med mindre andet er angivet. Der anvendes løbende islandske betegnelser i teksten. I disse tilfælde bliver begrebet forklaret i en fodnote første gang det nævnes. Der findes desuden en ord- og navneliste bagerst i afhandlingen.

²⁰ En hreppur eller rep var en administrativ enhed, der havde sin oprindelse i middelalderen. Den bestod af minimum 20 skattebetalende gårde og blev ledet af en eller *hreppstjórar* (Repstyrere). Dens primære opgave var at organisere fattighjælp, men *hreppstjórin* skulle også organisere samarbejde af forskellig art, holde opsyn osv. Jfr. Lýður Björnsson: *Saga sveitarstjórnar á Islandi fyrra bindi*. Reykjavik 1972, s. 9-16, 3-46 og 55-60. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 54-55.

Reykjavik og Flatey er således udvalgt, fordi der disse steder var nogle omstændigheder og kilder, som kan belyse problemstillingen. Det er derfor ikke stedet i sig selv, der er interessant, men derimod de mennesker, der levede der, og de forhold de levede under på det givne sted og tidspunkt. Formålet er ikke at studere stedet eller individet som sådan, men at opnå en indsigt som kun er praktisk mulig, når skalaen reduceres. Det handler om at kunne rekonstruere så mange sider som muligt af menneskelivet, hvis man ønsker at opnå en dynamisk forståelse for, hvordan mennesker levede og opførte sig. Mennesket agerer jo i en kontekst, som består af mange forskelligartede forhold. Den er eksempelvis sammensat af naboer, slægtninge, den politiske situation, økonomiske konjunkturer og vejrforhold. Når man forsøger at lære folk at kende i så bred en sammenhæng som muligt, er det for - så langt det er muligt - at undgå kausale forklaringer, hvor ét enkelt aspekt blandt andre autoritativt udnævnes som årsagsgivende. Det er muligt, at klimaforhold hindrede folk i at udnytte en bestemt ressource, men det behøver ikke at være den eneste grund.

Viden og autoritet

Der er to centrale aspekter af mødet mellem eliten og de forskellige almuegrupper, når ønsket er at afdække reformforsøgenes indvirkning i almuens liv. Det drejer sig om henholdsvis viden og autoritet.

Viden forstås bredt i denne afhandling. For det første betegner viden konkrete kundskaber så som læsefærdigheder, væveteknik, fiskeri med net og lignende, og det var oftest sådanne færdigheder, øvrigheden forsøgte at udbrede. Almuen skulle lære nye måder at gøre ting på. Viden betegner dog i lige så høj grad den mere eller mindre indforståede og uarticulerede viden, som forskellige dele af den islandske befolkning havde om det at *leve* på Island. Det kunne være viden om, hvornår man skulle tage på havet, eller hvem, det var godt at have som fadder til børnene. Hvad et godt liv bestod i, og hvordan mennesker mente, at verden hang sammen. Det vil sige den viden, befolkningen orienterede sig ud fra i deres dagligdag, og som gav sig udtryk i den måde, de handlede på.²¹ Eftersom

²¹ Inspirationen til denne forståelse af viden er blandt andet fundet hos Tim Ingold: *The Perception of the Environment. Essays in Livelihood, dwelling and skill*. London 2000, s. 25 og 316. Se også

der var flere forskellige kulturelle grupperinger i det islandske samfund, var folks viden ligeledes forskellig, hvilket betød, at elitens viden om forholdene på Island ikke nødvendigvis stemte overens med almuens på alle punkter.²² Viden er således ikke kun et spørgsmål om hvad, folk vidste om et givet fænomen, men også hvem der besad denne viden. Antropologen Clifford Geertz omtaler kultur som et slags væv af betydning.²³ På samme måde vil det, som vi opfatter som viden, være formet af de meningssammenhænge, vi danner. Det skal forstås på den måde, at mennesker forstår ting på baggrund af det, de ved i forvejen, men ikke at de udelukkende reproducerer den viden, de allerede besidder.

Det var øvrighedens hensigt, at almuen skulle bibringes nye kundskaber og en anden måde at leve på, men man må spørge sig, både hvordan øvrigheden forstod det, de så og fik at vide om almuens levevis, og omvendt hvordan almuen forstod de informationer, de fik af øvrigheden. Det handler om, hvilken viden de forskellige grupper i samfundet besad om det at leve i den islandske verden. Problemet er, at det ikke var altid, at den viden, myndighederne havde om tingenes tilstand, stemte overens med almuens praksis. Det komplicerer billedet yderligere, at der ikke kun var tale om en elitær og en folkelig forståelse, men at også den islandske almue rummede forskelligartethed. I det nedenstående opereres således med flere handle- og tænkemåder blandt almuen, som sammenholdes med udvalgte tiltag fra myndighedernes side.

Ligesom viden spiller en rolle for hvilke initiativer, der blev påbegyndt, og måden, de blev ført ud i livet på, kan man ikke komme uden om at fokusere på autoritet i analysen. Dette aspekt har en mindre fremtrædende plads i afhandlingen end viden. Autoritet var imidlertid også afgørende for den formidling af viden, der fandt sted, fordi det var en vigtig del af relationerne mellem øvrigheden og almuen, og dermed også vigtig i forhold til øvrighedens muligheder for at sætte sin vilje igennem. Autoritet indeholder en underliggende dynamik, idet der er en vekselvirkning mellem dem, der udøver autoritet, og dem, der udøves autoritet overfor. Autoritet skal nemlig accepteres og anerkendes af

Clifford Geertz's analyse af sund fornuft og ting folk bare ved. Clifford Geertz: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York 1983, s. 73-93.

²² Peter Burke: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge 2000, s. 11-14.

²³ Clifford Geertz: *The Interpretation of Culture. Selected Essays*. New York 2000 (1973), s. 5.

begge parter. Det handler ikke blot om øvrighedens evne til at tvinge almuen til underkastelse. Der kan stilles spørgsmålstejn ved autoritet, og den kræver anerkendelse for at kunne udøves.²⁴

Det er denne form for gensidighed mellem almuegrupperinger og elite, der vil være hjertet i afhandlingen. Det gjaldt for mange af reformerne, at almuen ikke nødvendigvis behøvede at vide det samme som øvrigheden, så længe de gjorde, som de fik besked på. En forudsætning for gennemførelse af reformerne må således nødvendigvis være, at øvrigheden havde autoritet til at påvirke almuens levevis, og at almuen anerkendte den. Derfor må det være vigtigt at afdække, hvilke former for autoritet, myndighederne besad, og hvordan den virkede. Og eftersom der er meget, der tyder på, at de forskellige initiativer, som myndighederne igangsatte i perioden, ikke altid virkede efter hensigten, må man følgelig også spørge, hvilke muligheder almuen havde for at påvirke eller undslippe myndighedernes autoritet. Hvordan kunne folk slippe af sted med at gøre noget andet, end de fik besked på af dem, der var deres overordnede?

Modstand mod autoriteterne behøvede ikke at tage form som åbent oprør. Umiddelbart virker Island da også som et fredeligt land sammenlignet med andre steder i verden i det 18. og 19. århundrede, hvor eksempler på oprør ikke mangler.²⁵ Selv den islandske kamp for selvstændighed, der begyndte i midten af det 18. århundrede, forløb uden de store sværds slag, men strakte sig til gengæld over 100 år.²⁶ Fraværet af egentlige oprør blandt almuen i både det islandske samfund og andre steder i verden skyldes også, at det trods alt er meget sjældent,

²⁴ Paul Griffiths, Adam Fox & Steve Hindle (red.): *The Experience of Authority in Early Modern England*. Malaysia/London 1996, s. 2.

²⁵ Her tænkes eksempelvis på Emanuel Le Roy Laduries beskrivelse af karnevalet i Rom, men man finder mange andre historiske beskrivelser af karnevalet som kulturel "lynafleder". Jfr. Emanuel Le Roy Ladurie: *Carnival. A People's Uprising at Romans 1579-1580*. London 1980. Det beskrives ligeledes af E.P. Thompson: *Customs in Common*. London 1991. John Stevenson: *Popular Disturbances in England 1700-1832*. London 1992 (1978). Michael Craton: *Testing the Chains. Resistance to Slavery in the British West Indies*. New York 1982.

²⁶ Den islandske historiker Guðmundur Hálfðanasson giver den historiske og sociale kontekst æren for den fredsommelige islandske selvstændighedskamp. Island var langt væk fra den øvrige verden og sjældent i direkte kontakt med Danmark og danskere. Det islandske samfund var i det store hele homogent, og den danske stat anerkendte eksistensen af en særlig islandsk nationalitet. Der var ingen økonomisk gevinst for Danmark ved at holde fast i Island med magt. Der var altså på begge sider et ønske om at gå forhandlingsvejen, og kun ved få lejligheder mistede enkeltindivider besindelsen. Guðmundur Hálfðanarson: *Iceland: A Peaceful Secession*, *Sandinavian Journal of History* vol. 25 (2000), s. 87-100.

at almuen rent faktisk gør åbenlyst oprør.²⁷ Det er dog ikke det samme som, at der ikke finder andre former for oprør sted i det skjulte. De tilfælde, hvor undersåtter tilsyneladende adlyder de overordnede ordre, kan meget vel nedefra blive opfattet som snedig manipulation af overmagten.²⁸

Afhandlingens opbygning

En af teserne i denne afhandling er, at der i realiteten fandt et kulturmøde sted omkring reformforsøgene. Øvrigheden på Island forsøgte at styre nogle mennesker, som på mange områder handlede og tænkte anderledes end dem selv. Kapitel tre problematiserer således både centraladministrationens og den islandske øvrigheds viden om forholdene blandt almuen, eftersom det er vigtigt at afdække, hvad øvrigheden opfattede som problemet ved almuen og hvordan de forsøgte at påvirke almuens levevis. Efter en beskrivelse af øvrighedens intentioner med reformerne rettes blikket i kapitel fire mod almuen og dermed den anden side af kulturmødet. Kapitel omhandler almuens forudsætninger for at tilegne sig øvrighedens tiltag ved at se på forskellige levevilkår blandt almuen. Det centrale er at forsøge at forstå, hvad der kunne være nogle af rationalerne bag henholdsvis afvisninger eller efterlevelse af initiativerne fra almuens side for at kunne finde frem til andre forklaringer end blot passivitet eller modløshed hos almuen.

En del af øvrighedens initiativer gik som nævnt ud på at introducere ny viden, hvorfor kapitel fem omhandler, hvordan viden blev videreført og tilegnet blandt almuen. I den forbindelse fokuseres på selskabet på Flatey, hvor initiativerne blev vel modtaget af lokalbefolkningen. Spørgsmålet er, om der var en sammenhæng mellem initiativerne på Flatey og nogle af de forbedringer, der fandt sted på øerne, og i så fald hvilken. Hvor projektet i vid udstrækning i øvrighedens øjne lykkedes på Flatey, var det ikke tilfældet i Reykjavik. Kapitel seks viser hvad, der ifølge dele af øvrigheden gik galt i Reykjavik med særlig vægt på, hvordan almuen på stedet udnyttede og formede initiativerne på deres helt egen måde. Det leder hen til kapitel syv, der analyserer almuens råderum, når det gjaldt om at påvirke og undvige autoriteterne på Island. Her er spørgsmålet,

²⁷ James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 85-86.

²⁸ James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 34.

hvordan almuen eventuelt kunne gøre modstand mod autoriteten gennem enten direkte konfrontation eller mere skjulte former.

Indledningsvis vil det imidlertid i kapitel to omhandle en af de afgørende forudsætninger for tolkningerne i det efterfølgende. Det drejer sig om opbygningen af de islandske samfund i det 18. og 19. århundrede og en præsentation af forskellige kulturelle og sociale grupper, der levede side om side.

Kapitel 2: Forskelle i det islandske samfund 1700-1870

Det har længe været en almindelig opfattelse blandt historikere, at det islandske samfund i det 18. og 19. århundrede kulturelt set var et overvejende homogent samfund bestående af bønder. I det nedenstående vil baggrunden for denne opfattelse blive skitseret og efterfølgende problematiseret gennem en redegørelse for nogle af de forskelle, det er muligt at indkredse blandt datidens befolkning. Det drejer sig dels om forskelle mellem eliten og almuen, dels om forskellige handle- og tænkemåder internt i almuen. Det bliver nedenfor beskrevet, hvordan grupperne adskilte sig fra hinanden, men også hvilke relationer der var mellem dem.

Tilstedeværelsen af forskelle i den islandske befolkning er afgørende for at forstå de oplysninger og paradokser, man finder i kilderne – ikke mindst når det i efterfølgende kapitler drejer sig om øvrighedens opfattelse af landets problemer og almuens måde at anvende øvrighedens reformtiltag. Dette kapitel handler således om den samfundsmæssige og kulturelle kontekst, som de islandske reformforsøg virkede i. Det gælder om at vise, at der levede mennesker på Island, som opførte sig og tænkte indbyrdes forskelligt, selvom størstedelen af dem var bønder.

Et samfund af bønder

Forskerne deler sig stort set i to lejre, når det gælder beskrivelser af den islandske samfundsopbygning i det 18. og 19. århundrede. Enten ser de befolkningen som homogen, eller de opdeler den i flere grupperinger – ofte i en elite og en almue.²⁹ Som det senere vil blive vist i dette afsnit, er begge beskrivelser forbundet med problemer. Der er imidlertid en række karakteristika ved det islandske samfund, som umiddelbart godt kunne understøtte antagelsen om homogenitet. Disse vil kort blive skitseret nedenfor, eftersom det er grundlaget for at forstå forskernes kategoriseringer.

²⁹ For en oversigt over de forskellige måder, hvorpå historikere har beskrevet det islandske samfund i det 18. århundrede se Harald Gustafsson: *Funderingar om det isländska tidigmoderna samhället, Gardar. Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö XXVIII*, s. 5-14.

I både det 18. og 19. århundrede blev flertallet af islændingene som nævnt kategoriseret som bønder eller en form for husmænd. I 1703 boede således godt 70 % af husholdsoverhovederne ifølge en folketælling på skattegårde (*lögbýli*) og blev derfor betegnet som bønder, mens de resterende husholdsoverhoveder var husmænd med og uden jord eller indsiddere.³⁰ Fra slutningen af det 18. århundrede voksede der gradvist bysamfund frem, og dermed steg antallet af folk, der havde andre næringer end landbrug, men det var alligevel kun tre procent af befolkningen, der i 1860 boede i byer.³¹

Landbruget var baseret på husdyrbrug, hvorimod fiskeriet ikke blev udnyttet i samme grad og først og fremmest var binæring til landbruget. Langs syd- og vestkysten havde fiskeri ganske vist en mere fremtrædende plads i husholdningen, eftersom det var bedre her end i andre dele af landet. Desuden lå fangstsæsonen på et mere gunstigt tidspunkt end på nordkysten, hvor den faldt sammen med høslæt. Om vinteren og foråret rejste bønder og/eller deres tjenestekarle derfor fra nord til fangstpladserne i syd og vest, hvor de fiskede, så længe sæsonen stod på. Om sommeren vandrede folk til gengæld fra kystområderne til landbrugsdistrikterne for at hjælpe med høhøsten. De to næringsveje udgjorde på den måde et integreret system baseret på udveksling og ikke to separate måder at skaffe til dagen og vejen på.

De fleste islændinge levede ligeledes under ensartede omstændigheder med hensyn til ejendomsforhold. Omtrent 95 % af bønderne var *lejlændinge*.³² De ejede derfor ikke selv den jord, de boede på, men måtte betale leje til jordejeren i form af naturalier eller penge samt arbejdsafgifter. Der skulle også ofte betales leje for dyr, der fulgte med jorden, ligesom der af og til var en forpligtelse til at ro på jordejerens eller kongens både i fangstsæsonen, hvilket dog særligt var tilfældet i den sydvestlige del af landet.³³ I forbindelse med

³⁰ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 26.

³¹ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Family and household in Iceland 1801-1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*. Studia Historica Upsaliensia 154. Uppsala 1988, s. 37.

³² Det islandske ord *leiguliðar* blev i samtiden oversat med lejlænding. Sidstnævnte begreb vil herefter blive anvendt til at betegne de bønder, der ikke selv ejede sin jord, men i stedet lejede/fæstede den. Angivelsen af antallet af disse stammer fra Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 25-27.

³³ Historikeren Árni Daníel Júlíusson har på grundlag af jordebogen fra 1703 vist, at der var en særlig forbindelse mellem pligtarbejdet (isl. *kvaðir*) og områder med fiskeri eller i kirkens eje.

sammenlægningen af Islands to bispesæder i 1801 og placeringen af det nye i Reykjavik blev de gamle bispesæders jorder sat til salg. Det betød på længere sigt, at der kom flere selvejerbønder, og i 1842 ejede 1.237 bønder jord svarende til 17 % af bønderne. Størstedelen af den privatejede jord var dog stadigvæk samlet på få hænder.³⁴

Der var ingen byer i landet bortset fra Reykjavik, der voksede til i løbet af det 19. århundrede. Handelen var på danske hænder, idet kun kompagnier hjemmehørende i København havde tilladelse til at handle på Island i det meste af det 18. århundrede, og selv da monoopolet i 1787 blev ophævet for danske undersætter, var der kun få islændinge, der havde midler til at starte en egen handel. Indtil 1777 blev byvæksten ydermere hindret af, at det var forbudt købmændene at overvintre på Island, og de var derfor kun i landet nogle få måneder om sommeren. Mange islændinge frygtede, at en mere permanent handel ville trække arbejdskraften ud til kysterne og væk fra landbruget.³⁵ Fraværet af bysamfund medvirkede til, at der ikke var mange andre erhvervsgrøene i det islandske samfund ud over landbruget, og selv de islandske embedsmænd havde landbrug om end af en noget anden størrelse end almindelige bønder.

Det er primært de ovenstående karakteristika ved det islandske samfund, der – især tidligere - har fået mange forskere til ikke blot at betragte almuen, men hele den islandske befolkning, som overvejende homogen. Der eksisterede efter deres mening kun én islandsk kultur, som blev delt af hele befolkningen, der næsten udelukkende var bønder. Efterhånden som flere forskere har analyseret samfundet i det 18. og 19. århundrede ud fra forskellige problemstillinger, er der fremkommet et mere differentieret billede af den islandske befolkning. På eksempelvis det økonomiske område anerkender de fleste historikere eksistensen af endog store forskelle i befolkningen, ligesom

Derimod var det ikke almindeligt i landbrugsområderne på de private godser med undtagelse af de jorder, der lå tættest på ejerens gård. Jfr. Árni Daníel Júlíusson: *Kvaðirnar kvaddar. Kvaðakerfi, demógráfía og svæðisbundin mispróun á 17. og 18. öld*, 2. *Íslenska sögubíngið 30. maí – 1. júní 2002*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 251.

³⁴ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Félags- og hagþróun á Íslandi, Saga XXVIII* (1990), s. 28–29. Guðmundur Jónsson: *Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1940, Scandinavian Economic History Review XLI*, 2 (1993), s. 110.

³⁵ Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland. Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602-1787*. Reykjavík 1987, s. 38-42 og 187. I 1759 blev det dog bestemt, at en enkelt købmand skulle overvintre på Island.

nogle forskere påpeger, at der fandtes en elite i samfundet, primært bestående af embedsmænd og jordejere. Der er imidlertid ingen, der har studeret eller beskrevet denne elite som værende kulturelt forskellig fra den øvrige befolkning.³⁶ Det samme gælder de analyser, som opererer med et samfund opdelt i flere økonomiske og sociale samfundskategorier, eller beskæftiger sig med en enkelt samfundskategori.³⁷ Man redegør for gruppens vilkår, men de færreste undersøger, om der også var kulturelle forskelle mellem den udvalgte kategori og den øvrige befolkning.

Der er ganske vist tendenser til, at den opdeling af befolkningen, som forskere har beskrevet på det økonomiske og sociale område, også bliver anvendt til at skelne mellem kulturelle grupperinger. Et eksempel herpå er historikeren Gunnar Karlsson. Han skrev i 1987, at selvom der var store forskelle mellem rig og fattig, var det i princippet muligt at bevæge sig op og ned i hierarkiet mellem de forskellige kategorier, og dette bevirkede, at der ikke var kulturelle forskelle mellem folk.³⁸ Senere har han modificeret sit udsagn en anelse og nævner i en bog fra 2000, at en høj grad af geografisk og social mobilitet bevirkede, at der ikke var regionale forskelle mellem de forskellige dele af Island. Det bidrog ifølge Karlsson til en relativt homogen kultur, fravær af dialekter og en vag skillelinie mellem ”høj og lav kultur”.³⁹ I det sidste tilfælde opererer Gunnar Karlsson således med en tvedeling af kulturen, hvor han tidligere vægtede

³⁶ Historikere som Harald Gustafsson og Einar Hreinsson har eksempelvis gjort opmærksomme på, at den islandske embedsmandselite udgjorde en særlig gruppe, der på mange områder adskilte sig fra den øvrige befolkning, men ingen af dem arbejder ud fra et kulturelt perspektiv. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*. Einar Hreinsson: *En stat, en förvaltning, två nätverk*. Den danska förvaltningen på Island 1770-1870, *Att syniggöra det osynliga. Sex uppsatser om socialt handlande och sociala nätverk*, Tomas Nilsen (red.). Modern Historiska Studier. Göteborg 2000, s. 114-139. En beskrivelse af den islandske elite fra et kulturelt perspektiv findes dog i Christina Folk Ax: *Et andet Island. Kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*. Upubliceret specialeafhandling ved Københavns Universitet 1999, s. 27-43.

³⁷ Eksempelvis opdelte Gísli Ágúst Gunnlaugsson befolkningen i 10 kategorier. Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Family and Household in Iceland 1801-1930*, s. 33-34. Magnús S. Magnússon opfatter også samfundet før 1880 som socialt heterogent. Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition*, s. 16 og 33-36. Eksempler på studier af enkelte samfundskategorier er eksempelvis Harald Gustafssons og Einar Hreinssons studier af embedsmændene i Island (jfr. ovenstående note), og Guðmundur Jónssons studier af tjenestefolk. Guðmundur Jónsson: *Vinnuhjú á 19. öld*.

³⁸ Gunnar Karlsson & Hans Jacob Debes: *Island - Færøerne - Grønland. Nationale og etniske minoriteter i Norden i 1800- og 1900-tallet*, Gunnar Karlsson (red.). Rapporter fra den XX. Nordiske historikerkongres bd. 2. Reykjavik 1987, s. 22-23. Kirsten Hastrup beskæftiger sig som antropolog med et kulturbegreb, men også hun nævner islandsk kultur i ental. Kirsten Hastrup: *Nature and Policy in Iceland*.

³⁹ Gunnar Karlsson: *The History of Iceland*, s. 166.

homogeniteten højere. En lignende skelnen mellem to grupper kan man iagttage hos andre historikere, heriblandt historikeren Loftur Guttormsson.⁴⁰

En sådan opdeling mellem elite og almue er imidlertid problematisk. Et klassisk eksempel herpå er Peter Burkes bog *Popular Culture in Early Modern Europe*.⁴¹ På trods af en understregning af eksistensen af regionale variationer indenfor almuekulturen beskriver Burke almuen i Europa som et hele. Det skyldes ikke mindst, at Burke, og andre med ham, definerer almuen i *modsatning* til eliten. På den måde går han ud fra en binær model, hvor *den store tradition* bliver modstillet *den lille tradition*. Andre forskere skelner f.eks. mellem officiel og uofficiel kultur eller høj og lav kultur, som nævnt ovenfor, men det er den samme skillelinje mellem elite og almue, de peger på. På denne måde bliver almuen defineret som alt det, eliten ikke er, hvilket netop er et af de kritikpunkter, som blandt andet historikeren Tim Harris har påpeget i forhold til Peter Burkes analyser. Problemet med begrebet *popular culture* er ifølge Harris blandt andet, at det dels er et statisk og passivt begreb, der skjuler forandringer, dels at det gør os blinde for de forskelle, der var internt i almuen. Harris fremhæver f.eks. ”*the middling sort*”, der både var en del af almuen, men aktivt forsøgte at sætte skel mellem sig selv og denne, ligesom de også lagde afstand til elitens opførsel, som de fandt dekadent.⁴² Begrebet forbindes ofte med borgerlige grupper i samfundet, men kan også omfatte grupper blandt landbobefolkningen.⁴³ Der er en tendens til, at analyser af ”*the middling sort*” tager udgangspunkt i grupper, der allerede er defineret via den sociale kategori, de tilhører, som f.eks. borgerskab, selvejerbønder eller lignende. På den måde vil denne synsvinkel ikke umiddelbart

⁴⁰ Jfr. eksempelvis Loftur Guttormsson: Islandske forestillingsverdener i brudfladen mellem ortodoksi og folkekultur, *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*, Hanne Sanders (red.). København 2001, s. 87- 104. Guttormsson beskriver dog i samme artikel det islandske samfund som ”*homogent bondesamfund*.” I *Íslensk þjóðmenning* bd. V-VI er det ligeledes et gennemgående træk, at artiklerne i bøgerne modstiller almuen med en lærd elite. *Íslensk þjóðmenning* bd. V. *Trúarhættir*. Frosti F. Jóhannesson (red.). Reykjavík 1988 og *Íslensk þjóðmenning* bd. VI. *Munnmentir og bókmentir*. Frosti F. Jóhannesson (red.). Reykjavík 1989.

⁴¹ Peter Burke: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Cambridge 1994 (1978).

⁴² Tim Harris: Problematising Popular Culture, *Popular Culture in England c. 1500-1850*, Tim Harris (red.). Malaysia 1995, s. 1-27. Burke bliver endvidere kritiseret for i sin bog, at definere almuekulturen på baggrund af særlige tekster, festivaler og praksiser, selv om han i sin kulturdefinition angiver betydningsfæren som central.

⁴³ Jfr. Jonathan Barry: Introduction, *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England 1550-1800*, Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.). Basingstoke 1994, s. 2.

være anvendelig i et samfund som det islandske, hvor de fleste blev kategoriseret som bønder. Derimod er Tim Harris's påpegning af forskelle internt i almuen relevant for Island, men man kan ikke blot afdække de kulturelle forskelle på baggrund af sociale kategorier. Man må i stedet se på mønstre i den måde, folk handlede på.

En sådan tankegang er fundamentet i den franske historiker Roger Chartiers studier af bøger og læsning. Når man modstiller elitekulturen og almuekulturen, kommer man let til at overse, at det ikke er så enkelt at drage en skarp grænse mellem de to, men at der ofte er situationer, hvor der er udveksling af genstande og tankegods mellem elite og almue. Det sker gennem en tilegnelsesproces, hvor almuen aktivt overtager og omformer elementer, der anvendes hos eliten, og tillægger dem en betydning, der passer ind i almuens egen levevis. Det betyder, at en genstand eller en skik kan have forskellig betydning alt efter hvem, der anvender og har tilegnet sig den. Roger Chartier har blandt andet påpeget, at almuen nok tilegnede sig "elitens" bøger, men at de læste dem på en anden måde end eliten. Det er således ikke bøgerne i sig selv, der kan definere, om læseren tilhører almuen, men måden at læse dem på.⁴⁴ I princippet arbejder Chartier således ikke med grupperinger, der er defineret på forhånd, hvilket både er en styrke og en svaghed ved hans analyser. Styrken ligger som nævnt i, at han er opmærksom på relationerne mellem forskellige dele af befolkningen. Det er til gengæld en svaghed, at man risikerer at konstruere et så udflydende billede, at man overser vigtige sociale og kulturelle skel, der trods alt findes i et givet samfund.⁴⁵

I forhold til det islandske samfund er Roger Chartiers indfaldsvinkel dog uhyre anvendelig, eftersom det givetvis er rigtigt, at der ikke var de store

⁴⁴ Roger Chartier: Reading Matter and 'Popular' Reading: From the Renaissance to the Seventeenth Century, *A History of Reading In the West*, Guglielmo Vacallo & Roger Chartier (red.). Cambridge 1999 (1995), s. 270-71. Samme argumentation kan desuden findes i Roger Chartier: *Form and Meanings. Texts, Performances and Audiences. From Codex to Computer*. Philadelphia 1995, s. 89. Loftur Guttormsson er ligeledes inspireret af Chartier og fremfører en problematisering af både Burke og Chartier, som ligner den, der er gennemgået i det ovenstående. Loftur Guttormsson: *Islandske forestillingsverdener i brudfladen mellem ortodoksi og folkekultur, Mellem Gud og Djævlen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*, Hanne Sanders (red.), s. 87- 90.

⁴⁵ Denne kritik rejses af både Burke og Barry Reay. Peter Burke: *Popular Culture, Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000 vol. 5*, Peter N. Stearns (red.), s. 6. Barry Reay: *Popular Cultures in England 1550-1750*. London 1998, s. 201.

forskelle i den islandske befolkning på en række områder i det 18. og 19. århundrede. Størstedelen af befolkningen levede af landbrug, der var ingen adels- eller borgerstand, der var en høj grad af mobilitet, og i princippet var det muligt for en bondesøn at blive sysselmand, selvom det ikke er ensbetydende med, at det skete i praksis. Det udelukker blot ikke, at der fandtes forskelle – også af kulturel art – i det islandske samfund. Ikke alene adskilte eliten sig fra den øvrige befolkning på en række områder. Der var også forskellige *måder* at være bonde på, som kan rekonstrueres ud fra mønstre i folks måder at handle på, og som blev genspejlet i de vilkår, de levede under. Med disse overvejelser in mente vil nogle af de forskelle, der tegnede sig i det islandske samfund herefter blive præsenteret.

Eliten på Island

Det var eliten i samfundet, der tydeligst skilte sig ud fra den øvrige befolkning. Den fordelte sig på tre kategorier: Embedsmænd, jordejere og købmænd. Den sidstnævnte gruppe var speciel i forhold til den øvrige elite, blandt andet fordi en stor del var danskere, og de behandles derfor særskilt i slutningen af afsnittet. Købmændene havde imidlertid det til fælles med de to andre grupper, at de adskilte sig fra den øvrige befolkning på Island på flere områder, hvoraf nogle vil blive gennemgået nedenfor.

De islandske embedsmænd og gruppen af jordejere var nært forbundet, idet den jordejende elite i det 18. århundrede også omfattede embedsmændene.⁴⁶ Seks procent af befolkningen ejede omkring år 1700 halvdelen af den jord, der var i privat eje. Blandt de jordejere, der ejede mellem 120 ”hundreder” og 1212 ”hundreder”, var folk, der blev kategoriseret som bønder og som gejstlige eller verdslige embedsmænd.⁴⁷ Det var især embedsmændene, der sad på de store ejendomme.⁴⁸ Den første islænding på embedet som amtmand, Magnús Gíslason, var således også den rigeste mand på

⁴⁶ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 84 og 100.

⁴⁷ En *hundrede* var en værdienhed, som blandt andet jord blev målt i. En gennemsnitsgård blev sædvanligvis vurderet til ca. 20 hundreder. En *hundrede* svarede til 6 vætter, 12 fjerding, 120 alen og 240 fiske. En vætte var 2 fjerding, 20 alen og 40 fiske, mens 1 fjerding var 10 alen og 20 fiske. 1 alen var derimod 2 fiske. En hundrede svarede også 1 kogilde, dvs. en malkeko eller 6 malkefår med lam om våren. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 299.

⁴⁸ Bragi Guðmundsson: *Efnamenn og eignir þeirra um 1700*. Ritsafn Sagnfræðistofnunnar 14. Reykjavík 1985, s. 40-50 og 105.

Island, ligesom hans svigersøn og efterfølger på posten Ólafur Stefánsson. Det er også kendetegnende, at hvis man ser på slægter i stedet for enkeltpersoner, var embedsmænd og velstående bønder ofte gift ind i hinandens familier. Embedsmænd, som dermed umiddelbart syntes at være født i bondefamilier, tilhørte alligevel familier af velstillede bønder, hvor der i forvejen var embedsmænd i slægten.⁴⁹ Denne form for giftermål indenfor samme kreds viser, at man ofte fandt sine ligemænd og dermed et passende parti indenfor slægten. For dele af embedsmandsstanden var det ifølge historikeren Einar Hreinsson endvidere en strategi, der skulle holde på både den økonomiske og politiske magt.⁵⁰

Vigtigheden af at holde på magten blev sandsynligvis særligt aktuel, da Altinget i 1848 blev genoprettet som en rådgivende forsamling efter at have været nedlagt siden 1800 og erstattet af en landsøverret, der udelukkende fungerede som domstol. Det skyldes, at en del af tingmændene kunne vælges til posten. Det første møde blev holdt i 1851, og til den lejlighed blev der udpeget seks kongevalgte tingmænd og 20 folkevalgte. Mænd over 30 år, der kunne tale islandsk, var valgbare, og alle mænd over 25 år havde valgret, hvis de ejede 10 hundreder i fast ejendom eller havde livsvarigt fæste på jord tilhørende kronen eller kirken.⁵¹ Købstadsborgere skulle betale et vist beløb i skat. Det betød, at man på den måde sikrede, at kvinder og andre uønskede folk, f.eks. tjenestekarle og fattige fiskere og husmænd, blev holdt udenfor indflydelse.⁵² Bestemmelserne medførte, at det også blev muligt for bønder uden tilknytning til de gamle

⁴⁹ Det gælder f.eks. for bondesønnerne provst Jón Steingrímsson og landfoged Skúli Magnússon. Jfr. *Prosten Jón Steingrímssons sjálvbiografi*. Lund 1956, s. 9-10. Jón Jónsson: *Skúli Magnússon landfógeti*. Reykjavík 1911, s. 5-9.

⁵⁰ Einar Hreinsson mener således, at der var en centralt embedsmandsnetværk, som udgjorde en form for elite i eliten. Han har sandsynligvis ret i denne påstand, og som det ligeledes kommer frem i her, var eliten i det islandske samfund heterogen. Det er dog spørgsmålet, hvor og hvordan man skal trække grænsen mellem dette netværk og den øvrige elite i kulturel forstand, og da det ikke fremgår af kilderne, at almuen skelnede mellem dele af eliten på den måde, behandles eliten her samlet, eftersom den på mange punkter adskilte sig fra almuen. Einar Hreinsson: *En stat, en förvaltning, två nätverk. Den danska förvaltningen på Island 1770-1870*, s. 125-137, samt *Íslenskur aðall – ættartengsl og íslensk stjórnsýsla á 18. og 19. öld*, 2. *íslenska söguþingið 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit I*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 318-337. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism. Den regionala förvaltningen på Island 1770-1870*. Göteborg 2003, s. 239-240.

⁵¹ Björn Thorsteinsson: *Island. Politikens Danmarkshistorie*. København 1985, s. 207.

⁵² Guðmundur Hálfðanarson: *Social Distinctions and National Unity: On Politics of Nationalism in Nineteenth-Century Iceland*, *History of European Ideas* (1995), s. 768.

embedsmandsslægter at få indflydelse, men eliten kunne alligevel i stor udstrækning holde fast på sit magtmonopol.

Embedsmændene adskilte sig fra jordejerne ved, at de havde gennemgået en uddannelse ved en af landets latinskoler og for nogles vedkommende i København. Der var dog jordejere, der havde været på skole, men som efter endt uddannelse ikke kunne få et embede og derfor måtte leve udelukkende af jorden. Uddannelsen havde betydning for de bøger, folk læste og sandsynligvis også for den måde, man så verden på. Det er i hvert tilfælde kendetegnende, at mange af embedsmændenes ideer på stort set alle områder og til alle tider stemte overens med samtidige strømninger i resten af Europa.⁵³ Embedsmændene foretog også som de første i landet forsøg med kornavl, kartoffelavl og andre former for have dyrkning. Stiftamtmand Thodal skrev f.eks. i 1774 et brev til sysselmanden i Barðastrandar syssel om vejforbedringer, men i en sidebemærkning nævnte han, at hans kartofler var lykkedes godt, og at sysselmanden kunne få nogle stykker at gøre forsøg med.⁵⁴ Samme interesse kom til udtryk i apoteker Björn Jónssons brev til landkommissionen 1770-1771, hvor han berettede om de forsøg med kornavl, han havde foretaget, siden han kom til Island i 1768.⁵⁵ Björn Jónsson havde i øvrigt en mineralsamling, et herbarium, en møntsamling samt en grønlandsk båd med tilbehør.⁵⁶ Det var ligeledes oftest embedsmændene, der forsøgte at finde de bedste måder at holde dyr på og eksperimenterede med ny teknologi og lignende.⁵⁷ Det vil fremgå i afhandlingen, at det ikke var måder at tænke og handle på, der var almindelig blandt almuebefolkningen, og det var derfor et af de områder, hvor eliten var afgørende forskellig fra almenen.

⁵³ Jfr. f.eks. Ingi Sigurðsson: *Upplýsingin og áhrif hennar á Íslandi, Upplýsingin á Íslandi. Tíu ritgerðir*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík 1990, s. 9-42. Guðmundur Hálfðanarson: *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*. Íslensk menning. Reykjavík 2001, s. 16. Begge forfattere placerer den islandske udformning af henholdsvis oplysningstiden og nationalismen i en international kontekst.

⁵⁴ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. II, 2 Amtmannabréf 1765-1782. 6. oktober 1774 brev fra Thodal til sysselmanden.

⁵⁵ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 199-102 Landsnefndin fyrri. 12. marts 1771 brev fra apoteker Björn Jónsson.

⁵⁶ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós XV, 2 Dánarbú Björns lyfsala Jónssonar 1798.

⁵⁷ Jfr. f.eks. nogle af de skrifter, der blev udgivet som f.eks. *Rit þess Íslenska Lærdómslistafélags bd. 1 – 15*. København 1781-1796. *Búnaðarit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags*. Viðey 1839-1846. *Ársritið Gestur Vestfirðingur 1-5 árg.* Reykjavík 1847-1855.

Elitens særlige position i samfundet var noget, den signalerede på forskellig vis i ejendele, klædedragt og væremåde. Det gjaldt især for de islandske embedsmænds vedkommende, og i noget mindre grad de velstående jordejere. Ganske vist boede de fleste i det 18. århundrede på gårde, der var bygget efter islandsk byggeskik, men embedsmændenes gårde var større og bedre bygget end bøndernes.⁵⁸ Nogle få boede i stenhuse, som landfoged Skúli Magnússon, der fra 1754 boede i et stenhus på øen *Viðey* i fjorden ud for Reykjavík. Det blev senere overtaget af amtmand Ólafur Stefánsson og dermed Stephensenslægten. I løbet af det 19. århundrede flyttede mange af embedsmændene til Reykjavík og boede i træhuse dér i byen.

Det var især elitens bohavede og klædedragt, der var anderledes end almuens. Ved en gennemgang af skifter efter medlemmer af eliten viser sig et klart mønster, hvor elitens bohavede adskilte sig fra almuens, idet der var optegnet genstande, der ikke fandtes hos den jævne befolkning. Det var ting som sølvskeer, fade og terriner, saltkar, kaffe- og testel. Hjemmene var møbleret med sofaer og lænestole, teborde, spejle, spiseborde og stole, gardiner og bordduge. På samme måde fulgte mændenes klædedragt den europæiske mode med jakke, vest og støvler, samt paryk, så længe det var moderne. Kvinderne gik i modsætning til mændene overvejende klædt i overensstemmelse med islandsk brug.⁵⁹

De ovennævnte genstande kunne i princippet godt udelukkende være et tegn på elitens bedre økonomiske fundament, og det var da uden tvivl heller ikke muligt at anskaffe sig disse ting, med mindre man var velstående. Ting har imidlertid en signalværdi, som ikke udelukkende henviser til ejerens økonomiske

⁵⁸ Eksempelvis bemærkede englænderen Henry Holland under sin rejse til Island i 1810, at hytterne omkring Reykjavík var i dårligere stand end husene på Orkney, som havde været meget slette. Et andet sted sammenlignede han en islandsk gård med et kaninhul. Derimod skrev han om justitsråd Magnús Stephensens gård på Leirá: „*The house is a building, of considerable extent, & as elegant as Icelandic houses usually are*”. Efter Hookers opfattelse kom elitens huse på ingen måde på højde med engelsk standard, hvad angår pragt og renlighed, men de var trods alt i langt bedre stand end den jævne befolknings boliger. Om en gård ved Kjalarnes skrev han: „*The farmhouse is of the common Icelandic construction, most resembling externally a groupe of mole-hills of large size – The dirt & smell within were so intolerable, that we gladly availed ourselves of the church as our place of habitation for the night.*” Andrew Wawn (red.): *The Iceland Journal of Henry Holland 1810*. London 1987, s. 86, 90, 127 og 150.

⁵⁹ Jfr. Christina Folke Ax: At gøre en forskel. Opfattelser og anvendelse af danske og islandske genstande og sprog i Reykjavík i sidste halvdel af 1700-tallet, 1066. *Tidsskrift for historie* 31. årg. nr. 4. (2001), s. 9-11, og Christina Folke Ax: Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, *Saga XL:1* (2002), s. 84-85.

status, men også til hans sociale status. Det vil sige, at ting tillægges en betydning, og derfor kan de give et indblik i et kulturelt univers. Amtmand Ólafur Stefánsson beklagede sig således til Landkommissionen 1770-1771 over at være blevet forvist til nordlandet, da Island blev opdelt i flere amter, og han fik Nordreamtet. Han skrev, at han ikke kunne flytte nordpå, og gav sit dårlige helbred som begrundelse. Han nævnte dog samtidig, at det var ganske umuligt at flytte møbler og bohaver som dragkister, chatoller, borde og stole, glas og stentøj, urkasse, adskillige kar, store kister og lignende over ”*de lange, vidtløftige Fielde*”. Og da han ikke ville kunne købe det igen på nordlandet, ville han savne det til sin ”*ubødelig Skade*.”⁶⁰ Ólafur Stéfansson kunne nok objektivt set overleve uden et par chatoller og en urkasse. Det kunne bønderne i hvert tilfælde.⁶¹ Problemet var, at han ikke mente at kunne leve et *anstændigt* liv uden sine ting, eftersom han ikke var bonde eller opfattede sig som sådan. Historikeren, Einar Hreinsson hævder ligefrem, at folk som Ólafur Stefánsson opfattede sig selv som en form for embedsmandsadel.⁶² Og hvis man var noget særligt, måtte man også kunne vise det. Set fra elitens synsvinkel var deres ejendele en del af det, de opfattede som ”det gode liv”.

Ting har den funktion, at de forener ligemænd og sætter skel til udenforstående.⁶³ Det gælder uanset hvilken del af befolkningen, man tilhører. For den islandske elite, og især den højst placerede del af embedsmandsstanden, var dette også en vigtig ting, for dermed opretholdt de deres position. Man satte grænser mellem sig selv og den øvrige befolkning med hele sin måde at leve på. Det gav sig blandt andet udtryk i beklagelser over almuens ”overforbrug” af

⁶⁰ *Landsnefndin 1770-1771 bd. 1*, Bergsteinn Jónsson (red.). Sögurit XXIX. Reykjavík 1958-1961, s. 284.

⁶¹ På Seltjarnarnes var der i perioden 1750-1830 kun en enkelt, der blev kategoriseret som bonde, hvor der var optegnet et chatol blandt ejendele. Det drejede sig om Páll Jónsson på gården Elliðavatn. Han var dog klosterholder, dvs. forpagtede jord, der havde tilhørt kirken. Han tilhørte således gruppen af velstående bønder og blev også konstitueret sysselmand en overgang. Hans bohaver adskilte sig ligeledes på andre punkter fra de andre i området, der blev kategoriseret som bønder. ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós XV) Dánarþú Páls Jónssonar Elliðavatni 1819. Se også Tabel 1 over folks ejendele fordelt på social kategori Christina Folke Ax: Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, *Saga XL:1* (2002), s. 84.

⁶² Einar Hreinsson: Íslenskur aðall – ættartengsl og íslensk stjórnarsýsla á 18. og 19. öld, 2. *Íslenska sögubingið 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.), s. 318-337.

⁶³ Jfr. Hans Medick: Eine Kultur des Ansehens. Kleiden und Kleiderfarben in Laichingen 1750-1820, *Historische Anthropologie. Kultur, Gesellschaft, Alltag* (1994/2), s. 193-214. Heri beskæftiger Medick sig med den jævne befolknings anvendelse af især klædedragt og farver, men hans pointer kan også anvendes på andre befolkningsgrupper.

luksus som kaffe, silketørklæder, hatte m.m., hvilket var ting, de selv omgav sig med.⁶⁴ Det er da også værd at bemærke, at udenlandske rejsende skelnede mellem den jævne befolkning og eliten. Ofte sammenlignede de embedsmændene med for dem kendte samfundskategorier som ”*country gentleman*” og lignende. Dermed underbyggede de elitens identitet som værende anderledes end den øvrige islandske befolkning.

Når det gælder bohavne og klædedragt mindede embedsmandseliten i høj grad om købmændene. Historikerne betragter oftest ikke købmændene som en del af det islandske samfund i det 18. århundrede. Det skyldes først og fremmest, at købmændene under monopolhandelen alle var udlændinge, og at de i den periode ikke boede fast på Island, men kun besøgte landet nogle få uger om året. Efter det i slutningen af det 18. århundrede blev tilladt for købmændene at overvintre på Island, og særligt efter monopolhandelens ophør var der flere handlende, der bosatte sig mere eller mindre permanent på handelsstederne.⁶⁵ De fleste samlede sig i det sydvestlige hjørne af øen og særligt omkring Reykjavik. I modsætning til de danske købmænd er de islandske købmænd i højere grad blevet betragtet som værende en del af samfundet. Det skyldes dels deres nationalitet, dels at netop disse mænd spillede en stor rolle for igangsættelse af forskellige initiativer særligt indenfor udvikling af fiskeriet.⁶⁶

De danske købmænd bør imidlertid inddrages i beskrivelsen af det islandske samfund på linie med de islandske, selvom de ikke var på Island størstedelen af året. Alene det store antal klager, der indløb over købmændene og handelen, vidner om, at købmændene og handelen konstant var en del af den islandske dagsorden i hele perioden 1700-1870.⁶⁷ Hvis man ser bort fra den del af almuen, der boede i nærheden af havne og handelspladser, var købmændene ganske vist fraværende i størstedelen af almuebefolkningens dagligdag. Det meste af handelen foregik om sommeren, også efter det blev muligt at handle året rundt,

⁶⁴ Jfr. Ólafur Stefánssons beklagelser i Um Jafnvægi Biargrædis-veganna á Íslandi, *Rit þess Islenska Lærdómslistafélags* bd. 7. København 1787, s. 138-139.

⁶⁵ Jfr. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísland*, s. 187-188.

⁶⁶ F.eks. hos Þorkell Jóhannesson: *Á motum gamals tíma og nýs, Lýðir og landshagir* bd. 1, s. 178-179.

⁶⁷ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 199-122. Her beskriver Gustafsson emner, som folk skrev om til landkommissionen i 1770-1771. Samme indtryk for man ved gennemlæsning af tingbøger fra særligt Reykjavik. *ÞÍ: Skjalsöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós* IV, 6-14 *Dóma- og þingbækur 1763-1840*.

og der var en del af den islandske befolkningen, særligt kvinder, der aldrig eller kun sjældent kom til havnene og dermed i direkte berøring med købmændene.⁶⁸

Det betyder imidlertid ikke, at købmanden ikke var en del af de almindelige islændinges mentale univers, og købmændene udgjorde en vigtig del af eliten i områderne omkring havnene og særligt et sted som Reykjavik. Selv når købmanden var borte om vinteren, lå hans huse tilbage. Disse huse var bygget af tømmer og lignede på ingen måde de islandske huse opført af sten og tørv. Som deres huse adskilte købmændene sig også fra de øvrige på Island. De gik klædt anderledes og talte anderledes end almuen. De adskilte sig derimod, som nævnt, *ikke* i nævneværdig grad fra den islandske elite eller fra de danske embedsmænd, som blev udstationeret på Island. Det var de samme ting som eliten, de omgav sig med, og den samme måde de gik klædt.⁶⁹

Efter det blev tilladt for alle danske undersåtter at handle på Island, kom der også enkelte islændinge blandt købmændene, selvom det var et fåtal. Som nogle af de første kan nævnes Bjarni Sivertsen i Hafnafjörður og Guðmundur Scheving på Flatey i Breiðafjörður. De islandske købmænd havde givetvis lettere ved at knytte kontakter til det omgivende samfund, idet de allerede var del af et netværk og kunne tale sproget. På den måde var de anderledes end de danske købmænd, der først og fremmest var fremmede for de lokale islændinge, selvom forholdet ændrede sig til en vis grad i løbet af det 19. århundrede, efterhånden som også danske købmænd blev mere bofaste. De islandske købmænd lagde sig imidlertid efter elitens stil i bohøve og klædedragt og optrådte udadtil som den øvrige elite. Undersøger man f.eks. Guðmundur Schevings ejendele, som blev registreret i hans dødsboskifte i 1838, finder man samme genstande, som Ólafur Stefánsson nævnte, at han ikke kunne leve uden, og som man også ville kunne finde hos en danske eller islandsk købmand i Reykjavik. Scheving ejede således

⁶⁸ Hrefna Róbertsdóttir har undersøgt krambodsboøgerne fra Reykjavik (Holmens havn) i sidste halvdel af det 18. århundrede. Her kommer hun frem til, at folk, der boede tæt ved havnen, alle handlede, hvorimod det oftest kun var de større gårde i områder, der lå længere væk. De fleste handlende var mænd. Hun nævner endvidere, at købmændene også ansatte folk til at arbejde for sig om sommeren, og derfor optrådte som arbejdsgiver for de lokale islændinge. Hrefna Róbertsdóttir: *Krambúðir og kaupstaðarferðir. Heimildir um atvinnu og verslun á 18. öld, Kvennaslóðir. Rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi*, Anna Agnarsdóttir et al. (red.). Reykjavik 2001, s. 194-199.

⁶⁹ Christina Folke Ax: *Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, Saga XL:1* (2002), s. 84.

seks par forgyldte kaffekopper med tilhørende kande, vaffeljern, fiskespade, punchglas, chatoller, fløjborde, en skrivepult i mahogni, spejle og en sofa.⁷⁰

Eliten i det islandske samfund var nok fordelt på forskellige sociale kategorier, der var internt forskellige. Alligevel var der en række fællestræk mellem dem, og de adskilte sig fra den jævne befolkning på stort set alle områder; med hensyn til økonomisk baggrund, uddannelse, ejendele, tænkemåde og selvpfattelse. Det var således måden at handle og tænke på og ikke blot embedet eller den økonomiske baggrund, der var afgørende for forskellene mellem elite og almue. Det samme gør sig gældende, når det drejer sig om forskelligheder blandt almuebefolkningen – det handler om *måden* at være almue på.

To kategorier af bønder

De forskelle, der var blandt almuebefolkningen, træder ikke nær så tydeligt frem som dem, der var mellem eliten og almuen. Man får imidlertid et glimt af to kategorier af islandske bønder i et brev, som amtmand Ólafur Stefánsson skrev til Landkommissionen 1770-1771.

„Alle veed, at de beste Bönder, som ere i Stand til at rögte og oppasse Hiemme-gaardene med tilhörende Hialeyer, antages dertil af Iordeyerne, og disse antage Hialeymændene igjen, som enten ere meget arme eller dovne, ja, Udskudet af Landfolket.”⁷¹

I det ovenstående sondrede amtmanden således mellem to forskellige slags bønder; ”*de beste Bönder*” og ”*Udskudet*”, hvilket var en opdeling, der var baseret på hans iagttagelser af den befolkning, der omgav ham. Karakteristikken indeholdt en stærk fordømmelse af de fattige, som efter amtmandens opfattelse var dovne, og der var altså ikke tale om en neutral kategorisering af almuen. Det interessante i denne sammenhæng er, at han rent faktisk skelnede mellem to typer

⁷⁰ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð XI, 4 Skiptabók 1834-1843. 10. september 1839. Boet efter købmand Guðmundur Scheving Flatey. Guðmundur Scheving var dog speciel på det punkt, at han var søn af en sysselmand og også selv havde haft embede som sysselmand.

⁷¹ *Landsnefndin 1770-1771 bd. 1*, s. 268.

bønder. Bønder, der opførte sig forskelligt, og som jordejerne derfor behandlede forskelligt, så den ene type fik adgang til de bedste jorder, mens de andre blev forvist til hjáleigarnir (afbyggergårde/husmandssteder med græs).⁷²

Ólafur Stefánssons beskrivelse af bønderne er bemærkelsesværdig, fordi det viser, at det var muligt for samtidens mennesker at udpege forskelle mellem folk, selvom de var bønder. Det er interessant, fordi det tilsvarende er muligt at afdække og skelne mellem forskellige mønstre i almuens levevis på baggrund af de spor, den islandske befolkning har efterladt sig i kilderne. Det tyder på, at der var forskellige *måder* at være bonde på, ligesom Roger Chartier kan afdække forskellige måder at læse på. Rekonstruerer og sammenligner man almuens levevis med hensyn til mobilitet, bohavede, livsforløb- og strategier med mere, tegner der sig to *kulturelle profiler* blandt bønderne.⁷³ Begrebet *kulturelle profiler* betegner her forskelle indenfor almuen, som var af kulturel art, og som gik på tværs af sociale kategorier som husmand, bonde og lignende. Det er således ikke samfundskategorien, der betinger den kulturelle profil, men derimod forskellige mønstre i almuens handlemåde og levevis. Til at skelne mellem de *kulturelle profiler* blandt bønderne kan man passende benytte Ólafur Stéfánssons betegnelser *de bedste bønder* og *udskuddet*, men uden at dømme nogle af dem moralsk, som han gjorde.

Ólafur Stefánsson placerede *de bedste bønder* og *udskuddet* på henholdsvis gårdene og hjáleigarnir. Anvender man betegnelserne til at skelne mellem forskellige kulturelle profiler, finder man da også ofte *udskuddet* på

⁷² Den forskel, der her er tale om mellem beboere på skattegårde og afbyggergårde/husmandssteder, kan ikke forklares som en forskel mellem bønder og husmænd, da det er vanskeligt at oversætte de islandske sociale kategorier til dansk. Selvom en hjáleiga således kan oversættes med enten husmandssted eller afbyggergård, kan beboeren regnes for en form for bonde. Således betegnes han som enten *hjáleigu-bóndi* eller *hjáleigur-maður*. Det islandske ord *húsmaður* betegner derimod egentlig en indsidder, selvom begrebet også kan anvendes til at betegne folk, der lejede eller fæstede et hus med eller uden jord. I praksis var anvendelsen af begreberne langt fra stringent og vekslede efter område og tidspunkt. Eksempelvis betegnede *húsmaður* i området omkring Reykjavík i 1816 i mange tilfælde selvstændige husholdsoverhoveder i huse, hvorimod man på Flatey udelukkende anvendte betegnelsen til indsiddere. Jfr. *Mammtal á Íslandi 1816. Reykjavíkursókn og Flateyjarsókn*. Reykjavík og Akureyri 1947-1974.

⁷³ Differentieringen af de kulturelle profiler er foretaget gennem studier af befolkningen i Seltjarnarnes hreppur 1750-1830. Jfr. Christina Folke Ax: *Et andet Island. Kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*. De kan også findes delvist og mere overskueligt beskrevet i Christina Folke Ax: *At gøre en forskel, 1066. Tidsskrift for historie 31. årg. nr. 4.* (2001), s. 3 – 13, og i Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, *Saga XL:1* (2002), s. 63-90.

husmandssteder og i tórnhusene, men forskellen mellem de to profiler var ikke blot en forskel mellem bønder og husmænd, og de sociale kategorier er ikke velegnede til at beskrive de kulturelle forskelle i området. Husmænd og bønder adskilte sig ganske vist fra hinanden på en række områder som f.eks. husholdsstørrelse, antal af dyr, økonomi med mere, men der var også forskelle indenfor de sociale kategorier og ligheder på tværs af kategorierne.⁷⁴ Desuden var der *udskud* at finde blandt dem, der blev kategoriseret som bønder og *bedste bønder* at finde mellem husmændene. Folk ændrede jo ikke deres måde at tænke på, selvom de flyttede til enten en gård eller et husmandssted. Man kan derfor ikke blot skelne mellem husmænd og bønder, når man skal forklare de forskelle, der fandtes blandt almuebefolkningen. Man må i stedet afdække mønstre i menneskenes handlemåder og livsforløb.

De bedste bønder udmærkede sig ved at have en god økonomi og store hushold med mange hjemmeboende børn. En stor del af dem skiftede ikke bopæl så ofte, som det ellers var almindeligt, idet lejeperioden for en gård eller husmandssted som regel kun var for et eller to år af gangen.⁷⁵ Denne bofasthed gjaldt ikke alle *de bedste bønder*, og den forholdsmæssigt større bomæssige stabilitet hang måske også sammen med, at *de bedste bønder* betalte deres afgifter til tiden, ligesom de af og til havde overskud på regningen hos købmanden.⁷⁶ Dermed var der ingen grund til at sætte dem fra jorderne. *De bedste bønder* giftede sig ind i hinandens familier, og jorderne blev ofte i slægten, men ikke altid. Det viste sig til gengæld, at det i vidt omfang lykkedes næste generation at få adgang til jord, og dermed mulighed for at gifte sig, og i flere tilfælde forblev de bønder. Det var fortrinsvist disse bønder, der fik tillidshverv som hreppstjóri og lignende. Et eksempel på sådan en bonde kunne være Otti Ingjaldsson fra gården Hrolfsskáli ved Reykjavík. I forbindelse med betaling af landskyld i 1762 betalte

⁷⁴ Jfr. eksempelvis Agnes Arnórsdóttir: Útvegsbændur og verkamenn. Tórnhúsmenn í Reykjavík á fyrri hluta 19. aldar, *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 3*, Reykjavík 1986, s. 99 – 124. Agnes Arnórsdóttir beskæftiger sig ikke med kulturelle profiler, men med forskelle indenfor og på tværs af de sociale kategorier, men påpege netop, at betegnelsen husmand kunne rumme mange slags mennesker og former for levevis.

⁷⁵ Guðmundur Jónsson: Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1900, *Scandinavian Economic History Review* *XLI*, 2 (1993), s. 110. Loftur Guttormsson: Staðfestu í flökkusamfélagi. Ábúðarhættir í Reykholtsprestakalli á 18. öld, *Skírnir. Tímarit hins íslenska bókmentafélags* (1989), s. 9-41.

⁷⁶ Dette kan man bl.a. finde oplysninger om i nogle skifter eller forskellige búnaðarskýrslur og restancelister.

han mere, end nødvendigt, så han havde et beløb til gode på sin regning.⁷⁷ Hans søn efterfulgte ham på gården, og slægten var i øvrigt gift ind i familier, som også tilhørte *de bedste bønder* i området.⁷⁸ I området omkring Flatey var hreppstjóri og dannebrogsmænd Eyjólfur Einarsson fra Svefney et andet eksempel på en af *de bedste bønder*. Ikke alene havde han de ovennævnte hædersbeviser og tillidshverv. Det samme gjaldt hans sønner, som også var at finde blandt bønderne i området. Eyjólfur var jordejer og involveret i selskabet i Flatey ligesom hans sønner og svigersøn.⁷⁹

De bedste bønder holdt fast i det, de havde, og det lykkedes dem ofte at skaffe sig mere gennem opkøb af jord og dermed blive selvejerbønder. Bonden Snorri Sigurðsson på øen Engey ved Reykjavik og hans slægtninge købte således jord, og det samme gjorde Eyjólfur Einarsson. På dette punkt stod de i skærende kontrast til *udskuddet*, for hvem det hele syntes at slippe dem af hænde. I modsætning til *de bedste bønder* er *udskuddet* generelt svære at følge i kilderne, når man arbejder ud fra et afgrænset geografisk område. Det skyldes især, at de hele tiden levede på grænsen af det mulige, og at de flyttede meget omkring. Det samme gjaldt deres børn, hvis de da ikke døde inden voksenalderen. Når man støder på dem i kilderne, er det ofte, når de kom i konflikt med loven, eller når de døde i fattigdom. En af de vigtigste forskelle i forhold til *de bedste bønder* synes at være manglende evne eller vilje til at planlægge forud. De tog tingene, som de kom. Guðmundur Jónsson fra gården Hvammkot ved Reykjavik mistede således i 1813 størstedelen af sine får i løbet af en vinter, fordi han ikke afstemte antallet af dem med den mængde foder, han havde til rådighed. Det betød også, at han ikke havde nok mad til et fattiglem, der boede hos ham, og som derfor døde af sult og sygdom.⁸⁰ Det bør bemærkes, at mange andre islandske bønder heller ikke afstemte antallet af dyr til fodermængden. Det syntes snarere at være reglen end

⁷⁷ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós Umboðið V, 13 Gjaldabók 1762.

⁷⁸ Jfr. Christina Folke Ax: *Et andet Island. Kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*, s. 57-58.

⁷⁹ Eyjólfur Einarsson optræder andre steder i afhandlingen i blandt andet kapitel fire, fem og syv. Her får man et bedre indblik i hans person og den rolle, han spillede i lokalsamfundet.

⁸⁰ Sagen er beskrevet mere detaljeret i Christina Folke Ax: *Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar*, *Saga XL:1* (2002), s. 69-73.

undtagelsen.⁸¹ I denne forbindelse er det blot vigtigt, at ikke alle islændinge holdt hus med deres midler på den måde. *De bedste bønder* gjorde ikke.

Udskuddet kan således siges at være det negative billede af *de bedste bønder*. Det kan minde om den form for ikke-definition, som historikeren Peter Burke i det ovenstående blev kritiseret for at foretage af almuen i forhold til eliten. I dette tilfælde skyldes det nærmere den særlige beskaffenhed ved kilderne, der gør, at det som regel kun var folk, der udmærkede sig enten positivt eller negativt, der kom i myndighedernes søgelys, og dermed blev nævnt i de kilder, vi har til rådighed. *De bedste bønder* og *udskuddet* udgjorde således ekstremerne i området, men der fandtes også folk, som placerede sig imellem de to profiler og som derfor kan være svære at få øje på eller i det mindste vanskelige at beskrive.

Umiddelbart kunne det se ud til, at forskellen mellem *de bedste bønder* og *udskuddet* var af ren økonomisk art, og datidens befolkning skelnede da også mellem rige og fattige, når de skulle forklare forholdene. I et brev til landkommissionen 1770-71 beklagede fem af områdets bønder sig over, at det var de rige, der fik de gode jorde, mens de fattige måtte trækkes med de dårligste, afgiftstunge jorde, som de ikke magtede at vedligeholde endsige forbedre.⁸² Det stemmer godt overens med den beskrivelse Ólafur Stefánsson gav af fordelingen af jorderne, men fra et andet perspektiv. Der var nogle, der fra starten havde bedre vilkår, men det var måske særligt knyttet til det forhold, at de tænkte på en anden måde end *udskuddet*. Det handler i ligeså høj grad om evnen til at udnytte de ressourcer, man havde adgang til som bonde på Island, og ikke blot om tilstrækkelig adgang til ressourcerne.

Denne måde at forstå forskellene mellem de islandske bønder er inspireret af Palle O. Christiansens studier af befolkningen på godsets Giesegaard.⁸³ Her finder han i det 18. århundrede to sameksisterende, men

⁸¹ Guðmundur Jónsson: Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1940, *Scandinavian Economic History Review* XLI, 2 (1993), s. 112. Også Jón Mýrdal klagede i 1884 i et brev til Jón Sigurðsson over, at en del bønder ikke kunne finde ud af at afstemme antallet af dyr efter fodermængden, hvorfor de blev ruinerede, når alle dyrene døde. *Skáldið sem skrifaði Mannamun. Sendibréfrá Jóni Mýrdal*, Finnur Sigmundsson (red.), Akureyri 1975, s. 48-52.

⁸² ÞÍ: Rtk 225 - Lnf. Lit. PP. 30. marts 1771 brev fra Ívar Jónsson, Jón Magnússon, Jóhann Nielsson, Árni Guðmundsson og Jón Einarsson.

⁸³ Jfr. Palle Ove Christiansen bl.a.: *Kultur og Historie*. Studiebøger. København 1995, s. 71-97 eller Palle Ove Christiansen: *Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden*. København 2002. Det er vigtigt at understrege, at Christiansens livsstile er indbyrdes

kulturelt forskellige, livsstile blandt godsets fæstebønder, som han kalder henholdsvis ”de stræbsomme” og ”fatalisterne”. Også her er der tale om velstillede kontra fattige bønder, men for Christiansen udspringer forskellen mellem dem af, at de handlede og ræsonnerede kulturelt forskelligt. De stræbsomme indrettede sig således, at de fik en høj grad af selvstændighed i forhold til godset og dermed mulighed for at passe sig selv. Fatalisterne derimod levede mere i nuet. De så nok forpligtelserne til godset som et åg, men havde samtidig et sted at vende sig til, når det stod slemt til.

På trods af en umiddelbar lighed mellem Christiansens resultater og ovennævnte kulturelle profiler, må man være forsigtig med at slutte sig til lovmæssigheder vedrørende variationer indenfor almuen i Danmark og Island. Der er forskel på den danske og den islandske kontekst. Der var ganske vist visse ligheder mellem fæsteforholdet og i forholdet mellem lejlænding og jordejer, men en direkte sammenligning vil kræve yderligere undersøgelser. Alligevel kan man med fordel tolke de spor, menneskene på Island satte sig i kilderne således, at der ikke kun var tale om rige og fattige bønder, men om kulturelle profiler, der viste sig i forskellige handlingsmønstre. Det er ydermere vigtigt, at de to mønstre ikke mindst var udslag af forskellige prioriteringer i forhold til stort set alle områder af livet fra betaling af afgifter til giftermål.

De bedste bønder og udskuddet levede side om side, og det betyder også, at de til en vis grad måtte samarbejde især om de opgaver, der var organiseret omkring hreppen. Det var først og fremmest et område som fattighjælp. En fjerdedel af den tiende, bønderne betalte, gik til hreppen, og systemet fungerede således, at den fattige ”spiste” bondens tiende op i den periode, hvor den fattige boede i hans hushold. Dernæst flyttede den fattige videre til næste bonde. Ovennævnte Guðmundur Jónsson fra Hvammkot havde således overtaget fattiglemmet fra en anden gård og skulle have underholdt hende i nogle måneder som del af sin forpligtelse overfor fællesskabet. Det kunne også ske, at bonden fik betaling fra hreppen ud over sin egen andel for at underholde den

sammenhængende og forudsætter hinanden i godssystemet. Der er således tale om et helt system, selvom livsstilene her først og fremmest anvendes løsrevet som udgangspunkt for en komparation med de islandske.

fattige i længere tid.⁸⁴ En anden opgave, som blev organiseret af hreppen, var flytning af fårene til og fra fjeldene forår og efterår. Hreppen blev ledet af en eller flere hreppstjórar. De var udpeget af sysselmanden og blev i 1808 gjort til kongelige embedsmænd, samtidig med at deres antal blev ændret til en eller to i hvert hrepp, hvor der tidligere havde været fra op til fem. Deres opgave var at holde opsyn med fattighjælpen og tilrejsende til området, lave tiendelister og stå for den praktiske organisering af samarbejdet.⁸⁵ Som nævnt, var det *de bedste bønder*, der var på disse poster, og de har dermed været stillet overfor *udskuddet* i en række situationer, hvor sidstnævnte kom til kort. Det var jo oftest dem, der måtte have hjælp fra fattigkassen, betalte lavest tiende og lignende. Det må have påvirket det syn, de havde på hinanden.

De to kategorier af bønder havde forskellig opfattelse af, hvordan livet skulle leves, men de havde også fordel af hinanden. For *de bedste bønder* var *udskuddet* arbejdskraft til f.eks. at hjælpe i spidsbelastningssituationer under høslæt eller til at bemane fiskerbådene, hvorimod *udskuddet* kunne finde arbejde og et sted at låne penge hos *de bedste bønder*. De fleste både var ganske vist små både, der kunne bemannes af to mand. I fangstsæsonen fra februar til maj 1771 blev der således i hele Gullbringe syssel anvendt 43 både med otte årer, 50 både med seks årer, 56 både til fire mand og 398 både til to mand.⁸⁶ En bonde kunne klare sig med en enkelt tjenestekarl, hvis han havde en lille båd, mens de større både blev bemandede med folk fra flere forskellige gårde og huse i et større område. De fik hver deres part af fangsten, mens bådejeren fik bådens part. Der var tilsyneladende ofte både formelle og uformelle aftaler om at ro på en bestemt

⁸⁴ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og útangarðsfólk*, s. 15-16. Tilfælde, hvor bønderne havde fattiglemmer boende og til gengæld modtog støtte til deres underhold, findes f.eks. i hreppsbogen fra Flateyjarhreppur. *ÞÍ. Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna*: Barð XXI,1 Hreppareikningar 1834-56.

⁸⁵ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 49-55. Se også Lýður Björnsson: *Saga sveitarstjórnar á Íslandi fyrri bindi*, s. 59-60. Lýður Björnsson gengiver en oversigt over hreppstjórnins opgaver. Oversigten stammer ganske vist fra midten af det 17. århundrede og er muligvis en afskrift af et ældre dokument, men mange af opgaverne var de samme som i det 18. og 19. århundrede. Således skulle hreppstjórnin blandt andet hjælpe verdslige og gejstlige embedsmænd med at holde opsyn med almuens opførsel og omvandrende folk, sørge for det praktiske samarbejde mellem bønderne i hreppen, samt sørge for forsørgelsen af de fattige.

⁸⁶ RA: Privatarkiverne/kommercekollegiet. I Mallingiana XI 38 Skibsfart. Efterretninger om de Islandske Fisker-Baades Størrelse, Indretning med videre; Paa Syderlandet i Guldbringe Sýssel saavidt som vides i Januari Aar 1776.

bådejers båd.⁸⁷ I både tingbøger og optegnelser i dødsboskifter får man således et indtryk af en del af den udveksling af penge og arbejdskraft, der fandt sted mellem grupperne. Der er optegnelser om lån og redegørelser for, hvorledes folk rejste rundt og tog arbejde på gårdene.

De ovenstående profiler er afgrænset skarpt i forhold til hinanden i teksten, men skellet har ikke nødvendigvis været så skarpt i dagligdagen. Der var forskel mellem folk, men grænserne kunne være lettere flydende. Der kunne være situationer, hvor *de bedste bønder* og *udskuddet* fandt sammen mod f.eks. købmændene eller øvrigheden, men der var også andre tilfælde, hvor de gjorde meget for at skille sig ud fra hinanden. Som man kan forstå af Ólafur Stefánssons bemærkninger, var det jo ikke ligefrem en fordel for *de bedste bønder* at ligne *udskuddet*, når det gjaldt om at få adgang til de bedste jorder i området. Selvom man tilhørte almuen på Island, tænkte man ikke nødvendigvis på samme måde og havde derfor ikke de samme forudsætninger. Det gav sig udslag i, hvordan folk og deres børn levede deres liv, hvordan de forholdt sig indbyrdes, men også i deres forhold til øvrigheden på Island.

Elitens relationer til almuen

Den del af øvrigheden, som var tættest på almuen, var præsterne. Der var langt flere præster end nogen anden form for embedsmænd, de boede side om side med almuen og deltog aktivt i vigtige hændelser i dens liv så som barnedåb, giftermål og begravelse. Desuden var det præsternes opgave at holde opsyn med menighedens moralske liv og levned, samt dens læsekyndighed. Det vil sige, at præsterne havde en række opgaver i forhold til almuen, som påvirkede deres relationer, hvilket også var tilfældet for verdslige embedsmænd. Eftersom både gejstlige og verdslige embedsmænd var en del af eliten i samfundet, kan præsterne også anvendes som eksempel til generelt at illustrere forholdet mellem den islandske elite og almuen.

⁸⁷ Jfr. historien om Þuríður Formaður (1777-1863), der var kvindelig formand på fiskerbåde og indgik sådanne aftaler. Brynjólfur Jónsson: *Saga af Þuríði Formanni og Kambránsmönnum*. Reykjavík 1975. I retsprotokollerne findes endvidere klager over folk, der svigter et løfte om at ro for en bestemt bonde til fordel for andre, der oftest betaler bedre.

I visse situationer optrådte præsterne ikke kun som formidlere af Guds ord overfor almuen, men også som modtagere af afgifter fra bonden, hvis denne boede på jord, der tilhørte kirken. Jorden var i så fald lagt til præstens underhold, og landskylden og andre afgifter blev betalt direkte til ham i form af fisk eller andre naturalier som f.eks. smør.⁸⁸ På dette område lignede præsterne jordejerne på den måde, at en del af almuen produkter tilfaldt dem. Det var præstens egen opgave at inddrive afgifterne, hvilket kunne medføre problemer i nogle sogne, hvor sognebørnene var tilbageholdende med at betale, og præsterne eftergivende for fredens skyld.⁸⁹ Foruden forskellige former for afgifter fik præsterne deres indkomst via det jordbrug, de selv dyrkede. Præsterne på visse jorder havde desuden privilegeret adgang til at udnytte særlige ressourcer i området som fisk, edderdun eller drivtømmer. Dertil fik præsten også den del af tienden, der gik til kirken, men skulle til gengæld også holde bygningerne ved lige. Andre former for afgifter var f.eks. ”lammefoder” eller ”høheste”, samt ”offer”, som oprindeligt havde været en frivillig gave fra sognebørnene, men senere blev reguleret ved lov som en del af præstens indtægter. Derudover blev præsten betalt for de tjenester, som han ydede for sognebørnene som f.eks. begravelser, dåb, bryllup m.m.⁹⁰

Mange præster havde meget ringe indtægter af deres kald. Udenlandske rejsende, der besøgte Island i fortrinsvist det 19. århundrede, beskrev, hvor usselt præsterne levede, ligesom de beklagede, at præsten måtte bruge for lang tid på landbruget.⁹¹ Præsterne var således i vid udstrækning afhængige af forholdene indenfor landbruget. Det var ikke blot vigtigt med hensyn til deres eget brug, men deres indtjening var også afhængig af bøndernes evne til at drive landbrug. Præsternes syn på almuen må således have været præget af deres egen interesse i et mere effektivt jordbrug, der kunne give et større udbytte.

⁸⁸ Jfr. beskrivelse af gården *Breiðholt* i *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 3. bind*. København 1923-23, s. 277-278.

⁸⁹ Pétur Pétursson: *Church and Social Change, A Study of the Secularization Process in Iceland 1830-1930*. Vänersborg 1983, s. 46.

⁹⁰ Pétur Pétursson: *Church and Social Change*, s. 45.

⁹¹ Jfr. Ebenezer Henderson: *Iceland; or the Journal of a Residence in that Island, During the Year 1814 and 1815. bd. 1*. Edinburgh 1818, s. LVIII og E. J. Oswald: *By Fell and Fjord or Scenes and Studies in Iceland*. Edinburgh/London 1882, s. 241-242.

Præsternes embedsmæssige pligter i forhold til sognebørnenes moral og levned har også spillet en rolle for den måde, de opfattede almuen på. Præsternes opgaver med at se til børnenes undervisning, opsyn med og registrering af giftermål, ægte og uægte fødsler m.m. betød, at de kom i nær kontakt med de forskellige profiler indenfor almuen og deres levevis. Hos *udskuddet* kunne de iagttage, hvorledes folk ofte havde svært ved at skaffe til dagen og vejen og derfor ofte blev et problem for sognet. Præsten kunne også registrere, når *udskuddet* fik uægte børn, fordi de ikke fik tilladelse til at gifte sig, når de enten ikke havde adgang til jord eller ikke råd. En stor del af præstens arbejde gik ud på at hindre den slags folk i at gifte sig, fordi myndighederne ikke ønskede, at den slags elementer og deres børn skulle blive en byrde for samfundet. *De bedste bønder* skabte de færreste problemer. Det var ikke ensbetydende med, at der ikke kunne være problemer med dem, når præsten skulle hævde sine rettigheder. F.eks. klagede præsten på *Flatey*, Markús Snæbjörnsson, i 1752 over, at bønderne ikke ville sejle ham gratis til fastlandet, hvor han også havde et sogn at passe, selvom han mente, det var deres pligt.⁹²

Ifølge nogle af de udlændinge, der rejste omkring på Island i perioden, var det ikke altid moralen, der var i højsædet hos præsten selv. E. J. Oswald skrev således i 1882, at nogle præster var meget sekulære. Hun mente, at det var rent held, hvis de ikke begyndte at drikke, eftersom lange rideture rundt i sognet opfordrede til en sådan last. De skulle jo holde varmen. Til gengæld bemærkede hun, at præsten ofte var den vigtigste lokale autoritet i verdslige sager såvel som åndelige. Han læste aviserne og fortalte folk nyheder fra omverdenen, om priser og markeder. Han forstod dansk og latin, ejede bøger og var ofte en lærd mand.⁹³ Skønt præsterne måske ikke altid udviste større moral i sin levevis i forhold til almuen, hvis man skal tro Oswald, adskilte han sig dog fra almuen på de sidstnævnte punkter. For almuen havde det til gengæld en vis betydning, hvordan præsten var, og hvilken holdning, han havde til sin præstegerning.

⁹² ÞÍ: Skjalasafn Amtmanns II nr. 70-71 Bréf úr Barðastrandarsýslu til amtmanns 1720-1769. 17. september 1762 brev fra séra Markús Snæbjarnarson til amtmanden. Det er ikke muligt at se, hvem de bønder var, der nægtede at fragte præsten gratis, men som det senere vil blive vist, var bønderne på *Flatey* overvejende af en mere selvstændig type, der stemmer godt overens med den handlemåde, man finder hos *de bedste bønder* på *Seltjarnarnes*.

⁹³ E. J. Oswald: *By Fell and Fjord or Scenes and Studies in Iceland*, s. 241-242.

Præsten havde indflydelse på menighedens liv – ikke mindst i beslutninger om giftermål og lignende. Nogle præster lod folk passe sig selv, mens andre gjorde meget for at regulere deres adfærd.

Der var ikke altid den store forskel mellem præsten og hans sognebørn rent økonomisk, med mindre præsten havde været så heldig at få et godt kald. På samme måde kunne der også rent mentalt være en vis berøringsflade mellem præsten og almuen. Dette ses f.eks. af Jón Steingrímsson (1728-1791) selvbiografi.⁹⁴ Jón Steingrímsson var bondesøn fra nordlandet, men hans slægt og omgangskreds talte flere præster. Selvom faderen døde, mens Jón var ung, lykkedes det for ham at få et stipendium, så han kunne komme på latinskole. Senere blev han præst og provst i Kirkjubæjarklaustur i Skaftafell syssel i den sydlige del af landet. Han blev blandt andet kendt for en prædiken, han holdt midt under det store vulkanudbrud under gletsjeren Vatnajökull i 1783, der blev starten på hungersnøden *Móðuharðindinn* (1783-1785). Udbruddet havde varet i længere tid, da lavastrømmen en søndag nærmede sig kirken. På trods af dette blev han ved med at prædike, og menigheden måtte blive i kirken. Under gudstjenesten skete det, at lavaen stoppede sin fremfærd mod kirken og ændrede kurs væk fra sognet. Jón Steingrímsson var efterfølgende også involveret i hjælpearbejdet efter katastrofen, men faldt i unåde, fordi han uddelte betroede midler på egen hånd til nogle sognebørn, så de kunne købe nye dyr som erstatning for de døde. Han blev derfor dømt for selvrådig omgang med offentlige midler til at betale en bøde på fem rigsdaler og give en offentlig undskyldning. Dette blev også et incitament til at skrive selvbiografien, så han fik en mulighed for at forsvare sit omdømme.

Det interessante ved denne selvbiografi er ikke alene Jóns fremstilling af begivenhederne omkring vulkanudbruddet, men også hans beskrivelse af sin opvækst, uddannelse og levevis, hvilket giver et spændende indblik i datidens forståelsesformer. Det er blandt andet påfaldende, i hvor høj grad der optræder spøgelse, forskellige former for magi, drømmevarsler og lignende i hans forklaringer på forskellige hændelser. Selve vulkanudbruddet forklarer han direkte som Guds straf over menneskenes manglende tro og deres umoralske liv med druk og dovenskab. Det er imidlertid vigtigt at holde sig for

⁹⁴ *Prosten Jón Steingrímsson's själviografi.*

øje, at det var en udbredt måde at forklare verden på i det 18. århundrede blandt alle dele af befolkningen, hvorimod vi i dag er tilbøjelige til at afskrive det som overtro.⁹⁵

Jón Steingrímsson lignede således på nogle punkter sine sognebørn, men adskilte sig klart på andre områder. Historikeren Loftur Guttormsson mener således, at præsterne stod midt imellem den lærde kultur og folkekulturen, og at skellet egnede sig dårligt til at beskrive deres begrebsverden. Den var alt for kompleks til at kunne rummes i en dikotomi.⁹⁶ Dette kan man kun være enig i, men man må samtidig notere sig, at skønt Jón Steingrímsson i sin forestillingsverden havde berøringspunkter med den islandske almue, var hans praksis og tankeverden på nogle områder anderledes. Han havde således en uddannelse og skrev flere afhandlinger om blandt andet vulkanudbruddet. Desuden interesserede han sig for lægegerningen og anvendte den i praksis til at hjælpe sine sognebørn, eftersom der ikke var nogen autoriserede læger i nærheden. Endelig er det ikke til at overse, at han brugte mange af sine kræfter på at forbedre de jorder, han beboede. Det var som nævnt ikke almindeligt blandt almuebefolkningen i hans levetid, men det var noget eliten interesserede sig for.

Hvis man ser på de verdslige embedsmænd, havde de som præsten en række særlige opgaver i forhold til almuens, selvom disse opgaver var af en anden karakter end præstens. Den nærmeste verdslige embedsmand set fra almuens synsvinkel var sysselmanden. Island var opdelt i 20 sysler, der hver blev ledet af en sysselmand. Det var hans opgave at holde lov og orden i lokalsamfundet. Hver sommer blev der eksempelvis afholdt *mandtalsting*, hvor der blev taget mandtal over indbyggerne og deres værdier som grundlag for beskatningen. Køb og salg af jord, skilsmisser, testamenter og lignende blev tinglyst, ligesom de kongelige forordninger blev oplæst for de bønder, der var til stede. Syselmændene fungerede også som dommere i retssager på lokalt niveau, og de skulle hvert år rejse til Altinget. Her udnævnte sysselmanden bisiddere,

⁹⁵ Jfr. Tyge Kroghs forklaringer på tankegangene i det danske strafferetssystem i det 18. århundrede, der var grundet i et magisk-religiøst verdensbillede. Tyge Krogh nævner, at der i århundredets løb var en bevægelse væk fra denne forklaringsramme, men at den var gradvis og langsom. Tyge Krogh: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København 2000, s.355-363.

⁹⁶ Loftur Guttormsson: Islandske forestillingsverdener i brudfladen mellem ortodoksi og folkekultur, *Mellem Gud og Djævlen*, Hanne Sanders (red.), s. 100-104.

kaldet *lögréttumenn*, til lovretten, der skulle dømme i de sager, der kom for tinget. Sysselmændene modtog ikke løn fra kronen. Derimod betalte de en fast afgift for deres sysler og fik til gengæld alle de indtægter, der tilfaldt kongen i syslet så som bøder, arveafgifter med mere. Sysselmanden var underlagt landfogeden og amtmanden. Landfogedens opgave var at bestyre kongens kasse (jordebogskassen/jarðabókarsjóður). Gullbringe syssel var ikke bortforpagtet, og derfor fungerede landfogeden også som sysselmand i dette område.

Amtmanden var derimod et vigtigt bindeled til centraladministrationen for almuen. Det var gennem ham, man skulle klage til kongen, hvis man var utilfreds med f.eks. sysselmandens afgørelse eller ville søge om nåde. Der var bestemmelser om, at islandske supplikker til kongen skulle have påtegning fra øvrigheden, ofte både amtmanden og biskoppen, hvis de skulle behandles af Kancelliet.⁹⁷ Det kunne i realiteten betyde, at folk afholdt sig fra at klage, fordi de ikke kunne være sikre på, at den embedsmand, de klagede over, ikke fik kendskab til klagen – og så var de muligvis værre stillet end før.⁹⁸ I 1770 blev det besluttet, at stiftamtmanden skulle have sæde på Island, og samtidig blev landet opdelt i flere amter. Indtil 1770 var han bosiddende i Danmark, og ingen stiftamtmand havde sat sin fod på islandsk jord, før bopælspligten blev indført.⁹⁹ I stiftamtmandens fravær var amtmanden derfor i praksis den øverst placerede embedsmand på Island.¹⁰⁰

Købmændene var ligeledes på flere måder en del af almuens liv. Ikke alene var det hos købmændene, at folk var nødt til at anskaffe sig ting, der var nødvendige for husholdningen som tømmer til boliger og både eller jern til redskaber, fiskeliner og kroge. Det var samtidig stedet, hvor folk afsatte deres varer i form af fisk og uldent gods, og til gengæld fik de ting, de havde brug for. Handelen foregik nemlig som et kreditsystem, hvor folk lagde varer ind på deres regning og til gengæld fik lov til at tage varer ud igen for et tilsvarende beløb.

⁹⁷ Michael Bregnsbo: *Folk skriver til kongen: supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*. København 1997, s. 49.

⁹⁸ Jfr. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 74.

⁹⁹ Magnús Stephensen: *Island i det Attende Aarhundrede, historisk-politisk skildret*. København 1808, s. 359.

¹⁰⁰ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 43-49. J. Bloch: *Stiftamtmand og amtmand 1660-1848*. København 1895, s. 144-153.

Kreditsystemet bevirkede endvidere, at folk blev bundet til købmanden, fordi mange havde gæld til ham. Det var også købmændene, der mange steder tog imod afgifter fra jorden. Bonden betalte så ind på jordejerens regning, som det bl.a. kan ses af jordebogen fra 1703.¹⁰¹ Der var regler om, at bønderne ikke kunne tage varer ud, før de havde betalt deres afgifter, men i svære år kunne myndighederne bestemme, at der kunne opbygges restancer. Købmændenes pakhuse fungerede også som nødlagre, som sysselmanden kunne give tilladelse til at bryde op, hvis der var risiko for hungersnød.¹⁰²

Restancerne til købmanden var ikke det eneste konflikt punkt mellem almue og købmand. Købmændene ville således helst modtage fisk frem for uldent gods eller kød, fordi de fik en bedre fortjeneste på fiskene.¹⁰³ På samme måde opstod der problemer omkring kvaliteten af de islandske produkter, der blev leveret. Købmanden havde tilladelse til at sænke købsprisen, hvis ikke de islandske produkter levede op til en særlig standard, men der var ofte delte meninger, om det var tilfældet eller ej. Købmanden havde derfor en vis interesse i at forsøge at dirigere almuens opførsel, så de fiskede mere, men også så de forarbejdede deres produkter på en måde, der gjorde det let at afsætte dem igen.

Som det fremgår af den ovenstående gennemgang vekslede arten af relationerne mellem eliten og almuen alt efter hvilken del af eliten og hvilken del af almuen, der var tale om. Desuden kunne der være en flydende overgang mellem almuen og eliten med hensyn til deres økonomiske baggrund og i visse tilfælde forklaringsmodeller. Det havde imidlertid også en betydning for relationerne mellem eliten og almuen, at det enkelte individ kunne tilhøre flere elitære kategorier på samme tid. Det er indlysende, at en embedsmand, der samtidig var jordejer, havde nogle helt andre forventninger og krav til en bonde, end hvis han udelukkende var enten embedsmand eller jordejer. De tre grupper; embedsmænd, jordejere og købmænd, var således ikke alene en form for ”stillingsbetegnelser”. De indebar ligeledes forskellige opgaver og fordringer i

¹⁰¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.*

¹⁰² Jfr. Oktrojen fra 1763 for Almindeligt handelskompagni. Ole Feldbæk: *Danske handelskompagnier 1616-1843. Oktrojer og interne ledelsesregler.* København 1986, s. 626-628

¹⁰³ Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, s. 52.

forhold til almuen. Det var dog fælles for alle medlemmerne af eliten, at de havde en interesse i at påvirke almuen

Opsamling

Det islandske samfund bestod overvejende af bønder, men det var ikke ensbetydende med, at det var et homogent samfund, selvom det ofte er beskrevet således af mange forskere. Det er heller ikke tilstrækkeligt blot at opdele den islandske befolkning i en elite og en almue. En sådan opdeling rummer flere problemer. For det første risikerer forskeren let at definere almuen som alt det, eliten ikke er, hvorved man ikke kommer almuens meget tættere på en beskrivelse af, hvad almuen er i sig selv. For det andet kan forskellene mellem menneskene for Islands vedkommende i mange tilfælde ikke rummes i en sådan opdeling. Som Roger Chartier og Loftur Guttormsson har påpeget - og som det er fremgået af det ovenstående - var grænserne mellem elite og almue flydende i mange situationer, selvom der klart var forskelle i andre. I stedet for udelukkende at tage udgangspunkt i sociale kategorier eller økonomiske forskelle, må forskeren søge at sammenføje mange forskellige oplysninger om folks levevis for derigennem at opnå en mere nuanceret forståelse af folks handle- og tænkemåder.

Selvom en person tilhørte almuen, var det ikke ensbetydende med, at han handlede som sin nabo. Det er muligt at skelne mellem mindst to typer bønder, henholdsvis *de bedste bønder* og *udskuddet*. De to betegnelser er elitens kategorisering af den jævne befolkning, og de udtrykker dermed ikke bøndernes egen selvopfattelse. De forskelle, som amtmanden pegede på, kan imidlertid genfindes blandt den islandske almue, hvor der tegnede sig forskellige mønstre i folks *måde* at leve på. Disse to typer boede side om side, samarbejdede til en vis grad, men opførte sig forskelligt på en række områder f.eks. med hensyn til betaling af afgifter, mobilitet, planlægning, giftermål og husholdning med deres midler. Forskellen mellem disse to kulturelle profiler var også ofte økonomisk. Det hang blandt andet sammen med forskellige måder at hold hus med deres midler, men også med deres forhold til den islandske elite. Jordejere foretrak at have *de bedste bønder* som lejlændinge, eftersom disse passede jorderne bedre,

mens *udskuddet* repræsenterede problemerne. Der var således også forskel på de to almuegrupperingers forhold til eliten og omvendt.

Eliten i det islandske samfund var forskelligartet. På nogle områder lignede den mentalt og økonomisk tilsyneladende den islandske almue, men medlemmerne adskilte sig især ved deres uddannelse og netværk. Den islandske elite bestod fortrinsvist af gejstlige og verdslige embedsmænd foruden nogle få velstående jordejere, men de købmænd, der handlede på Island, må også regnes til eliten. De udgjorde ikke en del af det samme netværk som den islandske elite i tiden før 1777, hvor de ikke havde tilladelse til at overvintre i landet. I løbet af det 19. århundrede skete der derimod en større sammenblanding mellem de to elitegrupperinger, efterhånden som danske købmænd bosatte sig permanent på handelspladserne, og islændinge startede egen handel. I forhold til almuen havde begge dele af eliten i det islandske samfund interesse i at påvirke dens adfærd, ligesom man havde mulighed for at gøre sin indflydelse gældende.

Den kompleksitet, der fandtes i det islandske samfund i det 18. og 19. århundrede, gjorde sig gældende på mange områder. Den viste sig i måder, hvorpå folk adskilte sig fra hinanden med hensyn til levevilkår og livsstrategier, og den havde betydning for den måde, de forholdt sig til hinanden på. Forskellene er vigtige at afdække, fordi de spillede en rolle for de initiativer, øvrigheden iværksatte på Island, og den måde, de blev modtaget på af almuen.

Kapitel 3: Øvrigheden og reformforsøgene

Dette kapitel vil belyse forskellige aspekter af øvrighedens rolle i forbindelse med de initiativer, der blev iværksat på Island i perioden 1700-1870. Det skyldes, at det var embedsmændenes billede af almuen – snarere end centraladministrationens - der dannede udgangspunkt for de midler og metoder, øvrigheden tog i anvendelse for at påvirke almuen til at opføre sig på den ”rigtige” måde. Derfor vil embedsmændenes opfattelse af problemerne i forhold til almuen blive analyseret for at få en fornemmelse for, hvad initiativerne skulle afhjælpe. Indledningsvis vil der blive redegjort for forholdet mellem de centrale og de lokale myndigheder for at forklare, hvorfor øvrigheden på Island fik en så central placering. Baggrunden for de islandske embedsmænds indflydelse på reformforsøgene må nemlig i vid udstrækning søges i centralmagtens forsøg på at få greb om situation på Island gennem indsamling af informationer om landet.

Kongen, Island og embedsmændene

Island var formelt set et biland til Norge, men landet blev regeret direkte fra København og var på mange måder blot en provins blandt andre i riget. Landet kan derfor ikke betragtes isoleret fra resten af riget i perioden 1700-1870. De politiske ideer og idealer, der var fremherskende i Danmark på forskellige tidspunkter i historien, havde indflydelse på, hvordan centralmagten forholdt sig til Island. I den forstand spillede det ikke den store rolle, om bestemmelserne var rettet mod Nordnorge, Vestjylland eller Island. Alle var de dele af samme rige. Man vil således kunne finde mange danske paralleller til de forhold og holdninger, der lå til grundlag for de islandske reformforsøg.¹⁰⁴

Det er ikke ensbetydende med, at alle tendenser og tiltag, der fandt sted i Danmark, også havde et islandsk sidestykke. Ifølge historikeren Guðmundur Jónsson medførte de danske landboreformer i slutningen af 1700-tallet således ikke en betydelig ændring i det islandske samfund. Den danske regering

¹⁰⁴ En oversigt over nogle af de danske reformforsøg og holdningen til bønderne findes blandt andet i Lotte Dombernowsky: *Det danske landbrugs historie ca. 1720-1810, Det danske landbrugs historie 1536-1810 bd. 2*, Claus Bjørn (red.). Odense 1998, s. 219 – 383.

interesserede sig langt mindre for modernisering af det islandske landbrug end for det danske, og politikken overfor Island var mindre ambitiøs både med hensyn til engagement og tildeling af økonomiske ressourcer. Man forsøgte dog at opmuntre til reformer ved hjælp af forordninger, økonomisk støtte og publikationer.¹⁰⁵ Det skyldtes ikke udelukkende manglende interesse fra danske side, men også at det danske styre karakteriseredes af hensyntagen til lokale traditioner på Island.¹⁰⁶ Der var således tale om en balancegang fra centralmagts side i forhold til Island. Denne indstilling betød eksempelvis, at da pietistiske strømninger vandt fodfæste hos kongen og blandt andet medvirkede til forordninger om konfirmation og skoler, fandt der en lignende udvikling sted på Island. Hensyntagen til de lokale omstændigheder gjorde til gengæld, at man ikke stiftede skoler på Island, hvor der ikke fandtes byer eller landsbyer, men i stedet lod undervisningen foregå i hjemmene.¹⁰⁷

Idealet bag den måde, riget blev regeret på, var, at kongen tog beslutningerne, administrationen implementerede dem, og befolkningen adlød, men i praksis forholdt det sig anderledes.¹⁰⁸ For det første efterlevede hverken almue eller embedsmænd nødvendigvis enhver kongelig befaling. Der var eksempler på, at forordninger aldrig blev oplæst på Island og derfor ikke blev regnet for gældende, ligesom nogle ordrer ikke blev gennemført eller udskudt.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Guðmundur Jónsson: Institutional Change in Icelandic Agriculture, 1780-1940, *Scandinavian Economic History Review* vol. XLI, no. 2 (1993), s. 113. Disse strategier blev også anvendt i Danmark. Einar Hreinsson mener, at centralmagten nok forsøgte at indføre forskellige reformer på Island, men at de mislykkedes, fordi de islandske embedsmænd manipulerede med dem til sin egen fordel. Jfr. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 151-164.

¹⁰⁶ Harald Gustafsson: Stjórnarsýsla, *Upplýsingin á Íslandi*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík 1990, s. 45. Det var dog ikke ensbetydende med, at man havde fuld forståelse for forholdene på Island. Historikeren Gísli Gunnarsson nævner således, at forsøg på at stimulere økonomisk vækst i landet ved hjælp af tekniske innovationer i det 18. århundrede skete på kronens initiativ og tog udgangspunkt i institutioner udenfor Islands økonomi. Derfor ændrede de ifølge Gísli Gunnarsson heller ikke noget. Gísli Gunnarsson: *Monopoly Trade and Economic Stagnation*, s. 175-176.

¹⁰⁷ Loftur Guttormsson: The Development of Popular Religious Literacy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, *Scandinavian Journal of History* vol. 15, (1990), s. 18-25

¹⁰⁸ Harald Gustafsson: *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Studentlitteratur. Lund 1994, s. 18.

¹⁰⁹ Einar Hreinsson beskriver f.eks. en sag, hvor sysselmand Jónas Scheving blev idømt en bøde på 8.000 rdl. og afskedigelse fra embedet pga. opsætsighed mod sin overordnede amtmand Ludvig Erichsen, der var konstitueret stiftamtmand. Imidlertid døde Erichsen, og amtmand Stefán Thorarensen blev konstitueret stiftamtmand i stedet. Han fik ordre på at gennemføre afskedigelsen, men holdt det hen i flere år og undskyldte sig med, at en ny stiftamtmand måtte overtage opgaven, hvilket aldrig skete. Stefán Thorarensen og Jónas Scheving var både fætre og svogre. Einar Hreinsson: *En stat, en förvaltning, två nätverk. Den danska förvaltningen på Island 1770-1870, Att synliggöra det osynliga*, Tomas Nilsen (red.), s. 132.

For det andet var embedsmændene på Island ganske vist dem, der skulle implementere de beslutninger, som kongen tog for landet. De var imidlertid samtidig hovedkilden til oplysninger om Island og dermed grundlaget for de beslutninger, der blev taget.¹¹⁰ Det gav dem en central position og en stor mulighed for at gøre deres indflydelse gældende. Denne position blev styrket af, at de også på Island bestod af en forholdsvis sammentømret gruppe, og det var svært for centralmagten at gennemskue allianceerne i den islandske embedsmandsstand, til trods for at man godt var klar over, at de fandtes.

De købmænd, der handlede på Island, anvendte da også slægtskabsforbindelser blandt embedsmændene som et argument for deres utroværdighed f.eks. i forbindelse med den såkaldte *Islands almindelige Ansøgning om Handelsfrihed*.¹¹¹ Således skrev købmand Kyhn et modskrift mod ansøgningen, hvor han i et bilag opremsede de islandske embedsmænd og deres slægtskab.¹¹² Købmændene var den eneste alternative kilde til informationer om Island. Kompagniernes direktion blev eksempelvis hørt i klager og forslag til forbedringer, og centraladministrationen havde således en mulighed for at holde købmændenes udsagn op mod embedsmændenes oplysninger. Det var ikke ensbetydende med, at centralmagten altid lyttede til købmændene, men det var tilsyneladende ikke helt uden betydning, at man fik flere versioner af diverse sager. Købmændene blev først og fremmest hørt i sager omkring handelen og klager over denne, men især i monopoltiden lader det til, at centraladministrationen også lyttede til købmændenes opfattelse af problemerne i landet og deres forslag til forbedringer og indgreb.¹¹³

¹¹⁰ Jfr. Harald Gustafssons studie af de islandske embedsmænds rolle i beslutningsprocessen i 1700-tallet. Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*.

¹¹¹ Ansøgningen var blevet trykt som en åben bøn til kongen i 1797 og underskrevet af mange af de islandske embedsmænd. De ønskede fri handel med alle nationer, fordi den islandske handel efter deres mening stadig var til ulempe for islændingene. Ansøgningen medførte ingen ændringer af handelsforholdene, men derimod en skarp reprimande fra kongen til underskriverne af ansøgningen. Jfr. *Islands Almindelige Ansøgning til Kongen om Udvidede Handels- Friheder m.v., tillige med Amtmand Thorarensens og Amtmand Vibes allerunderdanigste Erklæringer over denne Ansøgning*. København 1797.

¹¹² G. A. Kyhn: *Nødværge imod den i Island regierende Øvrighed, eller betimelig og fornøden Dom veiledende en nøiagtig Undersøgelse og rigtig Bedømmelse af en saa kaldet Islands almindelig Ansøgning til Kongen*. København 1797.

¹¹³ Jfr. RA: Handelskompagnier. Det kongelige oktrojerede Islandske kompagni, 3 Kammerkopibog 1742-1760. Det bør bemærkes, at der her er tale om et begrænset kildemateriale,

Informationer spillede en væsentlig rolle, fordi de var en del af den måde, hvorpå landet blev styret. Det 18. og 19. århundrede var præget af en stigende centralisering, hvor centralmagten prøvede at få en større orden og et bedre indblik i situationen på Island.¹¹⁴ Det begyndte for det 18. århundredes vedkommende med en kommission, der blev nedsat i 1702 til at undersøge og afhjælpe forholdene efter en række hårde år i slutningen af det 17. århundrede. Derudover skulle kommissionen undersøge en del uregelmæssigheder indenfor administrationen af kongens jorder og retsvæsenet. Resultatet af denne undersøgelse blev den første folketælling for Island og en jordebog fra 1703. Herefter fulgte en stigende aktiv indsats for at indsamle oplysninger om landet.

I løbet af det 18. århundrede understøttede eller beordrede kongen videnskabelige ekspeditioner til at undersøge forholdene. Præsten *Ludvig Harboe* undersøgte 1742-1745 kirke- og skoleforhold, *Niels Horrebow* studerede naturforhold i 1749. Hans bog *Tilforladelige Efterretninger om Island* udkom 1752. *Eggert Ólafsson* og *Bjarni Pálsson* gennemførte en rejse gennem hele landet i årene 1752-1757. Deres rejsebeskrivelse *Reise igiennem Island* udkom 1772-75. *Olaus Olavius* gennemrejste den vestlige, nordlige og østlige del af Island 1775-1777 og udgav bogen *Oeconomisk Reyse igiennem de nordvestlige, nordlige og nordøstlige kanter af Island* i 1780. Kammerjunker *Hans v. Levetzow* og *Theodorus Thoroddi* rejste i 1779 til Island for at undersøge forholdene. Thoroddi havde tidligere rejst i Sverige og Norge for at undersøge, om der kunne findes inspiration til forbedringer indenfor landbruget på Island. Student *Nicolai Mohr* fik i 1780 tilladelse og understøttelse til at undersøge forekomsten af porcelæns-ler på Island, ligesom han efterfølgende fik tildelt 200 rigsdaler i dusør og tilladelse til at udgive bogen *Forsög til en islandsk Naturhistorie*. *Rasmus Rask* foretog en understøttet ”literarisk” rejse til Island i 1813. I 1816 rejste *Grev Knuth* til Island for at undersøge adskillige lokale forhold, blandt andet justits – og politiforhold. *Cand. juris F. Faber* fik 1819 understøttelse til en naturhistorisk rejse. I 1833-1834 foretog *Amtmand Hoppe* en rejse gennem dele af Island.

og at købmændenes rolle som informationskilde for centraladministrationen bør undersøges nærmere.

¹¹⁴ Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 282-283. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 72-74.

Udover de nævnte videnskabelige rejser var der også andre ekspeditioner, der blandt andet skulle opmåle og kortlægge de islandske kyster, undersøge følgerne af vulkanudbrud og lignende.¹¹⁵

Det 19. århundrede er også kendetegnet ved, at europæere og amerikanere begyndte at rejse til Island. I 1772 var Sir Joseph Banks rejst på en videnskabelig ekspedition, og han blev efterfulgt af andre, der besøgte øen i samme øjemed. Efterhånden blev der dannet en form for praksis, hvor udlændinge kom og besøgte ”højdepunkterne” som beskrevet af deres forgængere, dvs. Hekla, Geysir, Gullfoss, Þingvellir og lignende.¹¹⁶ Selv om disse beskrivelser var skrevet af udlændinge, har de sikkert også spillet en rolle for den viden, man i København besad om Island. Man var dog næppe begejstret for englændernes meget negative beskrivelser af danskerne og de danske købmænd.

De ovennævnte undersøgelser indgik som del af det vidensgrundlag, der blev truffet beslutninger på. Nogle havde mere indirekte betydning i form af de billeder, de tegnede af den islandske levevis og problemerne forbundet hermed, som f.eks. Eggert Ólafssons og Bjarni Pálssons topografi. Den gav et grundigt indblik i landet med angivelse af hvilke ressourcer, der fandtes i de enkelte egne, og dermed indirekte hvilke muligheder, som lå åbne for udnyttelse, hvis bare man kunne få almuen til det. Det samme kan siges om Olaus Olavius’s og Niels Horrebows topografier. For Levetzow, der efter sin rejse først blev deputeret i Rentekammeret og siden stiftamtmand over Island, og for Bjarni Pálsson, der blev Islands første landslæge, blev rejsen begyndelsen til en personlig karriere. De indtryk, de havde fået under rejsen, gav imidlertid også et indtryk af de problemer,

¹¹⁵ Oplysningerne om de videnskabelige rejser stammer fra Björn Thorsteinsson: *Island*, s. 181-191. Sumarliði Ísleifsson: *Ísland, framandi land*. Reykjavík 1996, s. 99-150. Karen Oslund: *Narrating the North: Scientific Exploration, Technological Management, and Colonial Politics in the North Atlantic Islands*. Upubliceret ph.d.-afhandling i historie ved University of California. Los Angeles 2000, s. 41-88.

¹¹⁶ En gennemgang af disse rejsende og deres opfattelse af Island findes bl.a. i Sumarliði Ísleifsson: *Ísland. Framandi land* og Karen Oslund: *Narrating the North: Scientific Exploration, Technological Management, and Colonial Politics in the North Atlantic Islands*. Sumarliði Ísleifsson giver en oversigt over beskrivelser af Island fra omkring 1500 til 1900 og måden, hvorpå de ændrede sig. Karen Oslund derimod koncentrerer sig om det 18. og 19. århundrede, ligesom hun beskæftiger sig med både Island, Grønland og Færøerne og særligt med former for ”narration” og ”kolonisering” af disse områder. Begge forfattere beskriver, hvordan interessen for Island og førstehåndsberetninger fra rejser til stedet voksede fra midten af det 18. århundrede og for alvor tog fart i det 19. århundrede. Disse beskrivelser af den vilde natur og de ædle islandske naturbørn var i høj grad med til at skabe det billede af landet, vi har i dag.

som de stod overfor. Ludvig Harboes undersøgelser og efterfølgende forslag førte direkte til udformning af forordninger vedrørende Island. Det hænger sammen med, at det faktisk var Harboes opgave at skaffe oplysninger om tilstandene i landet og komme med forslag til forbedringer, hvilket ligeledes var formålet med de kommissioner, der blev nedsat i 1770-71 og 1785.¹¹⁷ På samme måde understøttede Niels Horrebows undersøgelser de forslag til forbedringer af økonomien, som landfoged Skúli Magnússon præsenterede for kongen i midten af det 18. århundrede, og som fik betydelig støtte.¹¹⁸ Disse initiativer indebar blandt andet anlæggelse af fabrikken i Reykjavík.

Tilsyneladende løb tiden fra de store videnskabelige ekspeditioner i det 19. århundrede, men til gengæld blev indsamlingen af indberetninger fra embedsmændene sat mere i system. Således var der krav til embedsmændene om, at de årligt skulle indsende indberetninger om tilstanden på Island forsynet med statistiske tabeller over alt fra antallet af husdyr, fiskerbåde, kartoffelhaver og lejermålssager. Påmindelser til embedsmændene vidner om, at indberetningerne blev betragtet som vigtige. Således skrev amtmand Levetzow i 1785 til sysselmanden over Barðastrandar syssel, Bjarni Einarsson, at han *forventede*, at sysselmanden gjorde sig umage, så amtmanden kunne modtage tabellerne, da de var vigtige for landet. Sysselmanden skulle endvidere tilføje bemærkninger, som, han på grundlag af sit lokale kendskab mente, var nyttige.¹¹⁹ Tilsvarende skrev Rentekammeret til Kancelliet i 1822 som svar på en forespørgsel fra amtmand Thorsteinsson om, hvad man skulle gøre ved embedsmænd, der forsømte at indlevere deres indberetninger til tiden. Rentekammeret gjorde ved den lejlighed

¹¹⁷ Jfr. Instruktionerne for Harboe og landkommissærerne. 15. juni 1741 Instruction for Ludvig Harboe, som General-Kirke-Visitor i Island, *Lovsamling for Island bd. 2*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1853, s. 358-370. 22. maj 1770 Instruction for den islandske Landcommission, *Lovsamling for Island bd. 3*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1854, s. 665-677. 2. februar 1785 Kongelig Resolution ang. Nedsættelse af en Commission om Islands almindelige Væsen, *Lovsamling for Island bd. 5*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1855, s. 118-120.

¹¹⁸ Jfr. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran. Innréttingarnar og verkþekking í ullarvefsmiðjum á tjándu aldar*. Reykjavík 2001, s. 126-130. Hrefna Róbertsdóttir skriver i øvrigt, at Horrebow og Skúli Magnússon var venner og må have talt om problemerne, men Horrebow var i landet. Initiativerne vil blive beskrevet mere indgående senere i kapitlet.

¹¹⁹ Jfr. f.eks. ÞÍ: Skjalsöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. II,3a Amtmannsbréf 1784-1803. 23. nov. 1785 Brev fra stiftamtmand Levetzow til sysselmand Bjarne Einersen.

opmærksom på, at der allerede fandtes reskripter fra 1782 og 1785, der pålagde embedsmænd bøder for at indlevere deres indberetninger for sent.¹²⁰

Indsamling af viden var en måde at udvise interesse på fra centralmagts side, men også en måde at regere og kontrollere på. Som nævnt var det led i en bureaukratisering og centralisering, hvor Island i stigende grad blev forsøgt inddraget i resten af riget.¹²¹ Udvikling mod større centralisering i forholdet mellem moderland og provinser eller kolonier foregik alle steder i verden. Peter Burke skriver, at myndighederne først og fremmest indsamlede informationer for at klare specifikke problemer, men fra 1650'erne vandt en mere rutinemæssig indsamling frem. En øget centralisering af administrationen krævede og muliggjorde, at regeringer vidste mere om undersåtterne end før.¹²² Det stemmer godt overens med forholdene på Island, om end tidspunktet for den mere rutinemæssige indsamling muligvis bør sættes senere.

Forskere indenfor koloniforskningen betegner denne centralisering som en kolonisering, hvor hovedlandet tog kolonien i besiddelse og prøvede at dirigere landene mere direkte og indrette de lokale forhold efter situationen i hjemlandet. Det skete ifølge Edward Said blandt andet ved at beskrive og klassificere befolkningen i kolonien, så den passede ind i det vestlige univers.¹²³ Kontrollen var ikke fuldstændig af flere årsager. I modsætning til hvad f.eks. Edward Said mener, var disse forsøg på at ordne og erobre verden ikke ensbetydende med, at de folk, der blev klassificerede, også overtog klassifikationerne.¹²⁴ I Islands tilfælde modvirkede det ligeledes en total kontrol over islandske forhold fra dansk side, at indberetninger og videnskabelige undersøgelser for størstedelens vedkommende blev skrevet af folk, der tilhørte eller havde tilknytning til øvrigheden på Island. Selv de danske embedsmænd og

¹²⁰ 9. nov. 1822 Rentekammer-Skrivelse til Cancelliet, ang. Tvangsmiddel mod Embedsmænd, der ei i rette Tid sende deres Indberetninger. *Lovsamling for Island bd. 8*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1858, s. 377.

¹²¹ Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 72.

¹²² Peter Burke. *A Social History of Knowledge*, s. 116-120 og 125-129. Se også Harald Gustafsson: *Mellan kung och allmoge*, s. 282-283.

¹²³ Jfr. Edward Said: *Orientalisme. Vestlige forestillinger om Orienten*. Frederiksberg 2002 (1979).

¹²⁴ Som historikeren Ranajit Guha har vist, var det muligt, at kolonimagts klassifikationssystem kunne sameksistere med de koloniseredes særligt i tilfælde, hvor der var begreber, der svarede til hinanden i de to systemer. Dette var på ingen måde ensbetydende med, at begreberne derved fik samme indhold. Ranajit Guha: *Dominance Without Hegemony and Its Historiography*, *Subaltern Studies vol. 6* (1994), s. 210-309.

videnskabsmænd måtte bruge islandske tolke og hjælpere for at kunne kommunikere med almindelige islændinge, med mindre de lærte sig islandsk, som f.eks. Rasmus Rask. De islandske embedsmænd talte derimod dansk. Selvom regeringen i København forsøgte at kontrollere den islandske embedsmandsstand, havde den således stor indflydelse på beslutningsprocesserne og den viden, man havde i København om forholdene på øen. De centrale myndigheders forsøg på at regere Island gennem indsamling af oplysninger underbyggede derfor den islandske øvrigheds position i forhold til de selv samme myndigheder. Det betyder samtidig, at det er den lokale øvrigheds opfattelse af problemerne på Island, der må være udgangspunktet for studiet af kulturmødet omkring reformforsøgene, snarere end de centrale myndigheder. Det var den lokale øvrigheds opfattelse af almuen, der lå til grund for reformerne, selvom de blev godkendt i København.¹²⁵

Øvrighedens indberetninger indeholdt mere end tal og beskrivelser. De indeholdt også en forklaring på problemerne, og almuen opførsel blev udpeget som en væsentlig årsag. Når islandske øvrigheds personer skulle beskrive den islandske almue, havde de den fordel, at de talte samme sprog og levede i samme samfund, mens embedsmændene med dansk baggrund og udenlandske rejsende i højere grad var fremmede for den måde, man levede på. Som vist i foregående kapitel gjaldt det på den anden side for de islandske embedsmænd, at de levede under andre vilkår end den almue, der omgav dem. De var måske ikke fuldstændig fremmede fra almuebefolkningen, men man kan ikke sætte lighedstegn mellem den måde, hvorpå den islandske elite forstod verden og den måde, medlemmerne af almuen gjorde, endskønt der var berøringspunkter. Hverken indberetningerne eller rejseberetningerne udgør ”objektive” kilder, fordi de er farvet af forfatterens egen kulturelle baggrund.¹²⁶ Netop derfor kan de fungere som kilder til øvrighedens syn på almuen. Nedenfor vil en række

¹²⁵ Einar Hreinsson skriver således, at de islandske embedsmænd var den eneste formelle kanal mellem Island og Danmark til midten af det 19. århundrede, og at ingen anden gruppe i det islandske samfund i samme grad kunne påvirke statens magtudøvelse og konkurrere med centralmagten om indflydelse. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 14.

¹²⁶ Karen Oslund gør opmærksom på, at selvom øvrighedens indberetninger stilmæssigt giver indtryk af at være ”realistiske”, bl.a. gennem anvendelse af statistik, er det ikke tilfældet. De var med til at skabe en imaginær geografi over området på samme måde, som rejseberetningerne var. Karen Oslund: *Narrating the North: Scientific Exploration, Technological Management, and Colonial Politics in the North Atlantic Islands*, s. 27.

eksempler på øvrighedens indberetninger blive gennemgået for derigennem at indkredse opfattelsen af, hvori landets problemer bestod.

Øvrighedens opfattelse af landets problemer

Den viden, der strømmede ind fra Island gennem rejseberetninger og statistik var ikke opmuntrende, og baggrunden for øvrighedens reformforsøg kan udtrykkes i klare tal. Befolkningstallet blev i 1703 talt til 50.358 indbyggere, men var i 1785 faldet til ca. 39.190. I 1801 var det igen steget til 47.812 personer, og den gradvise vækst holdt sig gennem det 19. århundrede. Således boede der i 1835 56.035 mennesker på Island og 69.763 i 1870.¹²⁷ Udsvingene i befolkningstallene havde rod i både natur- og menneskeskabte problemer. 1707-09 døde 15.000 islændinge pga. af en koppeepidemi. 1761-79 hærgede en fårepest, der først blev bremset, da myndighederne til sidst beordrede en nedslagtning af alle dyr. 1783-85 indtraf århundredets værste katastrofe, *Móðuharðindin* (dansk: tåge-uårene), der var en følge af ødelæggelserne efter et vulkanudbrud og den aske, der faldt. Den ødelagde græsgangene og forgiftede dyrene, så en tredjedel af kvægbestanden, halvdelen af hestene og tre fjerdedele af fårene døde. En femtedel af befolkningen omkom. Det er på denne baggrund, at der skete et kraftigt fald i befolkningen mellem 1780 og 1785. Der var også ødelæggelser forskellige steder i landet som følge af vulkanudbrud i 1821, 1823, 1830 og 1845. Der var igen en koppeepidemi i 1839, som betød, at der døde 200 flere, end der blev født det år. I 1843 døde over 3.000 børn af forkølelse og deraf afledte sygdomme.¹²⁸ Dysenteri og skørbug var almindeligt forekommende i første halvdel af det 19. århundrede, men det var især dødeligheden blandt børn, der holdt befolkningen tilbage.¹²⁹ Nogle børn døde af børnesygdomme, men mange spædbørn døde, fordi kvinderne ikke ammede børn,

¹²⁷ Befolkningstallene er ikke alle lige nøjagtige, og nogle baseres på et skøn. Tallet fra 1703 stammer fra en folketælling, ligesom tallet for årstallene efter 1801, men man vil alligevel finde forskellige tal for årene alt efter, hvilket historisk værk eller artikel, man læser. En nyere bearbejdning af befolkningstallene fra det 18. århundrede findes i Guðmundur Jónsson: *Mannfjöldatölur 18. Aldar endurskoðaðar, Saga XXXII* (1994), s. 153-58. Gunnar Karlsson har ligeledes en oversigt, men der er ikke fuldstændig overensstemmelse mellem hans angivelser og Guðmundur Jónssons. Gunnar Karlsson: *The History of Iceland*, s. 229.

¹²⁸ Björn Thorsteinsson: *Island*, s. 172-207.

¹²⁹ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlagsson: *Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, Saga XXVIII* (1990), s. 10-12.

men i stedet gav dem komælk. Heldbredstilstanden var generelt dårlig blandt folk, og der var kun få læger og jordmødre.¹³⁰

Islands placering tæt ved polarcirklen bidrog til problemerne. Golfstrømmen mildner klimaet på sydkysten, men somrene er korte og vintrene lange. Denne situation blev forværret af faldet i gennemsnitstemperaturen, som fulgte med den lille istid (ca. 1450-1850).¹³¹ Justitiarius Magnús Stephensen talte således 43 uår i det 18. århundrede, hvoraf mindst fjorten havde medført betydeligt tab af mennesker og dyr. Som årsager til uårene nævnte Stephensen strenge vintre, grønlandsk drivis, mislykket fiskeri, oversvømmelser, underjordisk ild og jordskælv, samt smitsomme sygdomme blandt dyr og mennesker.¹³² Først efter 1840 blev det varmere i vejret.

Et begreb som den lille istid henviser til lange udsving i temperaturen, men for almuen havde de medfølgende kolde vintre eller våde somre en umiddelbar konsekvens. Eksempelvis berettede sysselmanden for Barðastrandar syssel, Ólafur Árnason, i september 1746, at den dårlige græsvækst året før havde betydet, at folk havde måttet slagte halvdelen af dyrene i syslet. Vinteren havde ganske vist været mild først på året, men fra nytår til marts havde der været snefald med storm, kulde og frost, og der havde været nattefrost til sent i juni. Det var længe siden, man havde haft så hård en vinter og så stor skade på kvæget, og der var mange, der ikke havde en levende hest eller et får tilbage pga. fodermangel. Hvis nogle af dyrene endnu var levende, var de så magre, at de først sent i juni kunne gå omkring. Græsvæksten i sommeren 1746 var bedre end året før, men fiskeriet var til gengæld så dårligt, at folk nogle steder i syslet end ikke havde kunnet skaffe fisk til den daglige føde, men måtte søge til andre fangstpladser, hvor de trods alt havde fundet lidt. De mange, der ikke havde

¹³⁰ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlagsson: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 8-12.

¹³¹ Der er mange forskellige angivelser af den lille istids varighed alt efter, hvor i verden man tager sit udgangspunkt. I Nordatlanten begyndte gennemsnitstemperaturen at falde mellem 1150 og 1460. Det var på dette tidspunkt nordbobygderne i Grønland forsvandt. Mellem 1450 og 1850 var det generelt koldt, hvorefter der skete en gradvis stigning i temperaturen. Angående klimaforhold på Island, se Árný Erla Sveinbjörnsdóttir & Sigfús J. Johnsen: Varpa veðurfarsrannsóknir ljósi á hnignunarkenninguna?, 2. *Íslenska söguþingið 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.), s. 134-143. Emmanuel Le Roy Ladurie anvender betegnelsen om perioden 1600-1850. Emmanuel Le Roy Ladurie: *Times of Feast, Times of Famine. A History of Climate Since the Year 1000*. London 1972, s. 223.

¹³² Magnús Stephensen: *Island i det Attende Aarhundre, historisk-politisk skildret*, s. 16.

kunnet få næring - hverken fra husdyrene eller havet - måtte gå fra hus og hjem, men til alt held var ingen døde af sult det år.¹³³ Denne form for beretninger findes også fra andre områder og andre år med lignende indhold.

Klimaet var kun en del af problemet. Selv i de milde og frugtbare år var udbyttet fra landbrug og fiskeri ikke nødvendigvis stort, først og fremmest fordi begge næringsveje var præget af ekstensivt brug og simpel teknologi. Myndighederne beklagede sig bl.a. over, at bønderne ikke forbedrede endsige vedligeholdte jorderne. Der var ingen dræningsgrøfter, tunet (dvs. toften eller den gødede græsmark ved gården) var de fleste steder ikke indhegnet, hvilket betød, at køer og får frit kunne trampe græsset ned. Et andet problem var jordtuerne, der uvægerligt skyder frem af jorden og skal jævnes gang på gang for at holde marken plan.¹³⁴ Manglen på effektivitet gik selvfølgelig ud over produktiviteten og medførte, at folk med jævne mellemrum ikke havde til dagen og vejen.

Fiskeriet foregik fra små robåde med en enkelt krog pr. line.¹³⁵ Det betød, at man kun fangede få fisk, og desuden kunne folk ikke nå ud på de store dybder med de små både, fordi de var nødt til at vende tilbage samme dag. Det var et paradoks, at mens islændingene til tider sultede, og købmændene klagede over manglende forsyninger af fisk, sendte englændere, hollændere og franskmænd skibe på fiskeri ud for Islands kyst.¹³⁶ Købmændene sluttede sig til koret af klager over det dårlige fiskeri, ligesom de beklagede sig over, at varerne ikke blev tilvirket godt nok, hverken fisken eller det uldne gods.¹³⁷ Amtmand Magnús Gíslason skrev eksempelvis i 1755 til sysselmanden over Barðastrandar syssel om netop tilvirkningen af ulden. I brevet nævnte han, hvorledes Kammerkollegiet

¹³³ ÞÍ: Skjalasafn stiftamtmanns III nr. 174-175, Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. 8. september 1746 beretning fra sysselmand Ólafur Árnason.

¹³⁴ Dette nævnes flere steder i Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island, tilligemed Ole Henckels Underretning om de islandske svovel-Miiner og Svovel-Raffinering, samt Christian Zieners beskrivelse over nogle Suterbrnads-Fjelde i Island Deel 1-2*, København 1780.

¹³⁵ Gísli Gunnarsson: *Monopoly Trade and Economic Stagnation*, s. 168.

¹³⁶ De udenlandske fiskeskibe nævnes blandt andet i sysselmand Ólafur Árnasons brev til stiftamtmanden. ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, nr. 174-175 Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. 17. september 1739 sysselmand Ólafur Árnason til Stiftamtmanden.

¹³⁷ Dette ses bl.a. af nogle af de breve, der findes til sysselmændene fra højere placeret embedsmænd, hvor det pålægges dem at instruere almuen i at virke deres gods bedre. Jfr. f.eks. ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Barð. II, 1 Amtmannsbréf 1752-1764. Samme klager kan man genfinde i f.eks. Det kgl. octroyerede islandske kompagnies kammerkopibog. RA: Det kgl. octroyerede Islandske Kompagni. 3. Kammerkopibog A-B 1742-1760.

flere gange havde udstedt befalinger vedrørende forarbejdningen af det uldne gods, så det skulle være lettere at afsætte i udlandet. Formålet var også, at almuens omkostninger og tidsspilde ikke skulle være forgæves, men at de skulle kunne tjene til livets ophold, og deres varer ikke skulle afvises i handelen. Men skønt anstalterne burde være lette at efterleve, blev der ved med at indløbe klager fra købmændene over forarbejdningen og fra islændingene over, at købmændene vragede deres produkter.¹³⁸

Af det førnævnte brev fra Magnús Gíslasons til sysselmanden i Barðastrandar syssel fremgår, at det grundlæggende problem var, at den islandske almue ikke beherskede den rette teknologi, men også at den ikke gjorde, hvad den fik besked på. Der var ganske vist af og til almuefolk, der opførte sig, som de burde, hvilket også ses i amtmand Ólafur Stefánssons skelnen mellem *de bedste bønder og udskuddet af landfolket*.¹³⁹ Øvrigheden mente, at sådanne folk kunne danne forbillede for de andre bønder i området. Således skrev mændene bag *Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag*¹⁴⁰ i en rapport fra 1841, at det ikke var sandt, at det udelukkende var de rige, der fik tildelt præmier fra selskabet for forbedringer indenfor jordbruget. Som bevis fremhævede forfatterne til rapporten, at bønderne Halldór Sigurðarsson og Ólafur Ólafsson begge havde fået præmier, og de var tilsyneladende ikke rige. Desuden bemærkede de, at hvis rige bønder fik præmierne, var det, fordi det lå i foreningens formål at give de bønder, der havde styrke til at begynde et arbejde med mange omkostninger, mulighed for det, så de kunne danne forbillede for andre.¹⁴¹ Ifølge øvrigheden kunne sådanne driftige bønder også have problemer, men i så fald blev årsagen udpeget til at være klimaet, dårlige tider, hårde afgifter, købmændenes udsugninger eller de belastninger, de blev udsat for af de dovne bønder.

Det var tilsyneladende et fåtal af bønderne, der opførte sig på en måde, som embedsmændene fandt passende, og bønderne blev derfor grundlæggende karakteriseret som træge og enfoldige. Det hænger uden tvivl også

¹³⁸ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Barð. II,1 Amtmannsbréf 1752-1764. 15. september 1755 til sysselmanden i Barðastrandar syssel fra amtmand Magnús Gíslason.

¹³⁹ Jfr. kapitel to.

¹⁴⁰ Selskabets danske navn var *Sønderamtets økonomiske selskab*, men det blev sjældent anvendt.

¹⁴¹ ÞÍ: Einkaskjalasafn E 275.35 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Skýrsla um Suður-Amtsins húss- og Bústjórnarfélags athafnir, ástand og fjárhag til Október mánað 1841. Viðeyar Klaustri 1841.

sammen med, at embedsmændene så det om sin opgave først og fremmest at påpege problemerne med almuen og ikke de ordentlige elementer. Det er imidlertid kendetegnende, at problemerne i mange tilfælde blev lokaliseret hos befolkningen og ikke i ydre omstændigheder. Jón Helgason fra Garður på sydvestkysten opremsede i en afhandling om tuejævning fra 1839 tre årsager til, at folk ikke jævnedes deres tuer og byggede gærder. En af disse var sløvhed og mangel på initiativ.¹⁴² Tilsvarende nævnte præsten Ólafur Sívertsen fra Flatey i 1848 sløvhed, egensind, afmagt, fastholden af gammel vane og viden, samt kraftløshed som forklaringer på trægheden hos almuebefolkning.¹⁴³

Embedsmændene forklarede jævnlige, at det var meget vanskeligt at få almuen til at ændre levevis, fordi den ikke var villig til at vente på resultaterne af anstrengelserne. Kammerjunkeren og senere stiftamtmand Hans v. Levetzow klagede efter sin rejse til Island over, at den islandske bonde aldrig foretog sig noget med sin gode vilje, hvis han ikke straks indenfor få uger kunne høste frugten af arbejdet. Da nytten af indhegning, gravning af grøfter og jævning af tun først viste sig efter års forløb, var ingen interesseret i at begynde med det.¹⁴⁴ Levetzow skrev sin rejseberetning i 1779, men også næsten 100 år efter var der en lignende tankegang og holdning til bønderne. Således skrev tingmand og bonde på gården Bráðræði, Magnús Jónsson, i 1868, at en del bønder ganske vist jævnedes deres tun og byggede gærder, men få af dem vidste, hvordan de skulle gøre det ordentligt, så de kunne udnytte gødningen og holde dyr ude. Kun få kendte virkningen af vanding af engene, dræning, anvendelse af plove, græsfrø og havre, kartofler og fåreavl. Han mente, at denne mangel på fremskridt havde sin rod i

¹⁴² De andre årsager var ifølge Jón Helgason, at de mistet modet, fordi de ikke var fremgangsrigt nok til at få præmier for arbejdet, og at de frygtede at blive sat fra jorden, hvis ejeren selv ville bo på den forbedrede jord eller have en lejer, der kunne betale mere. Jón Helgason: *Um Þúfnasléttum og túngarda hledslu, Búnaðarrit Suðurrámsins húss- og bústjórnarfélags, Viðeyjar Klaustri* 1839, s. 27-28. Afhandlingen er kommenteret af biskop, ridder og dannebrogsmænd St. Johnsen og hreppstjóri Jón Jónsson på Elliðavatn.

¹⁴³ *LBS*: Lbs 4507 4to. Afhandlinger til Bréflega Félagið. Ólafur Sívertsen: *Litill Leiðarvísir um Jarðeplaráekt* 1848.

¹⁴⁴ *RA*: Rtk 373.138 Indberetninger om rejser i Island 1779-1833. Indberetning om den af Kammerjunkeren Hans v. Levetzow (efter kgl. Resolution af 10. maj 1779) foretagne Undersøgelsesrejse i Island.

manglende vilje og interesse for at drage nytte af de kræfter, islændingene selv rådede over.¹⁴⁵

Der er næsten hundrede år mellem Hans v. Levetzow og Magnús Jónssons beskrivelser, men det var alligevel næsten de samme problemer, de sloges med. I løbet af det 19. århundrede skete der generelt forandringer indenfor de fleste områder af samfundet, og Magnús kunne derfor i modsætning til Levetzow iagttage, at der var nogle, der forbedrede deres jord. Som nævnt steg befolkningen, der blev anlagt haver og bestanden af får voksede. I 1801 var der således seks får pr. mand, og i 1851 var tallet vokset til 11,6. Der opstod små bygder af husmandssteder uden jord. Befolkningen disse steder levede fortrinsvist af fiskeri, og der var samtidig en stigning i antallet af både på landsplan. Det var især de små både, der vandt frem, eftersom de krævede små investeringer og et lille mandskab og derfor passede fint i et område med mange husmænd og småbønder. I slutningen af det 18. århundrede havde der været forsøg på at starte fiskeri fra dæksbåde uden større held, men i det 19. århundrede begyndte islændingene at interessere sig for denne form for fiskeri, og antallet af dæksbåde i landet steg. Landbruget vedblev dog at være den primære levevej. I 1850 var det blot syv procent af befolkningen, der levede af fiskeri.¹⁴⁶

Disse ændringer indtraf langsomt, og det gennemgående indtryk i store dele af det 19. århundrede var derfor også, at der var brug for at gøre noget, hvis forholdene i landet skulle forandres til det bedre. Og det var ifølge øvrigheden først og fremmest almuens levevis og indstilling, der skulle ændres, hvilket også kom frem i Magnús Jónssons beskrivelser. Det hænger sandsynligvis sammen med, at alle de forfattere, ovenstående iagttagelser bygger på, som udgangspunkt ville ændre almuens levevis. Derfor er det også klart, at de måtte opfatte almuens levevis og tænkemåde som mangelfuld i forhold til deres egne mål og idealer.

På tre områder forsvandt problemerne ikke i løbet af de to århundreder, men blev snarere anset for at være voksende. Det drejede sig om

¹⁴⁵ ÞÍ: Einkaskjalasafn E 275.35 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Uppástúngur til breytingar á fyrirkomulagi og lögum af Magnús Jónsson 1868.

¹⁴⁶ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlaugsson: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 32-50. Þorkell Jóhannesson: Á mótum gamals tíma og nýs, *Lýðir og landshagir bd. 1*, s. 185-188.

tjenestefolk, der ikke var til at skaffe eller styre, ”*lausafólk*”¹⁴⁷ og dårlig opdragelse af ungdommen. Alle disse problematiske eller ”vanartede” mennesker var knyttet til hinanden på den måde, at løsarbejdere oftest var tjenestefolk, der havde fundet ud af, at de kunne øge deres indtægter, hvis de opsagde deres tjeneste og i stedet levede af daglønninger og forefaldende arbejde. Det betød, at bønderne kom til at mangle tjenestefolk, og derfor var nødt til at ansætte løsarbejderne til en langt højere løn, end tjenestefolk fik. Dermed var der intet tilbage til bønderne selv. Grunden til, at tjenestefolk på den måde opgav deres faste tjeneste, var, at de var dårligt opdraget og dovne, så de søgte hen, hvor de havde det lettest. Der var ikke udbredt enighed, om det var den dårlige opdragelse af ungdommen og tjenestefolkene, der var årsag til, at der fandtes løsarbejdere, eller om det var løsarbejdernes dårlige indflydelse, der var årsag til, at ungdommen og tjenestefolkene ikke var til at styre.¹⁴⁸

Denne onde cirkel blev fremhævet igen og igen i indberetninger og oplysende skrifter som en af de ting, der for alvor udsugede bønderne. Stiftamtmand Levetzow skrev i 1787 til sysselmand Thorarensen i Kjósar syssel, at han havde hørt rygter om, at der skulle være adskillige løsarbejdere (i teksten ”løsemænd”) i området, der enten tjente halvt hos nogle bønder og halvt hos andre eller levede fuldstændigt som løsarbejdere. Han nævnte samtidig, hvor skadeligt det var for bonden og landbruget, hvis denne uskik ikke blev kvalt fra starten, fordi løsarbejderne med deres høje lønninger betog bonden hans evne til at underholde sin familie og svare offentlige afgifter. Syssemanden blev derfor pålagt at undersøge, om der fandtes løsarbejdere i syslet. Hvis der gjorde, skulle

¹⁴⁷ Betegnelsen *lausafólk* henviser til mennesker, der havde egen husholdning og var uden fast tjeneste. I stedet rejste de omkring og opholdt sig hos folk i kortere perioder. De ernærede sig både som daglejere og af og til som betlere. Her anvendes de danske betegnelser løsarbejdere eller løsgængere, selvom oversættelsen ikke er nøjagtig.

¹⁴⁸ En sådan diskussion, hvor argumenterne bliver stillet overfor hinanden, findes bl.a. hos S. Björnsson i dennes afhandling om husholdningen. Han henviste til den såkaldte *Bessastadarpóstur*, som var udarbejdet af biskop Þórður Þorláksson, lovmændene Sigurður Bjarnason og Magnús Jónsson, sysselmændene Jón Sigurðsson og Jón Rúnólfsson, samt lovretsmændene Guðmundur Árnason og Sæmundur Árnason på opfordring af stiftamtmand Gyldenløves fuldmægtig landfoged Heidemann i 1685. Heri kom de med forslag til forbedringer af hustugten, som de mente bl.a. skyldtes tilstedeværelsen af løsarbejdere og deres dårlige indflydelse på ungdom og tjenestefolk. S. Björnsson mener selv, at det forholder sig omvendt. Han understregede dog, at der var tale om et problem, der gik tilbage til det 15. århundrede, men at det var blevet værre. S. Björnsson: *Um hússtjórnarina á Íslandi, Búnaðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags*. Viðeyar Klaustri 1839, s. 105-110.

han dømme dem enten til tugthuset eller sørge for, de tog fast tjeneste. Han skulle også sørge for, at ingen tog højere løn, end det var almindeligt i området.¹⁴⁹

Bekymringen var ikke udelukkende økonomisk grundet. Den var også moralsk. Løsarbejderne stod udenfor et egentligt bondehushold, og det betød, at de samtidig stod udenfor husbondens autoritet. Der var ikke nogen til at styre dem og sørge for, at de opførte sig ordentligt og viderebragte en ”sund” levevis til deres børn. Tomthusmænd (husmænd uden jord) blev ofte kategoriseret sammen med løsarbejderne. Det skyldtes, at de oftest ernærede sig som daglejere ved især fiskeriet, og således var identiske med løsarbejdere, til trods for at de ikke vandrede omkring. På samme måde som løsarbejderne blev husmændene uden jord set som en potentiel forsørgelsesbyrde, fordi de ofte ikke havde husdyr og var prisgivet andres hjælp, når fiskeriet svigtede.

Denne sammenkobling ses også af en afhandling i *Búnaðarrit Suðuramtsins* skrevet af fhv. hreppstjóri på Akranes, S. Björnsson. Han nævner, at der var to ting, der var ham imod, da han var hreppstjóri. Det var løsgængere og tomthusfolk, for disse egennyttige og dovne mennesker var årsagen til problemer med tjenestefolkene. Han mente, at spredningen af sådanne mennesker ville lede til ødelæggelse af god moral og al driftighed, fattigdom hos bondestanden og ødelæggelse af jorderne og dermed landet. Tomthusfolk og løsarbejdere havde laster som drukkenskab, udsvævelse, skødesløshed, dovenskab og lediggang. Desuden havde de ofte et par uægte børn, som blev opfostret hos mødrene med kun lidt hjælp fra faderen, og som i sidste ende måtte forsørges af fattigkassen ligesom fædrene.¹⁵⁰ Amtmand Ólafur Stefánsson udtrykte samme bekymring over moralen i kystsamfundene. Ifølge ham var atmosfæren præget af lediggang, selvrådighed, drukkenskab og grov tale, der var langt værre end i landområderne. Børn, der voksede op sådanne steder, blev som voksne løsgængere og døgenigte til skade for landet.¹⁵¹

¹⁴⁹ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Gull-Kjós II,1 Bréf 1767-1803. 10. december 1787 brev fra Levetzow til Thorarensen.

¹⁵⁰ S. Björnsson: Um hússtjórnarína á Íslandi, *Búnaðarrit Suðuramtsins hús- og bústjórnarfélags*, s. 94-138.

¹⁵¹ Ólafur Stefánsson: Um Jafnvægi Biargrædis-veganna á Íslandi, *Rit þess Íslenska Lærdómslistafélags* bd. 7, s. 145-146.

Når det kom til stykket, var diskussionerne om dovne og dumme bønder, ulydige tjenestefolk og løsgængere i høj grad præget af øvrighedens opfattelse af, hvad der var den "rigtige" måde for almuen at leve på. Langt størstedelen af den del af øvrigheden, som havde islandske baggrund, fremhævede, at den korrekte måde for almuen at ernære sig på var at drive husdyrbaseret jordbrug i landområderne med fiskeri som binæring. Arbejdet med husdyr og hjemmemark skulle derfor prioriteres højere end at sende folk til fiskeriet. Olaus Olavius klagede i 1780 over, at folk i de nordlige egne forsømte landbruget, fordi de rejste til vestlandet i fangstperioderne i stedet for at spare tid på rejsen ved at udnytte fiskeriet lokalt og mindre intensivt. Så kunne de jo også passe landbruget derhjemme i de dage, hvor vejret ikke var til at ro ud, eller når de kom i land om aftenen.¹⁵² Samme tanker gav sysselmanden i Kjósa syssel, Guðmundur Runólfsson, udtryk for i sin indberetning til Landkommissionen i 1770. Heri fortalte han en opbyggelig historie om en bonde, hvis velstand blev hindret af, at han havde både på havet og var nødt til at sende sine folk ud at ro. Da han derimod valgte at neddrog fiskeriet, gik det ham straks bedre.¹⁵³

Denne holdning gjaldt især for dem, der skrev i det 18. århundrede. Der blev ganske vist udgivet oplysende skrifter om fiskeri og gjort forsøg på at introducere nye redskaber og bedre metoder på dette område, men det var husdyrbruget og den dertil knyttede levevis, der blev beskrevet som hjørnестenen i den islandske økonomi. Eksempelvis skrev amtmand Ólafur Stefánsson i 1787 en artikel om salt- og ferskvandsfiskeri, som omhandlede redskaber og deres rette brug, om en bedre udnyttelse af fiskeri til eksport og husholdningen, samt en historisk gennemgang af fiskeriet på Island siden de ældste tider. I samme bind udkom imidlertid også hans afhandling om ligevægten mellem de islandske næringsveje, nemlig fåreavl, kvægavl og fiskeri, hvori han understregede, at fåreavlen var den betydeligste af de tre, mens fiskeriet var den ringeste. Han argumenterede for, at der burde lægges flere kræfter i at forbedre husdyrbruget i

¹⁵² Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island*, s. 324-325.

¹⁵³ *Landsnefndin 1770-1771 bd. 2*, s. 93-94.

stedet for fiskeriet, for det var på grund af handelskompagniernes opmuntring til folk om at søge fiskeriet, at landet var sunket ned i en så jammerlig situation.¹⁵⁴

I det 19. århundrede blev fiskeriet langsomt intensiveret, og i de oplysende skrifter, der blev udgivet, var der større vægt på fiskeriet. Eksempelvis blev det i *Ársritið Gestur Vestfirðingur* gennemgået, hvordan fiskeriet havde været i årets løb på de forskellige fangstpladser. Denne interesse for fiskeriet skyldtes utvivlsomt, at folk i Vestfjordene, hvor tidsskriftet havde sin basis (det blev udgivet på Flatey), i højere grad end på nord- og sydlandet levede af fiskeri. I samme skriftrække blev der imidlertid i 1847 slået til lyd for, at ejerne af dæksbådene og bønderne skulle stå sammen, så man på den måde kunne bemane bådene uden brug af tomthusfolk og løsarbejdere. Det blev nævnt, at nogle bønder i Vestfjordene var gået to sammen om at holde en båd, så de på den måde kunne holde så mange tjenestefolk, at de både kunne drive både fiskeri og landbrug. Det blev også nævnt, at købmand Þorleifur Jónsson i Bildudal kun anvendte sine egne tjenestefolk til at bemane bådene.¹⁵⁵ Eksemplet viser, at folk i det 19. århundrede - ligesom i det 18. århundrede - var bekymret for tilstedeværelsen af tomthusmænd og løsarbejdere, og dermed indirekte manglen på tjenestefolk. Det var stadig landbruget, der blev opfattet som værende i højsædet.¹⁵⁶

Denne opfattelse blev ikke delt af hele eliten. Således anskuede særligt købmændene og nogle af embedsmændene situationen fra en anden synsvinkel, hvilket især gjaldt de embedsmænd, der havde dansk baggrund. For dem var den rette levevej for den islandske almue ikke landbruget, men i højere

¹⁵⁴ Ólafur Stefánsson: Um Siafar-abla og fleiri Vatnaveidar á Islandi, *Rit þess Islenszka Lærdómslistafélags* bd. 7, s. 1-64, og Ólafur Stefánsson: Um Jafnvægi Biargrædis-veganna á Islandi, *Rit þess Islenszka Lærdómslistafélags* bd. 7, s. 113-193.

¹⁵⁵ *Ársritið Gestur Vestfirðingur* I. Reykjavík 1847, s. 28-29.

¹⁵⁶ Der er flere forskere, som har fremhævet denne centrering omkring landbruget i det islandske samfund og de konsekvenser, det havde for lovgivning og økonomiske dispositioner. Det er blandt andet et grundlæggende argument hos Gísli Gunnarsson: *Monopoly Trade and Economic Stagnation* og Gísli Águst Gunnlaugsson: *Family and Household in Iceland 1801-1930*. Gunnlaugsson viser, hvordan man med hjælp af lovgivningen forsøgte at begrænse "uønskede" grupper, dvs. gruppen af tomthusmænd og løsarbejdere, ved at hindre deres adgang til giftermål. Gísli Gunnarsson har som tidligere nævnt påpeget, at monopolhandelen i høj grad blev støttet af gruppen af embedsmænd og jordejere, fordi den underbyggede deres status og magtmonopol i det islandske samfund ved at holde konkurrerende leveveje til landbruget væk fra samfundet. Se også Guðmundur Jónsson: *Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1940*, *Scandinavian Economic History Review* XL, 2 (1993), s. 101-107. Guðmundur Jónsson fremhæver dog, at det var et gennemgående træk i mange lande, at landbruget var udgangspunkt for politik og udviklingstiltag. Det må også siges at være gældende for kongeriget Danmark.

grad fiskeriet. Historikeren Gísli Gunnarsson har opdelt Island i et dansk og et islandsk økonomisk område. I det islandske område dominerede den islandske del af eliten, og økonomien var organiseret omkring landbruget, mens den danske del var præget af fiskeriet, købmænd, og embedsmænd med dansk baggrund.¹⁵⁷ Der var modstrid mellem interesserne i disse to områder. Hvor jordejerne ønskede at holde på deres tjenestefolk, havde købmændene brug for folk til at fiske. Det skyldtes ikke mindst, at købmændene som følge af den måde, hvorpå prissystemet var konstrueret, tjente mere på fisk end på landbrugsprodukterne. På Island skulle der nemlig betales lige meget for landbrugsprodukter og fisk, men når de skulle sælges videre på markedet udenfor Island, var det muligt at få langt højere pris for fisken. Købmændene måtte derimod betale en relativt højere pris til islændingene for de uldne produkter, end de kunne sælges for.¹⁵⁸

Både købmænd og danske embedsmænd klagede over dovne islandske bønder, men danskerne mente til forskel fra de islandske embedsmænd, at dovenskaben bestod i, at de islandske bønder ikke gad fiske. Amtmand Rantzau sendte således i 1756 et brev til sysselmand i Barðastrandar syssel, Davíð Scheving. Sandsynligvis havde Scheving foreslået, at man skulle sende betlere og løsarbejdere til Danmark, hvor de kunne indgå i armeen. Dette mente Rantzau ikke var en god ide. Han skrev, at sysselmændene enten ikke anvendte eller misbrugte deres autoritet. Med deres kendskab til indbyggerne i syslet burde de let kunne opmuntre de flittige med belønning og alvor. Derved, mente Rantzau, kunne man undgå en del klager over dem, der nu lagde sig på den lade side og hellere ville blive hjemme og forarbejde slet og uforsvarligt uldent gods end at begive sig til fiskeriet. Sidstnævnte var ellers ifølge Rantzau den bedste, sikreste og naturligste gren af den islandske handel.¹⁵⁹ Det var som at høre købmændene tale, men det var langt fra det, man finder i breve og indberetninger fra de islandske embedsmænd. Det var derfor næppe det svar, Scheving havde håbet på.

¹⁵⁷ Gísli Gunnarsson: Afkoma og afkomendur meiri háttar fólks 1550-1800, *Íslensku sögubingi* 28. – 31. maí 1997. *Ráðstefnurit* 2, Guðmundur J. Guðmundsson & Eiríkur K. Björnsson (red.). Reykjavík 1998, s. 118-128.

¹⁵⁸ Gísli Gunnarsson: *Monopoly Trade and Economic Stagnation*, s. 33-47.

¹⁵⁹ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. II,1 Amtmannsbréf 1752-1764. København 1. maj 1756 brev fra Rantzau til sysselmand David Scheving.

Også stiftamtmand Levetzow var langt mere positiv i sin vurdering af fiskeriets plads i den islandske økonomi og de mennesker, der levede af at fiske, end den islandske øvrighed var. Han skrev i sin rejseberetning til Rentekammeret i 1779, at når man så islændingen, når han ikke var på fiskeri, ville man næppe anse ham for at være arbejdsom. Når han fiskede, var han uforfærdet, men når fangstsæsonen var overstået, gjorde han sig livet mageligt hjemme.¹⁶⁰ Både Rantzau og Levetzow var enige i, at de dovne islandske bønder befandt sig i landbruget og ikke på havet. De danske embedsmænd og købmændene var derfor mere interesseret i at styrke fiskeriet, idet det var herfra, de så de bedste muligheder for at udvikle landet. Samme holdning fandt man i øvrigt også hos islændingen Guðmundur Scheving, der var købmand i det 19. århundrede, og som blev initiativtager bag forsøg med dæksbåde.¹⁶¹

Ovenstående eksempler på forklaringer rummer de væsentligste sider af elitens syn på det problematiske ved den islandske almues levevis, og dermed hvad der var galt i samfundet efter øvrighedens opfattelse. På baggrund af gennemgangen må man konkludere, at almuen blev opfattet som lige problematisk, hvad enten embedsmændene skrev i 1717 eller i 1853, selvom der fandt generelle samfundsændringer sted. På den ene side var almuen modvillig overfor forandringer og udviste manglede initiativ og kundskab. På den anden side var der dele af den, der ikke var til at styre. De var dovne, genstridige, umoralske og kendte ikke deres bestemmelse. De blev derfor en yderligere belastning for de andre bønder, der ellers havde nok at kæmpe med i forvejen.

Almuen havde næppe beskrevet forholdene på samme måde, men det var dette billede af den, som lå til grund for de metoder, øvrigheden anvendte for at omforme de sider af almuens levemåde, som man opfattede som uhensigtsmæssig. Beskrivelserne tog udgangspunkt i elitens egen baggrund og var ikke en neutral beskrivelse af forholdene, selvom eliten sandsynligvis opfattede det således. Dermed være ikke sagt, at deres holdninger og anbefalinger udelukkende var ansporet af egennytte. Der var uden tvivl en oprigtig interesse

¹⁶⁰ RA: Rtk. 373.138 Indberetninger om rejser i Island 1779-1833. Indberetning om den af Kammerjunker Hans v. Levetzow (efter kgl. Resolution af 10. maj 1779) foretagne Undersøgelsesrejse i Island.

¹⁶¹ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Águst Gunnlaugsson: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 48.

hos øvrigheden for at gøre det, der var rigtigt til bedste for landet, og for at korrigere almuen, når den tog fejl.

Metoder til at regulere almuens adfærd

Olaus Olavius skrev i sin rejsebeskrivelse fra 1780, at man ikke kunne forvente: „at Bonden altid skal kunne indsee sit Beste, med mindre de, der have bædre Indsigt, samt Myndighed dertil, jævnlige vise ham Veien.”¹⁶² Dette udsagn stemmer godt overens med den karakteristik af almuen, der er blevet beskrevet i det ovenstående afsnit. Almuen var tilsyneladende træg og enfoldig, og forandringer og forbedringer måtte derfor hjælpes på vej. I forbindelse med klagerne kom øvrigheden derfor med forslag til, hvordan man kunne ændre på nogle af de problematiske aspekter af almuens levevis. De konkrete tiltag og måder, hvorpå øvrigheden forsøgte at påvirke almuen, kan overordnet opdeles i tre metoder; tvang, belønning og oplysning. Disse metoder var ofte kombineret i ét og samme initiativ, så en forordning f.eks. belønnede almuen med præmier for en bestemt adfærd, men også pålagde den straf for ikke at leve op til et mindstemål.

Man kan anskue det meste af den lovgivning, der havde til hensigt at regulere almuens opførsel, som en form for tvang. Øvrigheden forsøgte ved hjælp af påbud at tvinge almuen til at opføre sig på en bestemt måde. Ofte var der også knyttet en form for straf til påbudet, hvis det ikke blev efterlevet. Det ses af en forordning om bygning af gærder og jævning af tuer, der blev udstedt den 13. maj 1776. Heri blev der givet udførlige beskrivelser af, hvorledes gærderne skulle bygges, og tuerne jævnes, men også advaret om, at hvis nogen, bønder eller øvrighedspersoner, ikke rettede sig efter forordningen, skulle de indstævnes for retten og idømmes bødestraf.¹⁶³ Udstedelse af en forordning var derimod ikke ensbetydende med, at den blev efterlevet, hvilket kunne have mange årsager. Ikke mindst dårligt vejr hindrede bønderne, fordi det betød, at de enten måtte bruge alle kræfter på at indsamle foder til vinteren eller fiske for at have noget at leve af. Sen frost kunne også hindre, at man kunne grave i jorden. Derfor besluttede

¹⁶² Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del 1*, s. 167.

¹⁶³ 13. maj 1776 Forordning om Gjærder og Tuers Jævning, m.v. i Island. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1854, s. 283-284.

Rentekammeret i 1786 også at eftergive bøderne for manglende gærdesætning, men understregede samtidig, at herefter skulle forordningen efterleves.¹⁶⁴

Denne eftergivenhed overfor almuen i forhold til bygning af gærder skal først og fremmest forstås på baggrund af hungersnøden *Móðuharðindin* (1783-1785) og fårepesten, der havde hærget Island i årene inden. Indberetningerne havde fået centraladministrationen til at forstå, at det kunne være svært at efterleve forordningen under så hårde omstændigheder, som prægede landet. Samtidig understregede eftergivenheden, at det i realiteten var svært for myndighederne at gennemføre sanktioner, hvis store dele af almuen ikke efterlevede bestemmelserne i forordningen. Rentekammeret vedtog således også, at sanktioner skulle hvile på en vurdering af individuelle omstændigheder, men det blev samtidig understreget, at forordningen *skulle* efterleves.¹⁶⁵

Tvang var ligeledes et af midlerne, øvrigheden tog i brug for at bekæmpe forekomsten af løsgængere ved at tvinge folk til at anskaffe sig attester, når de skulle rejse mellem syslerne. Således skrev amtmand Magnús Gíslason i 1756, at løsgængere skulle have pas for at bevæge sig rundt mellem syslerne, mens de kunne betle indenfor eget syssel. På den måde håbede han, at folk, der ikke havde tjeneste på grund af ladhed og slet opførsel, blev tvunget til at blive i hreppen og tage tjeneste. Det var også et problem, at fattige bønder, der var flygtet fra deres gårde i de hårde år og flakkede frem og tilbage mellem syslerne, blev vænnet til det dovne liv som betlere. Ærlige folk, derimod, kunne frit søge om attest til at bosætte sig i andre sysler.¹⁶⁶ Udtalelserne understreger, at løsarbejderne blev opfattet som et moralsk problem og ikke blot et økonomisk.

I 1783 blev løsgængere fuldstændigt forbudt ved en kongelig forordning.¹⁶⁷ Folk, der levede som løsgængere skulle tage tjeneste inden seks

¹⁶⁴ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Barð. II, 3. Amtmannsbréf 1784-1803. 7. august 1786 brev fra amtmand Levetzow til sysselmanden i Barðastrandar syssel.

¹⁶⁵ 20. juni 1786 Rentekammer-Skrivelse til Stiftamtmand Levetzow, ang. Lovgivning om Jordforbedringer. *Lovsamling for Island bd. 5*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 278-282.

¹⁶⁶ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. II, 1. Ammtmannsbréf 1753-1764. 16. marts 1756 brev fra amtmand Magnús Gíslason til sysselmanden i Barðastrandar syssel.

¹⁶⁷ 19. februar 1783 Forordning ang. Lösemænd paa Island. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 683-686. Se også f.eks. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, s. 33-35. Gunnarsson ser forordningen som endnu en af de måder, hvorpå det islandske samfund blev bevaret som landbrugssamfund og arbejdskraften knyttet hertil. Han trækker forbindelsen til kongehandelens forsøg med fiskeri fra dæksbåde og skriver, at konservative

måneder. De eneste, der måtte ernære sig ved daglejeri, var husmænd og deres kvinder og børn eller folk med attest fra sysselmanden på, at de ikke havde kunnet få tjeneste. Ingen måtte have sønner gående hjemme, når de var over 18 år, med mindre de fik kost og løn og fungerede som tjenestefolk. Folk, der boede ved kysten og ernærede sig ved fiskeri, måtte ligeledes arbejde for bonden for dagløn, når fangstperioden var forbi, men de skulle forsynes med sysselmandens attest. Det samme gjaldt håndværkere og især uldspindere, vævere og lignende. Disse bestemmelser handlede primært om at sikre arbejdskraft til landbruget og hæmmede samtidig folks mulighed for at have alternative leveveje. Forordningen underbyggede således det landbrugsbaserede samfund og øvrighedens magtbase.

Forordning havde imidlertid ikke helt den ønskede effekt. I hvert tilfælde lykkedes det tilsyneladende ikke at udrydde forekomsten af løsgængere. Det ses blandt andet af et brev fra stiftamtmand Levetzow til sysselmanden over Barðastrandar syssel fra 1786. Heri forklarede han, at forordningen af 1783 søgte at mindske de ”skadelige løsemænd og løsgængere”, men de fandtes alligevel alle vegne, fordi forordningen bevidst ikke blev overholdt, eller fordi almuen og hreppstjórnir ikke var bekendt med den. Levetzow gav derfor sysselmanden besked på, at han skulle få oplyst af præster og hreppstjórar om tilstedeværelsen af løsgængere, hvorefter han skulle sørge for, at de kom i fast tjeneste. De, der ikke ville tage tjeneste, skulle sendes i tugthuset. Derudover beklagede han sig over, at sysselmændene udstedte pas, hvor de ikke angav, hvorfra, hvortil og hvorfor en person var på rejse. Alle, der rejste til kysten for at fiske, skulle have pas, som skulle vises til og opbevares af præsten på stedet, mens de fiskede.¹⁶⁸

Det lader til, at tvang som middel især blev anvendt mod den del af befolkningen, som man opfattede som mest genstridig, nemlig løsarbejdere. Det hænger sandsynligvis sammen med, at man anså dem for at være særligt umoralske, og dermed var de logisk set heller ikke påvirkelige på nogen anden måde end ved tvang. Det ”rigtige” liv for almuen bestod jo i et liv som bonde, og

kræfter i landet frygtede, at det ville føre til flakkeri og mere vægt på fiskeriet. Eftersom den danske regering også var mod flakkeri, var det muligt at få løsgængere forbudt.

¹⁶⁸ ÞÍ: Skjalsöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. II, 3 Amtmannsbréf 1784-1803. 13. januar 1786 brev fra amtmand Levetzow til sysselmanden i Barðastrandar syssel.

følgelig måtte de dele af almuen, der afveg fra denne form for tilværelse også være afvigere på andre områder.

Den resterende del af almuen forsøgte man især at påvirke gennem forskellige former for *belønninger* for ”korrekt opførsel”. Tankegangen tog udgangspunkt i opfattelsen af almuen som en gruppe, der ikke foretog sig noget, uden den fik en umiddelbar gevinst af arbejdet. Der var først og fremmest tale om præmier, som det allerede er beskrevet i forbindelse med forordningen om gærder og jævning af tuer. I samme forordning blev der også udlovet præmier til dem, der ville forsøge sig med kartoffelavl, ligesom øvrigheden i andre anledninger ønskede at præmiere anden ”nyttig” adfærd som anvendelse af garn ved fiskeri, bådebyggeri, fredning af rugeområder for edderfugle med mere. Også private selskaber i 1800-tallet tog fat i præmieringstanken. Det gjaldt f.eks. *Flateyjar Framfarastiftun* oprettet 1833 og *Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag* stiftet 1837. Det førstnævnte selskab præmierede generelt dygtighed indenfor landbruget uden nærmere at specificere, hvori denne dygtighed bestod, mens *Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag* udlovede præmier for forbedringer, som de mente, burde ophjælpes. Det var bl.a. gravning af dræningsgrøfter, rævejagt og bådebyggeri. Der var til gengæld også eksempler på, at folk søgte om præmie for noget, der tidligere havde været udlovet præmie for, eller som andre selskaber havde belønnet folk for.¹⁶⁹

Det skete også, at der var islændinge blandt de folk, der modtog præmier fra Det kongelige danske Landhusholdningsselskab. Også her udlovede man præmier for særlige tiltag, men kunne også støtte folk uopfordret, hvis de havde udmærket sig på særlig vis. Eksempelvis fik bonden Illugi Jónsson fra Arnes syssel på sydkysten i 1787 en præmie på 10 rigsdaler, fordi han havde bygget fem fiskerbåde med 10 årer, 13 både med otte årer og 26 mindre både. Derudover havde han lavet snedkerarbejdet på 10 kirker og bygget 80 ligkister, hvoraf han havde givet halvdelen til de fattige uden betaling.¹⁷⁰ Der var ikke på

¹⁶⁹ Én af disse var tjenestepigen Guðrún Magnúsdóttir, som i 30 år havde været hos den samme husbonde, Sigurður Ísleifsson á Barkarstöðum i Fljótshlíð, og som derfor havde søgt om præmie for lang og tro tjeneste. Selskabet beklagede meget, at man blev nødt til at afvise hende, eftersom der ikke havde været udlovet en sådan præmie på forhånd. *ÞÍ: E. 88 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Skýrsla um aðgjörðir og efnahag Húss- og Bústjórnarfélags Suðuramtsins 1870.*

¹⁷⁰ *Rit þess Íslenszka Lærdómslistafélags bd . 8, s. 280.*

forhånd udlovet nogen særlig præmie for ligkistesnedkerier. Det er nærliggende at mene, at netop Landhusholdningsselskabets virke og uddeling af præmier var forbillede for islandske selskaber som *Flateyjar Framfarastiftun* og *Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag*, og disse selskaber modtog ligeledes støtte fra Landhusholdningsselskabet ved forskellige lejligheder. Således betalte Landhusholdningsselskabet i sidste halvdel af 1800-tallet i fællesskab med regeringen for rejser og løn til en grøftegravningsmand, der viste medlemmerne af *Húss- og Bústjórnarfélagið*, hvordan de skulle grave drænings og vandingsgrøfter.¹⁷¹ Landhusholdningsselskabet donerede også 31 bøger om landbrug til biblioteket på Flatey i 1861.¹⁷² En anden form for belønning var en ”*Medaille for driftige Islændere*”, som blev indstiftet i 1833 til belønning og opmuntring for virksomme islændinge, der havde udmærket sig indenfor fiskeriets fremme, jordens røgt og forbedring eller anden gavnlig industris udvikling.¹⁷³ Blandt modtagerne af disse præmier og medaljer var en del bønder, men hvis man skal dømme ud fra de angivelser, der findes over deres stand eller bopæl, var der tale om nogle af de mere fremtrædende bønder. Der var i hvert tilfælde en del hreppstjórar mellem, ligesom medaljen også blev uddelt til embedsmænd.

Uddeling af særlige privilegier fra kronen var ligeledes en form for belønning. Det fandt f.eks. sted for at fremme opdyrkningen af ødegårde og i forbindelse med, at kronen i 1787 forsøgte at fremme fremvæksten af købstæder. Disse privilegier betød oftest, at folk fik særrettigheder til f.eks. at handle samt skattefrihed, hvis de bosatte sig på henholdsvis de pladser, der blev udnævnt som købstæder, eller på ødegårde. Således blev det i 1776 bestemt, at hvis en bonde ville bebygge en jord, der havde ligget øde, skulle det meddeles myndighederne, så man kunne fastslå, at der ikke var nogen, der ejede eller brugte den i forvejen. Det var ikke nok, at de omkringboende havde regnet den for fællede og drevet deres dyr derhen, fordi der ikke boede nogen. Dernæst skulle bonden have bebyggelsesbrev på jorden og under bødestraf have pligt til at vedligeholde den. Han ville til gengæld få skatte- og tiendefrihed i 20 år. Hvis han døde, inden de 20

¹⁷¹ ÞÍ: E. 88 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Skýrsla um aðgjörðir og efnahag húss- og bústjórnafjelags Suðuramtsins 1870.

¹⁷² LBS: Lbs. 788, fol: Fyrsta Höfund Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1869.

¹⁷³ Leif Weisenfeld (red.): *Medaille for driftige islændere*. Årsskrift for Ordenshistorisk selskab. København 1983, s. 8.

år var gået, overgik de resterende år til enken, selvom hun skulle gifte sig igen. Hvis der ikke var nogen, der ejede jorden i forvejen, ville bonden få førsteet til jorden, men hvis der var en ejer, ville bonden få tiende og skattefrihed på livstid, ligesom enken og børnene skulle have førsteet til at fæste jorderne efter ham. Beboerne skulle også forpligte sig til at sætte gærder omkring tunet og marken og til at rydde dem.¹⁷⁴

Set fra øvrighedens synsvinkel var der visse problemer forbundet med uddelingen af præmier, hvilket igen hang sammen med den måde, man mente bønderne tænkte på. I 1778 blev der derfor udstedt bestemmelser om at slække på kravene, når det skulle bevises, at bønderne havde bygget gærder og jævnet tuer i et omfang, så de kunne blive præmieret. Som bestemmelserne var, gik der for lang tid, inden bønderne kunne få præmien, og myndighederne frygtede, at det ville gå ud over driftigheden.¹⁷⁵ Denne indstilling til almuens måde at reagere på stemmer godt overens med den ovennævnte opfattelse af dele af almuestanden som værende sløv og uinteresseret i forandringer, med mindre han kunne se en umiddelbar gavn af dem.

Ifølge øvrigheden ville det allerbedste selvfølgelig være, hvis almuen bare kunne indse, at arbejdet bar lønnen i sig selv. Dette forsøgte man at bibringe den gennem *oplysning*. En del af de eksempler, som er fremdraget både i dette og i ovenstående afsnit er netop hentet fra forskellige skrifter, som havde til hensigt at lære almuen, hvordan den skulle bære sig ad med at få mere ud af sin jord og sine dyr. Et af de første af denne form for skrifter var *Rit Lærdómslistafélagsins*, som udkom i 14 bind fra 1781 til 1796. Forfatterne var fortrinsvist embedsmænd og islandske studenter i København, der også udgjorde den primære læserskare.¹⁷⁶ Andre lignende skrifter var blandt andet *Búnarðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjornarfélags*, der udkom første gang i 1839, og *Ársritið Gestur Vestfirðingur* fra 1847, som var tilknyttet selskaber, der fungerede i henholdsvis Reykjavíkområdet og Flatey. Tidsskrifterne blev dog læst videre

¹⁷⁴ 15. april 1776 Forordning om Friheder for Bebyggere af Öde Jorder i Island. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 244-251.

¹⁷⁵ 1. december 1778. Toldkammer-Skrivelse til Stiftamtmand Thodal og Amtmand Stephensen ang. Præmie-Æskning for Gjærdesætning og Tuers Jævning. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 456-457.

¹⁷⁶ Helgi Magnússon: Fræðifélög og bókútgáfa, *Upplýsingin á Íslandi*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík 1990, s. 196-97.

omkring. Forfatterne til indlæg i disse to tidsskrifter var nok for størstedelens vedkommende folk fra eliten, men der var også mere velstillede bønder iblandt, som kunne fortælle om deres praktiske erfaringer med forsøg på at forbedre landbruget eller fiskeriet. Om der så var nogen, der tog skriveriet til efterretning, er en ganske anden sag.¹⁷⁷

Endelig skal nævnes den form for oplysning, der kan kaldes *det gode eksempel*. Gang på gang blev det nævnt i argumentationen for at give støtte til en bestemt bonde for et veludført arbejde, at han kunne tjene som godt eksempel for sine naboer, så de havde noget, de kunne efterligne. Igen var det et spørgsmål om, at bonden skulle kunne se en umiddelbar nytte af at foretage sig noget nyt. Olaus Olavius skrev om anlæggelsen af køkkenhaver i Isafjörður syssel og forklarede, at have dyrkningen syntes at være forsømt på grund af dels mangel på indsigt og overbevisende praktiske eksempler, dels ukyndighed om have dyrkningens nytte.¹⁷⁸ Oprindeligt var det især de islandske embedsmænd, der eksperimenterede med forbedringer af deres brug. De forsøgte således at vise vejen ved f.eks. at indhegne marker, anlægge køkkenhaver og dyrke kartofler. Langt de fleste af de køkkenhaver, der blev anlagt i slutningen af det 18. århundrede, blev anlagt af præster, embedsmænd og købmænd, der slog sig ned på Island. Som nævnt i forrige kapitel, forsøgte apotekeren Björn Jónsson på gården Nes ved Reykjavík sig med korndyrkning, og præsten Jón Steingrímsson forbedrede de jorder, han boede på ved at bygge stalde, nye bygninger, gærder, anvende gødning og genoptage sætere. Derfor blev han i 1777 belønnet med en medalje på 20 rigsdaler, samt 20 rigsdaler ”fra kammerherrerne.”¹⁷⁹ Hvis man skal tro hans beklagelser over en del af sine sognebørn og deres modvillighed - og nogle gange ligefrem ondskab - var det ikke alle, der indså, hvor fremragende et arbejde han gjorde. Hans gode eksempel blev til hans store fortrydelse heller ikke efterlevet af alle hans sognebørn.

¹⁷⁷ Denne problemstilling vil blive behandlet senere i afhandlingen.

¹⁷⁸ Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del I*, s. 58.

¹⁷⁹ *Prosten Jón Steingrímssons självbiografi*, s. 149-156 og 223-229.

Uldfabrikken i Reykjavik og selskabet i Flatey

De holdninger til almuen og metoderne til at omforme den, der er gennemgået i det ovenstående, dannede konteksten for de initiativer, der fandt sted omkring Reykjavik og Flatey, og som vil blive præsenteret i korte træk nedenfor. Begge steder var der tale om, at øvrigheden forsøgte at iværksætte tiltag, der skulle opmuntre almuen til at udnytte landets ressourcer bedre og mere effektivt. Der var på den måde visse fællestræk i initiativernes udgangspunkt, men de adskilte sig også fra hinanden.

Et af de mest omfattende og ambitiøse forsøg på at ændre det islandske næringsliv fandt sted omkring Reykjavik i midten af 1700-tallet. Tekstilfabrikkerne i Reykjavik var således egentlig led i et meget større og mere omfattende projekt, der gik under navnet *De nye Indretninger* (islandsk *Innréttingarnar*).¹⁸⁰ Disse omfattede en valkemølle, et rebslageri, og et garveri ved Reykjavik. Der blev også satset på fiskeri fra Hafnarfjörður, skibs- og bådebyggeri på Örfirisey ved Reykjavik, svovludvinding ved Krísuvík og Húsavík, fåreavlsforsøg ved Reykjavik og i Mosfellssveit, og endelig forskellige forsøg indenfor landbruget omkring i landet. Blandt andet blev en række danske og norske bondefamilier på i alt 50 personer sendt til Island for at lære de islandske bønder at drive agerbrug. De havde ikke meget held med sig, og de sidste rejste hjem i 1762.¹⁸¹ De fleste af de andre tiltag i forbindelse med *De nye Indretninger* fik en tilsvarende kort levetid og ophørte i begyndelsen af 1760'erne med undtagelse af svovludvindingen i Húsavík, der foregik mellem 1762 og 1806, og de uldfabrikker, der blev anlagt i Reykjavik, som blev endeligt nedlagt omkring år 1810.

¹⁸⁰ Der havde været forgængere for fabrikken i Reykjavik i form af uldfabrikker på Leirá og Bessastaðir. De blev ifølge Hrefna Róbertsdóttir flyttet til Reykjavik i henholdsvis 1754 og 1755, hvor de fungerede sideløbende, således at der var flere fabrikker i Reykjavik indtil 1764, hvor de blev lagt sammen efter en brand. Jfr. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 29-34. Selvom der således i princippet var flere fabrikker til 1864, omtales de som regel her som *fabrikken*.

¹⁸¹ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 13. Det er især Hrefna Róbertsdóttirs bog og andre artikler af samme forfatter, der danner grundlag for mine beskrivelser og opfattelser af fabrikkerne i Reykjavik og tankegangene bag deres opførelse og virke. Jfr. også Hrefna Róbertsdóttir: *Áætlun um allsherjarviðreisn Íslands 1751-52, Landnám Íngólfs. Nýtt safn til sögu þess 5.* (1996), s. 29-88. Derudover har bl.a. Lýður Björnsson skrevet mange bøger og artikler om emnet bl.a. Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna.* Safn til Iðnsögu Íslendinga XI. Reykjavik 1998.

De nye Indretninger er et eksempel på både de centrale myndigheders interesse for at forbedre forholdene på Island og på den islandske elites involvering. Det var ikke kongen, men islændingene selv, der var initiativtagere. I 1751 blev der på Altinget stiftet et interessentselskab, hvor folk tegnede aktier og stod sammen bag en ansøgning til kongen om privilegier og om støtte til at starte en tøjfabrik. Landfoged Skúli Magnússon, som skulle fremføre ansøgningen, tilføjede imidlertid en ny ansøgning, der var mere ambitiøs og omfattede flere projekter såsom initiativerne rettet mod landbrug og fiskeri. Dermed kom projekterne også til at falde mere i tråd med den merkantilistiske tankegang, der var herskende i Danmark.¹⁸² Det var trods alt lettere at opnå lydhørhed, hvis det passede med de tanker, som man gjorde sig i Danmark i forvejen, og Skúli Magnússon havde held med denne strategi.¹⁸³ Kongen ydede stor økonomisk støtte til projekterne. Skúli Magnússon søgte om 6.000 rigsdaler i støtte, men fik 10.000 rigsdaler.¹⁸⁴ Der var dog konstant pengemangel i *Indretningernes* levetid, og til slut endte kongen med at have betalt 61.000 rigsdaler til fabrikkerne og de andre projekter.¹⁸⁵

Fornyelsen i forbindelse med tekstilfabrikkerne var blandt andet indførelse af en ny væveteknik bygget på et håndværksmæssigt grundlag, hvor der blev vævet på danske væve i stedet for opretstående væve, der ellers blev anvendt på Island. Fordelen ved de nye danske typer væve var, at arbejdet gik hurtigere, og at der kunne væves forskellige typer stoffer af forskellige kvaliteter. Det var en teknik, der allerede var blevet påbegyndt i forbindelse med den tøjfabrik, der blev bygget på Leirá få år tidligere, og som var begyndelsen til *Indretningerne*. De ansatte ved fabrikkerne skulle også lære at spinde på en bedre og mere effektiv måde, ligesom de ifølge initiativtageren til fabrikken, amtmand Magnús Gíslason,

¹⁸² Hrefna Róbertsdóttir: Áætlun um allsherjarviðreisn Íslands 1751-52, *Landnám Íngolfs. Nýtt safn til sögu þess 5.* (1996), s. 29-88. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 123- 142, 158-161.

¹⁸³ Det hjalp sandsynligvis også landfogedens sag, at Niels Horrebow støttede hans forslag, eftersom kongen selv havde understøttet Horrebows undersøgelser af landets ressourcer. Jfr. Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innrétttinganna*, s. 34-36.

¹⁸⁴ Samme sommer havde amtmand Magnús Gíslason fået 300 rdl til at starte en "tøjmagerfabrik" på Leirá i 1751, hvilket var det oprindelige projekt, som interessentskabet var stiftet omkring.

¹⁸⁵ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 111 og 133. Samt Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland. Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602-1787*, s. 229-233. Gunnarsson fremhæver, at selvom centralmagten således syntes at sætte til på projektet, betød indtjeningen fra monopolhandelen alligevel, at Island som sådan "gav overskud".

skulle lære at være flittige, så de kunne ernære sig ved de ressourcer, der fandtes i landet i stedet for at forfalde til dovenskab og uvirksomhed (islandsk *ómennska*).¹⁸⁶ Der blev hentet danske vævermestre til landet, som skulle forestå driften, og samtidig skulle de oplære udvalgte islændinge. Tankegangen var, at efter endt læretid skulle de ansatte ved fabrikken vende tilbage til deres hjemegn og lære fra sig af deres nyerhvervede kundskaber. På dette punkt var den første fabrik altså et eksempel på, hvordan man benyttede *det gode eksempel* som udgangspunkt for at oplyse almuen.

Selvom tøjfabrikken flyttede fra Leirá til Reykjavik var tanken stadig, at den skulle forbedre udnyttelsen af de islandske ressourcer, men Skúli Magnússon og håndværksmestrene var ikke indstillet på også at indrette den anden fabrik, en klædefabrik, som et opdragelsesprojekt. Den skulle derimod være en egentlig virksomhed, der skulle være et nyt indslag i det islandske næringsliv. På denne måde handlede det nok om at forbedre og udvikle det islandske samfund, men det opdragende moment var ikke til stede i samme grad, og det var ikke længere hensigten, at folk nødvendigvis skulle rejse tilbage til, hvor de kom fra. Initiativtagerne forsøgte altså at indføre et nyt fænomen i det islandske samfund, som ganske vist tog udgangspunkt i udnyttelse af landets ressourcer, men måden at anvende dem på var ikke en integreret del af landbruget. Derimod havde projektet til fælles med andre af tidens initiativer, at det forsøgte at forbedre forholdene i landet ved at introducere ny teknologi og lære folk at anvende den. Og det var nøjagtigt de samme problemer ved samfundet og menneskene, som var udgangspunktet. Den træge og ukyndige almue skulle oplyses om nye og bedre metoder. Det var derimod ikke et spørgsmål om at tvinge folk, eftersom *Indretningerne* ikke var rettet mod de genstridige almuefolk.¹⁸⁷

I modsætning til fabrikken i Reykjavik virkede *Flateyjar Framfarastiftun* (dansk: Flateys selskab for fremskridt) med udgangspunkt i

¹⁸⁶ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 89-90.

¹⁸⁷ Fanger fra tugthuset blev ganske vist anvendt som arbejdskraft for fabrikken i 1766, men de befandt sig i et særligt rum, og omfanget af deres arbejde er ukendt. Der blev derimod indrettet et væveri i tugthuset. Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttninganna*, s. 154-155. Som det vil blive vist i kapitel seks blev fabrikken og Reykjavik i mange folks bevidsthed dog knyttet til de genstridige elementer af almuen.

lokalsamfundet.¹⁸⁸ Selskabet blev stiftet den 6. oktober 1833 af præsten på Flatey og hans kone for at mindes deres bryllupsdag i 1820. Stiftelsen blev stadfæstet af kongen året efter, men det første officielle møde fandt først sted den 6. oktober 1836. Ledelsen bestod af præsten Ólafur Sívertsen og nogle af de førende personer i området så som hreppstjórinn og andre betydningsfulde bønder, kapellanen og købmanden.¹⁸⁹ I forhold til projektet i Reykjavík er den lokale elites indflydelse derfor tydeligere, men også her blev initiativet sanktioneret af kongen.¹⁹⁰

Foreningen havde til formål at stifte et legat af bøger og penge til avling af oplysning, sædelighed og duelighed i Flatey hrepp.¹⁹¹ Til dette formål havde Ólafur Sívertsen og Jóhanna Friðrika doneret en startkapital på 100 rigsdaler og 100 bøger, som dannede starten til et bibliotek.¹⁹² Antallet af bøger voksede jævnt gennem årene via indkøb og donationer fra private og andre stiftelser. Folk, der boede i området, kunne låne dem gratis, mens folk, der kom udefra, skulle betale et mindre beløb. Selskabet anvendte således oplysning som sin primære metode, men ønskede også at belønne god opførsel. Selskabet havde derfor også til formål at uddele præmier og var således på linie med de fremgangsmåder, som omtalt ovenfor. Præmierne var ikke store og mest ment som en hædersbevisning. Der blev da også kun uddelt fem i løbet af det 19. århundrede, og samme mand fik præmien to gange. Begrundelserne for de præmier, der blev uddelt, vægtede forhold som dygtig husførelse og formandskab på både. Desuden bemærkede man forhold som, at modtageren var et godt forbillede ved at fremme fremskridtet, og at han opdragede ungdommen. Der var også en tjenestekarl blandt modtagerne, som fik præmien for enestående troskab

¹⁸⁸ Selskabet gik under flere navne. Oprindeligt hed det *Olafs Sívertsens og Jóhönnu Friðriku Framfarastiftun*, men ændrede dernæst navnt til *Flateyjar Framfara Stiftun*. Senere blev det kaldt *Flateyjar Framfarafélag*.

¹⁸⁹ *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869.

¹⁹⁰ Det var først i 1874, at det blev lovligt at stifte foreninger uden at søge om tilladelse hos myndighederne. Jfr. Hrefna Róbertsdóttir: *Reykjavíkurfélög. Félagshreyfing og menntastarf á ofanverðri 19. öld.* Ritsafn Sagnfræðistofnunar 26. Reykjavík 1990, s. 15-18.

¹⁹¹ *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869, s. 3.

¹⁹² *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869, s. 3, og Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd.1*, Reykjavík 1993 (1953), s. 131. Egentlig var der kun indsamlet 91 rigsdaler, men Ólafur Sívertsen og frue betalte kontingent på forskud for to år, så beløbet kom op på 100 rigsdaler.

og dyd overfor husbonden i over 40 år.¹⁹³ Det var de egenskaber, øvrigheden ønskede at fremme hos almuen, og som den mente, at folk besad i alt for ringe grad.

Desuden præmierede selskabet ørnejagt på samme måde, som f.eks. *Húss- og Bústjórnarfélagss Suðuramtsins* præmierede rævejagt. Det skyldtes sandsynligvis, at ørnene jagede edderfugle, som var en af øernes vigtigste herligheder.¹⁹⁴ Tilbageholdenheden med at uddele præmier skyldtes sandsynligvis ikke blot, at der var for mange potentielle kandidater, men også at der ikke var stort overskud i selskabets kasse, hvor de fleste penge gik til at indkøbe bøger. Ifølge selskabets hovedbog bevarede man grundkapitalen på de 100 rigsdaler, men det var kun de første år, man havde overskud på omkring 40-50 rigsdaler. Herefter faldt det, og i 1855-57 var der underskud. I 1860 modtog selskabet en gave på 200 rigsdaler fra regeringen, så der kom balance i regnskabet igen, indtil man i 1864 byggede et lille hus til biblioteket.¹⁹⁵ Indtil da opbevarede selskabet bøgerne i et skab på kirkeloftet.

Flere medlemmer af kredsen bag *Flateyjar Framfarastiftun* stiftede i 1840 endnu et selskab kaldet *Bréflaga Félagið*. Formålet med dette selskab var at ”vække liv og ånd” og udbrede nyttige ideer om landets gavn og behov. Man betalte 64 skilling ved indmeldelse og derefter 32 skillinger om året, samt forpligtede sig til at levere mindst ½ ark om et nyttigt og bemærkelsesværdigt emne. Disse indlæg kunne lånes, men nogle af dem blev også udgivet i *Ársritið Gestur Vestfirðingur*. Historikeren Lúðvík Kristjánsson vurderer, at der i alt blev

¹⁹³ Præmiemodtagerne var bonden Jóhannes Magnússon fra Bjarney, der i 1836 fik tre rigsdaler for udvist og velkendt dygtighed i husførelse og formandskab på båden. Desuden havde han været et godt forbillede ved at fremme fremskridtet på stedet, opdrage sine børn ordentligt og holde boligen i pæn stand. Ved samme lejlighed fik tjenestekarlen Magnús Arason på Svefney to rigsdaler med en begrundelse, der tydeligt afspejlede opfattelsen af en god tjenestekarl. Han var en af dem, der blev på sin plads og var pålidelig. I 1839 modtog Jóhannes Magnússon igen præmie fra selskabet, men denne gang på fire rigsdaler og med begrundelsen, at skønt der var mange, der levede et ordentligt liv, kunne man ikke præmiere alle, og i stedet ville man fremhæve Jóhannes, da han havde fortsat den gode opførelse, der allerede havde været begrundelsen en gang. Året efter blev en anden bonde på Bjarney, Magnús Magnússon belønnet med 4 rigsdaler for blandt andet hæderlig husholdning og omhyggelig undervisning og opdragelse af fattigvæsenets plejebørn, og endelig fik Ólafur Teitsson, der var bonde på Sviðnur otte rigsdaler i 1845. *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869, s. 6.

¹⁹⁴ Oplysningerne om uddeling af præmier er fundet dels i *LBS*. Lbs 788-789, fol. Fysta og Önnur Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869, dels i Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd. 1*, s. 144-145.

¹⁹⁵ *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyjar Framfara Stiptun 1836-1869.

skrevet mellem 80-96 indlæg, hvoraf kun en lille del blev udgivet i *Gestur Vestfirðingur*. Emnerne fordelte sig på næringslivet og herunder særligt landbruget med 27 skrifter og i mindre grad fiskeriet, hvorom der kun er bevaret tre skrifter. Dette kan virke besynderligt, da fiskeri var en hovednæringsvej på øerne, men måske var det netop derfor ikke et område, hvor skribenterne syntes, at folk skulle lære noget nyt. Andre emner var opdragelse, skole og uddannelse, foruden sundhed, religion, handel, samfundssager og emner vedrørende nationen og genrejsningen af Altinget. Selskabet var på sit højdepunkt 1844-1849, men efter 1851 holdt medlemmerne stort set op med at skrive.¹⁹⁶

Selskaberne på Flatey trak på de kendte metoder som oplysning og belønning, hvorimod tvangen i mindre grad var synlig. Hvis man gennemser kilderne er det også tydeligt, at det var samme problemer ved almuen, man satte ind overfor, som i resten af landet. Det vil sige mod bønder, der ikke var indstillet på forandring, og desuden mod løsarbejderne, som der var mange af på et sted, hvor der var godt fiskeri. Foreningerne er også et eksempel på den udvikling, der fandt sted i løbet af det 19. århundrede, hvor centralmagten i højere grad lod det være op til mere private initiativer at foretage sig noget, selvom man støttede dem ved lejlighed. Til gengæld havde selskaberne støtter blandt nationalsindede forkæmpere, som Jón Sigurðsson. I modsætning til *De nye Indretninger* i Reykjavik, mente folkene bag selskaberne i Flatey, at de havde en vis succes med deres foretagende.¹⁹⁷ Ólafur Sívertsen vurderede således i 1839, at moral og dygtighed vandt frem hos mange i hreppen. Nyttig viden tiltog, og folk læste gode bøger, de søgte kirken og møder og lagde sig efter at lære at skrive. Mange var høflige og anstændige og holdt sig fra et letsindigt liv. De dyrkede deres jord, og forældre var omhyggelige med børneopdragelsen.¹⁹⁸

Der var forskel mellem initiativerne i Reykjavik og i Flatey. Ikke alene var der en tidsmæssig forskel, men hvor projektet i Reykjavik i mange

¹⁹⁶ Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd. 1*, s. 191-203. Nogle af skrifterne findes i afskrift i *LBS*: Lbs 4505-4508 4to. Ritgerðir Bréflaga Félagsins 1841-1854.

¹⁹⁷ Det var ikke en opfattelse, der ifølge Hrefna Róbertsdóttir blev delt af alle. Nogle mente, at initiativet havde været nyttigt, og så gerne at det blev videreført. Der var imidlertid også mange – særligt folk, der boede længere væk fra Reykjavik – som mente, at Indretningerne havde været nyttesløse. Jfr. Hrefna Róbertsdóttir. *Landsins forbetran*, s. 202-212. Som det vil blive vist i kapitel seks, var der dog også lokale, der var mistroiske overfor især de ansatte ved fabrikken.

¹⁹⁸ *LBS*: Lbs 788, fol. Fysta Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1869, s. 9-10.

henseender syntes at slå fejl, virker det umiddelbart, som om man havde mere held med sig på Flatey. *De nye Indretninger* var desuden et langt mere storstilet reformprojekt end de mindre ambitiøse tiltag på Flatey, og hvor man i Reykjavik modtog massiv støtte fra centralmagten, klarede initiativtagerne bag *Flateyjar Framfarastiftun* hovedparten af udgifterne selv. Desuden var det ikke uvæsentligt, at man på Flatey tog udgangspunkt i det lokale liv, mens man i Reykjavik forsøgte at introducere noget nyt i samfundet i form af en manufakturfabrik og forskellig slags håndværk. Fælles for de to initiativer var til gengæld, at det var eliten, der stod bag. For *De nye Indretningers* vedkommende var der ganske vist tale om landets øverste embedsmænd, mens mændene bag *Flateyjar Framfarastiftun* var den lokale elite bestående af præst, købmand og områdets bedre stillede bønder. Målet var dog det samme. De ville ændre folks måde at leve på, udrydde nogle af alle dårligdommene og genrejse landet.

Opsamling

Indsamling af viden var et vigtigt led i den danske centralmagts forsøgs på at regere Island. Det skete i det 18. århundrede mest via kommissioner og videnskabelige ekspeditioner, men blev i stigende grad i det 19. århundrede afløst af brugen af statistik. Måden, Island blev regeret på, var med til at understøtte den islandske øvrigheds position som bindeled mellem kongen i Danmark og den islandske almue. Det var gennem embedsmænd og købmænd, at der tilflød kongen oplysninger om landet, og det var også disse grupper, der skulle udføre kongens ordre. Det var derfor den islandske øvrigheds beskrivelser, der lå til grund for centralmagts politik, men også for opfattelsen af, hvad problemerne egentlig var i det islandske samfund. Det var kun købmændene, der i nogle tilfælde kunne være en alternativ kilde til informationer.

Som vist i det foregående kapitel var øvrigheden kulturel forskellig fra almuen, og resultatet af indsamlingen af oplysninger var derfor ikke, at der blev skabt en neutral eller objektiv base for videre handling, selvom formen kunne forlede én til at tro det. Derimod blev der konstrueret et billede af den islandske almue og de problemer, der var i landet, som i høj grad var farvet af de mennesker, der indsamlede denne viden. Når man læser embedsmændenes

beklagelser, fremstår der et klart billede af, at det især var to typer mennesker, man forsøgte at gribe ind overfor. Dels de træge, lidt dovne og modvillige bønder, der ikke var interesseret i fornyelser, dels de umoralske og skadelige løsgængere. De sidstnævnte mennesker forsøgte man at påvirke med tvang, mens førstnævnte andre i højere grad blev forsøgt påvirket gennem oplysning og belønninger.

Eksempler på disse tiltag var *De nye Indretninger* i Reykjavik i sidste halvdel af 1700-tallet og *Flateyjar Framfarastiftun* i Flatey i midten af 1800-tallet. Fælles for disse projekter var, at medlemmer af eliten på forskellig vis forsøgte at introducere ny teknik og mere effektive arbejdsmetoder. Målet var at få folk til at arbejde mere effektivt og udnytte landets ressourcer, så befolkningen kunne vokse, og landet trives. Selvom projekterne langt hen ad vejen handlede om ny teknologi og forbedringer af mere praktisk art, prøvede de også at ændre menneskene. Spørgsmålet er imidlertid, hvordan menneskene reagerede på disse forsøg på at forandre dem og deres verden.

Kapitel 4: Almuen og reformerne

I 1780 forklarede kammersekretær Olaus Olavius, at: „*Den Islandske Bonde ikke er meget for noget Nyt, med mindre han bliver i Gierningen overbeviist om dets sande Nytte.*”¹⁹⁹ Dermed gav han udtryk for den gængse opfattelse af bonden som træg og modvillig, når det gjaldt fornyelser, selvom de var til hans eget bedste.

Hvis man derimod forsøger at se tingene fra almuen synsvinkel stiller situationen sig anderledes, fordi almuen på mange områder levede under andre vilkår end øvrigheden. Det gør, at man må spørge, om det virkelig var urimeligt, at den islandske bonde gerne ville vide, hvad alle de nye ting skulle gøre godt for, før han kastede sig ud i store investeringer og satte tid og kræfter af til at lære noget nyt? Hvis man vil forstå, hvorfor forskellige dele af almuen agerede som de gjorde, og hvorfor det var så vanskeligt at implementere nye tiltag, må man tage udgangspunkt i den verden, folk reelt levede i. Nedenfor vil det derfor blive skitseret, hvordan livet kunne tegne sig for almuebefolkningen i perioden 1700-1870. Denne beskrivelse vil siden danne baggrund for en gennemgang af måden, hvorpå almuen forholdt sig til en række udvalgte initiativer, der alle forsøgte at få den til at bære sig ad på en anden måde og udnytte Islands ressourcer mere effektivt. Grundlæggende handler dette kapitel om at indkredse mulige rationaler bag almuen opførsel – både i de tilfælde, hvor folk efterlevede påbud og opmuntringer fra øvrigheden, og når de ikke gjorde det.

Almuens livsvilkår

En beskrivelse af de vilkår, der gjorde sig gældende for den islandske almuebefolkning i det 18. og 19. århundrede, kan passende begynde med udgangspunkt i en hændelse, som fandt sted i 1861. En septemberdag det år sprang en gammel mand ved navn *Árni Guðmundsson* ud fra en klippe nær gården

¹⁹⁹ Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del I*, s. 99. Olaus Olavius var islænding, men boede i mange år i Danmark. Han blev udnævnt til kammersekretær efter sine rejser på Island og blev tolder i Skagen i 1779. Jfr. Kr. Kaalunds beskrivelse af Olaus Olavius i *Dansk biografisk leksikon*, udgivet af C. F. Bricka. København 1898, s. 393.

Fjörður i Múlahreppur i Barðastrandar syssel.²⁰⁰ Han overlevede ikke faldet. Det er umiddelbart svært at forstå, hvorfor Árni Guðmundsson besluttede sig for at tage sit eget liv. Det var det også i hans samtid, hvilket skinner igennem i forhørene af de mennesker, der boede på gården. Ingen havde bemærket, at han opførte sig anderledes, end han plejede. Blot havde han taget en pænere vest på om morgenen. En anden havde bemærket, at han var begyndt at beklage sig over, at han ikke længere kunne tjene sit eget brød, men det var den eneste forklaring, de kunne finde. Det gælder for nutidens forskere som datidens vidner i denne sag, at det kan være svært at forklare andre menneskers handlinger. Almuefolks motiver er oftest tabt for eftertiden, og den eneste mulighed for at finde en mulig mening bag deres handlinger er at tolke deres handlinger i forhold til konteksten.²⁰¹ I dette tilfælde må man forsøge at afdække hvilke livsvilkår, der kunne have været medvirkende til, at den gamle mand tog livet af sig. Hvad der gjorde, at det forekom ham at være en bedre løsning end at blive ved med at leve. Árni Guðmundssons sag giver således anledning til at fundere over, hvordan livet kunne forme sig på Island i det 18. og 19. århundrede.

Árni Guðmundsson var født den 4. juli 1788 i Lágadalur.²⁰² Faderen var bonde. I 1801 var Árni i Kvígingindisfjörður, muligvis som tjenestekarl da han ikke står registreret som husbond, hvilket han til gengæld gør i folketællingen 1835. Det år var Árni husbond på Hofstaðir i Gufudalssókn i Barðastrandar syssel. Han var blevet gift med Arnbjörg Jónsdóttir i 1816, og sammen fik de seks børn, hvoraf i hvert tilfælde tre piger nåede voksenalder. Det kan måske undre, at børnene ikke tog sig af Árni på hans gamle dage, men de havde sikkert ikke

²⁰⁰ Nedenstående sag findes i *ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV,12 Dóma og þingbók 1857-1863*. 3. oktober 1861 undersøgelsesforhør i Múlahreppur.

²⁰¹ Jfr. f.eks. Clifford Geertz's redegørelse for tolkninger i forbindelse med begrebet *thick description*. Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, s. 3-30 eller Hans Medick: "Missionaries in the Row Boat"?, *The History of Everyday Life*, Alf Lüdtke (red.), s. 85-98.

²⁰² Oplysningerne vedrørende Árni Guðmundssons livsforløb stammer fra *Íslendingabók, samstarfsverkefni Friðriks Skúlasonar og Íslenskrar erfðagreiningar*, <http://www.islendingabok.is>, hvor man har slået Árni Guðmundsson op i deres database. *Íslendingabók* er en database, hvor der er indkodet oplysninger fra primært folketællinger, kirkebøger og slægtsbøger. En sådan database rummer naturligvis en vis usikkerhed for navnesammenfald, og i princippet kunne den Árni Guðmundsson, som man har fundet frem til, være en anden end ham, der er nævnt i domsprotokollen. Der er dog flere forhold, der taler for, at der er tale om samme mand. Dels, at han tidligere har opholdt sig på gården, og dels at han står opført i kirkebogen den 14.9.1861 som "Fannst sjódaður", dvs. blev fundet død i havet, hvilket stemmer overens med Árnis endeligt.

mulighed for det. Den ene af dem blev gift, men boede i et andet syssel, og det er ikke sandsynligt, at myndighederne ville have set med milde øjne på at modtage en gammel mand, når forsørgerpligten egentlig burde hvile på et andet hrepp. Heller ikke, selvom datteren ville tage sig af ham. Det er endvidere uvist, hvordan datterens og svigersønnens økonomi var. De andre døtre forblev måske ugifte og har således heller ikke haft mulighed for at tage sig af faderen. Árni og Arnbjörg forlod Hofstaðir af ukendte årsager, og i 1845 var Árni at finde på gården Fjörður som husmand, mens Arnbjörg var opført som tjenestepige. Ingen af børnene var hos dem. Arnbjörg døde i 1846, mens Árni tilsyneladende boede på gården resten af sit liv. I 1855 var Árni tjenestekarl på Fjörður, mens han blev benævnt *tökukarl*, da han døde 73 år gammel i 1861.

Árni Guðmundsson blev sandsynligvis underholdt af husbonden på gården, men han var efter alt at dømme ikke et egentlig fattiglem (*niðursetningur*), der blev underholdt på fattigkassens regning.²⁰³ Af en eller anden grund var han ikke opført som beboer på *Fjörður* i folketællingen fra 1860, men der var derimod et andet fattiglem.²⁰⁴ Det kunne tyde på, at husbonden på gården var forpligtet til at underholde et fattiglem som del af sin tiendebetaling, hvilket understøtter formodningen om, at også Árni indtog en lignende plads, selvom han blev benævnt anderledes. Det faktum, at han blev benævnt *tökukarl* i stedet for *niðursetningur* kan muligvis begrundes med, at han havde nære relationer til beboerne på gården.

På det punkt levede han under bedre forhold end Sæun Ívarsdóttir på 67 år. En politiret på Flatey forsøgte mellem 1861 og 1863 at afgøre, hvor hun egentlig hørte hjemme. Indberetninger og forhør i tingbøgerne vidner ofte om, hvordan de bofaste bønder kæmpede for at holde fattiglemmer for døren, hvis der var blot den mindste grund til tvivl om, at de hørte til i en anden hrepp. Sæun var et eksempel på dette. Hun var født i Flateyjarhreppur, men var flyttet til Skogarstrandarhreppur som 20-årig, hvor hun var et enkelt år. Derefter var hun i Setberg i otte til ni år, i Stykkishólmur i fire år, to år på Þingvellir, hvorefter hun

²⁰³ Ordet *tökukarl* er beslægtet med *tökubarn*, som betyder plejebarn. Der var altså ikke tale om et fattiglem, men om at vedkommende blev underholdt af familie eller venner. Tak til Ólöf Garðarsdóttir for at have forklaret forskellene mellem *tökubarn* og *niðursetningar*.

²⁰⁴ ÞÍ: Manntalið 1860 Múla sókn i Barðastrandarsýslu.

rejste tilbage til Stykkishólmur og var der i to år. Så kom hun til Flatey og var på øen i tre eller fire år, og rejste så til Deildará i et par år. Hun kom derfra tilbage til Flatey i 1860, men hun flyttede derfra til Gufudalshreppur, hvor hun blev, til hun blev sendt væk, da bønderne ikke kunne forsørge hende. Hun var nu enfoldig, gammel og uklar i sine udtalelser. Sæuns situation var værre end Árnis, fordi hun efter et omflakkende liv, hverken havde børn eller et sted, hvor hun hørte til. Hun havde ikke nogen til at sørge for sig. Derfor havde hun blandt andet måtte tigge hjælp af præsteparret på Flatey, som hun halvt grædende havde fortalt, at hun ikke havde nogen mad.²⁰⁵

Eksemplet med Sæun og Árnis livsforløb viser, at livet ikke formede sig ens for alle islændinge. Folk havde forskelligt udgangspunkt, muligheder og livsstrategier. Historikeren Gísli Ágúst Gunnlaugsson har opstillet standardiserede livsforløb for perioden 1801-1880. Ifølge Gunnlaugsson levede folk de første 16 år enten i forældrenes hushold eller som fattiglemmer i et andet hushold og indgik i husholdets arbejdsstyrke. Fra 16-års alderen, til de blev omkring 30 år, var islændingene tjenestefolk hos andre, og herefter skete der en opsplitning af livsforløb. Enten blev folk ikke gift og fortsatte med at være tjenestekarl eller tjenestepige resten af livet og endte med stor sandsynlighed - hvis de blev gamle nok - som fattiglem hos andre eller hos familien. Det ligner en beskrivelse af Sæuns livsbane. Andre stiftede ved 30 års alderen familie og hushold. Som gamle kunne de trække sig tilbage og leve hos deres børn. Nogle fortsatte i eget hushold, mens andre måtte opgive gården/huset, når kræfterne ikke slog til længere, for enten at blive tjenestekarl eller tjenestepige hos andre eller fattiglem som Árni Guðmundsson.²⁰⁶

Gunnlaugssons iagttagelser kan i overordnede træk genfindes i livsforløbet hos de mennesker, der ligger til grund for denne undersøgelse. Ser man derimod på det enkelte individ i detaljer, er der derimod mange forskellige afvigelser for de to livsbaner, som Gunnlaugsson skitserede. Både på Flatey og i Reykjavik var livsmønstret langt mere komplekst. Nogle mennesker vekslede mellem status som tjenestekarl og som bosiddende på egen gård eller hus,

²⁰⁵ ÞÍ: Skjalsöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV, 12 Dóma- og þingbók 1857-1863. Politiforhør på Flatey d. 29. april 1861, den 26. juli 1861 og den 18. august 1863.

²⁰⁶ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Family and Household in Iceland 1801-1930*, s. 63.

eventuelt med hjælp fra en husholderske for en periode. Andre giftede sig, men fortsatte at leve som tjenestefolk enten i samme eller i forskellige hushold. Det var sandsynligvis en nødløsning og et forhold, som øvrigheden ikke så mildt på, eftersom den ønskede at begrænse hushold, der ikke var funderet i landbruget. Det viser dog, at der var handlemuligheder for de enkelte mennesker. Det er ligeledes påfaldende, at de dele af almuen, hvis livsforløb lagde sig tættest op ad Gunnlaugssons modeller, var de folk, som tidligere blev karakteriseret som *de bedste bønder*. I langt de fleste tilfælde forløb deres liv netop, som Gísli Ágúst Gunnlaugsson beskrev: De boede i forældrenes hushold, blev tjenestefolk, giftede sig og var de sidste år af deres liv hos børnene eller eventuelt i eget hushold. De boede ikke nødvendigvis på samme gård hele livet, men kunne godt flytte til andre, ofte bedre, gårde, når og hvis muligheden var til stede.²⁰⁷

Ser man Árni Guðmundssons livsbane og selvmord på baggrund af de forventninger, *de bedste bønder* kunne have til livet, kan man måske finde noget af baggrunden for, hvorfor han tog sit eget liv. Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at han var blevet affældig og ikke længere var i stand til at overskue konsekvensen af sine handlinger. Måske kunne han ikke klare udsigten til endnu en vinter i sengen. Men det kan også være, at han udmærket var klar over, at der ikke var andet tilbage i livet for ham end langsomt at sygne hen som endnu en byrde for fremmede. Hvis man er vant til og indstillet på selv at skaffe føden, må det være en vanskelig sag, når man ikke er i stand til det længere. Og hvis dét at være bonde var det eneste, som var ensbetydende med at være et rigtigt menneske, hvad skulle mennesker så gøre, når det ikke længere var muligt? Hvad stillede en mand som Árni op med sig selv, når han *vidste*, at det fremover kun kunne gå nedad bakke? Så sprang han måske.

For de mennesker, der ikke tilhørte *de bedste bønder*, kunne livsforløbet se noget anderledes ud. Mange forblev i gruppen af tjenestefolk, men der var andre muligheder. En del af *udskuddet* fandtes som husbond og madmor på gårde og i huse. De var i endnu ringere grad bofaste end *de bedste bønder* og

²⁰⁷ Loftur Guttormsson: Staðfestu i flökkusamfélagi, *Skírnir*. Timarit hins íslenska bókmentafélags (1990), s. 9-41. Guttormsson beskriver i artiklen nogle af de mobilitetsmønstre, der var blandt befolkningen, og påpeger, at der var en højere grad af fraflytning fra de dårlige gårde. Han beskæftiger sig derimod ikke med grupper som de bedste bønder eller udskuddet.

derfor svære for eftertiden at følge. Steder som Reykjavik og andre handelspladser havde en vis overvægt af *udskud*, eftersom det var lettere at finde forefaldende arbejde sådanne steder, fortrinsvist indenfor fiskeriet. *Udskuddets* livscyklus var til en vis grad forbundet med en manglende evne til at overskue og udnytte de givne muligheder på den måde, som *de bedste bønder* gjorde det, men øvrigheden forsøgte ligeledes at regulere deres tilværelse.

Som vist rettede en del af øvrighedens initiativer sig mod netop disse dele af almuen, som ikke opførte sig hensigtsmæssigt efter elitens opfattelse. Der var således flere medlemmer af øvrigheden, der klagede over, at disse ”uheldige elementer” giftede sig. I et brev til stiftamtmanden i 1775 hævdede sysselmændene Davið Scheving og Jón Jakobsson, at hvis man ville forebygge de ”unyttige eller skadelige” giftermål, som blev tilladt alt for mange steder i landet, ville det være lettest, hvis præsterne kunne nægte at vie de personer, som intet ejede. De eneste undtagelser skulle være, hvis folk havde et særdeles godt skudsmål eller i forvejen havde indhentet sysselmanden og hreppstjórnins betænkning og godkendelse.²⁰⁸ Sådanne tanker havde allerede været fremme i begyndelsen af det 18. århundrede. Biskoppen havde ganske vist fastslået, at præsterne ikke direkte kunne nægte folk at gifte sig, men han var enig i, at det ville være ønskværdigt, hvis man indskrænkede fattiges ret til at gifte sig ved at undlade at give dem velsignelsen.²⁰⁹ Myndighederne havde ligeledes mulighed for at opløse husholdene, når de kom så langt ud, at de måtte have hjælp fra hreppen. De kunne ganske vist hjælpe husholdet i en periode, indtil folk kom på ret køl, men de kunne også splitte familien ad og placere de enkelte familiemedlemmer hos bønderne i hreppen. Det sidstnævnte var almindelig praksis indtil midten af det 19. århundrede, hvor myndighederne i højere grad understøttede familierne.²¹⁰

Ved på denne måde at bryde familier op, forhindre giftermål og ved at foretrække *de bedste bønder* som lejlændinge, var øvrigheden med til at forme

²⁰⁸ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III nr. 174-175, Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. 24. juli 1775 brev fra Scheving og Jón sysselmand Jakobsson ang. fåreklipping m.v.

²⁰⁹ Kirsten Hastrup: *Nature and Policy in Iceland 1400-1800*, s. 56.

²¹⁰ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og utangarðsfólk*, s. 26-27. Oplysningerne i bogen stammer fra Gunnlaugssons studier af fattigforsorgen i Reykjavik. Ved gennemsyn af hreppsbogen for Flateyjar hreppur ses, at enkelte familier tilsyneladende får støtte, men at langt de fleste er placeret hos beboerne. Det kan også skyldes, at langt de fleste af fattiglemmerne enten er børn eller gamle. ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. XXI, 1 Hreppareikningar 1834-1856.

både *de bedste bønders* og de fattiges/*udskuddets* livscyklus. Hvis folk ikke kunne blive gift eller få adgang til jord, som de rent faktisk kunne leve af, var der i princippet ikke mange andre muligheder end at gå i tjeneste hos bønderne. Styringen var imidlertid ikke total, for nogle almuefolk gjorde noget andet, end øvrigheden ville have dem til. De ignorerede myndighedernes påbud og slog sig alligevel ned ved kysten eller rejste omkring som løsarbejdere, hvilket indberetninger, klager og retsprotokoller vidner om. Man kan således sige, at øvrigheden med sine krav til almuens levemåde faktisk var med til at skabe det problem, den forsøgte at løse, når den ikke ville tillade *udskuddet* at etablere et hushold.

Tager man udgangspunkt i de forskellige måder livet kunne forløbe på, hvis man tilhørte den islandske almue i det 18. og 19. århundrede, bliver man samtidig opmærksom på den grundlæggende usikkerhed, som tilværelsen rummede, og som folk må have kendt til. Det var en viden, der på mange måder adskilte sig fra elitens. Det kunne ganske vist gå skidt for medlemmer af eliten, og nogle af dem gik fallit eller havde stor gæld. Det var f.eks. tilfældet for landfoged Skúli Magnússon, biskop Geir Vidalin, og landslægen Bjarni Pálsson.²¹¹ Det samme problem skinnede igennem, da Rentekammeret i 1783 skrev til blandt andet sysselmand Bjarni Einarsson i Barðastrandar syssel, at det var et problem, at kongelige betjente og andre udenfor bondestanden havde pådraget til "uforholdsmæssig" større gæld til handelen end almuen. Det skyldtes, at de handlende gav kredit til dem uden at tage højde for oktrojen, taksten eller anordninger, som pålagde dem at yde kredit til de fattige og flittige blandt almuen, der lagde vind på deres næring. Denne kredit skulle i øvrigt kun omfatte nødvendige varer og ikke luksus.²¹² Der er umiddelbart ikke beretninger om, at medlemmer af eliten endte som fattiglemmer, men det kan selvfølgelig ikke fuldstændig udelukkes. Der var f.eks. mange præster, som levede på et eksistensminimum og havde en overordentlig svær alderdom. Man må dog antage, at grundvilkårene for elitens måde at anskue tilværelsen på i store træk var anderledes end almuens. Den usikkerhed, der prægede tilværelsen, må have spillet

²¹¹ *Saga Íslendinga 1770-1830*, Þorkell Jóhannesson (red.). Reykjavík 1850, s. 90-101 og 388.

²¹² ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitastjórnar: Barð. II, 3a Amtmannsbréf 1784-1803. 10. juni 1783 brev fra Rentekammeret.

en rolle for, hvordan almuen reagerede på øvrighedens tiltag. Tiltag, som egentlig var rettet mod at formindske denne usikkerhed i livet og forøge almuens og landets velstand.

Der er selvfølgelig en fare for, at man som forsker overfortolker de vilkår, som fortidens mennesker levede under. Man risikerer at opstille en implicit modsætning mellem ens egen trygge og magelige tilværelse og fortiden, som, eftersom den var anderledes, anses for at have været utryg og umagelig.²¹³ Det var trods ikke givet, at folk altid tænkte så meget på, hvor lidt kontrol de havde over verden. Desuden havde de uden tvivl måder at imødegå de farer og den usikkerhed, der gjorde sig gældende. Eksempelvis var folk ikke fuldstændigt prisgivet naturens luner. Dygtige og erfarne folk kunne således ”læse” deres omgivelser og få et fingerpeg om, hvornår det var på tide at vende båden og søge mod land. Nogle gange kunne sådanne regler være i form af vers, der var lette at huske, og som indeholdt vigtige oplysninger om, hvad folk skulle bemærke.²¹⁴ Det udelukkede ikke, at folk gang på gang blev overrasket, og i sidste ende måtte de derfor sætte sin lid til Gud og måske en smule magi.

Der var imidlertid mange områder af livet, som folk i det 18. og 19. århundrede ikke havde mulighed for at kontrollere, hvilket nødvendigvis må have spillet en rolle for, hvordan de opfattede deres eget råderum. De kunne ikke være sikre på, at alle deres børn ville overleve – snarere tværtimod i betragtning af, hvor høj dødeligheden var blandt børn. Der var heller ingen sikkerhed for, at de fangede fisk nok til at betale deres regninger hos købmanden og jordejeren. Får kunne dø af sygdomme eller under et uvejr. Folk kunne selv blive ramt af sygdomme, og de kunne ende som fattiglemmer. Det er i den forbindelse ligegyldigt, om folk havde mest til fælles med *udskuddet* eller med *de bedste*

²¹³ Et eksempel på en sådan tolkning findes hos historikerens Robert Muchembled. Han udmaler, hvordan almuen levede i et fængsel af fysisk og mental usikkerhed. De var underernærede, kolde, omgivet af naturlige og overnaturlige farer, hvilket blandt andet medførte, at de ikke turde elske deres børn, eftersom man alligevel ikke var sikker på at beholde dem. Muchembled har ret i, at mange af de forhold, han skitserede, var vilkår, som fortidens almue vitterlig levede under. Kritikken retter sig mest mod faren for at tillægge fortidens mennesker en forkert opfattelse af deres egen tilværelse. Robert Muchembled: *Popular Culture and Elite Culture in France 1400 – 1750*. Baton Rouge 1985 (1977), s. 13 – 33.

²¹⁴ Et sådant eksempel findes bl.a. i Luðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir bd. 3*. Reykjavík 1983, s. 159-160. De her nævnte vers stammer fra begyndelsen af 1700-tallet fra Ólafur Gunnlaugsson fra Svefney i Flateyjarhreppur. Det handler blandt andet om sammenfald mellem månens udseende, strømme og lignende.

bønder. Når de først blev ramt af uheldet, var der ikke meget tilbage for nogen af parterne, hvilket blot viste hvor hårfin en grænse, der var mellem at stå på fast grund og styrte i afgrunden. Der var bare en overvægt af *udskuddet*, der endte i den sidstnævnte situation. Der var til gengæld forskellige måder at reagere overfor denne uvished på – i livet som sådan og i forhold til de tiltag, som øvrigheden prøvede at få sat i værk.

Som før beskrevet, giver det mening at sammenligne de islandske medlemmer af *udskuddet* med Palle Ove Christiansens *fatalistiske bønder* på Sjælland i 1700-tallet, selvom konteksten til dels er forskellig. Det gælder også Christiansens analyser af fatalisternes forhold til skæbnen. *Fatalisternes* mente således, at der ikke var nogen direkte sammenhæng mellem den enkeltes indsats og hans fremgang. Det var skæbnen, der fordelte goderne i tilværelsen, og man måtte bare selv forsøge at gøre dagligdagen så tålelig som muligt.²¹⁵ Sammenligner man *fatalisterne* med *udskuddet* med hensyn til deres manglende planlægning og omskiftelige tilværelse, må den have rummet en lignende mangel på kontrol over, hvordan livet ville forme sig både i den nærmeste fremtid og på længere sigt. Usikkerheden indeholdt dog også et håb om, at ting kunne blive bedre. Det var bare ikke noget, man selv var herre over, hvilket betød, at det på mange områder ikke nyttede at gøre noget. Man måtte stole på lykken. Det var en antagelse, som blev underbygget i mange af de eventyr, man fortalte hinanden. Hvem kendte ikke til historierne, om elverfolk, der gjorde gentjenester for udvist godhed? Eller om de folk, der under deres søgen efter forvildede får i fjeldene var stødt på skjulte dale, hvor der enten boede trolde eller fredløse? Her kunne de ved list narre sig til en hel flok får og køer. Der var blot en fare ved sådan letvunden rigdom – den var let at miste igen.²¹⁶

²¹⁵ Palle Ove Christiansen: *Lykkemagerne*, s. 155-156.

²¹⁶ Hovedværket om de islandske folkesagn er *Íslenzkar þjóðsögur og Ævintýri bd. 1-2, safnað hefur Jón Árnason, Árni Böðvarsson & Bjarni Vilhjálmsson* (red.). Reykjavík 1954 (1862). Indsamlingen skete i midten af det 19. århundrede og var ifølge Jón Árnason en reaktion på oplysningstidens forsøg på at bekæmpe ”overtro”. Det var samtidig et arbejde, der var inspireret af lignende projekter i Europa og havde nær tilknytning til den islandske selvstændighedsbevægelse og Jón Sigurðsson. Værket udkom første gang i 1862. Man kan som forsker ikke umiddelbart gå ud fra, at der var en direkte overensstemmelse mellem eventyrene og den måde folk tænkte på, eller at folk har troet, at eventyrene var udtryk for den skinbarlige sandhed. Man kan heller ikke være sikker på, at historierne er bevaret i den form, de blev fortalt. Sandsynligvis ændrede de karakter, hver gang de blev fortalt alt efter fortæller og publikum. Det ses fra andre sammenhænge, at både nedskriveren og fortælleren ændrede ved historier, der ikke

Folk har med stor sandsynlighed også kendt til eksempler på, hvordan fattige bønder havde forsøgt at efterleve forordningerne og var kommet grueligt galt af sted. Det kunne nok tage modet fra det fleste. En sådan var bonden Ólafur Ólafsson, der boede på gården Melabergi i Útskálar sogn på sydvestlandet. Gården havde ikke været bebygget i over 200 år, men var anvendt til græsning. Ólafur havde slået sig ned på gården og havde fået tømmer af jordejeren og pengestøtte til at bygge gærder for, og han havde lagt et stort arbejde for dagen. Han havde holdt fire daglejere, som han betalte uden hjælp, og derfor måtte han nu låne til betalingen med fare for at gå fallit. Han var nemlig en fattig mand og havde måttet bortlove sin fangst forud, da han skulle forsørge en syg kone, et 8-årigt barn og en fattig svigermor. Dette blev indberettet til *Húss- og Bústjórnarfélag Suðuramtsins* i 1838 med den hensigt at få udbetalt en præmie som hjælp til dækning af udgifterne. Det skete sandsynligvis ikke, for året efter skrev stedets præst, O. M. Sívertsen, der var medlem af selskabet, at det stod ringe til med Ólafur. Han søgte om støtte og gerne et lån på 10-20 specier, som han lovede at betale tilbage i løbet af 3-4 år. Disse penge ville han anvende til at indlede avl på jorden og indkøbe får. Han ville snart få brug for to får. En måned senere skrev præsten igen. Han bad selskabet om et lån med det samme til Ólafur, for han havde brug for både får og foder, da hans hø var gået til.²¹⁷ Ólafur boede ikke på gården i folketællingen fra 1840.²¹⁸ Han havde sandsynligvis måttet give op og forlade jorden.

Eksemplet med Ólafur Ólafsson kan muligvis forklare, hvorfor de islandske bønder var så forsigtige med at gå i gang med noget nyt, før de var blevet overbevist om den sande nytte, som Olaus Olavius forklarede ovenfor. Der var meget, der kunne gå galt. Eksemplet viser på den anden side også, at der ikke blot en enkelt måde at reagere blandt almuen. Der var ganske vist folk, der ikke interesserede sig meget for at forbedre deres jord, men der var faktisk bønder, der

var ”passende”. Jfr. Robert Darnton: *The Great Cat Masacre and Other Episodes in French Cultural History*. New York 1984, s. 9-72.

²¹⁷ ÞÍ: E 88 Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag. 8. juli 1838 besigtigelse af Ólafur Ólafssons arbejde. Underskrevet hreppstjórur Þ. Andrésón og Arni Einarsson. 16. juli 1838 Om Ólafur Ólafssons forbedringer underskrevet af M. Sívertsen (?). 30. august 1839 brev fra M. Sívertsen til Nordfjord ang. Ólafur Ólafsson. 20. september 1839 Brev fra M. Sívertsen til Nordfjord ang. Ólafur Ólafsson.

²¹⁸ ÞÍ: Manntal 1840 Útskálar sókn.

gjorde det. Ólafur Ólafsson var ikke det eneste eksempel, og der var andre, det gik bedre for. *De bedste bønder* levede under mange af de samme vilkår som *udskuddet*. De fortalte sandsynligvis de samme eventyr til hinanden, men tilsyneladende reagerede de anderledes på deres situation, hvilket afspejlede sig i deres livsforløb. De drog tilsyneladende nogle andre konsekvenser af usikkerheden i tilværelsen, hvilket også havde indflydelse på deres forhold til øvrighedens initiativer. Det vil blive vist nedenfor.

Forsøg med kornavl og kværne

Da islændingene bosatte sig på Island i middelalderen, medbragte de ikke alene familier, husdyr og højsædesuler fra den gamle verden i Norge og på De britiske Øer. De medbragte også en levevis, som var grundfæstet i et agerbrugssamfund. Følgelig havde islændingene dyrket korn i middelalderen, selvom omfanget sandsynligvis ikke var stort, og korndyrkning ophørte gradvist i løbet af det 15. og 16. århundrede. Det har flere forklaringer. Klimaet blev køligere og somrene kortere i tidsrummet som følge af den lille istid, hvilket uden tvivl har givet korndyrkningen dårligere forhold, men agerbrugets forsvinden kan ikke udelukkende forklares med klimatiske forhold. Kirsten Hastrup ser en generel tendens til at foretrække mere ekstensivt landbrug i stedet for intensivt. Det betød, at når bønderne skulle vælge, om de ville anvende et givet areal til græsning eller ager, valgte de græsningen. Hun forklarer denne tendens med, at det var mentalt vigtigere i en tid med manglende arbejdskraft at opretholde gården som den enhed, samfundet var baseret på, end at gøre det økonomisk ”rigtige”. Således opretholdt islændingene flere små gårde, der blev drevet ekstensivt af et lille hushold - i stedet for at sammenlægge jorde og intensivere landbruget.²¹⁹

Gísli Gunnarsson påpeger desuden, at islændingene ophørte med at dyrke korn i takt med, at kornpriserne faldt på det europæiske marked, mens prisen steg på tørfisk/stokfisk (*skreið*). Det var derfor nærliggende at overlade kornforsyningen til købmændene, hvilket folk vedblev med.²²⁰ I det 18.

²¹⁹ Kirsten Hastrup: *Nature and Policy in Iceland 1400-1800*, s. 77.

²²⁰ Gísli Gunnarsson udtalte dette på et foredrag holdt i Nordens hus i Reykjavik 6.11.2002 i anledningen af 400året for monopolhandelens indførelse på Island. Om prisudviklingen for korn og fisk se bl.a. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, s. 55-61.

århundrede blev mel regnet for en af de ”nødvendige varer”, som monopolkøbmændene skulle sørge for tilstrækkelige indførelser af. Det forårsagede en del problemer og stridigheder. Købmændene klagede over, at de islandske embedsmænd forlangte øget tilførsel af mel til indbyggerne. Købmændene mente, at det havde den konsekvens, at almuen vænnede sig til at blive forsørget af købmændene og derfor ikke gad tage på fiskeri. Ifølge et brev fra Det kongelige oktrojerede Islandske Kompagni til Rentekammeret i 1755 opfordrede nogle islandske embedsmænd almuen til at købe mel og brød og forledte på den måde ”folk, der af naturen ikke var arbejdsomme, til ladhed.”²²¹ Set fra islændingenes synsvinkel var sagen derimod en anden. De klagede over, at der blev indført for lidt mel, og der var tilmed mange eksempler på, at kvaliteten af det indførte mel var for ringe. Det var f.eks. tilfældet i 1760’erne, hvor købmand Arv Gudmandsen på Holmens havn (Reykjavik) solgte ødelagt mel fyldt med mider til fuld pris.²²² Islændingene klagede ikke uden grund, hvilket skyldtes, at når prisen på korn steg på verdensmarkedet, tabte købmændene forholdsvist meget på salget af mel til Island på grund af takstsystemet, der fastfros priserne på Island. Det kompenserede købmændene for ved at sende dårligere, og dermed billigere, mel til Island.²²³ Og islændingene købte det, fordi de trods alt skulle bruge noget mel.

Mindet om, at der engang var blevet dyrket korn på Island, forsvandt ikke sammen med teknikken. I det 18. århundrede sammenlignede mange embedsmænd de sørgelige tilstande i samtiden med middelalderens blomstrende samfund, og i denne forbindelse blev kornavl fremhævet som et eksempel på, hvor langt det var gået tilbage for landet.²²⁴ Det er da også kendetegnende, at nogle af øvrighedens forsøg på at genrejse landet gik ud på at reintroducere

²²¹ RA: Handelskompagnerne. Det kongelige oktrojerede Islandske kompagni, 3 Kammerkopibog 1752-1760. 7. april 1755 Brev til Kammerkollegiet ang. deduction over årsager til handelens slette tilstand. Der er flere steder i protokollerne, hvor kompagniet klager over, at islændingene hellere vil lade sig forsørge end at fiske.

²²² ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna Gull-Kjós, IV 6 Dóma- og þingbók 1763-1774. Retsmøderne faldt mellem den 8. og 10. august 1768.

²²³ Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísland*, s. 61-67.

²²⁴ Kirsten Hastrup: *Nature and Policy in Iceland*, s. 59-60. Karen Oslund mener dog, at de islandske embedsmænds interesse for kornavl også skyldtes, at de mente, at Island var som ethvert andet område i riget. Når man derfor kunne dyrke korn andre steder, burde det også kunne lade sig gøre på Island. Karen Oslund: *Umbreyting og framfarir. Samanburðarrannsókn á byggðum við Norður-Atlantshaf á tímum upplýsingarinnar, Saga XLI,2 (2003), s. 67-90.*

agerdyrkingen. Som før omtalt foretog øvrigheden forsøg med kornavl på egne gårde, ligesom et af initiativerne i tilknytning til *De nye Indretninger* var at opsende danske bondefamilier, der skulle lære islændingene, hvordan de skulle dyrke korn. Islandske bønder, der gjorde forsøg med kornavl, blev endvidere belønnet. Der var ikke tale om mange, men Björn Þorláksson fra Eyjarfjarðarsýssel i den nordlige del af Island fik i 1854 tildelt *Medalje for driftige Islændere* for sin kartoffelavl og udvikling af en lille hyppeplov. Desuden havde han gjort forsøg med plov og harve og pløjet 3.000 kvadratfavne (10.637 m²) og tilstået 670 kvadratfavne (2376 m²) med havre. Her havde han fået 23 hestelæs havregræs til foder. Derudover havde han avlet adskillige skæpper moden byg og moden havre.²²⁵

Det var ikke kun de islandske embedsmænd, der så kornavlingen som et symbol for Islands (tabte) velstand, men synspunktet faldt ligeledes i tråd med de tanker, man gjorde sig fra centralt hold om midler til ophjælpning af Island. I et landbrugsland som Danmark var det næppe vanskeligt at finde forståelse for nytten af kornavl. Samtidig er det nærliggende at forestille sig, at myndighederne har set en islandsk kornavl som et godt middel til at undgå nogle af problemerne med import af mel. Erfaringerne havde jo vist, at der ofte var modstridende interesser på dette punkt, og at de høje priser og den faste pristakst havde som konsekvens, at enten skulle islændingene trækkes med dårlig kvalitet, eller købmændene skulle bære tabet.

Set fra den synsvinkel var det ikke nær så absurd at gøre forsøg med kornavl, som det kan synes i dag. Det viser til gengæld, at hverken centralmagten eller den islandske øvrighed havde den store forståelse for den islandske almues situation. Forsøgene viste ganske vist, at det var muligt at få korn til at modne på Island givet de rette forhold med læ, gødning og bearbejdning af jorden, men det var ikke noget, der blev opnået uden, at man investerede megen arbejdskraft. De danske bønder, der blev sendt til Island i midten af det 18. århundrede, gav hurtigt op og rejste hjem, ligesom embedsmændenes og enkelte bønders forsøg heller ikke lagde grunden til en islandsk kornavl. Kan man forklare denne manglende succes med almuens dovenskab og modvilje mod nytænkning? Næppe. Mel

²²⁵ Leif Weisenfeld (red.): *Medaille for driftige islændere*, s. 63-64.

indgik ikke som en betydelig del af den islandske diæt. Købmændene angav i midten af det 18. århundrede, at mange islændinge ikke anvendte mere end en kvart tønne mel til en hel familie om året. Købmændene havde nok en interesse i at underspille det islandske behov for mel og kornvarer, men man kan roligt sige, at brød ikke udgjorde basisenheden i det islandske måltid.²²⁶ I stedet levede islændingene af fisk, kød og særligt forskellige former for mælkevad. Men eftersom Island var en del af den nordiske kulturkreds, indgik mel i form af brød eller oftere grød alligevel i kosten, og det var mel og brød folk tyede til, når der var nød i landet, eller i hvert tilfælde efterspurgte hos købmænd og centraladministrationen.

De islandske bønder kunne i princippet have haft en interesse i selv at dyrke den kvarte tønne, de havde brug for om året, men de anså det sandsynligvis for ikke at være besværet værd. Det gælder også, selvom man tager hensyn til forskellene mellem *de bedste bønder* og *udskuddet*. Når det netop gælder dyrkning af korn kontra fåreavl, kan man med baggrund i denne forskel opstille forskellige rationaler, hvorefter det for begge kulturelle profiler var mere ”fornuftigt” at satse på husdyr end på kornavl. Hvis man skal slutte ud fra det mønster af manglende planlægning, der prægede mange områder af *udskuddets* tilværelse, er det svært at forestille sig, hvorfor de skulle begynde at opbygge en dyrkningsmåde, der ville kræve meget hårdt arbejde over flere år. Får, derimod, passede i vid udstrækning sig selv det meste af året, og de kunne endda gå ude om vinteren. En del af dem døde ganske vist i hårde vintre, hvor der var mangel på foder, men andre år overlevede flere af dem. Desuden var får til forskel fra korn et tegn på velstand på Island. Så jo flere får jo bedre.²²⁷

De bedste bønder delte sandsynligvis opfattelsen af, at får var knyttet til velstand. Til trods for at de var mere tilbøjelige til at planlægge deres brug og tilværelse i øvrigt, og dermed var den del af almuen, hvor korndyrkning i princippet kunne have slået igennem, var der næppe megen grund til at begynde på noget sådant. *De bedste bønder* var oftere mere bofaste end *udskuddet*, men de

²²⁶ RA: Handelskompagnierne. Det kongelige oktrojerede Islandske kompagni, 3 Kammerkopibog 1742-1760. 7. april 1755 Brev til Kammerkollegiet ang. deduction over årsager til handelens slette tilstand.

²²⁷ Dette rationale har Guðmundur Jónsson påpeget i: Guðmundur Jónsson: Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1940, *Scandinavian Economic History Review* XLI,2 (1993), s. 112.

ejede heller ikke den jord, de boede på. Især ikke i det 18. århundrede, hvor øvrighedens forsøg på at få bønderne til at forsøge sig med korndyrkning var mest intensiv. Desuden var der ofte en tendens til at flytte til en bedre jord, når det var muligt. Det betød samtidig, at alle forbedringer af jorden gik tabt for bonden, hvis han flyttede eller blev opsagt fra gården. Det var derfor en langt sikrere investering at udnytte jorden til græsning for kvæg og får, som lejlændingen kunne tage med sig til en ny gård. Desuden kan man hævde, at der stadig herskede samme situation i forhold til priserne, som der gjorde, da islændingene opgav dyrkning af korn nogle århundreder før. De faste priser på kornvarer betød jo, at det var købmanden og ikke almuen, der skulle bære prissving, så hvorfor skulle almuen satse på en så usikker næringsvej, når der var andre muligheder. Dermed ikke sagt, at almuens handlinger udelukkende var resultatet af økonomiske stimuli, eller at man kan pege på en enkelt årsag til at forklare handlemåder blandt almuebefolkningen. Sagen om de fejlslagne forsøg på at genintroducere korndyrkning på Island i det 18. århundrede viser, at almuen ikke bare gjorde, som den fik besked på, når der set fra dens synsvinkel egentlig ikke var nogen fornuftig grund til det.

Anderledes forholdt det sig med kværnene. I det 18. århundrede var de fleste af de kornvarer, som blev importeret til Island, allerede forarbejdet til enten mel eller brød. Der må imidlertid have været korn blandt købmandens varer, for et af klagepunkterne mod købmanden på Holmen i 1768, som henvist til ovenfor, var, at købmanden Arv Gudmandsen til forskel fra sin forgænger ikke tillod folk at bruge handelens kværn uden betaling.²²⁸ I 1776 sendte Toldkammeret en opfordring til sysselmændene om at støtte indførelse af håndkværne med begrundelsen, at landet led store tab, fordi befolkningen ikke selv malede kornet, men importerede det færdigmalet. I Skaftafell syssel lavede folk allerede selv kværne af lavasten, så Toldkammeret mente, at det også kunne lade sig gøre andre steder. Almuen skulle derfor tilskyndes og overbevises om, at det ville være billigere for dem, fordi de ikke skulle betale for malingen, ligesom kornet ville nå landet i bedre stand, end melet gjorde. Sysselmændene skulle foregå ved et godt eksempel. Herefter gik det slag i slag. I 1779 opsendte

²²⁸ Þf: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós, IV 6 Dóma- og þingbók 1763-1774. Ekstraret i Reykjavík 8. – 10. august 1768.

handelsdirektionen under den kongelige handel 200 kværne, der skulle uddeles gratis, og i 1781 gik der besked fra Toldkammeret til sysselmand Jón Helgason, at man ville præmiere tre bønder, der havde lært at hugge kværnsten, hvis han ville sende oplysninger om navne og kvaliteten på stenene. I 1783 skrev Rentekammeret til landfoged og sysselmænd, at de skulle opfordre bønderne til at hugge kværnsten, som kunne afsættes i handelen. Det skulle endvidere undersøges, om det kunne gøres til vinterbeskæftigelse for nogle bønder. Året efter blev der udlovet præmier for tilhugning af sten, og uddelingen af disse præmier blev i 1787 forlænget i yderligere tre år.²²⁹

Indførelse af kværnsten i den islandske husholdning foregik smertefrit, hvis man skal dømme ud fra oplysninger fra lovsamlingen og indberetninger, og særligt hvis man sammenligner med andre af myndighedernes tiltag. Folk kunne se en umiddelbar fordel i at anskaffe dem, fordi de slap for det dårlige mel, og fordi kværnstenene var lette og billige at anskaffe – eventuelt kunne folk selv tilhugge dem. Desuden kunne maling af mel umiddelbart indpasses i dagligdagens sysler på en islandsk gård.²³⁰ Allerede i 1785 meddelte sysselmanden i Barðastrandar syssel, Bjarni Einarsson, at det var blevet almindeligt at male mel selv, så alle, der ejede en kværn, var holdt op med at købe malet mel. Desuden var folk selv begyndt at lave deres egne kværnsten.²³¹

Man kan således konkludere, at selvom eksemplet med dyrkning af korn på Island er exceptionelt og virker urimeligt, at det næsten ikke kunne gå andet end galt, var problemet især, at elitens hensigter ikke stemte overens med almuens levevis. Hvis et initiativ skulle lykkes, var det altafgørende, at almuen

²²⁹ Jfr. 13. april 1776 Toldkammer-Circulaire til alle Sysselmænd i Island ang. Haandqværnes Indførelse, 19. april 1779 Kongelig resolution ang. adskillige Poster, den islandsk Handel og Taxt vedkommende (i bemærkninger til behandlingen), 6. januar 1781 Toldkammer-Skrivelse til Syselmand Jon Helgason, ang. Tilhugning af Qværnstene m.m., 25. februar 1783 Rentekammer-Circulaire til Landfogeden og samtlige Sysselmænd i Island, ang. Tilberedelse af Qværnstene. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 236-238, 477, 561-562 og 688-690. 27. marts 1784 Rentekammer-Circulaire til Sysselmændene i Island, ang. Præmier for Tilhugning af Qværnstene, 6. juni 1787 Kongelig Resolution ang. Præmier for Tilhugning af Qværnstene. *Lovsamling for Island bd. 5*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 39-40 og 414.

²³⁰ I forbindelse med forhørene omkring Árne Guðmundssons selvmord beskriver en af de kvindelige vidner, hvordan hun går til og fra kværnen i løbet af formiddagen. *ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV, 12 Dóma og þingbók 1857-1863*. 3. oktober 1861 undersøgelsesforhør i Múlahreppur.

²³¹ *ÞÍ: Skjalasafn Stifamtmanns III, 174-175 Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803*. 7. juli 1785 Bjarni Einarssons beretning for 1784-1785.

kunne inkorporere det i sin hverdag, som det var tilfældet med genindførelsen af kværnsten. Det samme forhold gør sig gældende for andre af øvrighedens tiltag, til trods for at de umiddelbart passede langt bedre ind i den islandske måde at ernære sig.

Jordforbedringer

Gennem det meste af det 18. og 19. århundrede forsøgte øvrigheden at skabe en bedre udnyttelse af landbruget. Bønder og husmænd skulle forbedre tunet, indsamle og opbevare foderet til dyrene bedre, samt rent faktisk fodre især fårene vinteren igennem, så de kunne overleve. Både på Island og i Danmark var udbyttet eller fodringen ofte så ringe, at dyrene enten døde eller måtte bæres frem fra stalden om foråret. Det hang på Island blandt andet sammen med tunet eller hjemmemarkens ringe stand, som tidligere beskrevet i forbindelse med øvrighedens klager over almuen. Myndighederne foreslog derfor en række forbedringer af jorderne. Et hegn omkring tunet ville hindre dyrene i at trampe græsset ned eller æde det, så bønderne ikke kunne høste det til foder. Dræning og vandingsgrøfter ville sikre, at jorderne fik tilstrækkeligt vand, men ikke for meget, og gødning skulle få græsset til at gro. Stalde til fårene ville skaffe dem læ, og en lade til høet ville sikre, at det blev opbevaret under ordentlige forhold. Endelig var tanken med at jævne tuerne, at det ville blive lettere og mere effektivt at høste høet, så folk kunne bruge tiden på andre ting. Det var altså ikke nogen dårlig ide, at få indbyggerne til at forsøge at forbedre forholdene, og det må på den baggrund under, at det ikke blev gennemført i det 18. århundrede.

Man kan gentage mange af forklaringerne vedrørende dyrkningen af korn, når det gælder almuens uvilje mod at påbegynde jordforbedringer. Igen havde det betydning, at lejeperioden ikke var for mere end et år af gangen, så det var et usikkert foretagende at påbegynde større jordforbedringer. Øvrigheden var ligeledes opmærksom på problemerne i forbindelse med lejeperiodens længde. Det blev flere gange fremhævet, at det var svært at få lejlendinge til at forbedre deres jord, fordi de ikke kunne være sikre på, at de ville få gavn af udbyttet. Desuden blev det nævnt, at folk frygtede, at hvis de forbedrede jorderne, ville det blot få jordejeren til at sætte dem fra jorderne. På den måde kunne jordejerne

enten selv overtage jorden eller tage en ny lejer ind, der ville betale bedre.²³² Denne sårbarhed gik igen i en klage fra nogle bønder til Landkommissionen 1770-1771. De fandt det nødvendigt at bemærke, at de skam ville vise deres husbond lydighed og tjeneste. De håbede derfor ikke, at klagen til landkommissionen ville betyde, at de blev sat fra jorden eller besværet på anden måde.²³³

Når bønderne selv skulle forklare, hvorfor de ikke kunne magte at forbedre jorderne, nævnte de ofte manglen på tjenestefolk og deres ulydighed. Det krævede jo arbejdskraft at jævne tuer, grave grøfter og indhegne tunet. Førnævnte Ólafur Ólafsson fra Útskáli kom netop så galt af sted i forbindelse med jordforbedringer, fordi han måtte låne penge til at betale fire daglejere for at udføre arbejdet. Nogle bønder fra Snæfellsnes og Hnappadals sysler foreslog på den baggrund Landkommissionen 1770-1771, at kravene til gærdebygning og tunjævning burde fastsættes efter jordernes størrelse og antallet af beboere. Bønder, der boede på større jorder, kunne overkomme at bygge fire til fem favne om året, mens en enlig bonde på en mindre gård kun kunne overkomme to til tre favne om året, hvilket svarer til henholdsvis mellem ca. 7,5 - 9,5 meter og ca. to til fire meter om året.²³⁴

Øvrigheden havde derimod som oftest store hushold og tilstrækkelig arbejdskraft, og tilsyneladende havde de ikke altid forståelse for, at der var mange blandt almuen, der ikke havde tjenestefolk eller kun få. Det gjaldt især for folk på husmandsstederne, hvorimod nogle af *de bedste bønder* udmærkede sig ved at have nogle af de større hushold.²³⁵ Det er således kendetegnende for en del af elitens beskrivelser af, hvordan særligt eksemplariske bønder havde forbedret deres jorder og dermed deres levevilkår, at de gik ud fra et hushold med mindst et par tjenestekarle.²³⁶ Om disse eksempler byggede på virkelige eller fiktive personer spiller i denne sammenhæng en mindre væsentlig rolle. Det essentielle

²³² Denne forklaring nævnes blandt andet af bonden Jón Helgason i Jón Helgason: Um

Þúfnasléttum og túngarda hledslu, *Búnaðarrit Suðuramtsins hús- og bústjórnarfélags*, s. 27-28.

²³³ ÞÍ: Skjalasafn Stifamtmanns III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771. Blandt andet 11. oktober 1770 Greinagerð frá nokkrum bændum á Akranesi varðandi mannlán Lit L.

²³⁴ ÞÍ: Skjalasafn Stifamtmanns III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771. 12. august 1771 Tillögur frá kennimönnum í Snæfellsness- og Hnappadalssýslu um jarðrækt og samgöngur og álit þeirra á verzlun, uppeldismálum, vinnuhjúum o.fl. Lit A no. 2.

²³⁵ Jfr. Christina Folke Ax: Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, *Saga XL:1* (2002), s. 75.

²³⁶ Jfr. f.eks. sysselmanden i Kjósar syssels beskrivelser til Landkommissionen 1770-1771, hvor hans mønsterbonde havde tre karle. *Landsnefndin 1770-1771 bd. 2*, s. 94.

er, at øvrigheden implicit grundede deres tiltag og forestillinger om, hvordan bønder burde leve, på en levevis, der lå tættest op ad *de bedste bønder*. Det var til gengæld også denne form for bønder, øvrigheden ønskede at støtte og ophjælpe, hvorimod de helst så, at *udskuddet* ikke sad på gårdene, men var tjenestefolk.

Retfærdigvis skulle man mene, at det var en overkommelig opgave selv for en enkelt mand at opbygge mellem to og ti meter gærder om året. I hvert tilfælde når man sammenligner med det, folk kunne overkomme ifølge en dagbog over gærdebygning i Reykjavik fra 1786.²³⁷ Det var to bønder, en købmand og to handelsassistenter, fabriksmesteren og forstanderen for fabrikken, der stillede med folk til at udføre arbejdet.²³⁸ Der var imidlertid forskel på, hvordan disse mennesker skaffede folk til arbejdet.

Jón Magnússon på Landakot var bonde omkring de 60 år. Han boede i 1787 med to døtre, en søn og et fattiglem. Der var ligeledes en husmand på gården. Som regel stillede han med en mand, to kvinder eller en dreng. Det kunne tyde på, at husholdet selv leverede arbejdskraften, bortset fra en enkelt gang, hvor det stillede to mænd. Eftersom sønnen blot var 11 år i 1787, kunne der være tale om den husmand, der var tilknyttet gården. Sigurður Erlendsson var ligeledes bonde. Han var 65 år og boede på gården med sin kone, en tjenestekarl og et fattiglem. Desuden havde en kvinde til huse der, og der var en husmand tilknyttet gården. Han stillede som regel med to mænd og eventuel en ung person.

Guðmundur Jónson var derimod forstander for fabrikken og havde et noget større hushold bestående af kone, tre børn, tre tjenestepiger, hans far og en pige. Der var husmænd og indsiddere ved gården. Købmanden havde ligeledes et stort hushold, og det samme var tilfældet for assistent Jens Ørums vedkommende, mens assistent Rasmus Angel boede i et af husene i Reykjavik med sin datter, en pige, der muligvis var hans kone samt en tjenestepige.²³⁹ Når det gælder de

²³⁷ Dette gærde blev muligvis bygget i forbindelse med, at Reykjaviks jorder blev udskilt fra de omgivende, da byen fik tildelt købstadsrettigheder det år. Det passer med, at de folk i byen, der stillede med folk til byggeriet, boede på de jorder, der lå op til grænselinien. Det er dog også muligt, at gærdet var et almindeligt tunggærde, da der blev omtalt et sådant i en opmåling i 1792. Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur bd. 1*. Reykjavik 1929, s. 127-136.

²³⁸ Þí: Skjalasafn Landfógeta XXVII, 2 Ósamstæð skjöl. 1786 Dagbók yfir vinnuframlag einstakra aðila og framkvæmdir við garðhleðslu einhverja í Reykjavík sumarið 1786.

²³⁹ Ifølge Klemens Jónsson døde Angel i 1785, men det kan jo ikke passe med ovenstående oplysninger. Se *Saga Reykjavíkur bd. 1*, s. 143. Der kan dog også være fejl i mandtallet, eftersom

handlende, er det nærliggende at antage, at de fik andre til at gøre det grove arbejde, hvorimod bønderne og Guðmundur Jónsson stillede med folk, som kunne være husholdsmedlemmer. Således var det oftest kvinder, der arbejdede på vegne af ham, men en enkelt dag stillede han med to mænd og fire kvinder.

Eksemplet viser, at der var forskel på, hvilke muligheder, folk havde for at finde arbejdskraft til et stykke arbejde. De, der ikke kunne betale andre for at udføre arbejdet, måtte selv udføre det. Det betød, at de ikke kunne arbejde på andre opgaver. Eksemplet viser imidlertid, at det burde være en overkommelig opgave at bygge et gærde omkring tunet. Den første dag den 21. juni anlagde tre mænd, en kvinde og en ung dreng eller pige 18 favne (ca. 33,9 m) grundvold. Det var dog det højeste mål, de kom op på, hvorimod fire mænd kun fik anlagt fem (ca. 9,4 m) favne den 5. juli. Set på denne baggrund, virker det ikke, som om det var for meget at forlange, hvis bønderne skulle opbygge et par gærder, som ydermere var til deres egen gavn. Så hvorfor var bønderne så tilsyneladende så langsommelige med at komme i gang med den slags nyttige opgaver?

Nogle bønder mente antagelig, at det var en dårlig idé at jævne tuerne, eftersom overfladen blev mindre, og der dermed blev mindre hø.²⁴⁰ Endelig var der rigeligt med ledig jord i landet. Olaus Olavius forklarede således, at bønderne ofte lod deres dyr græsse på de øde jorder i stedet for at forbedre tilstanden på deres egne, hvorved de ødelagde både deres egen jord og nabojorden.²⁴¹ Bag denne tankegang aner man det samme, som gjorde sig gældende med hensyn til investeringer på jord, som ikke tilhørte en selv. Der var jo heller ingen grund til at begynde på forbedringer, når der var områder i den umiddelbare nærhed, hvor der kunne findes foder til dyrene. Det var en løsning, der lå lige for.

Man må ligeledes tage højde for den periodicitet, der var i forhold til arbejdet på gården. Den norske etnolog Turid Taksdal har opstillet en oversigt over gøremål på en islandsk gård i det 18. og 19. århundrede fordelt på årets

Rasmus Angels kone står opført som pige. *PÍ*: Skjalasafn presta og prófesta (Kirknasafn). Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík. BC. 3. Sóknarmannatal 1787.

²⁴⁰ Denne oplysning stammer fra samtaler med de islandske historikere Lýður Björnsson og Gísli Gunnarsson.

²⁴¹ Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del 1*, s. 69.

måneder.²⁴² I denne forbindelse er det mest interessante, at arbejdet med at bygge gærder omkring markerne og pasning af tunet ifølge Taksdals oversigt faldt i juni måned. På dette tidspunkt var der flere andre gøremål, som fravæning af lam og flytning af dem. Det var også tidspunkt for indsamling af lav og tang og nogle steder til torskefiskeri og fuglefangst. I juni tog folk på rejse til købstaden og indsamlede drivtømmer og brændsel. Det var altså en tid, hvor der var rigeligt at se til i forvejen.

Der har uden tvivl været forskel på, hvornår de enkelte gøremål faldt alt efter egnen og vejrliget det pågældende år. Desuden har det spillet en rolle, om bonden levede ved kysten og derfor i højere grad søgte fiskeriet end bønderne i landområderne. Dette forhold kan måske forklare, at sysselmanden i Barðastrandar syssel i sine indberetninger til stiftamtmanden henlagde tørveskær, gærdesætning og arbejde på bygninger i oktober, efter at høslæt var afsluttet.²⁴³ Denne tidsforskel i forhold til Taksdals skema kan foruden regionale forskelle, vejrlig og næringsmæssig vægtning endvidere skyldes en forandring i gøremålenes placering på året mellem 1780'erne og midten af det 19. århundrede, hvor en del af Taksdals oplysninger stammer fra.²⁴⁴ Ligeegyldigt om arbejdet med jordforbedringerne faldt i juni eller oktober, viser det imidlertid, at der var mange gøremål på en islandsk gård, og at arbejdet med fårene og høslæt tog førsteprioritet. På den anden side kunne en eventuel flytning af tidspunktet for jordforbedringer muligvis også vidne om, at den slags arbejde med tiden fik en mere central placering i folks bevidsthed og blev en integreret del af arbejdet på gården. Noget, der skulle gøres og derfor ikke skulle hindres af vejrets luner.

²⁴² Turid Taksdal: *Trekk frá islandsk folkekultur*. Vojens 1986, s. 167. Turid Taksdals oversigt er udarbejdet på baggrund af oplysninger om periodicitet i fiskeri og jordbrug hentet fra Luðvík Kristjánssons bøger *Sjávarhættir bd. I-V* og Jónas Jónassons: *Íslenzkir Þjóðhættir*. Reykjavík 1961 (1931).

²⁴³ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 174-175 Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. F.eks. 30. marts 1784, 30. juni 1784, 7. juli 1785 og 4. juli 1786 indberetninger til stiftamtmanden fra sysselmand Bjarni Einarsson.

²⁴⁴ Taksdals ene kilde er således Jónas Jónasson, der levede 1856-1918. Hans materiale bygger for en stor dels vedkommende på oplysninger indsamlet omkring år 1900, selvom der også er inddraget ældre materiale. Jónas Jónasson: *Íslenzkir þjóðhættir*, s. v-xxii.

Årscyklus på en islandsk gård i det 18. og 19. århundrede²⁴⁵

	JAN.	FEB.	MARS	APRIL	MAI	JUNI	JULI	AUG.	SEPT.	OKT.	NOV.	DES.
FEBRUK												
gjødsling av slåttemarka					—							
lamming					—	—						
ruing / klypping						—	—					
ullvasking							—					
fråskiljing av lamma						—	—					
bortflytting " "							—					
gjerding, stell av slåttemarka						—	—					
steil av høyplassane (aardar, tóftir)						—	—					
seiring							—	—				
sláttonn							—	—				
sauleiting									—	—		
slakting										—	—	
fóring og pass av dyr på vinterbeite	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ullarbeid	—	—	—	—	—						—	—
arbeid m/ skinn, horn og bein	—	—	—	—	—						—	—
ÅKERBRUK OG SANKING AV VILLE PLANTER												
såing					—	—						
hausting av korn og strandrug									—	—		
tresking										—	—	
maling											—	—
sanking av lav o.a.						—	—					
" " søl						—	—	—				
" " kvann									—	—		
FISKE OG FANGST												
torskfiske		—	—	—	—	—						
kveitefiske		—	—	—	—	—						
håkjerringfiske	—	—	—	—	—	—				—	—	—
sildfiske						—	—	—	—	—	—	—
seitanast			—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
egg- og dunsanking					—	—						
fangst av sjøfuglar						—	—					
" " svaner								—				
" " ryper	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
HANDEL (OG FRAKTING AV FORRÅD)												
kjøpstadferd						—	—			—	—	
skreiferd						—	—					
henting av rekved						—	—					
ANDRE AKTIVITETER												
kolbrenning						—	—					
saltkoking						—	—					
sanking og stell av brensel						—	—			—	—	
smiing / treskjerina	—	—	—	—	—	—	—			—	—	—
	JAN.	FEB.	MARS	APRIL	MAI	JUNI	JULI	AUG.	SEPT.	OKT.	NOV.	DES.

T.T. / Ingrid Lowzow - 85

²⁴⁵ Turid Taksdal: *Trekk frå islandsk folkekultur*. Vojens 1986, s. 167. Overskriften findes ikke i originalen, men er her tilføjet for overblikkets skyld.

Forbedringer og foretagsomhed blandt dele af almuen

Ovenfor er nævnt nogle af de forhold, der gjorde, at den islandske almue ikke efterlevede øvrighedens reformforsøg. På den anden side var der bønder, der foretog forbedringer af deres jorder. Ikke nødvendigvis i samme øjeblik som forordningerne blev udstedt eller det oplysende skrift udgivet, men lidt efter lidt var der dele af almuen, der tog fat. Det vidner blandt andet uddeling af præmier om. Præmier uddeltes i det 18. århundrede ofte til medlemmerne af den islandske elite ifølge opgørelser i *Rit þess Islenszka Lærdómslistafélags*, men i det 19. århundrede gik de i ligeså høj grad til jævne bønder, hvis man skal dømme på baggrund af dels de præmier, der blev uddelt af *Húss- og Bústjórnarfélag Suðuramtsins* på sydlandet, dels medaljer tildelt ”driftige islændinge”.²⁴⁶ På samme måde kunne man ifølge tidsskriftet *Gestur Vestfirðingur* se en betydelig vækst i antallet af haver og andre jordforbedringer i Snæfellsnes syssel, Dala syssel og Barðastrandar syssel mellem 1802 og 1847.²⁴⁷

Tabel 1: Jordforbedringer i Barðastrandar syssel mellem 1802 og 1847

År	Bebyggede jorder i Antal alt	Haver	Favne ² jævnedes tuer	Favne tun-gærder	Favne grøfter
1802	-	17	-	-	-
1817	-	51	-	-	-
1822	198	21	-	-	-
1827	-	94	-	-	-
1837	188	98	209 (741 m ²)	48 (90 m)	1.892 (3.563 m)
1845	179	145	-	-	-
1847	179	286	917 (3.251 m ²)	256 (482 m)	800 (1.506 m)

Kilde: *Ársritið Gestur Vestfirðingur* 1. árg., s 18. og 3. árg., s. 41-46.

²⁴⁶ Jfr. *Rit þess Islenszka Lærdómslistafélags* bd. 1-15. ÞÍ: E 275.35 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. *Búnaðarrit Suðuramtsins hús- og hústjórnafélags*. Leif Weisenfeld (red.): *Medaille for driftige islændere*.

²⁴⁷ *Ársritið Gestur Vestfirðingur* 1. árg., s 18. og 3. árg., s. 41-46.

Tabel 2: Jordforbedringer i Snæfellsnes syssel mellem 1802 og 1847

Ár	Bebyggede jorder i alt	Antal Haver	Favne ² jævnede tuer	Favne tun- gærder	Favne grøfter
1802	-	8	-	-	-
1817	-	38	-	-	-
1822	371	39	-	-	-
1827	-	58	-	-	-
1837	177	15	217 (769 m ²)	46 (87 m)	1.104 (2.079 m)
1845	177	165	-	-	-
1847	178½	193	850 (3.014 m ²)	67 (126 m)	567 (1.068 m)

Kilde: Ársritið Gestur Vestfirðingur 1. árg., s 18. og 3. árg., s. 41-46.

Tabel 3: Jordforbedringer i Dala syssel mellem 1802 og 1847

Ár	Bebyggede jorder i alt	Antal Haver	Favne ² jævnede tuer	Favne tun- gærder	Favne grøfter
1802	-	1	-	-	-
1817	-	40	-	-	-
1822	192	43	-	-	-
1827	-	99	-	-	-
1837	176	15	217 (769 m ²)	46 (87 m)	1.026 (1.931 m)
1845	178	47	-	-	-
1847	175	147	3.418 (12.119m ²)	714 (1.344 m)	812 (1.529 m)

Kilde: Ársritið Gestur Vestfirðingur 1. árg., s 18. og 3. árg., s. 41-46.

Tallene viser, at der var en udvikling i alle sysler, hvor der blev færre bebyggede jorder og færre gravede grøfter. I Barðastrandar og Dala sysler var faldet moderat, mens der skete en halvering i Snæfellsnes af både bebyggede jorder og gravede grøfter. Derimod skete der i alle sysler en vækst indenfor antallet af haver, jævnedes tuer og tungærder. Her udmærkede Dala syssel sig igen ved en vækst i haver på 10 gange det oprindelige antal mellem 1837 og 1847, mens arealet af både jævnedes tuer og byggede gærder voksede ca. 16 gange. I Snæfellsnes anlagde folk 178 flere haver mellem de to år, jævnedes fire gange flere tuer og byggede halvanden gang flere gærder. I Barðastrandar syssel var der en tredobling i antallet af haver, mens der blev jævnet et næsten 4,5 gange større areal tuer og bygget mere end fem gange flere gærder.

Der er stor usikkerhed hæftet ved de angivne tal, hvilket blandt andet skyldes, at de er hentet fra to forskellige tabeller, så det ikke er sikkert, at det er det samme, folk har talt. Som det ses, er der f.eks. store udsving med hensyn til antallet af haver. Tilsvarende er der usikkerhed omkring, hvordan de andre tal skal tolkes. Eksempelvis kunne faldet i gravede grøfter skyldes, at når det først var gravet, krævede det blot vedligeholdelse, hvorfor grøfterne ikke blev talt med, når de først var anlagt. Det samme kunne dog siges om tungærder. Det er derfor svært at konkludere på baggrund af de angivne tal. Oversigterne er i stedet medtaget for at underbygge, at der *blev* anlagt haver, jævnet tuer, bygget gærder og gravet grøfter.

Samtidig er det værd at bemærke, at væksten synes at finde sted i midten af det 19. århundrede, hvilket understøtter andre historikers iagttagelser.²⁴⁸ Denne udvikling ses også, hvis man sammenligner beretninger. Syssemandens indberetninger fra Barðastrandar syssel nævnte i det 18. århundrede gang på gang, at der ikke var megen fremgang med havedyrkingen, ligesom Olaus Olavius på sine rejser oftest registrerede haver hos præster, embedsmænd og handlende, men ikke hos almuebefolkningen. Derimod mente præsten på Flatey, Ólafur Sívertsen, at der var sket fremgang indenfor

²⁴⁸ Jfr. Þorkell Jóhannesson: *Á mótum gamals tíma og nýs, Lyðir og landshagir bd. 1*, s. 172-196. Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, Saga XXVIII* (1990), s. 7-62. Der er delvist tale om en cirkelslutning, eftersom historikerne analyser netop bygger på tal som de ovenstående.

havedyrkningen, da han skrev i 1838. Der fandtes kålgårde ved hver bolig i øerne, og de var alle bygget indenfor de sidste 20 år. Der var samtidig sket en øgning af dræningsgrøfter og jævning af tun, især på Flatey.²⁴⁹

Det ville være interessant at vide, hvem der påbegyndte den slags ændringer. Desværre er det langt sværere at finde sådanne oplysninger. Der findes imidlertid nogle lister over jorder og husdyr, som ligeledes angiver jordforbedringer i Flatey hrepp for nogle år mellem 1849 og 1870.²⁵⁰ I *Bilag 1* er opstillet en oversigt over de bønder, der anlagde haver og udførte andre forbedringer af deres jorder. Det er ikke muligt på grundlag af de originale lister at afgøre, om der er tale nyanlæg det pågældende år, som ikke er iberegnet tidligere års arbejde, eller om tallene angiver omfanget af køkkenhaver, jævnedes tun, og anlagte gærder og grøfter det pågældende år. Det sidstnævnte anses for mest sandsynligt, eftersom listerne i øvrigt angiver husdyr og både på den måde.

Det fremgår af oversigten, at der var bønder i området, der forbedrede deres jord, og at det særligt var køkkenhaver, de anlagde, hvorimod der var færre, der foretog andre former for jordforbedringer som jævning af tun og lignende. Der er 59 navne på listen. Det er også tydeligt, at interessen var voksende over årene, således at de fleste kom på listen efter 1857. Måske efterlignede de det eksempel, de så hos nogle af de andre bønder, som var med fra starten, og som efterhånden tillige udførte andre forbedringer af jorderne. Undersøger man derfor baggrunden for de 17 mennesker, der anlagde køkkenhaverne i 1849, ser man, at de samtidig var opført som jordejere på tiendelisten for det år.²⁵¹ Jón Jónsson på Bjarney, Sigurður Johnsen, Brýnjólfur Benedictsen og Andrés Björnsson fra Flatey stod godt nok det år kun opført som ejende jord for *2½ hundrede*. Købmand Benedictsen ejede imidlertid jord andre steder og opkøbte løbende jorde, så han 1859 ejede jord for over 100

²⁴⁹ ÞÍ: Skjalasafn stiftamtmanns III nr. 174-175, Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Deel 1-2*, s. 181-182.

²⁵⁰ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. XXI,1 Hreppareikningar 1834-56 Tafla yfir Flateyar-hrepps í Barðastrandarsýslu Búnaðar ástand um haustið 1849, samt Barð. XXII,3 Búnaðarskýrslur 1852-1874. Tölur yfir Búskapar ástand í Flateyar hrepp 1852, 1854, 1857-1860, 1870.

²⁵¹ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. XXI,1 Hreppareikningar 1834-1856. Sveitarbók Flateyahrepps 1849.

hundreder.²⁵² Trods denne forskel i størrelsen af deres ejendom, var de altså alle selvejere. Der var ydermere tale om nogle af øens mere fremtrædende mænd. De var præster og købmænd, og fem af dem var hreppstjórar.²⁵³ Desuden var Jóhann Eyjólfsson søn af Eyjólfur Einarsson, der samtidig var svigerfar til Ólafur Teitsson og bror til Magnús Einarsson, der var far til Sveinbjörn Magnússon. Dette var afgjort en af de magtfulde familier i området. Mange af de andre, der forbedrede deres jorder de andre år, var forbundet af venskaber, arbejdsrelationer og familiebånd, ligesom en del af dem var fælles om at være tilknyttet *Flateyjar Framfarastiftun* enten som læser af bøgerne i biblioteket eller i det praktiske arbejde. Det var nogle af egnens mere velstående beboere, flere af dem med tillidshverv og tilknyttet den lokale forening, der skulle fremme fremskridtet i lokalområdet.

De folk, der forbedrede deres jorde, var altså enten købmænd eller præster, eller de var nogle af områdets *bedste bønder*. Det gjaldt især de første, der forbedrede deres jorder, som også var kendetegnet ved, at mange af dem lavede andre jordforbedringer end blot at anlægge haver. Mindst ligeså vigtigt var sandsynligvis, at de alle ejede den jord, de byggede køkkenhaverne på. Det betød, at det var mere sikkert at investere i forbedringerne, fordi de var sikre på at høste udbyttet af det. Muligvis var det netop det forhold, at de som *bedste bønder* udviste evne for planlægning og initiativ, der satte dem i stand til at foretage forbedringer og opkøbe jord, og dermed i sidste ende var med til at underbygge deres position i lokalsamfundet som forbillede for andre. De begrænsede på mange måder usikkerheden ved tilværelsen og vedblev at være bønder.

Der var således bønder, der efterlevede øvrighedens opfordringer og foretog forbedringer af deres jorder. De gravede grøfter, indhegnede deres tun, gødede, forbedrede bygninger og anlagde køkkenhaver. Der var ganske vist også nogle, der ikke gjorde det – og det var dem, der var problemet for øvrigheden. Men de, der gjorde, som de skulle holdt dermed op med at være problemer for øvrigheden. I stedet indgik de ofte i koret af folk, der klagede over de andre.

²⁵² Det ses blandt andet af en oversigt over hans ejendomme. *LBS*: Lbs. 4377 4to Brynjólfur Benedictsens kaupmaður í Flathey. Fasteigna- og fjárbók hans og siðar Herdisar, ekkju hans 1859-1897.

²⁵³ Eller de havde været eller blev senere hreppstjórar.

Initiativer rettet mod fiskeriet

Som nævnt blev landbruget i perioden 1700-1870 opfattet som hjørnesteinen i det islandske næringsliv.²⁵⁴ Der var imidlertid også reformforsøg rettet mod fiskeriet. Det var i stadig fremvækst i det 19. århundrede, selvom det først for alvor blev udnyttet i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede.²⁵⁵

Når folk tog ud og fiskede med de mindre både, skete det for det meste med en line med en enkelt krog.²⁵⁶ Nogle af initiativerne gik derfor ud på at forsøge at indføre ny teknologi som f.eks. fiskegarn. I 1752 købte landfoged Skúli Magnússon to garn i Norge på vej til Island, som han forsøgte sig med.²⁵⁷ Der skulle dog gå en del år, før garnfiskeriet slog rigtigt igennem, og det skete først og fremmest på sydkysten. 1780 skrev Toldkammeret således til stiftamtmand Thodal angående garnfiskeriet på Hafnarfjörður, en by syd for Reykjavík. Købmand Pontoppidan på stedet klagede over, at der havde indsneget sig et misbrug med garnene, idet indbyggerne satte dem ud for tidligt om foråret, lige når fisken ankom, og i så stor mængde, at fisken blev hindret og afskrækket fra at gå ind i fjorden. Han frygtede, at fiskeriet blev ødelagt.²⁵⁸ I 1793 blev der klaget over lignende uorden, og desuden var der opstået problemer med fiskere fra naboegnene, der fik deres krogfiskeri ødelagt. For at forhindre det, blev der indført en række bestemmelser, der skulle regulere brugen.²⁵⁹ Det var først og fremmest i egnen omkring Hafnarfjörður, at garnfiskeriet slog igennem. Ifølge hreppstjóri og dannebrogsmænd Þórður Jónsson på gården Bakki ved Reykjavík, blev der sjældent fisket med garn undtagen ved Njarðvík og Hafnarfjörður. Fangsten var ikke ensartet, hvilket han mente skyldtes, at folk satte dem forskelligt, og at nogle garn ikke var i så god stand. Desuden bemærkede han, at

²⁵⁴ Jfr. Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Águst Gunnlaugsson: Félgas- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 40- 51. Magnús S. Magnússon: *Iceland in Transition*, s. 16.

²⁵⁵ Hvis man et kort øjeblik ser bort fra, at det først og fremmest var fisken, der trak købmændene til Island, da den var den vigtigste kilde til deres fortjeneste. Jfr. Gísli Gunnarsson: *Upp er boðið Ísaland*, s. 66-67. I den lokale økonomi var fiskeriet derimod nedprioriteret.

²⁵⁶ Jfr. forrige kapitel.

²⁵⁷ Jón Jónsson: *Skúli Magnússon landfógeti*, s. 99.

²⁵⁸ 21. juni 1780 Tolkammer-Skrivelse til Stiftamtmand Thodal ang. Anordning om Garnfiskeriet i Havnefjord. *Lovsamling for Island bd. 4*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 537-539.

²⁵⁹ 18. september 1783 Reskript til Stiftbefalingsmand Olaf Stephensen ang. Regler for Garnfiskeriet i Distrikterne Leira, Keflavík, Njarðvík og ved Vogastapi. *Lovsamling for Island bd. 6*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1856, s. 141-143.

han kendte folk, som fiskede med garn, som næsten intet fangede med fiskeline, for det krævede en anden kundskab end fiskeri med krog.²⁶⁰ Garnene vandt altså indpas i det islandske fiskeri, men det skete langsomt, og der var ikke tale om en entydig succes.

Der var ligeledes fra centralmagtens og især købmændenes side konstant opfordringer til almuen om at søge fiskeriet i højere grad, ligesom de prøvede at opmuntre til forbedringer af både, skibe og redskaber. Der blev endvidere udstedt et reskript, som udlovede bødestraf til dem, der hindrede eller forsømte fiskeriet, men der er ingen konkrete oplysninger, om den blev efterlevet eller ej.²⁶¹ Olaus Olavius henviste til den og forklarede, at manglen på opsynsmænd i fjerntliggende egne gjorde, at efterlevelsen af forordningen afhang af fiskernes egen tilbøjelighed til at adlyde. De fleste af dem havde måske en enkelt gang hørt den oplæst, men dernæst glemt den igen. Olavius mente, at belønninger og eksempler til efterlevelse virkede bedre.²⁶² De fleste bestemmelser gik ud på at opmuntre indbyggerne til i stigende grad at søge fiskeriet og gerne fiske efter haj og hval, samt gøre forsøg med andre bådtyper.

Allerede i instruksens til kommissærerne Árni Magnússon og Páll Vidalin i 1702 hed det, at de skulle undersøge mulighederne for at udstyre hver landsfjerding med en fiskehukkert, men det førte tilsyneladende ikke til opstarten af noget indenlandsk fiskeri fra dæksbåde.²⁶³ En af de første til at eksperimentere med fiskeri fra dæksbåde var derimod landfoged Skúli Magnússon, der sørgede for, at en del af projekterne i forbindelse med *De nye Indretninger* var at anskaffe to hukkerter, som skulle sejle på fiskeri. Desuden blev der mellem 1753-56 bygget en jagt på Örfirisey, en ø i Faxaflóa ud for Reykjavík. Bådebyggeren var Krákur

²⁶⁰ Þórður Jónsson: Fáeinir formannareglur, áhrærandi siglingar, fiskiveidar og fleyra þarad lútandi, handa úngum förmönnum, *Búnaðarrit Suðuramtsins hús- og bústjórnarfélags bd. 1*. Viðeyar Klaustri 1839, s. 75. Þórður havde fået belønning af Rentekammeret for sin afhandling. Værket var kommenteret af sekretær O. M. Stephensen i Viðey, medhjálpari Pétur Guðmundsson i Engey, hreppstjóri Jón Snorrason i Reykjavík og en ukendt.

²⁶¹ 28. februar 1758. Reskript til Amtmand Magnus Gislason ang. Fiskeriets Drift i Island. *Lovsamling for Island bd. 3*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1854, s. 291-285.

²⁶² Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del I*, s. 169-170.

²⁶³ 22. maj 1702 Instruction for Arne Magnusson og Paul Vidalin som Commissarier i Island. *Lovsamling for Island bd. 1*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), København 1853 s. 591.

Eyjólfsson, der havde været i lære som bådebygger på Bremerholmen. Derudover havde *Indretningerne* en slup til hajfiskeri, en båd med seks årer, tre firemandsbåde, to tomandsbåde og en jolle i 1760. Hukkerterne gik på havfiskeri om sommeren mellem 1752 og 1758 bemandet med udenlandske skippere og seks islandske sømænd på hver. Disse skulle lære sejlads og blive bekendt med nye fangstredskaber. Om vinteren blev hukkerterne anvendt som fragtskibe, og efter 1758 var det tilsyneladende deres eneste funktion.²⁶⁴ Der blev altså ikke startet noget vedvarende fiskeri fra dæksbåde denne gang og heller ikke i forbindelse med de forsøg, som handelskompagniet gjorde i 1780'erne.

I begyndelsen af det 19. århundrede begyndte den islandske købmand Bjarni Sívertsen derimod at bygge dæksbåde fra Hafnarfjörður. Derefter steg antallet, så der 1826 var 16 skibe i landet.²⁶⁵ Tallene fortæller imidlertid meget lidt om, hvad dæksbådene betød for almenen. Man må altså se på, hvilke fordele og ulemper, der var ved bådene med hensyn til fangstens størrelse, investeringer og i forhold til den måde, hvorpå folk levede. Ad den vej kan man få en forståelse for, hvad der fremmede og hindrede dæksbådenes indtog i det islandske fiskeri.

Det kan være svært at regne helt nøjagtigt ud, hvor meget der blev fanget fra henholdsvis dæksbådene og de små både. En sådan udregning kan være interessant, fordi den kan give et indtryk af, hvad indførelsen af fiskeri fra dæksbåde betød økonomisk. Ifølge *Gestur Vestfirðingur* var fangsten på dæksbådene som angivet i tabellen nedenfor.

²⁶⁴ Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna*. Safn til iðnsögu íslendinga XI, Reykjavík 1998, s. 56-59.

²⁶⁵ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Águst Gunnlaugsson: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII*(1990), s. 46.

Tabel 4: Fangsten fra dæksbåde på haj- og torskefiskeri fra Flatey i Breiðafjörður 1834 til 1846

År	Antal skibe	Antal lever-transtønder	Antal torsk	Gennemsnit pr skib	Antal hajkroppe
1834	4	404	9600	125	187
1835	3	186	1500	67	66
1836	3	250,5	1350	88	87
1837	5	603	3200	127	178
1838	4	422	200	106	152
1839	4	342	200	86	143
1840	5	267	2300	58	70
1841	4	180	2800	52	40
1842	4	236	4000	69	38
1843	5	224	3200	51	30
1844	5	225	4000	53	32
1845	5	311,5	3860	70	16
1846	5	205	4000	49	-

Kilde: *Ársritið Gestur Vestfirðingur 1. árg.* Tabel til s. 20. En enkelt kolonne er fjernet i forhold til originalen.

Der var altså generelt en nedgang i fangsten over årene, selvom antallet af skibe var nogenlunde konstant. Det kan have mange årsager, blandt andet almindelige svingninger i fiskeforekomsterne og lignende. For at vise forskellen mellem dæksbådene og de mindre både kan man med lidt god vilje sammenligne med en beregning over, hvad bådene i Gullbringe syssel kunne tage af fangst i 1776 i fangstsæsonen.²⁶⁶ Forfatteren til denne oversigt var anonym, men har sandsynligvis været tilknyttet handelen, eftersom sproget er dansk, ligesom karakteren af hans oplysninger peger i den retning. Hans vurderinger af fangstens størrelse på de forskellige bådtyper blev opstillet, som angivet nedenfor:

²⁶⁶ RA: Privatarkiverne/ kommercekollegiet I Mallingiana XI 38 Skibsfart. Efterretning om de Islandske Fisker-Baades Størrelse, Indretning med videre; Paa Sýderlandet i Guldbringe Sýssel saavidt som vides i Januari Aar 1776.

Tabel 5: Oversigt over fangst fordelt på bådtype i 1776

Bådstørrelse	antal parter	Antal fisk i part	antal fisk i alt	vægt i pund
10-åring	11	60	660	13.200
8-åring	9	60	540	10.800
6-åring	7	50	350	7.000
Firemandsbåd	6	40	240	4.800
Tomandsbåd	3	20-30	70	1.400

Kilde: RA: Privatarkiverne/ Kommercekollegiet I Mallingiana XI 38 Skibsfart. Efterretning om de Islandske Fisker-Baades Størrelse, Indretning med videre; Paa Sýderlandet i Guldbringe Sýssel saavidt som vides i Januari Aar 1776. Som det ses, er antallet af fisk i alt fanget på tomandsbåde afrundet i forhold til fisken i parten.

Vægten er beregnet ud fra, at en gyldig torsk i handelen skulle veje to pund i tørret stand, men ni pund, før den blev tørret. Derimod vejede den som nyfanget med hoved og indvolde 20 pund. Når bådene var fuldtlastede, var kun 1½ bord (planke) på de store og et bord (planke) på de små både over vandet i midten af båden.

Fangstsæsonen i Gullbringe syssel var omkring 14 uger mellem 2. februar og 12. maj.²⁶⁷ Det vil sige, at folk i princippet kunne tage på havet i 84 dage, eftersom søndag burde holdes hellig. Bådene kunne altså i denne periode ifølge beregningen fange henholdsvis 55.440 fisk, 45.360 fisk, 29.400 fisk, 20.160 fisk og 5.880 fisk. Det er langt flere fisk, end der blev fanget på dæksbådene som angivet i ovennævnte tabel, selvom man må tage højde for, at dæksbådene i høj grad blev brugt til hajfiskeri. Hvis ovennævnte beregning var det købmændene gik ud fra, når de skulle vurdere, hvor meget islændingene kunne fange, var det måske ikke så mærkeligt, at de beklagede sig.

Det siger næsten sig selv, at folk reelt fangede mindre fra de små både. Det ovenstående tal angiver det absolut største mål for, hvad bådene kunne rumme. Det er altså ikke angivelser af, hvad folk faktisk fangede. Det er tvivlsomt, om folk kunne komme på havet alle 84 dage, og hvis man sammenligner med angivelser fra 1760 og 1761 over, hvor mange fisk

²⁶⁷ Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir Sjávarhættir* bd 2, s. 368-269.

indbyggerne ved Holmens havn (Reykjavik) indleverede til handelen, finder man nogle helt andre tal pr. dag.²⁶⁸ Der er således ikke tale om hele bådens fangst, men kun den enkelte mands part og eventuelt bådens. Nogle indleverede ikke mere end to fisk, mens andre var oppe på 71 i 1761, som generelt var et dårligere år end 1760. Her var der ganske vist folk, der kun indleverede nogle enkelte fisk, men til gengæld var der også folk, der kunne indlevere op til tre vætter tolv fiske. Det var Halldór Bjarnason, som var en af stedets mest fremtrædende bønder. Det er typisk, at det var den slags bønder, der indleverede flest fisk. Fisken kom sandsynligvis for flere både, som disse velstående bønder kunne have i vandet. Ovenstående angivelser stammede ganske vist fra fiskeri, der foregik om sommeren og ikke om vinteren, hvor fisken som regel var rigeligere og i hvert tilfælde federe. En sidste form for målestok for, hvor meget folk reelt kunne fiske, findes i en angivelse fra domsprotokollerne. Her angav bonden Grímur Ólafsson i forbindelse med et forhør i 1813, at han sammen med tjenestekarlen Jón havde fanget 180 fisk den vinter, og hver fået 40 i deres part. Det regnede han som en god fangst.²⁶⁹ Set på den baggrund må man nok konkludere, at dæksbådene var langt mere effektive. Modviljen mod at fiske fra dæksbåde kan derfor ikke forklares ud fra fangstens størrelse.

Ulempen ved dæksbåden var, at der var tale om en stor investering, og det bremsede sandsynligvis deres udbredelse. Således bortskødte købmand Guðmundur Scheving i 1840 halvdelen af en jagt til skipper Jacob Christen Höiberg på Flatey for 500 rigsdaler.²⁷⁰ Det var derfor først og fremmest købmænd, der ejede bådene, selvom der også var bønder blandt ejerne. Tidsskriftet *Gestur Vestfirðingur* angav i 1847, at der i 1831 havde været 13 dæksbåde, der alle var ejet af købmænd, men i løbet af de sidste 16 år, var antallet vokset, så købmænd nu ejede 23 både, mens bønder ejede 13. De tre af bådene hørte hjemme i Flatey.²⁷¹

²⁶⁸ RA: Islandske Regnskaber. Handelsregnskab for Holmens havn 1760-1763. Gildingsbog over den paa Holmens Havn imodtagne Blöd-Fisk Anno 1760 og Specification paa de af Holmens Havns Districts Indbyggere som til Handlingen hawer Indleweret Blöd-Fisk Pro Ao 1761.

²⁶⁹ Þf: Skjalasöfn sýslumanna og sveitastjórnar: Gull-Kjós IV,11 Dóma og þingbók 1811-1816. Ekstraret i Reykjavik 15. marts 1813.

²⁷⁰ Þf: Skjalasafn sýslumanna og sveitastjórnar: Barðastrandarsýsla IV, 8 Dóma og þingbók 1835-1866. 9. juli 1840 Mandtalsting på Svefney.

²⁷¹ Ársritið *Gestur Vestfirðingur* 1 árg., s. 18-19.

Periodiciteten var et andet område, som havde betydning. Som nævnt var det en hindring for det almindelige fiskeri i de nordlige dele af landet, at det lokale fiskeri faldt sammen med høslætten, hvorimod fiskeriet på syd- og vestkysten foregik om vinteren. Købmændene beskrev periodiciteten indenfor fiskeriet i 1750'erne således, at folk på sydkysten fiskede i februar, hvor fisken var rigelig og fed. Om våren var fisken ligeledes god, men på det tidspunkt rejste folk fra nordkysten hjem til tørveskær og husreparationer, så den kom ikke til gavn i samme grad. Sommerfiskeriet gik til købmændene til saltning og klipfisk. Efterårets fangst gik til salg rundt omkring i landet og til eget forråd. I de nordlige egne fiskede folk kun om sommeren og om efteråret af nød, og ellers sendte bønderne karle til sydkysten i fangstperioden.²⁷² Denne praksis blev som nævnt til gengæld kritiseret af Olaus Olavius i beskrivelserne af de nordlige egne. Han beklagede, at bønderne sendte deres karle bort i længere perioder for at fiske langt fra gården i stedet for at udnytte det lokale fiskeri bedre.²⁷³

Problemet, som Olavius skitserede, var i endnu højere grad gældende for fiskeri fra dæksbåde. De var væk fra land i længere tid ad gangen, og der var derfor vanskeligt både at fiske fra bådene og drive landbrug ved siden af. Et sådant fiskeri måtte støde på vanskeligheder i et samfund, hvor eliten og dele af landbobefolkningen var imod at give fiskeriet en mere fremtrædende plads. De var især bange for, at et mere permanent fiskeri ville trække arbejdskraften fra landbruget og tilmed skabe nogle områder, hvor befolkningen efter deres mening havde en lavere moral, og hvor dårligdomme, fattigdom og dovenskab trivedes. Dette var en tankegang, der også fandtes i det 19. århundrede, hvilket blandt andet ses af den førnævnte opfordring i tidsskriftet *Gestur Vestfirðingur* fra 1847, hvor forfatteren foreslog at bemane dæksbådene med tjenestefolk i stedet for tomthus- og løsefolk.²⁷⁴ Problemet var på dette tidspunkt altså ikke så meget fiskeriet i sig selv, men de folk, der ønskede udelukkende at leve af dette – og dermed ikke stod til rådighed som tjenestefolk - samtidig med at

²⁷² 7. april 1755. Brev til Kammerkollegiet angående deduction over årsager til handelens slette tilstand. RA: Handelskompagnier. Det Kongelige oktrojerede Islandske Kompagni 3. Kammerkopibog 1742-60.

²⁷³ Omvendt mente Olavius, at en fisker skulle være en fisker og kun holde en ko eller to eller nogle får. Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island Del 2*, s. 325.

²⁷⁴ *Ársritið Gestur Vestfirðingur 1 árg.*, s. 28-29.

de blev opfattet som en potentiel byrde for samfundet for ikke at nævne ulydige og uforskammede.

Det var imidlertid ikke alle, der så det som et problem. Købmand og fhv. sysselmand Guðmundur Scheving, der var en af hovedmændene bag fiskeriet fra dæksbåde på Flatey, mente således, at det skulle være tilladt for folk at bosætte sig på husmandssteder ved kysten for at understøtte fiskeriet som levevej.²⁷⁵ En sådan udvikling fandt sted i både Reykjavík og i Flateyjarhreppur, hvor der kom flere af den slags hushold. Disse fiskede sandsynligvis ikke udelukkende på dæksbådene, men samtidig med væksten i antallet af dæksbåde skete en vækst i antallet af mindre både, som krævede mindre investeringer og arbejdskraft og derfor passede godt i områder, hvor der var mange fattige tomhusmænd og småbønder.²⁷⁶ Det hænger dog ikke helt logisk sammen med en redegørelse fra Flatey, hvor det blev bemærket, at fiskeriet i 1855 nok var det samme som tidligere, men at der var blevet færre både. Det skyldtes ifølge forfatterne, at bønderne ikke i samme grad søgte søen, men i stedet passede jorden og haven om våren, samt at mange tog ud med dæksbådene og ikke med de små både.²⁷⁷ Det kunne tyde på, at der allerede kunne ses de første tendenser til, at landbruget og fiskeriet i stigende grad blev adskilt på Flatey. Den egentlige effekt kom imidlertid først langt senere, og størstedelen af almuen ernærede sig ved en blanding af både landbrug og fiskeri. Man må alligevel konkludere, at til trods for at fiskeriet var lavere prioriteret end landbruget, skete det faktisk, at der var folk, der udnyttede mulighederne.

Det var ikke muligt at bremse fiskeriet på længere sigt. Der var ganske vist meget i det 18. århundrede, der hæmmede udnyttelsen, blandt andet en enkel teknologi. Det var ligeledes et spørgsmål om, at effektivt fiskeri ikke altid var foreneligt med landbruget, og i de tilfælde var det landbruget, der indtog forrang i det kulturelle univers for langt de fleste bønder og ikke mindst hos størstedelen af øvrigheden. Det var således heller ikke nemt at få ny teknologi til at slå igennem, så som garn og især dæksbåde, og det er påfaldende, at det først

²⁷⁵ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Águst Gunnlaugsson: Félags og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 48.

²⁷⁶ Aðalgeir Kristjánsson & Gísli Águst Gunnlaugsson: Félags og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVIII* (1990), s. 42.

²⁷⁷ *Ársritið Gestur Vestfirðingur 5 árg.*, s. 21.

skete samtidig med vækst i den del af befolkningen, der hovedsagelig levede af fiskeri og i mindre grad af landbrug. Mennesker, der levede på en sådan måde, blev ganske vist ofte anset for at være et problem, men de udnyttede faktisk de muligheder, der gav sig i takt med reformeringen af fiskeriet. Det var derfor, de blev et problem.

Opsamling

Med udgangspunkt i udvalgte reformforsøg indenfor landbrug og fiskeri er det muligt at indkredse nogle af de forhold, der gjorde sig gældende, når man vil afdække, hvorfor nogle initiativer blev efterlevet af almuen, og andre ikke gjorde. Forsøgene på at introducere korndyrkning på Island og kværnsten i det 18. århundrede viser, at der var forskel på de vilkår, som gjorde sig gældende for øvrigheden og almuen. Øvrigheden så ganske vist dyrkning af korn som en indikator for landets (svundne) velstand, men selvom de kunne bevise, at det kunne lade sig gøre at dyrke korn på Island, stemte en sådan produktionsform ikke overens med det liv, som almuen levede. Ikke alene krævede det en helt ny teknologi, ny viden og meget arbejde. Initiativet stødte endvidere på den hindring, at den islandske almue ikke selv ejede den jord, de levede af. Ydermere var lejeperioden ofte kun for et enkelt år ad gangen, og det betød, at lejlændingene kunne risikere at miste alle forbedringer, som de foretog på jorden. Det var derfor meget mere sikkert at satse på fåreavl. Ikke alene var det en mindre arbejdsintensiv form for levevej, men det var også noget, lejlændingen kunne tage med sig til den næste gård. Anderledes var det med kværnstenene, der var direkte anvendelige i dagligdagen. De var billige, og så undgik islændingene ydermere at skulle trækkes med det dårlige mel hos købmændene.

Problemet vedrørende den korte lejeperiode gjorde sig også gældende med hensyn til jordforbedringer, som umiddelbart syntes at passe bedre ind i den islandske levevis. Også her risikerede bønderne at slide til ingen nytte. Desuden var det en stor arbejdsbyrde for nogle bønder og særligt dem, der ikke havde tjenestefolk. Det var svært at skulle afsætte tid og folk til at grave grøfter, når bønderne samtidig skulle passe fårene eller andre gøremål, som blev anset for at være vigtigere. Endelig var der så meget ledig jord på Island, at det var ligeså

let at inddrage den øde jord, når der skulle skaffes foder til dyrene. På samme måde var fiskeriet vanskeligt at udnytte det fuldt ud, når bonden skulle passe et landbrug ved siden af, og for størstedelen af befolkningen havde fiskeriet ikke samme status som landbruget.

Almuen levede i en verden, hvor mange ting var usikre. Folk kunne ikke vide, hvad der ville ske næste dag, næste uge, næste år. Hvordan de ville ende deres dage, om de pludselig ville miste alt. Men der var forskellige måder at forholde sig til tilværelsen på, som også spillede en rolle for, hvordan man skal forstå almuen's måde at forholde sig til reformforsøgene på. For dele af almuens, nemlig *udskuddet*, gjaldt det, at deres måde at handle på overhovedet ikke stemte overens med det element af planlægning, der lå i stort set alle reformtiltagene. Derimod reagerede *de bedste bønder* ved at forsøge at få så stor kontrol over usikkerheden som muligt, og for dem var planlægning ikke noget problem. Det var muligvis, fordi de i praksis havde en større chance for at blive boende på de gode gårde. Det var jo netop dem, jordejerne foretrak som lejere. Og med god grund, for de forbedrede faktisk jorderne. Dermed sikrede *de bedste bønder* sig både tilgang til jorderne og deres egen velstand. Nogle af disse fremtrædende bønder var indblandet i fiskeri fra dæksbåde, men de ønskede at holde dette fiskeri integreret i landbruget. Det var dog først og fremmest købmænd, der ejede bådene, og de ville hellere ansætte folk, der udelukkende levede af at fiske. Dermed var de med til at understøtte en forøgelse i antallet af husmænd, som bønderne og store dele af øvrigheden anså for at være et samfundsmæssigt problem.

Olaus Olavius bemærkede, at den islandske bonde ikke var meget for at optage noget nyt, med mindre han blev overbevist om, at det nyttede noget. Kapitlet har vist, at han havde ret i denne iagttagelse, men at der også var en god grund til det, hvis man så forholdene fra almuen's synsvinkel. Olavius tog derimod fejl, når han omtalte bønderne i ental. Der var nemlig både folk, der efterlevede øvrighedens påbud, og folk, der ikke gjorde det. Det var ikke, fordi sidstnævnte var dovne, modvillige eller dumme, men fordi de levede under nogle andre forhold end de mennesker, der forsøgte at få dem til at ændre deres levevis. Ingen

af grupperne kan beskrives som passive eller som nogle, der bare lydigt adlød det, de fik besked på. De gjorde tingene på deres egen måde, når forholdene var til det.

Kapitel 5: Tilegnelse af viden blandt almuen

De fleste af de reformer, som øvrigheden forsøgte at iværksætte, gik ud på at lære folk noget nyt. En ny måde at arbejde på, en ny måde at opføre sig på og en ny måde at tænke på. Som det fremgik af det foregående kapitel, virkede nogle af disse initiativer efter hensigten, mens andre ikke gjorde. Man vil imidlertid ikke kunne forstå, hvordan reformerne fungerede blandt almuen, hvis man udelukkende fokuserer på initiativtagernes hensigter. Man må ligeledes se på, hvordan almuen selv inkorporerede ny viden i sin levevis, så den passede til det, folk vidste i forvejen.

Dette kapitel vil derfor handle om, hvordan viden blev videreført, indpasset og fortolket af almuen. Udgangspunktet er blandt andet biblioteket på Flatey og de mennesker, der benyttede det. Hvem var de, og var der en forbindelse mellem de bøger, folk læste, og den måde de handlede på? Initiativerne på Flatey fandt imidlertid sted i et allerede eksisterende samfund, og biblioteket var ikke den eneste måde, hvorpå viden blev kommunikeret mellem mennesker. Nogle af de institutioner, hvor viden blev overført, vil derfor blive præsenteret nedenfor for at give en fornemmelse af det samfund, som initiativerne i Flatey var en del af, og som udgjorde rammen omkring almuens aktive tilegnelse af viden.

Rammer omkring videreførelse af viden

En række institutioner og fænomener omgav almuen i hverdagen og virkede som forum for udveksling af viden, selvom deres primære rolle var en anden. Det drejede sig blandt andet om kirken og tinget, aftensædet (kvöldvakan), iagttagelse af andres eksempel og læsning af bøger. Disse vil blive præsenteret nedenfor for at vise, hvordan viden af forskellig art blev formidlet på forskellig måde og med forskelligt sigte, samt hvordan almuen anvendte og forholdt sig til de forskellige institutioner.

Kirken og tinget var primært de institutioner, gennem hvilke centralmagten og øvrigheden kunne gøre sin vilje kendt for almuen, eftersom det var her, man bekendtgjorde forordninger og lignende. Desuden offentliggjorde

man bestemmelser ved at slå plakater op ved købmandshusene. Det var steder, hvortil alle mennesker kom på et tidspunkt, eller de havde kontakt med andre, der gjorde. Når det drejer sig om udbredelse og modtagelse af informationer fra øvrigheden er det imidlertid ikke tilstrækkeligt at vide, hvor de blev videregivet til almuen. Det er også vigtigt at se, om folk mødte op disse steder, og hvordan institutionerne blev anvendt af almuefolk.

Tinget var ikke blot et sted, hvor de centrale myndigheder kunne kommunikere deres vilje til undersåtterne. Der blev ligeledes udvekslet informationer af anden art, som sandsynligvis var vigtigere for, hvordan dagligdagen fungerede, end kongens ordrer. På mandtalstinget fremlyste bønderne f.eks. deres øremærker på dyrene, lyste efter forsvundne dyr, og tinglyste køb og salg af jord. Der var derfor al mulig grund til at møde op. Tinget var først og fremmest mændenes sted og stedet, hvor de fremtrædende og ”pålidelige” bønder tog beslutninger vedrørende lokale forhold. Det var i hvert tilfælde disse, der skrev under som tingsvidner. Der har dog rimeligvis været mange flere til stede på og omkring tingstedet end dem, man kan se som underskrivere. Det gælder især et sted som Reykjavik, som i slutningen af 1700-tallet allerede var et bylignende samfund med en del tilrejsende. Når der derimod blev afholdt ting på Svefney, hændte det tiere, at folk ikke kunne møde frem, hvis vejret hindrede sejlads mellem øerne.

Kirken var et sted, hvor alle folk burde komme om søndagen, hvis vejret tillod det. I 1744 kom helligdagsforordningen, der fastlagde regler for kirkegang og helligholdelse af helligdage. Heri blev det understreget, at husfaderen og husmoderen var ansvarlige for deres tyendes kirkegang.²⁷⁸ Almuen efterlevede imidlertid ikke altid forordningerne og forpligtelsen til at give møde i kirken, hvilket sager om helligdagsbrøde vidner om. I 1848 klagede præsten O. E. Johnsen ved kirken på Stað eksempelvis over bonden Jóhann Eyjólfsson fra Flatey, der søndag den 24. september, mens gudstjenesten stod på, havde samlet 70-80 får, som han fragtede til øerne. Jóhann undskyldte sig med, at han aldrig

²⁷⁸ Det hed endvidere, at alle burde have deres egne salmebøger, sidde med blottede ansigter uden at skjule dem bag tørklæder, så præsten bedre kunne se, om de sov. Det var forbudt at handle og arbejde på sådanne dage. Jfr. 29. maj 1744 Forordning om Sabbathens og andre Hellig-Dages tilbørlige Helligholdelse paa Island. *Lovsamling for Island* bd. 2, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 509-518.

havde tænkt sig at deltage i gudstjenesten, og der var kun kommet to mænd til kirke, så han regnede ikke med, at tjenesten ville blive til noget. Han var taget af sted for ikke at risikere at skulle ro mod strømmen, og vejret var desuden ved at blive dårligt, så de havde ikke turdet vente. Jóhann mente altså ikke, at han havde vanhelliget helligdagen, fordi det havde været den eneste mulighed for at få flyttet fårene. Tomthusmand Magnús Jónsson, som havde været med på en Jóhanns både, bekræftede hans udsagn. Vejret havde desuden vist sig at være bedst om søndagen, og dannebrogsmændene (Eyjólfur Einarsson, Jóhanns far), der var taget af sted til fastlandet om mandagen, havde siddet fast i fire dage pga. af vejret. Dommeren frikendte Jóhann, fordi der havde været så få i kirke, og fordi præsten ikke havde direkte forbudt ham at tage af sted. Desuden havde vidnerne understøttet Jóhanns udsagn om, at man måtte gribe chancen, når den bød sig. Det var et af vilkårene, når man boede på øerne i Breiðafjörður.²⁷⁹

Skal man dømme på baggrund af denne sag, lader det ikke til, at forordningen fra 1744 betød meget for folks villighed til at søge kirken. Ikke blot undlod Jóhann og hans folk at gå til tjenesten, men der var også kun mødt to andre frem. Generelt må man dog antage, at folk mødte i kirkerne, selvom man selvfølgelig ikke kan garantere, at folk hørte efter, hvad præsten sagde.²⁸⁰ Der var altid nogle, der faldt ved siden af, og desuden var det mange steder svært at komme til kirken på grund af lange afstande og dårlige veje. Kirken var imidlertid et af de steder, hvor man mødtes med andre i lokalsamfundet og kunne udveksle informationer, og som det var tilfældet både handelsstederne og tinget, skete der med al sandsynlighed flere ting i forbindelse med gudstjenesterne. Sysselmand Jón Thoroddsen, som var sysselmand i Barðastrandar syssel en årrække, skrev i midten af 1800-tallet en roman kaldet *Píltur og Stúlka* (Dreng og pige). Heri beskrev han et bryllup i en kirke, og hvordan særligt kvinderne sladrede, dannede alliancer, målte sig med hinanden, forhørte sig om muligheder for giftermål

²⁷⁹ ÞÍ: Skajjasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV, 9 Dóma- og þingbók 1847-1852. Politiret på Flatey den 31. oktober 1848, den 1. og 2. november 1848.

²⁸⁰ Præsten på Flatey, Ólafur Sívertsen gav eksempelvis sine sognebørn et godt skudsmål i 1838 og skrev, at de søgte kirken. Ólafur Sívertsen: *Lýsing Flateyjarprestakalls, Sóknarlýsingar Vestfjarðar I. Barðastrandarsýsla*. Reykjavík 1952, s. 187.

mellem børnene med mere.²⁸¹ Det var altså ikke udelukkende Guds ord, der var i centrum, selvom det sandsynligvis også var vigtigt for kirkegængerne.

Kirken og tinget blev således anvendt til mere end kommunikation mellem øvrighed og almue. Det er imidlertid ikke ensbetydende med, at folk fuldstændig ignorerede de bestemmelser fra de centrale myndigheder, som de blev præsenteret for. I 1730 blev der udstedt et reskript til stiftsbefalingsmand Gyldencrone, som blev offentliggjort på Altinget på Island. Det drejede sig om støtte til islandske bønder, der var villige til at rejse til Grønland mod at få byggematerialer, kvæg og underhold i et til halvandet år. Det blev oplyst, at der var fundet en række familier, hvoraf seks ville blive sendt til Godthåb og seks til Nepesene.²⁸² Oprindeligt havde der været langt flere, op mod 200 mennesker, der i 1729 havde meldt sig til at rejse til Grønland, men de fleste trak deres tilsagn tilbage, heriblandt de tolv familier. I sidste ende blev ingen islændinge sendt af sted for at kolonisere Grønland, og i stedet blev kolonierne i Grønland nedlagt i 1731.²⁸³ Hermed ophørte islændingenes interesse for Grønland tilsyneladende ikke, for 20 år senere skrev en Þormóður Ásbjörnsson til amtmanden. Han ”dristede sig til at besvære hans Velærværdighed”, fordi han havde opdaget, at kongen for nogle år siden havde udskrevet mænd til at kolonisere Grønland. De var blevet lovet fri kost og flytning. Þormóður havde nu fået ”stor lyst og længsel” til at rejse dertil sammen med sin familie, men manglede midler. Han ville derfor forespørge hos amtmanden, om han kunne nyde den nåde, som forordningen omtalte, og få fri flytning til København allerede samme år, så han kunne komme med skibene til Grønland det efterfølgende.²⁸⁴ Han havde ikke meget held med sin ansøgning. Den blev afvist af amtmand Magnús Gíslason den 1. juli 1757.²⁸⁵

²⁸¹ Jón Thoroddsen: *Piltur og Stúlka. Dálitil frásaga*. Reykjavík 1948 (1850), s. 33-38.

²⁸² 22. maj 1730 Reskript til Stiftsbefalingsmand Gyldencrone ang. Grønlands Colonisation med islandske Familier. *Lovsamling for Island bd. 2*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 116-118.

²⁸³ Hans Egede fik dog lov til at blive tilbage med en otte til ti mand til 1736, hvor han rejste fra landet. Oplysningerne stammer fra Hannes Þorsteinsson: *Grænlandsþættir m.fl., Blanda V*. Reykjavík 1932-35, s. 193-211. Kristján Sveinsson: *Viðhorf Íslendinga til Grænlands og Grændlendinga á 18., 19. og 20. öld, Saga XXXII* (1994), s. 165.

²⁸⁴ ÞÍ: Skjalasafn Amtmanns II, nr. 70-71 Bréf úr Barðastrandarsýslu til amtmanns 1720-1769. 18. marts 1756 Þormóður Ásbjörnsson Krossadal til amtmanden

²⁸⁵ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Barð. II,1-2,4-5. Amtmannsbréf 1752-1782, 1824-28. Leirá 1. juli 1757 Magnus Gíslason. Afslag til Thormodur Asbiörnsson fra Barðastrandar syssel på rejse til Grønland med familie.

Det er imidlertid interessant, at en bonde fra den vestlige del af Island fik ”en stor lyst og længsel” til at rejse til et andet land med henvisning til en forordning, der blev udstedt 26 år tidligere, og man må undre sig over, hvor han fik oplysningen fra. Det er muligt, men næppe sandsynligt, at Þormóður Ásbjörnsson huskede forordningerne fra bekendtgørelsen af den. Det er derimod mere nærliggende at mene, at historien om kongens støtte til koloniseringen var en del af de af informationer, der blev udvekslet mellem folk i form af historier, man fortalte hinanden. Endelig er det muligt, at Þormóður havde sin viden fra præsten Jón Bjarnason, der på det tidspunkt, hvor Þormóður skrev, var præst i Skarðsþing og boede på Ballará i Dala syssel. Han var meget optaget af Hans Egede og oversatte i 1755 hans beretning om kristendommen i Grønland til islandsk. Derudover overvejede han selv mulighederne for at komme til Grønland og missionere i begyndelsen af 1760’erne.²⁸⁶ Umiddelbart synes forbindelserne imidlertid at have været noget usikre, eftersom Ballará ligger i Dala syssel, og Þormóður ifølge brevet til amtmanden boede på Krossadalur i Barðastrandar syssel, der ligger i Tálknafjörður.²⁸⁷ I betragtning af, hvor langt viden rejser på kort tid, kan det ikke fuldstændigt afvises, at der var en forbindelse mellem de to – måske med Þormóðurs præst som mellemmand. Der var mange måder, hvorpå oplysninger kunne brede sig, men det viser i det mindste, at det var et emne, der interesserede mere en enkelt. Under alle omstændigheder udviste Þormóður et enestående initiativ, hvor han forsøgte at udnytte de givne muligheder til at forme sit eget liv.

Kirken og tinget var altså med til at sprede, hvad man kan betragte som ”nyheder”, og selvom der ikke var garanti for, at folk mødte op og hørte efter, viser ovenstående eksempel, at nogle af oplysningerne nåede videre til almindelige mennesker. Men al viden er ikke ny – en vigtig del af den betragtes

²⁸⁶ Hannes Þorsteinsson: Grænlandspættir m.fl, *Blanda V*, s. 211-233. Kristján Sveinsson: Viðhorf Íslendinga til Grænlands og Grændlendinga á 18., 19. og 20. öld, *Saga XXXII* (1994), s. 166. Ud over sin fascination af Egede og Grønland, var en årsag til Jón Bjarnasons ønske om at skifte græsgange også uoverensstemmelser med sysselmanden i Dala syssel, Magnús Kétillsson. Jón kom aldrig til Grønland.

²⁸⁷ Ifølge kortet over Midtvestisland findes ganske vist et sted kaldet Krossadalur i nærheden af Ballará, men i så fald er brevet fra Þormóður havnet i den forkerte kasse og burde være lagt sammen med breve fra Dala syssel, og desuden findes der jo som nævnt en gård ved navn Krossadalur i Barðastrandar syssel. Hvis man ser på de oplysninger, der findes i tingbøgerne om folks rejsemønstre i Flatey, var der desuden en stor kontakt mellem de to sysler.

som ”gammel” ofte omtalt som *traditioner*, *skikke* eller *sædvaner*. Traditioner bliver gerne defineret som praksis, institutioner eller i nogle tilfælde som genstande, der viderebringes mellem generationer, foruden viden om, hvordan verden er indrettet, og hvordan man skal forholde sig til den.²⁸⁸ På Island fandtes der f.eks. vers om, hvordan havet opførte sig ved forskellige vindretninger, ligesom der fandtes historier om de væsener og farer, man kunne møde på havet og i fjeldet, og som man i oplysningstiden rubricerede som overtro og i romantikken som folketro.²⁸⁹

Traditioner og såkaldte traditionelle samfund er ofte blevet anset for værende statiske i modsætning til moderne samfund, men det er langt fra tilfældet. De fleste forskere, der har beskæftiget sig med traditioner og skikke, understreger, at fleksibilitet og tilpasning er vigtig. De gives til stadighed nyt indhold og formes af folks erfaringer. Det er i denne udøvelse og tilpasning til nye situationer, den bliver holdt i live.²⁹⁰ En stor del af denne form for viden blev formidlet i dagligdagen gennem opvæksten. Børn og voksne lærte ved at iagttage, hvordan andre gjorde, ved at følges med dem, lytte til deres fortællinger, og ved at gøre en masse fejl. Man dannede sig egne erfaringer.²⁹¹ På den måde oparbejdede folk gennem sin opvækst og voksenliv en viden om, hvorledes verden var indrettet, og hvordan det havde forholdt sig før i tiden, men det blev tilpasset den aktuelle situation. Denne viden blev ikke opfattet som gammelmandssnak, men havde desuden en vis juridisk gyldighed, hvilket man blandt andet kan se i forbindelse med retssager. Det skete typisk i skelsager, at pålidelige mænd blev adspurgt, hvor skellet havde gået i deres levetid, og hvad de kunne huske, andre havde fortalt om samme.

²⁸⁸ Sådanne definitioner findes blandt andet hos Eric Hobsbawn: Introduction: Inventing Traditions, *The Invention of Traditions*, Eric Hobsbawn & Terence Ranger (red.). Cambridge 2000 (1983), s. 2. Jocelyn S. Linnekin: Defining tradition: variations on the Hawaiian identity, *American Ethnologist* vol. 10/2 (1983), s. 241. Peter Burke: *Varieties of Cultural History*. Oxford 1997, s. 188-189.

²⁸⁹ De islanske eventyr findes blandt andet i *Íslenzkar þjóðsögur og Ævintýri*. Lúðvík Kristjánsson nævner også løbende den forestillingsverden, der knytter sig til forskellige sider af fiskeriet, og har desuden en særlig gennemgang af folketro og varsler. Lúðvík Kristjánsson: *Íslenzkir sjávarhættir* bd. V, s. 317-349.

²⁹⁰ Tim Ingold: *The Perception of The Environment*, s. 147-148.

²⁹¹ Dette kommer blandt andet frem i folks selvbiografier. Jfr. eksempelvis Sigurður Gýlfi Magnússon: Siðferðilegar fyrirmyndir á 19. öld, *Ný Saga. Tímarit Sögufélags 7. árg.* (1995), s. 60-64.

I 1776 var der eksempelvis en sag i Reykjavik, der skulle afgøre, hvor skellet gik mellem to jorder, og om tugthusøkonomus Guðmundur Vigfússon havde slået hø på et sted, der ikke hørte til jorden, han boede på. Eftersom ingen af parterne kunne fremvise et skøde på jorden med angivelser af, hvor skellet gik, måtte man indhente vidneudsagn. Fælles for vidnerne var, at de måtte angive, hvor gamle de var, deres forbindelse til jorderne, hvor længe de havde boet der, og hvad de kendte til tidligere beboere. Da ingen af parterne imidlertid kunne bevise 20 års hævde på området, besluttede dommeren, at de måtte deles, men det fik blot parterne til at appellere dommen.²⁹² Sagen viser, at selvom et nedskrevet dokument i form af et skøde ville have haft større juridisk gyldighed, fandt man, at folks hukommelse var troværdig i sager som denne. Det handlede om, at ældre folk vidste, ”hvordan man altid havde gjort”, fordi de selv havde gjort det så mange gange før. Det viser tydeligt, hvordan traditioner eller sædvaner var forbundet til hverdagen og til stedet.²⁹³ Samtidig var de fleksible over tid, eftersom det var mennesker, der viderebragte dem til næste generation med alle de muligheder, der var for omfortolkninger og tilpasninger, som kunne florere frit i manglen på nedskrevne dokumenter. Det betyder, at udtalelser om, at ”sådan havde det altid været fra Arilds tid” ikke var fastfrosne, men måtte genetableres af hver enkelt generation i den givne situation. Det gav netop erfaringen en fleksibilitet, som det skrevne ord ikke havde.

Det var ligeledes erfaring, der var essensen i den af øvrighedens strategier, som gik ud på at vise almuen *et godt eksempel*.²⁹⁴ Det var en metode, der passede godt til den måde, hvorpå man sædvanligvis videreførte viden blandt almuen. Formidlingen af viden skete gennem at fortælle og vise folk, hvordan de skulle anvende nye produkter i deres hverdag, så de nye metoder kunne blive en del af deres erfaringsunivers. Der var imidlertid eksempler på, at der kunne opstå problemer, når folk satte disse nye ting ind i den sammenhæng, de i forvejen forstod ting ud fra. Da Olaus Olavius skrev om sin rejse til de nordøstlige dele af Island i slutningen af det 18. århundrede, fortalte han således, at han havde forsøgt

²⁹² Þf. Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós IV, 7 Dóma- og þingbók 1775-1787. Første møde i sagen finder sted 21. november 1776.

²⁹³ Kirsten Hastrup. *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*, København 1999, s. 270.

²⁹⁴ Jfr. Kapitel tre.

at lære bønderne at anvende kål i madlavningen for at fremme have dyrkningen. Han forklarede, hvordan han havde lavet en grød af småhakkede blade af *Laphatum domesticum* som blev kogt i mælk og ikke i vand som sædvanlig kål. Det skete, eftersom „ at æde Græs og Vand med Dyrene er noget forventt, eller sieldsomt, i Almuens Øine.”²⁹⁵ Efterhånden fik de det dog lært som så meget andet, og for have dyrkningens vedkommende blev fremvæksten tilskyndet af dyrtider og manglende leverancer i begyndelsen af det 19. århundrede.²⁹⁶

De samme problemer med at forstå anvendelsen af nye ting fandt man i forhold til kaffe. I begyndelsen havde folk forsøgt at koge grød af kaffebønnerne, og når de fik at vide, at bønnerne skulle ristes og koges, drak de ikke blot afkoget, men også bønnerne. Når det nu var almindeligt at koge grød af korn, lå det vel lige for at gøre det samme med kaffebønnerne. I midten af 1800-tallet, hvor beretningen er skrevet, havde islændingene imidlertid fundet ud af, hvordan man lavede kaffe. Ifølge forfatteren til beretningen i *Gestur Vestfirðingur* drak folk kaffe i selv de mest usle hytter og nogle steder 2-3 gange om dagen. Det var for meget af det gode, for der var ikke andre lande i verden, hvor man drak så meget. Folk burde i stedet lave te af islandske urter!²⁹⁷

Almuen lærte ikke kun via andres eksempel. Viden blev ligeledes formidlet og modtaget gennem læsning. Læseundervisningen foregik i hjemmet og typisk som en del af aftensædet, kaldet *kvöldvaka*. Det fandt sted i badstuen i skumringstiden, hvor folk strikkede eller arbejdede med husflid, mens de læste højt, fortalte hinanden historier, sang, gættede gåde eller lignende. Aftenen sluttede af med en andagt. Imens de voksne arbejdede, blev børnene sat til at læse fra en bog, og en voksen lyttede. Når børnene blev dygtigere, fik de ofte lov til at stå for højt læsningen.²⁹⁸

²⁹⁵ Olaus Olavius: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige, og nordøstlige Kanter af Island del 2*, s. 296. Der må være tale om en slåfejl i navnet på kålen, *Laphatum domesticum*. Der er derimod sandsynligvis tale om en art havesyre af arten *Rumex*, der tidligere også hed *Lapathum*. Det er en plante, der er i familie med rabarberen. Annette Bruun Jensen fra Zoologisk Institut ved Københavns Universitet har opsporet denne oplysning.

²⁹⁶ Det var i det mindste den forklaring, der blev givet i *Ársritið Gestur Vestfirðingur 2. árg.*, s. 61.

²⁹⁷ *Ársritið Gestur Vestfirðingur 3. árg.*, s. 34.

²⁹⁸ Disse oplysninger er hentet fra Magnús Gíslason: *Kvällsvaka. En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv og miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet*. Motala 1977. Man kan også finde beskrivelser af aftensædet i selvbiografier, ligesom der i første halvdel af 1900-tallet blev foretaget spørgeskemaundersøgelser. Begge dele

I løbet af det 18. og 19. århundrede var læsekyndigheden voksende, således at næsten alle konfirmerede i sidste halvdel af det 18. århundrede kunne læse.²⁹⁹ Den islandske læsekyndighed kan til dels knyttes sammen med Ludvig Harboes besøg i 1740'erne og efterfølgende reformer i pietistisk af kirke, konfirmation og undervisning. Efter Harboes rundrejse blev det blandt andet bestemt, at der i hvert hjem skulle være en læsekyndig person, som kunne sørge for, at børnene også lærte at læse, og at det var præsten opgave at holde opsigt hermed.³⁰⁰ Væksten i læsekyndigheden taget i betragtning, lader det altså til, at dette var en af de reformer, der virkede efter hensigten.

Den islandske historikere Loftur Guttormsson har gennem en årrække undersøgt opdragelse og læsekyndighed i det 18. og 19. århundrede på Island og mener, at der var tale om et samspil mellem stat, kirke og hjem.³⁰¹ Denne holdning bliver til gengæld kritiseret af historikerne Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson. De kritiserer Loftur Guttormsson for at vægte effekten af myndighedernes initiativer for højt, fordi man efter deres mening ikke kan ignorere børnenes eget incitament til at lære at læse. Læsning var en måde at undslippe de hårde forhold, som børnene levede under. Det spillede ligeledes en stor rolle for læsekyndighedens udbredelse, at læsningen var en integreret del af det sociale liv. Under aftensædet blev uddannelse og arbejde knyttet sammen.³⁰² Sidstnævnte udsagn stemmer godt overens med synsvinklen i denne afhandling, uden at effekten af myndighedernes initiativer skal underkendes. De var givetvis medvirkende til, at størstedelen af befolkningen kunne læse i sidste halvdel af det

indgår som Gíslasons kildemateriale. Det er ligeledes kilder, som Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson anvender i sine analyser af almuens forhold til læsning i sidste del af det 19. århundrede. Jfr. Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson: "Barefoot Historians": Education in Iceland in the Modern Period, *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*, Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (red.). Gylling 2002, s. 182-184.

²⁹⁹ Loftur Guttormsson: *Læsi, Íslensk þjóðmenning IV. Munnmenntir og bókmennning*. Frosti F. Jóhannsson (red.). Reykjavík 1989, s. 134-135.

³⁰⁰ Jfr. 3. juni 1746 Anordning om Hustugt paa Island, *Lovsamling for Island bd. 2, Oddgeir* Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s.605-620.

³⁰¹ Jfr. bl.a. Loftur Guttormsson: *Læsi, Íslensk þjóðmenning IV. Munnmenntir og bókmennning*. Frosti F. Jóhannsson (red.), s. 133-137. Guttormssons opfattelse bliver også gengivet i Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson: "Barefoot Historians": Education in Iceland in the Modern Period, *Writing Peasants*, Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (red.), s. 187-188.

³⁰² Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson: "Barefoot Historians": Education in Iceland in the Modern Period, *Writing Peasants*, Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (red.), s. 193.

18. århundrede. For at have en gennemslagskraft måtte reformerne imidlertid kunne indpasses i almuens liv. Aftensædet var således en institution, der var ældre end forordningerne, og hvor man i forvejen underholdt hinanden under arbejdet. Eftersom undervisningen af børnene blev lagt i hjemmene og ikke på skoler, kunne den umiddelbart indgå som en del af hverdagslivet. Man bør ligeledes være klar over, at initiativerne fandt sted i en befolkning, hvor der allerede var folk, der kunne læse.³⁰³ Den udbredte læsekyndighed blandt den islandske almue betød, at man må gå ud fra, at de var i stand til at læse de skrifter, der fandtes om forbedringer og den rette drift af landbrug og fiskeri, selvom det er spørgsmålet, hvor tilgængelig denne form for litteratur var for menigmand. I en tid, hvor man havde et ringe økonomisk overskud, var bøger næppe det første, man investerede i.

Loftur Guttormsson har vist, at der skete en ændring i den måde, hvorpå folk læste. Han tager udgangspunkt i læsningen under aftensædet og beskriver, hvordan der fandtes både intensiv læsning, hvor samme tekst blev læst igen og igen, og oplæsning, hvor folk lyttede, som det passede dem. I slutningen af det 19. århundrede begyndte folk i stigende grad at læse bøger indenad i stedet for højt. I stedet for en samtale med resten af husholdet omkring teksten, formede læsningen sig som en "samtale" mellem individet og teksten. Guttormsson henlægger udviklingen meget sent i århundredet og mener, at fællesoplæsningen holdt sig længe blandt almuebefolkningen.³⁰⁴

Loftur Guttormsson har uden tvivl ret i sine iagttagelser, men man kan måske allerede ane ændringerne i en tekst fra 1839. Þórður Jónsson, der var hreppstjóri, dannebrogsmænd og boede på gården Bakki ved Reykjavík, satte sig for at nedskrive nogle regler for formænd på bådene. Hans begrundelse var, at antallet af både og skibe i Faxaflóa var steget. Det betød, at der måtte være unge formænd på bådene, som ikke havde øvelsen eller havde sejlet med øvede, og derfor kunne bruge nogle regler at gå efter. Forfatteren havde selv 56 års erfaring,

³⁰³ Loftur Guttormsson: *Læsi, Íslensk þjóðmenning IV. Munnmenntir og bókmennning*. Frosti F. Jóhannsson (red.), s. 128-131.

³⁰⁴ Loftur Guttormsson: *Ritmenning og samfélag 1830-1930, 2. íslenska söguþingið 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.), s. 397-413.

hvoraf de 40 år var som formand uden ulykker.³⁰⁵ Det kunne se ud, som om man her ser en ændring mellem den måde, man havde oplært børn og unge på gennem alle tider, og en anden, hvor der var behov for skriftlige instrukser. Det tyder på, at det var led i en proces, hvor almuen tilegnede sig det trykte medie. Dermed ikke sagt, at instrukserne blev læst og forstået efter hensigten, ligesom der heller ikke var tale om en udvikling, hvor overlevering af viden i form af praktisk oplæring blev afløst af overlevering gennem skrevne tekster. Da *Húss- og Bústjórnarfélag Suðuramtsins* ville understøtte bønderne med grøftegravning, hentede man med støtte fra Landhusholdningsselskabet en dansk grøftegraver, Niels Jørgensen, til Island. Han rejste i 1870'erne sammen med to lærlinge rundt til medlemmerne og viste dem, hvordan de skulle udføre arbejdet. Tilsyneladende var han meget populær hos bønderne.³⁰⁶ Det har sandsynligvis været noget lettere at forstå Jørgensens demonstration end de til tider meget snørklede beskrivelser af, hvorledes man fremstillede de rette redskaber og anvendte dem. Der er altså tale om, at de to metoder fungerede side om side, og sandsynligvis understøttede de hinanden.

Det alligevel er tankevækkende, at folk som Þórður Jónsson så et behov for at nedskrive viden, der tidligere var blevet overført fra person til person i det daglige arbejde. Det er nærliggende at se en parallel til nedskrivningen af eventyr og folkesagn. Baggrunden var i begge tilfælde, at folk følte, at det var nødvendigt at bevare gammel viden, der ellers var på vej til at forsvinde i en foranderlig verden. På Flatey blev Gísli Konráðsson (1787-1877) inviteret til øen i 1852 af præsten Ólafur Sívertsen, hvor Gísli fik underhold og bolig mod at donere sin bogsamling til selskabet og nedskrive alle de historier, han kendte til fra overleveringerne.³⁰⁷ Gísli var vokset op i Skagafjörður, hvor han blandt andet

³⁰⁵ Þórður Jónsson: *Fáceinar formannareglur, áhrærandi siglingar, fiskiveidar og fleyra þarad lútandi, handa úngum förmönnum, Búnaðarrit Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélags bd. 1, s. 52-53.* Artiklen er kommenteret af sekretær O. M. Stephensen i Viðey, medhjálpari Pétur Guðmundsson i Engey, hreppstjóri Jón Snorrason i Reykjavík og en ukendt.

³⁰⁶ ÞÍ: E. 88 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Skýrsla um aðgjörðir og efnahag húss- og bústjórnarfélags Suðuramtsins 1870. Samt E. 275.35 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Skýrsla um aðgjörðir og efnahag húss- og bústjórnarfélags Suðuramtsins 1872.

³⁰⁷ Magnús Hauksson har beskæftiget sig med folkelig historieskrivning (þjóðleikur fróðleikur) og nævner den som en vigtig del af den tidlige historieskrivning. Gísli Konráðsson var en af de mest kendte, men var som sine medforfattere kendetegnet ved at have en baggrund i almuen. De tog i deres historier dels udgangspunkt i nærområdet og hentede inspiration til både historier og skrivemåde fra de islandske sagaer. Magnús Hauksson: *Þjóðleikur fróðleikur*. Upubliceret manus

havde været husmand og endte med at blive hreppstjóri som sin far, men han havde ligeledes rejst rundt og arbejdet for folk ved blandt andet at afskrive værker som islandske sagaer, Grágás (den første islandske lovsamling) og yngre værker. Desuden digtede han viser til begravelser, bryllupper og andre lejligheder.³⁰⁸ Han besad derfor en særlig viden om tidligere tiders historier, som folkene bag *Flateyjar Framfarastiftun* ønskede at bevare. Det er tankevækkende, at de selv samme mennesker, som ønskede at ændre almuens levevis og tænkemåde, på samme tid gjorde en aktiv indsats for at bevare dele af den. Hvis man derimod ser på Gísli Konráðssons produktion og interesser, handlede det sandsynligvis om at bevare den del af almuens kultur, som initiativtagerne bag Gíslis ophold på øen opfattede som ægte og korrekt, og som man kunne bygge en identitet omkring. Gísli skrev nemlig først og fremmest om fremtrædende mænd og var desuden inspireret af sagalitteraturen.³⁰⁹

I selve nedskrivningen skete imidlertid en forandring af historierne. I det øjeblik disse sædvaner blev formet til eventyr, beskrivelser af bryllupsskikke, viser og lignende, som man begyndte at gøre på verdensplan i midten af det 19. århundrede, betød det også, at man fastfrøs historierne og skikkene.³¹⁰ Dermed blev den autoritet, der havde ligget i de gamle(s) fortællinger som grundlag for viden tillagt mindre værdi og erstattet af opslagsværker. Alligevel var det ikke en enkel proces, hvor skriftlig autoritet afløste mundtlig. Der var historier, der ikke blev skrevet ned, fordi de ikke egnede sig til publikum, ligesom det jo var muligt at bestride et dokumentets gyldighed. Skelsagen fra Reykjavik viste, at parterne ikke uden videre accepterede den historie, der var ældst, ligesom de ikke

til et kapitel i *Íslensk bókmenntasaga* 2004. Sigurður Gylfi Magnússon og Davíð Ólafsson beskæftiger sig ligeledes disse "barfodshistorikere", som de kalder dem med et udtryk hentet fra den tyske Alltagsgeschichte. Det betegner den uprofessionaliserede historieskrivning, som almindelige mennesker stod bag. Magnússon og Ólafsson mener, at denne form for historieskrivning havde stor betydning for udbredningen af skriftligt materiale på Island og dermed for læsekundigheden. Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson: "Barefoot Historians": Education in Iceland in the Modern Period, *Writing Peasants*, Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (red.), s. 198-202.

³⁰⁸ Jfr. Gísli Konráðsson: *Ævisaga Gísla Konráðssonar ens Fróða. Skrásett af sjálfum honum*. Reykjavík 1911-1914. Luðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd. 1*, s. 147-151.

³⁰⁹ Magnús Hauksson: Þjóðleikur fróðleikur. Upubliceret manus til et kapitel i *Íslensk bókmenntasaga* 2004.

³¹⁰ Eric Hobsbawn: Introduction: Inventing Traditions, *The Invention of Traditions*, Eric Hobsbawn & Terence Ranger (red.), s. 2.

accepterede dommerens afgørelse men i stedet appellerede.³¹¹ Der var plads til individuelle fortolkninger.

Eksempel på almuens fortolkninger

Som eksemplet med Olavius's forsøg på at lære almuen at anvende kål i madlavningen viser, blev informationer ikke overleveret i "ren" form. De blev fortolket af individet på baggrund af den kontekst, han eller hun indgik i. Et kendt eksempel på, hvordan en almuemand tænkte og forstod verden anderledes end eliten, er Carlo Ginzburgs studier af den norditalienske møller Menocchio og dennes forestillinger om verden. Menocchio levede i det 16. århundrede og kom i kontakt med inkquisitionen, fordi han blev ved med at hævde, at jorden var blevet skabt som en ost i forrådnelse, og at englene var opstået som orme i osten.³¹² I denne sammenhæng er det væsentligt, at Menochios opfattelse af verden var sammensat af dagligdags erfaringer, overleverede forklaringsmodeller og informationer, han havde fra de mange bøger, han havde læst. På den måde fandt han frem til nogle forklaringer på centrale spørgsmål, som set fra hans kulturelle udgangspunkt gav mening for ham. Menochios eksempel kan danne udgangspunkt for at forstå, hvordan viden blev overført og inkorporeret blandt den islandske almuebefolkning. Folk bearbejdede informationer, som de fik mange steder fra, på en måde som gav mening for dem i den givne kontekst, og som dannede grundlag for deres handlinger.

Et eksempel på en sådan individuel tolkning findes i en ellers banal faderskabssag fra 1854. Den 26. september lyste den ugift pige *Anna Guðmundsdóttir* fra øen *Bjarney* den gifte bonde, *Gísli Gunnarsson*, som far til det barn, hun havde født.³¹³ Gísli kunne ikke nægte, at han havde været sammen med pigen, men han ville ikke gå med til at være far til barnet, med mindre Anna

³¹¹ Robert Darnton har skrevet om klassiske eventyr, som de var, før Brødene Grim nedskrev dem i *The Great Cat Massacre*, s. 9-72, og James C. Scott nævner også, at der findes særlige "rum", hvor de underordnede kan fortælles deres egne fortællinger udenfor magtens rækkevidde og kontrol. Disse historier er ganske anderledes end de officielle. James C. Scott: *Domination and the Art of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 118-123.

³¹² Carlo Ginzburg: *The Cheese and the Worms*. Baltimore 1992 (1976).

³¹³ Med mindre andet er angivet stammer alle oplysningerne i nedenstående redegørelse fra *ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV, 11-12 Dóma- og þingbækur 1752-1763*. Sagen tager sin begyndelse 26. september og fortsætter med retsmøder over flere år. Sidste gang den 15. august 1857.

svor, at hun ikke havde været sammen med andre mænd i 40 uger før fødslen. Det var vel ikke udelukkende, fordi Gísli ville løbe fra sit ansvar, men ligeså meget fordi han ikke kunne få det til at passe, at han skulle være far til barnet. Ikke alene havde han mistanke til, at Anna havde kastet sin kærlighed på en anden, der havde gjort kur til hende samme vinter, men hun burde heller ikke være blevet gravid. Sagen var, at selvom de havde haft samleje tre gange mellem advent (*jóluföstu*) og nytår, havde de altid stået op – og i denne stilling *kunne* hun jo ikke blive gravid, mente han. Gísli nævnte derfor en række mennesker, der skulle kunne vidne om, hvordan Anna havde ladet sig opvarte af en anden mand ved navn Hákon Jónsson.

Forhøret af vidner fandt sted den 2. og 6. december samme år. Her blev Ólafur Ólafsson, 21-årig tjenestekarl fra Flatey, udspurgt, om han kendte til, at Anna havde været sammen med den gifte mand Hákon Jónsson fra Svefney i perioden, hvor hun var blevet gravid. Ólafur fortalte, at Hákon ofte havde været på gården, hvor Anna boede, og at de to havde siddet og talt sammen på sengen. Ólafur havde desuden set, at de flere gange havde lagt sig sammen på sengen, men han havde ikke bemærket, at nogen af dem havde gjort tilnærmelser til den anden. Hákon havde overnattet nogle nætter på gården, men Ólafur vidste ikke i hvilken seng. Anna bekræftede, at Hákon havde sovet i hendes seng, men hun havde ligget ved hans fødder, og der havde været et barn på seks år i sengen også. Ellers havde Hákon ligget i hendes brors Kristjáns seng.³¹⁴ Et andet vidne, Salbjörg Þorgeirsdóttir, fortalte, at hun ikke kendte til, at Anna havde været sammen med andre end Gísli. Andrés Erlendsson og Ólafur Björnsson havde boet på gården i julen. De havde set Hákon sidde og ligge på Annas seng, men heller ikke de havde bemærket, at Anna skulle være venligere overfor ham end overfor andre. Ólafur Björnsson havde ganske vist hørt rygter, men først da han havde forladt Bjarney. Ud fra vidneudsagnene var der således tilsyneladende ikke rigtig noget for Gísli at komme efter, men han gav ikke op. Han bad om at få sagen udsat en måned, så han kunne få fat i et vidne fra et andet syssel. Han ønskede ligeledes at indhente lægeerklæring på, om et barn kunne undfanges, når samlejet var foregået stående, ligesom han ville have jordmoderens udsagn vedrørende, om barnet var fuldbåret.

³¹⁴ Det var almindeligt, at der lå flere sammen i samme seng, som det i øvrigt også var tilfældet i Danmark. Det var altså ikke i sig selv noget mistænkeligt.

På trods af Gíslis iver blev sagen udsat et par gange dels pga. dårligt vejr, dels fordi Gíslis var på fiskeri og ikke kunne møde. Til sidst blev disse udsættelser dommeren for meget, og den 25. juni 1855 afsagde sysselmand Jón Thoroddsen dom. Han afviste at lade Gíslis indkalde flere vidner. Dommeren bestemte, at selvom Gíslis Gunnarsson ville frikendes for faderskabet, havde han frivilligt tilstået at have haft samleje med Anna. Desuden havde distriktslæge Lind fastslået, at sådanne "usædvanlige stillinger" ikke kunne forhindre svangerskab. Gíslis blev derfor pålagt faderskabet og skulle desuden dække sagsomkostningerne. Hermed endte sagen imidlertid ikke. Den 18. oktober 1856 var der ekstraret på Bjarney i sagen, efter at sagen var endt ved Landsoverretten, der ville have yderligere oplysninger fra blandt andre jordmoderen om barnet, og om det var fuldbåret. Derefter endte retshandlingen med, at dommeren igen afviste Gíslis krav om at føre vidner vedrørende Annas samvær med andre mænd, fordi Landsoverretten ikke havde bedt om det. Der skulle endnu et retsmøde til året efter den 15. august 1857, før sysselmand Jón Thoroddsen endelig kunne stadfæste dommen fra 1855.

Sagen om Gíslis og Anna understreger en vigtig pointe, når det gælder viden; at folk fortolkede de oplysninger, de havde til rådighed. Det ses i Gíslis noget særegne forståelse af, hvordan børn blev undfanget eller rettere, hvordan man undgik det. Det er ikke til at påvise, hvor Gíslis fik sine ideer fra, men at der cirkulerede mange forskellige teorier om den slags blandt alle dele af befolkningen, er der næppe tvivl om. På sin vis havde han altså ret i, at børn kom, fordi mænd og kvinder havde samleje, men når det kom til den rent tekniske side af sagen, dannede han tilsyneladende sine egne sammenhænge. Det er muligt, at det har været én af de ting, man bare *vidste*, på samme måde som den venetianske handels- og opdagelsesrejsende Marco Polo *vidste*, at der fandtes enhjørninger.³¹⁵ Ydermere er det interessant, at Gíslis egentlig ikke udviste den store tillid til lægens udtalelser i sagen, selvom denne burde være en autoritet på området. Til trods for at lægens udsagn gik ham imod, og Gíslis selv havde bedt om hans udtalelse, fremturede Gíslis med at kræve nye vidner forhørt, fordi han var sikker i

³¹⁵ En passage fra hans bog *Il Millione* om hans rejse og ophold i Kina beskriver netop, hvordan han på vej tilbage til Venedig gør holdt på Java og her ser en enhjørning. I dag kalder vi samme dyr et næsehorn.

sin sag. Det fortæller meget om, hvordan viden blev genereret, vedligeholdt og fornyet. Der var ikke tale om, at gammel og ”falsk” viden blev erstattet af ny og ”sand” viden, som oplysningsfolkene og reformatorerne gerne ville fremstille det. En sådan tankegang kan i hvert tilfælde ikke forklare, hvorfor Gísli havde sine teorier.

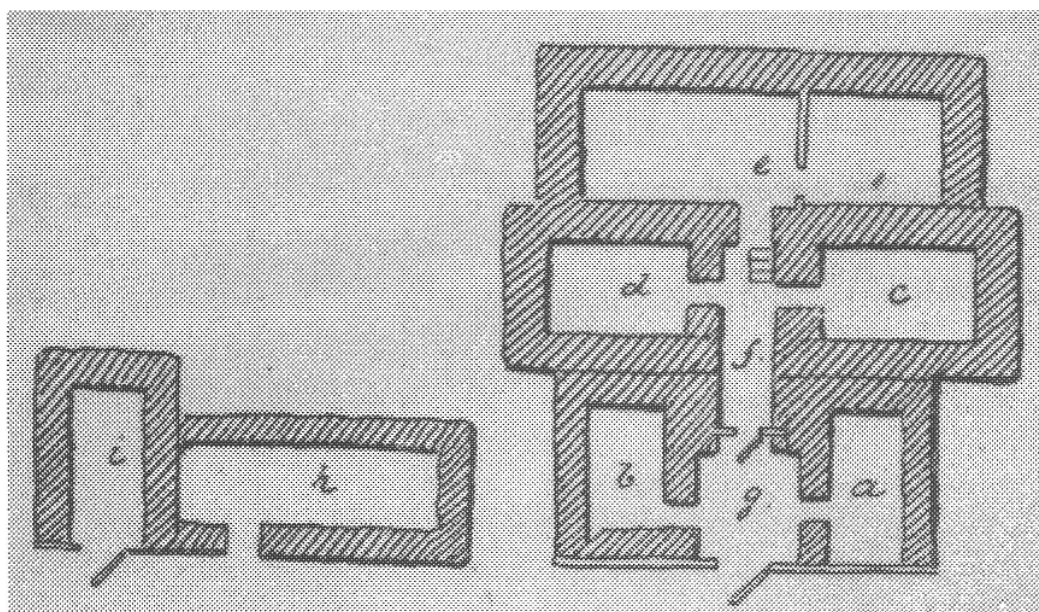
Sagen indeholder ligeledes nogle aspekter vedrørende folks viden om hinanden og hvem, der havde været intimt sammen med hvem, hvorfor og hvornår. Den slags viden var vigtig for at orientere sig i verden, fordi den var med til at afgøre, hvem man kunne stole på og ikke. Den var ikke svær at få. Folk boede som regel tæt sammen på en islandsk gård. Det er ikke muligt at sige, hvor mange, der havde til huse på gården, hvor Anna boede i 1854. I folketællingen fra 1845 boede der ni mennesker. Annas far, mor, fire børn og en tjenestepige. Desuden boede der en huskone og hendes søn³¹⁶ I 1854 var Annas far tilsyneladende død. Et af vidnerne sagde i hvert tilfælde, at han var hos Kristin, Annas mor. Udover de faste medlemmer af husholdet kom en række løse folk i form af gæster, bønder eller tjenestekarle, der var på fiskeri i fangstsæsonen. Det var blandt andet sådanne, der optrådte som vidner i sagen om Annas barn.

Det var ikke udelukkende antallet af folk, der udgjorde tætheden, men også måden, man boede på. Det var ikke meget privatliv, folk havde på en islandsk gård. En opdeling mellem en privat og en offentlig sfære var således et fænomen, der først og fremmest hørte til i borgerlige kredse, selvom det heller ikke var ualmindeligt på danske bøndergårde i 1850'erne, at husbond og madmor indrettede et separat sovekammer til sig selv adskilt fra den øvrige bolig og tjenestefolkene. På islandske gårde bestod afskærmningen af en brædevæg, der opdelte badstuen og adskilte husbondens og madmors sovepladser fra resten. Det var desuden almindeligt, at der sov nogle på loftet over badstuen. Udover badstuen havde gården et køkken og et fadebur. Køkkenet var det eneste rum, hvor der var ild. Endelig kunne man have en *skál* og en stue. Rummene lå alle ud til en lang gang.³¹⁷ Badstuen var det centrale rum i en islandsk gård. Det var her,

³¹⁶ *Manntal á Íslandi 1845. Flateyjarsókn*, Bjarni Vilhjálmsson (red.). Reykjavík 1982.

³¹⁷ Antallet af rum, opførelsen af dem og størrelsen kunne selvfølgelig variere fra gård til gård, ligesom der var visse regionale forskelle. Denne beskrivelse bygger primært på en rekonstruktion, der er lavet tidligere af, hvordan en islandsk gård i 1700-tallet kunne se ud. Christina Folke Ax: *Et andet Island. Kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*, s. 3- 5.

hovedparten af det indendørs liv på gården udformede sig. Her sov, spiste og arbejdede man. Der var som regel ingen borde og stole, så man sad og lå på sengepladserne, der stod langs væggene. Det var svært at skjule noget for andre.

Grundplan over en mindre islandsk gård. Bogstaverne *a* og *b* markerer henholdsvis stue og skál, *c* og *d* er køkkenet og buret, men badstuen er markeret med *e*. Som det ses er den opdelt. Bogstav *f* er gangen, og *g* er indgangsdøren. Ved siden af gården ligger udhusene. Som nævnt i kapitel to kunne gårdene være langt større end denne, men opbygningen var i det store hele. Tegningen stammer oprindeligt fra Daniel Bruun: *Fortidsminder og Nutidshjem på Island*. København 1897, men er her taget fra Valtýr Guðmundsson: *Islands Kultur ved Aarhundredeskiftet 1900*. København 1902, s. 24.

Det er ikke ensbetydende med, at hele denne viden kom frem under retssagerne, således at der var fuldstændig overensstemmelse mellem det, folk fortalte, og det, de vidste om et givent forhold. Man får gang på gang fornemmelsen af, at folk - med enkelte undtagelser - hellere fortalte for lidt end for meget. Det er altså ikke muligt blot ved læsning af kilderne at bedømme, hvad folk vidste om deres omgivelser, de menneskelige såvel som de fysiske. Det er ikke ensbetydende med, at man kan se bort fra eksistensen af denne "uformelle" viden, eftersom den interne viden om medmenneskenes handle måde og karakter

Oplysningerne bag denne rekonstruktion var hentet fra skifter, syns- og domsprotokoller, rejseberetninger, oplysende skrifter om bedre byggeskik, samt andre forskeres rekonstruktioner. Heribland Bjarne Stoklund: *Nordatlantisk byggeskik*. Arbejdsrapport 1/1987. Endvidere gennemgår Turid Taksdal gården og dens rum i sit kapitel om byggeskik i *Trekk fra islandsk folkekultur*, s. 171-223.

var bestemmende for bedømmelse af deres handlinger og pålidelighed. Når det gælder vidnernes udsagn om Annas omgang med Hákon og det forhold, at han givetvis på nogle tidspunkter lå i hendes seng, *må* den generelle viden om hendes opførsel have spillet en rolle for, hvordan deres handlinger blev opfattet af omgivelserne. Rygter og sladder var en vigtig kilde til information, og det ene af vidnerne havde ganske vist hørt rygter om et forhold mellem Anna og Hákon, men først da han havde forladt Bjarney, og han og dommeren anså det derfor tilsyneladende ikke for betydningsfuldt. Havde Anna på forhånd haft et dårligt ry, havde der sandsynligvis været større fare for, at man havde opfattet hendes omgang med Hákon i et mistænkeligt lys.

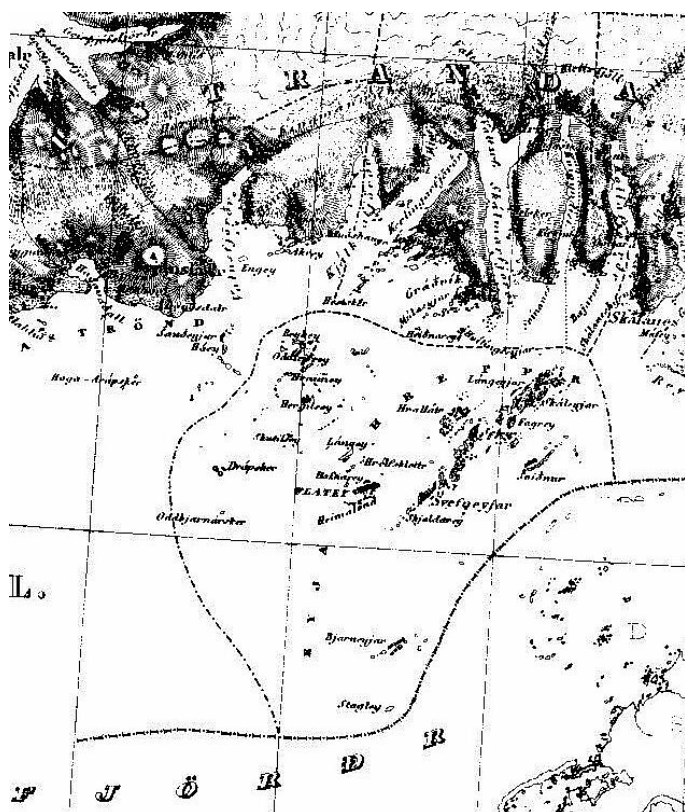
Viden om menneskers pålidelighed spillede uden tvivl en rolle for deres evne til at formidle ny viden på andre områder i forbindelse med nogle af de tiltag, som øvrigheden forsøgte at få indført. På den måde kan man sige, at taktikken med at fremvise et godt eksempel udelukkende virkede, hvis den person, der skulle fungere som eksempel, blev opfattet sådan. Det kunne tænkes, at det havde indflydelse på, hvorfor nogle dele af almuen ikke medvirkede til reformernes gennemførelse. Hvis man ikke havde tillid til, at formidleren ville det bedste eller havde særlig forstand på det, han foretog sig, var der vel næppe nogen grund til gøre som ham. Dette var ligeledes gældende i forbindelse med de initiativer, som blev iværksat omkring *Flateyjar Framfarastiftun*, selvom det ved første øjekast drejede sig om det skrevne ord.

Bøgerne og lånerne

Flateyjarhreppur bestod af en række beboede øer. *Flatey* var hovedøen, hvor kirken og kramboden lå, foruden en del huse og gårde. Der boede 106 personer på øen i 1838, hvor stedets præst, Ólafur Sívertsen beskrev sognet.³¹⁸ *Hergilsey* var blevet bebygget af folk fra *Flatey* omkring 1780. Der var to gårde med i alt 40 mennesker. *Svefney* var en af de centrale øer, som var i selveje. På øen var et tinghus, eftersom *Svefney* var tingsted. Der boede 31 på øen. Øerne *Hvallátur* *Skáley*, *Sviðnur* var selveje. Der boede henholdsvis 47, 27 og 14 mennesker. *Bjarney* tilhørte kirken *Staðarhóli* Saurbær i Dala syssel. Den bestod egentlig af to

³¹⁸ Síra Ólafur Sívertsen: *Lýsing Flateyjarprestakalls, Sóknarlýsingar Vestfjarðar 1*, s. 120-176.

øer. På den ene Heimaey eller Bæjarey var der fire huse, og det var herfra fiskere roede ud i fangstsæsonen. Også på den anden ø, Búðey, var der fire huse eller gårde. Hovednæringen var fiskeriet, men det var taget af gennem årene. I 1838 var der i gennemsnit 15 både, der sejlede fra Bjarney, og der boede 11 formænd på øen. Året rundt boede 75 mænd på øen foruden fangstmænd forår og efterår. Tidligere havde øen *Stagley* været beboet, men den var blevet øde ved århundredeskiftet og blev nu primært anvendt som edderfugleland. Fiskeri var en af øernes hovednæring, men man havde også får. De blev holdt på øerne og holme i nærheden, samt på græs om sommeren på fastlandet. Dertil kom, at der var mange herlighedsværdier knyttet til øerne i form af sæler og fugle, men særligt edderfuglene blev med tiden en vigtig (i dag den vigtigste) del af øernes økonomi. I dette samfund blev der i 1833 oprettet et bibliotek, hvor beboerne i hreppen kunne låne bøger gratis.

Kort over Flateyjarhreppur, som omfatter øerne indenfor den stiplede linie. Kortet er et udsnit af et kort over Barðastrandar syssel hentet fra Kr. Kaalund: *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island bd. 1*, s. 505.

Der er bevaret en udlånsliste fra biblioteket, og det er derfor muligt at finde ud af, hvilke bøger folk lånte. Det fortæller intet om, hvordan de forstod det, de læste, men det er en måde at komme nærmere en forståelse af

lokalbefolkningens tilknytning og udnyttelse af det lokale initiativ. Det kan gøres ved at se nærmere på, hvilken slags bøger, der fandtes i biblioteket, og hvem, der lånte dem.

Man må som nævnt gå ud fra, at det var en udbredt læsekyndighed blandt almuebefolkningen. Lokalbefolkningen i Flateyjarhreppur var således i stand til at læse bøger på islandsk, men en del af bøgerne var imidlertid på andre sprog end islandsk. Ifølge optællinger fra henholdsvis 1844 og 1858 fordelte bøgerne sig efter indhold og sprog som angivet nedenfor.

Tabel 6: Antal bøger tilhørende Flateyjar Framfarastiftun fordelt på emne og sprog 1844 og 1858

Emne/ år	På islandsk		På dansk		På tysk		På latinsk		I alt	
	1844	1858	1844	1858	1844	1858	1844	1858	1844	1858
Teologi	22	51	51	79	37	37	10	10	120	177
Naturhistorie	2	3	9	15					11	18
Historie	37	70	19	105	8	8			64	183
Lov	7	20	16	38					23	58
Lægevidenskab	10	11	6	11	3	4			19	26
Sprogvidenskab	2	3	18	17		2			20	22
Geologi	4	6	11	47	3	2			18	55
Regning	5	5	8	13	2	2			15	20
Poesi	21	34	7	8	1	1			29	43
Landbrug	10	21	23	114					33	135
Filosofi			3	5	4	2			7	7
Handel		1	9	13	3	3			12	17
Forskellige videnskaber	65	126	126	170	28	24	10	12	229	341
I alt	185	351	306	644	89	85	20	22	600	1102

Kilde: ÞÍ: E 275.11 Flateyjar framfarastofnun. Skýrsla og bókalisti Flateyjar Framfarastiftunar 1844. LBS: Lbs. 795 fol. Margvistlegt Brót. Skýrsla um Ó.S. og J.F. Flateyjar Framfara Stofnun samin og gefin út af Núverdandi Forstöðumönnum hennar. Reykjavík 1858

Langt de fleste bøger i biblioteket var altså på dansk, og først herefter fulgte bøger på islandsk, hvoraf de fleste omhandlede historie, poesi, teologi eller andre videnskaber. Mellem 1844 og 1858 skete der en fordobling af antallet af bøger på dansk, men det samme var næsten tilfældet med bøger på islandsk. Det var fortrinsvist islandske bøger, der blev indkøbt af selskabet, mens en del danske bøger stammede fra donationer. Således fik man f.eks. foræret 104

værker fra Det kongelige Bibliotek i København og 31 værker om landbrug fra Landhusholdningsselskabet i 1861.

Som det ses af ovenstående tabel og en bogliste, der løber til 1868, voksede antallet af bøger støt, så biblioteket til sidst indeholdt 1.172 numre.³¹⁹ Eftersom de fleste bøger var på dansk, betød det, at hvis folk ville vide noget om landbrug, måtte de enten læse de samme islandske bøger igen og igen eller læse dansk. I en beretning fra 1841 blev det netop nævnt, at kun få kunne læse de bøger, der ikke var på islandsk. Der var desværre ikke noget at gøre ved det, for selskabet havde ikke råd til at give folk sprogundervisning, og desuden forstod hver niende indbygger alligevel dansk. De fleste af dem boede på Flatey.³²⁰ Selvom biblioteket indeholdt mange bøger, betød sprogvanskeligheder således, at folks faktiske udvalg af bøger var mindre. Al den viden, biblioteket rummede, var derfor ikke tilgængelig for dem.

Det var ikke ensbetydende med, at folk ikke benyttede biblioteket. Lånerlisten, som løber mellem 1836 og 1868, indeholder navnene på 260 forskellige læsere. Antallet af læsere skal tages med forbehold. Ikke alene kan enkelte individer være registreret flere gange, hvis de kun er indført med fornavn, fadernavn el. lignende, ligesom der var 13 navne, som var ulæselige. Ved en del af udlånene blev låneren desuden kun angivet i form af et stednavn f.eks. et antal bøger udlånt til Svefney. Sandsynligvis var låneren husfaderen (eller en repræsentant for ham) på øens vigtigste gård, i tilfældet med Svefney var det hreppstjóri og dannebrogsmænd *Eyjólfur Einarsson*. Sandsynligvis læste man højt under aftensædet, og bøgerne gik sikkert på omgang mellem gårdene på øerne. I 1846 blev det foreslået på selskabets bestyrelsesmøde, at for at fremme læselysten i sognet skulle den mest fremstående mand på hver ø låne ca. ti bøger ved vinterens indtræden. Meningen var, at han skulle låne dem videre til de andre på øen.³²¹ Informationerne om udlånene tyder således på, at man fulgte denne strategi. Det var imidlertid noget, man gjorde allerede fra bibliotekets oprettelse. I

³¹⁹ *LBS*: Lbs 789 fol. Önnur Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1868.

³²⁰ *ÞÍ*: E 275.11 Flateyjar framfarastofnun. Skýrsla og bókalisti Flateyar Framfarastiftunar 1841. Listen er ikke medtaget i tabellen, dels for ikke at forvirre overblikket, og dels fordi udsvinget var så ringe mellem 1841 og 1844.

³²¹ *LBS*: Lbs. 789 fol. Önnur Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1868. Mødereferat fra 1846.

hvert tilfælde er de første bogudlån fra vinteren 1836-37 registreret på øer og ikke på enkeltindivider. På Flatey, hvor biblioteket lå, og hvor bøgerne derfor var tilgængelige til hverdag, blev lånerne derimod oftest angivet ved navn.

Angivelse af øen eller øboerne (så som betegnelsen *svefneyjningar* (svenfeyboere) eller *skáleyjningar* (skáleyboere)) kan ligeledes give et fingerpeg om, hvordan lokalområdet var organiseret og blev opfattet af beboerne. Det bestod netop af en række øer med et eller flere dominerende bondehushold, der ”repræsenterede” øen. Det gjaldt særligt for en ø som Svefney, hvor Eyjólfur Einarsson residerede, og senere hans søn Hafliði Eyjólfsson, men ligeledes for Sviðnur, hvor Eyjólfurs svigersøn, Ólafur Teitsson, boede. Eyjólfur Einarsson var uden tvivl et af de mest betydningsfulde medlemmer af almuen. Ikke alene havde han en tillidspost som hreppstjóri, en hædersbevisning som dannebrogsmænd, foruden at være medlem af både *Bréflaga félagið* og bestyrelsen i *Flateyjar Framfarastiftun*. Han blev desuden valgt som den første tingmand for Barðastrandar syssel, da Altinget blev genoprettet. Desuden var han en af de folk, der opkøbte jorder i stor stil. Han gik under navnet *Eyjarjarl* (Ø-jarlen) Hans sønner og brødre var på samme måde fremtrædende medlemmer i lokalsamfundet. Sønnen Hafliði overtog Svefney og posten som hreppstjóri. En anden søn, Jóhann, blev ligeledes hreppstjóri. Han boede på Flatey. Eyjólfurs bror Magnús var bonde først på øen *Hvallátur* og siden på *Skáley*, og deres søster Katrín, var gift med Þorlákur Grímsson på *Hvallátur*.³²² Der var altså tale om en slægt med et godt fodfæste i lokalsamfundet.

Det forholdt sig lidt anderledes på både *Bjarney* og *Flatey*. Der var flere beboere på øerne, så der var ikke i samme grad ét dominerende hushold. På Flatey var der flere centrale personer, som der kunne være tale om, når låneren blev angivet som *flateyjningar* (flateyboere), som provsten Ólafur Sívertsen eller hans søn Eiríkur Kúld. Det kunne også være købmanden Brynjólfur Benedictsén. Når låneren var *Hólsbúð*, som var navnet på en af gårdene, var der efter al sandsynlighed tale om Ólafur Sívertsen, eftersom han boede der. Han optrådte til gengæld sjældent med navn på lånerlisten. Interessant nok var *Hólsbúð* den stedangivelse, der blev anvendt i længst tid, nemlig mellem 1849 og 1860, hvilket

³²² Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendinga bd. 1*, s. 94-98.

kan vidne om Ólafur Sívertsens betydning. Efter 1855 er der ikke registreret flere optegnelser, hvor Svefney var angivet som låneren, hvorimod Hergilsey og Skáley blev anvendt til 1858.

Biblioteket blev anvendt af folk fra alle øerne. Det er ikke lykkedes at fastslå bopælen for 28 af læserne, men for de øvriges vedkommende fordelte læserne sig med 71 fra Flatey, 30 fra Bjarney, 20 fra Hergilsey, 14 fra Hvalláttur, 18 fra Skáley, 14 fra Svefney og fem fra Sviðnur.³²³ Man kan ikke entydigt forklare fordelingen af læsere mellem øerne således, at det primært var folk fra Flatey, der benyttede biblioteket. Som forklaret ovenfor, skete det oftere, at folk fra Flatey blev registreret ved deres navn, mens folk fra de omkringliggende øer af og til blev angivet med øens navn. Endvidere spiller det naturligvis en rolle, at der boede langt flere personer på Flatey end Sviðnur. Det var heller ikke udelukkende folk fra Flateyjarhreppur, der lånte på biblioteket. Af de registrerede lånere kom 56, muligvis 60, fra steder udenfor sognet, så man må gå ud fra, at i løbet af de 32 år, som listen løber over, var der ca. 200 mennesker fra Flatey sogn, der benyttede det lokale bibliotek. Til sammenligning boede 389 personer i sognet i 1845 og 348 i 1860, men disse tal indbefatter også børn, som sjældent var blandt lånerne. I folketællingen fra 1845 var der 297 personer på 14 år og derover, mens der i 1860 var 261.³²⁴ Hvis man skal vurdere tilgængeligheden af bibliotekets bøger, kunne det derfor umiddelbart se ud, som om langt størstedelen af områdets beboere benyttede biblioteket, og det underbygges, hvis man tager i betragtning, at de bøger, der kom ud på øerne, formentlig blev læst af eller læst op for flere i de enkelte hushold.

De fleste af læserne er kun angivet ved navn og eventuelt bopæl. Nogle af lånerne blev imidlertid enten benævnt med en form for standsbetegnelse, eller det har været muligt at finde titel eller oplysninger om deres beskæftigelse

³²³ Oplysninger om læsernes bopæl stammer dels fra selve udlånslisten, men også fra oplysninger om personerne fundet i Þorsteinn Þorsteinsson (red.): *Eylanda I-II. Ábúendur í Flateyjarhreppi og Þjóðlifspættir*. Reykjavík 1996. I denne sidstnævnte bog er de enkelte personers livsforløb beskrevet, og eftersom folk flyttede rundt mellem øerne, har det bevirket, at jeg har registreret nogle af læserne som hjemmehørende forskellige steder. Det giver selvfølgelig en skævhed, men eftersom mit formål med denne oversigt udelukkende er at skabe et overblik over personerne og deres bopæl i forhold til bibliotekets placering, har jeg vurderet, at det var bedre at registrere personerne som hjemmehørende flere steder. Det er trods alt menneskene og ikke tallene, der er centrum i denne afhandling.

³²⁴ *Manntal á Íslandi 1845. Flateyjarsókn. ÞÍ: Manntöl. Flateyjar sókn 1860.*

andre steder.³²⁵ Nærmere bestemt gælder det for 148 af læsernes vedkommende. Det er dog stadig kun omkring halvdelen af læserne, så den statistiske værdi af oplysningerne er ringe. Af disse 148 er nogle talt flere gange i det nedenstående, f.eks. i de tilfælde, hvor en husmand havde et håndværk, ligesom bønder, der havde et tillidshverv som f.eks. hreppstjóri også blev registreret som bønder. Hreppstjórar blev kongelige embedsmænd i det 19. århundrede, men er i dette tilfælde regnet til bønderne, eftersom der i praksis ikke var den store betydning i folks omgangsformer som følge af denne ændring i hreppstjórarne officielle status.³²⁶ Dette taget i betragtning, fordeler læserne sig på erhverv og titel således: Der var 60 bønder, hvoraf de 23 havde en titel eller et hverv.³²⁷ Fjorten af læserne var fiskere, mens 11 var husmænd og 14 håndværkere. Der var ligeledes 34 tjenestefolk blandt lånerne. Ni var handlende og 15 havde et embede. Derudover blev en enkelt angivet som enke, to som jomfru, ti tituleret madamme, og to var studenter.

Det er ikke overraskende, at alle de personer, som tilhørte den lokale elite var at finde blandt læserne. Det var denne gruppe, der stod bag initiativet, og som gennem deres livsstil og uddannelse havde en baggrund for at læse bøger – og at lære gennem læsning af bøger. Alligevel blev langt størstedelen af de folk, der lånte bøger, kategoriseret som en form for bønder. Det var trods alt primært bønder, der boede i området, mens biblioteket fungerede. Det er derimod værd at bemærke, at en tredjedel af bønderne skilte sig ud fra mængden ved enten at have en titel eller et tillidshverv. Blandt almuen var *de bedste bønder* altså en vigtig del af de aktive deltagere i projektet. Hvis man ser på de øvrige læses standsbaggrund, lader det alligevel til, at *Flateyjar Framfarastiftun* appellerede til

³²⁵ Þorsteinn Þorsteinsson (red.): *Eylenda I-II. Ábúendur í Flateyjarhreppi og þjóðlífsþættir*.

³²⁶ Det fremgår blandt andet af folks optræden i retsprotokollerne.

³²⁷ Det drejer sig om titler som seigneur, monsieur, dannebrogsmænd (to personer), og hverv som hreppstjóri, meðhjálpari (degn) og lignende. Alle betegnelserne angiver, at disse mennesker adskilte sig fra den øvrige del af befolkningen ved at være noget særligt. Som tidligere beskrevet i kapitel to, var det ydermere mest almindeligt, at disse titler og hverv blev givet til bønder tilhørende den kulturelle profil *de bedste bønder*. Når det gælder Flatey, er der intet, der modsiger denne konklusion. Vedrørende titlernes anvendelse og betydning se evt. Peter Henningsen: Rang og titler klingre skal omkring mit navn som bjælder – Titulaturer, prædikater og patronymer i 1700-tallets Danmark, 1066. *Tidsskrift for historie* 32. årgang nr. 2 (2002), s. 11-24. Heri bemærker Henningsen blandt andet, at prædikaterne seigneur og monsieur blev anvendt til folk, som ingen rang havde, men som alligevel var finere end de øvrige så som byfogeder, og lignende. På Island drejede det sig ofte om folk, der var eller havde været hreppstjórar. Monsieur var ikke nær så fint og betegnede ifølge Henningsen blot, at folk ikke tilhørte den gemene almue.

hele befolkningen i området. Der var husmænd og fiskere blandt læserne, ligesom en del tjenestefolk lånte bøger.

Alle øer og stænder var således repræsenteret i gruppen af lånere, men det behøver ikke at være ensbetydende med, at alle indbyggerne i Flateyjarhreppur besøgte biblioteket. For at undersøge om der var folk på øerne, der ikke lånte bøger, kan man forsøge at genfinde lånernes navne i folketællingerne fra 1845 og 1860.³²⁸ Det skal imidlertid bemærkes, at når man arbejder med folketællinger får man kun et øjebliksbillede af befolkningen. Der var generelt stor mobilitet på Island i det 18. og 19. århundrede både af sæsonmæssig og mere fast karakter. Det var særligt tilfældet i et område med meget fiskeri, som det var tilfældet med Flateyjarhreppur. Dels kom der tilrejsende bønder og tjenestekarle i fangstperioderne, dels kunne andre finde en næringsvej for kortere eller længere perioder som daglejer. Man får derfor ikke et overblik over den samlede befolkning.

I folketællingen fra 1845 stammede disse de folk, der ikke personligt lånte bøger på biblioteket, primært fra Bjarney og Flatey. På Bjarney var der fire bønder og to eller tre husmænd, selvom det er svært at afgøre, eftersom der boede tre ved navn Jón Jónsson på øen. På Flatey var der ti husholdsoverhoveder blandt fiskerne og husmændene, der ikke selv benyttede biblioteket. Dertil kom et par bønder fra Hvallátur og Svefney. I 1860 var der to bønder og en fisker fra Bjarney, to bønder fra Hergilsey og en fisker fra Skáley, der ikke optrådte på lånerlisten. På Flatey var der igen flest, nemlig otte, der alle var fiskere eller håndværkere. På den baggrund kan man ganske vist slutte, at der var flere husmænd og fiskere blandt de folk, der ikke lånte bøger, men også at der var tale om en relativt lille gruppe i forhold til deres antal af den samlede befolkning i området.

Man må imidlertid konkludere, at embedsmændene, handlende og håndværkere benyttede biblioteket oftest, hvoraf en del af de registrerede ikke var

³²⁸ *Manntal á Íslandi 1845. Flateyjarsókn. ÞÍ: Manntöl Barðastrandarsýsla, Flateyjar sókn 1860.* Der er ikke taget hensyn til, om folk lånte bøger på det tidspunkt, hvor de er registreret i folketællingen, men udelukkende set på deres baggrund og den sammenhæng, de indgik i. Det skyldes blandt andet, at jeg først og fremmest var interesseret i at finde de mennesker, der *ikke* benyttede biblioteket, og om der tegnede sig et mønster blandt de folk, der ikke lånte bøger. I de tilfælde, hvor konen var blandt lånerne, er husholdet talt med. Husfolk er ikke regnet som et selvstændigt hushold, eftersom de blev regnet som en del af det større hushold.

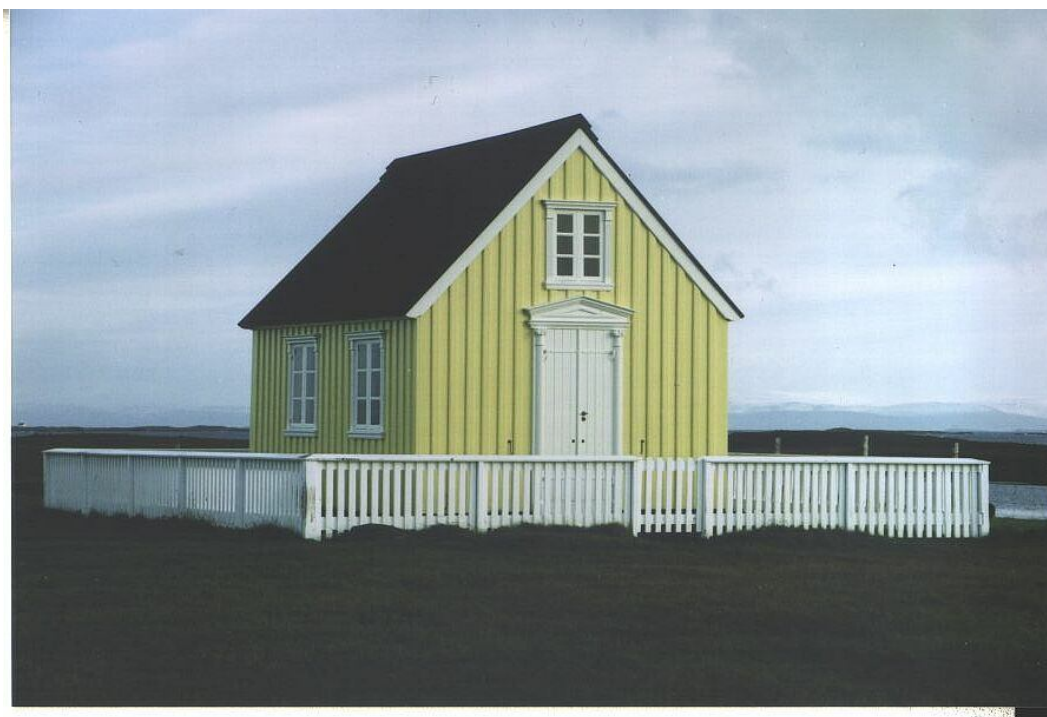
hjemmehørende i området. Samme billede af tilslutningen omkring selskabet ses i forhold til æresmedlemmer og donationer til biblioteket og selskabet i øvrigt. En del af bibliotekets bøger kom fra selskabets æresmedlemmer, hvis udnævnelse syntes at hænge sammen med donationer af forskellig art.³²⁹ Mellem 1837 og 1866 blev der udnævnt 17 æresmedlemmer; nemlig købmand Hans A. Clausen 1837, præsten Friðrik Jónsson 1838, købmand Sigurður Johnsen 1838, hreppstjóri Eyjólfur Einarsson 1838, hreppstjóri Gísli Sigurðsson 1840, købmand Þorleifur Jónsson 1845, præsten Þorgeir Guðmundsson 1846, tandlæge Grímur Þorláksson 1846, altingsmand Jón Sigurðsson 1847, rektor Sveinbjörn Egilsson 1848, amtmand Páll Melsteð 1856, amtmand Bjarni Thorsteinsson 1856, professor Konrad Maurer i München 1858 (som besøgte Flatey 1858), præsten Eiríkur Kúld 1860, historiker Gísli Konráðsson 1860, professor i Oxford Guðbrandur Vigfússon 1861 og præsten Guðmundur Einarsson. De fleste af disse er opført i protokoller og beretninger som havende støttet selskabet med bøger, penge eller andet. Eksempelvis gav Eyjólfur Einarsson et smukt bogskab til bøgerne og 18 bøger. Jón Sigurðsson donerede mindst 161 bøger og købmand Sigurður Johnsen 155.³³⁰

Kendetegnende for æresmedlemmerne var, at det alle var medlemmer af den islandske elite samt et par af *de bedste bønder*. Listerne over folk, der gav selskabet penge eller bøger fra 1841, 1844 og 1858 indeholder imidlertid navne på folk, der ikke var del af eliten eller havde et tillidshverv. I 1841 var der således nævnt 15 mennesker, der mellem 1832 og 1841 havde givet bøger og penge. Iblant disse var handelsmænd, kirkelige embedsmænd, skoledrenge, en saddelmager, flere hreppstjórar. I 1844 var der 19 på listen, som talte håndværkere og formænd på dæksbåde, handlende og nogle af *de bedste bønder*. Derudover gav tjenestekarlen Árni Gunnlaugsson 16 rigsdaler. Dette indslag af almuefolk blandt giverne var steget i 1858. Således var der i alt 17 bønder, men en del af disse udmærkede sig ved at have et hædershverv. Der var

³²⁹ Således hed det i selskabets hovedbog, at de, der donerede bøger, også blev æresmedlemmer og herefter kunne låne frit, selvom de ikke var indbyggere i Flateyjar hreppur. *LBS*: Lbs. 789 fol. Önnur Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1868. Brev af 6. jan. 1836.

³³⁰ Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendinga bd. 1*, s. 137. *LBS*: Lbs 788-789 fol Fyrsta og Önnur Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836-1869. Lbs 794-795 fol Margvislegt brót 1835-1858. *ÞÍ*: E. 275.11 Flateyjarframfarastofnun.

dog ligeledes to tjenestekarle blandt givere af penge og bøger, foruden embedsmænd og handlende. Det må bemærkes, at en del af de ovennævnte givere i både 1841, 1844 og 1858 stammede fra området udenfor Flateyjarhreppur, hvilket viser noget om den tilslutning og opmærksomhed, der var omkring initiativet i Flatey blandt særligt eliten. Men der var altså almuefolk blandt bidragyderne. I nogle tilfælde var der tale om små beløb, men det lader til, at folk støttede op omkring initiativet og gav efter evne. Der var altså ikke udelukkende tale om et eliteprojekt, hvis man skal dømme ud fra ovenstående oplysninger, men om et initiativ, hvor medlemmer af almuen deltog, selvom der var en overvægt af *de bedste bønder*.

Billedet forestiller biblioteket på Flatey, som det ser ud i dag. Bygningen er fra 1864 og blev bekostet af købmand Benedictsen. Før da blev bøgerne som nævnt opbevaret på kirkeloftet i et bogskab givet af Eyjólfur Einarsson på Svefney. Foto: Christina Folke Ax 2002.

Effekten af biblioteket

Efter denne gennemgang af læsernes baggrund vil det blive undersøgt, hvilke bøger folk lånte. I løbet af perioden 1836 til 1868 var der registreret 3.590 udlån. Det var langt fra alle bøger, der blev lånt ud. En optælling over, hvilke bøger der blev udlånt, viser, at det drejede sig om 706 af dem. Den bog, der blev lånt oftest

var tidsskriftet *Magazin for Natur og Menneskekundskab*, som blev lånt 68 gange i perioden. Også *Den danske Bondeven* var populær med 35 udlån. Dernæst kom titler som *Ný Félagssrit*, *Skírnír*, Magnús Sthephensens *Ljóðmæli*, *Sá Gudlega Penkjandi Náttúru-Skodari*, som var en oversættelse af uddrag fra nogle af P. F. Suhms skrifter samlet af Christoph Sturm. Næst på listen var Hannes Finnssons *Quölvökur*, efterfulgt af *Íslands Árbækur*, *Det Nordiske Magazin* og *Þjóðólfur*. De øvrige hyppigst udlånte bøger og tidsskrifter handlede om naturhistorie, historie, biografier og geografi. Desuden var der islandske tidsskrifter, hvor der blev rapporteret om begivenheder og vigtige spørgsmål vedrørende Island. Disse tidsskrifter var samtidig talerør for bevægelsen bag opbygningen af en national selvforståelse og dermed knyttet til selvstændighedsbevægelsen. Det lokale tidsskrift på Flatey, *Ásritið Gestur Vestfirðingur*, hvor afhandlinger fra *Bréflega Félagið* blev udgivet, var ikke nær så populært at dømmes efter udlånet. Det blev kun udlånt fem gange, men det kan skyldes, at folk selv købte tidsskriftet. Det er heller ikke ensbetydende med, at folk ikke var interesseret i at læse om jordforbedringer. Bøger, der omhandlede sådanne emner lå forholdsvis langt fremme på listen, som *Rit Lærdómslistafélagsins*, *Búnaðarrit Suðuramtsins* og lignende. Desuden må bare det forhold, at bøgerne fandtes og blev lånt, have haft en betydning. Hvis bare en lånte bogen, må man antage, at flere havde adgang til den ved højt læsning eller videre lån, ligesom de ville kunne iagttage hans eksempel, hvis han efterlevede nogle af bøgernes opfordringer.

Tilbage står spørgsmålet om den effekt, som biblioteket og *Flateyjar Framfarastiftun* kunne tænkes at have i lokalsamfundet. Et indblik heri kan opnås ved at undersøge læsevane hos de mennesker i Flateyjarhreppur, som markerede sig i jordbrugsoversigterne som nogle, der udførte jordforbedringer mellem 1849 og 1870 (jfr. *Bilag 1*). Det handler altså om læsevane for de 59 personer, der udførte forbedringer i området.³³¹ Nogle af disse optrådte overhovedet ikke i bibliotekets lånerlister. Det drejede sig seks personer på Bjarney, fem på Flatey, to på Hergilsey, og en enkelt på Skáley. En del af disse findes udelukkende på registeret i landbrugslisterne fra 1870, hvilket betyder, at

³³¹ Folk er naturligvis kun talt med en enkelt gang, selvom de foretog forbedringer på forskellige jorder, som f.eks. Ólafur Sívertsen, der ejede jord flere steder, og Magnús Einarsson, der flyttede fra Hvalláttur til Skáley.

de kan være flyttet til området, efter registreringer i bibliotekets lånerliste ophørte i 1868. Desuden er enkelte sorteret fra i gennemgangen, eftersom der er usikkerhed om deres identitet. Tilbage er 44 personer, som både foretog jordforbedringer og lånte bøger på biblioteket. Spørgsmålet må være, om det er muligt at se en sammenhæng mellem deres læsevaner og de forbedringer, de foretog. Læste de nogle af disse nyttige bøger om havebrug og jordbrug, eller var det noget helt andet, der tog deres tid? Hvis man som udgangspunkt husker, at der i hvert tilfælde var 14 af dem, der forbedrede deres jorder, som ikke lånte bøger på biblioteket, må man på forhånd stille sig skeptisk overfor antagelsen om en direkte forbindelse mellem bogudlån og handling. Man må i stedet konkludere, at der var en anden måde at få viden på end gennem biblioteket. Men hvordan forholdt det sig med de øvrige?

Det kan være vanskeligt at vurdere, om de bøger, som folk læste, indeholdt oplysninger, som de kunne anvende i det praktiske arbejde med at forbedre deres jord.³³² En bog ved navn *Garðyrkjufraði* (Havedyrkningskundskab) er let nok at gennemskue indholdet af, men det er muligt – og endda sandsynligt – at der i tidsskrifter som *Skirnir* og *Þjóðólfur* var artikler om havebrug og dyrkningsmåder. De jordforbedrende bønder lånte mellem en enkelt bog og 128 bøger, som henholdsvis Bergsveinn Ólafsson på Bjarney og Árni Pálsson på Flatey. Sidstnævnte var en af de indbyggere, der oftest lånte bøger. Kun 23 af de 44 lånere lånte bøger, der i titlen direkte henviste til jordforbedringer, dyrkning af køkkenhaver m.m. eller indeholdt ”nyttig viden”, hvis man ønskede at forbedre sin jord, f.eks. *Rít Lærdómslistafélagsins*. Dertil kom tre andre, som lånte bøger om læge- og jordmoderkundskab, afholdsforeninger og lignende, som er forbedringer, men rettet mod andre sider af menneskelivet. En af de bønder, der lånte bøger, der direkte var relevant for hans arbejde med jorden, var Ari Steinsson fra Bjarney. Han er ganske vist kun registreret som låner ved to numre (hvoraf det ene bestod af et bundt med forskellige skrifter, men kun havde ét nummer), men til gengæld handlede det begge gange om udnyttelse af græsning, nemlig *Hjaltalins Grasafræði* (Hjaltalins Græskundskab) og bundet med *Bunaðabálkur* (digt af Eggert Ólafsson om det

³³²Antagelser af bøgernes indhold bygger først og fremmest på titlen.

islandske landvæsen) og *Grasnýt* (Græsudnyttelse). Han lånte disse i 1849, men først i 1859 begyndte han at forbedre sin jord. Det hænger sandsynligvis sammen med, at han først på det tidspunkt fik sin egen jord. Før den tid boede han hos sin mor og stedfader, Bjarni Eggertson, som netop var én af de bønder, der ganske vist forbedrede sin jord i 1857, men som ikke lånte bøger på biblioteket selv. Dette viser, hvor vanskeligt det er at slutte forbindelsen mellem folks personlige lån af bøger, og det viden, de besad om, hvordan de skulle dyrke deres jord. Ari Steinsson fik sikkert vigtig inspiration og viden fra de bøger, han læste, men man kan ikke udelukke at samværet med stedfaderen og andre bønder, spillede en endog større rolle. På den anden side kunne de have fået inspiration gennem de bøger, Ari lånte. Desuden må man huske på alle de bøger, der blev sendt rundt omkring på øerne uden noget særligt navn på lånerlisten udover øens navn. Der var tale om mellem 47 og 78 bøger pr. ø, og disse bøger omfattede den nyttige litteratur om forbedringer og bedre driftsformer.

Man bør selvfølgelig holde sig for øje, at hvis man henholder sig til den beskrivelse, som Ólafur Sívertsen gav af øerne i begyndelsen af det 19. århundrede, at det ikke var alle øerne, hvor jordforbedringer spillede den store rolle. Det var ikke altid besværet værd f.eks. at bruge kræfter på at sætte gærder, når man boede på en ø. Det samme kan man sige om vandingsgrøfter, mens jævning af tun, muligvis giver større mening. Dertil kom, at en vigtig del af indbyggernes økonomi var baseret på fiskeri. Derfor passede det så godt at supplere husholdningen med de afgrøder, man kunne avle i en køkkenhave. Efterhånden blev indsamling og rensning af dun en vigtig del af øboernes eksistensgrundlag, og det var noget, som *Flateyjar Framfarastiftun* støttede gennem skrivelser, ligesom forhenværende stiftamtmand, Ólafur Stefánsson, allerede i slutningen af det 18. århundrede havde skrevet en afhandling i *Rit Lærdómslistafélagsins*. Disse skrifter kom ud til alle øerne.

Som det ses af *bilag 1* var der nogle af indbyggerne, der gjorde mere end blot at anlægge køkkenhaver, men heller ikke blandt disse gælder det, at de alle læste litteratur om jordforbedringer. Eksempelvis læste Jón Jónsson på Bjarney islandske tidsskrifter og bøger om religion og geografi. Heller ikke købmændene Brinjólfur Benedictsens eller Sigurður Johnsens boglån var

domineret af bøger om forbedringer, men sidstnævnte lånte dog bøger om jordmoderkundskab og genoplivning af folk. Bonden Pétur Jónsson på Skáley lånte 29 bøger, men selvom der var noget om lægekundskab, var det mest biografier, naturhistorie og historie foruden den nationale litteratur, der interesserede ham. Det var altså kun ca. halvdelen af de bønder, der forbedrede deres jorde, som direkte udviste interesse for at læse om, hvordan man burde forbedre sin jord. Det er derfor for usikkert på denne baggrund at konkludere, at der var en direkte sammenhæng mellem de bøger, som folk læste, og den måde, de handlede på. Det var altså ikke på den måde, selskabet på Flatey fik succes. Derimod kan andre forhold ved livet på øerne give en antydning om, hvorfor og hvordan folk støttede op omkring biblioteket.

Øerne var isoleret fra fastlandet og fra hinanden, hvis vejret var dårligt, og dette gjaldt især om vinteren. I 1886 skrev snedker og forfatter Jón Mýrdal til sin ven Torfi Bjarnason i Ólafsdal på fastlandet. Jón opholdt sig da på øen Rauðsey, som også lå i Breiðafjörður, men ikke var del af Flateyjarhreppur. I brevet nævnte han vilkårene for at bo på øerne om vinteren. Om vinteren var de udelukket fra den virkelige verden. Der kom ingen aviser, så ”alt det sande og forløgne, visdomsrige og tåbelige”, der stod i dem, var skjult for folkene på øerne. De ville ikke vide, om storbyer styrtede i grus, eller om kongeriger blev kuldkastede. Når sommeren udløste øboerne fra deres eksil, stod de som ”dumrianer og gloede på strømmen af nyheder, der væltede som en bølge mod dem.” Det var vel ikke så mærkeligt, mente Mýrdal, at de stod som ”halvvejs tåber, når de efter en åndelig dvale igen kom i berøring med den sladdervorne civiliserede verden.”³³³

³³³ Ovenstående er et tekstnært referat af originalteksten, der lyder: „...því þú þekkir hversu við hér erum um vetrartímann útilokaðir frá hinum verulega heimi. Blöðin, sem eru ótrauðir postular að boða öllum þjóðum lærdóm um rás viðburðanna nær og fjær, sjáum við ekki löngum tímum saman, svo allt það sanna og logna, háfleygna og hégómlega, vísdomsfulla og vitlausa, sem í þeim stendur, er okkur gjörsamlega hulið og dulið...Þó stórborgir hrynji, hersveitir berjast og heil konungsríki kollsteypist, höfum við ekkert af því að segja, því síður öðrum húsgangs atburðum, sem læðast um byggðir án þess að fjöll og hálsar endurtaki nokkurn bergmálshljóm af þeim. Og þess vegna þegar sumarið kemur með endurlausn okkar úr útlegðinni, stöndum við eins og skýjaglópar og glápum á fréttstrauminn, sem þá gusast með stórkostlegum boðaföllum framan í okkur. Er það nú ekki von, að við tökum okkur út eins og hálfgörðir hálfbjánar, þegar við svonar efter misseris langan andlegan dvala aftur komum í berörelse með den sladdervorne civiliserede verden?“ (For du ved, hvordan vi her om vinteren er udelukket fra den virkelige verden. Aviserne, som er uforsagte apostle med at byde alle nationer lærdom om begivenhedernes gang nær og fjern, ser vi ikke i lange tider, så alt det sande og forløgne, det højtflyvende og intetsigende, visdomsrige

Øerne i Breiðafjörður lå langt fra alting, men man aner en ironisk undertone i Mýrdals beskrivelse af øerne og det omgivende samfund samt en latterliggørelse af modsætningen mellem en såkaldt civiliseret verden oversvømmet af mere eller mindre lige gyldige nyheder, stillet overfor de isolerede øer, hvor befolkningen bestod af tåbelige bønder. For hvem er det, der var de virkelige tåber? Folkene på øerne eller i ”den civiliserede verden”. Virkeligheden rummede andre nuancer end denne modstilling, hvilket måske var årsagen til, at Mýrdal skrev, som han gjorde. Det var Mýrdal uden tvivl klar over.

Som nævnt ovenfor indeholdt de nationalsindede tidsskrifter oplysninger om forbedringer af jorderne, eftersom arbejdet for at øge Islands selvstændighed var knyttet til en kamp for at forbedre og modernisere landet. Selvstændigheden måtte ikke kun være politisk, men også økonomisk.³³⁴ På den måde blev forståelsen af, hvad det ville sige at være en ”islandsk bonde” og arbejdet for at opbygge Island forbundet. Tidsskrifterne var altså et vigtigt bindeled mellem selvstændighedskampens centrale personer og befolkningen rundt omkring i landet og et sted, hvor de førstnævnte kunne give deres forskellige bud på landets fremtid og lignende. Det er således måske heller ikke overraskende, at tidens førende forkæmper for øget selvstændighed, Jón Sigurðsson, støttede selskabet på Flatey med både bøger, penge og interesse. De ”nationale” tidsskrifter *Ný Félagsrit* og *Skirnir* lå således højt på listen over de enkelte bøger og tidsskrifters udlånshyppighed. Disse tidsskrifter var imidlertid samtidig en kilde til nyheder fra den større verden.

Det er kendetegnende, at de folk, der forbedrede deres jorder, og som samtidig benyttede biblioteket, for de flestes vedkommende læste denne form for læsestof. Vender man tilbage til de forskellige gruppers læsevaner ser man tillige, at de bønder, der havde titlen seigneur, primært læste national litteratur,

og tåbelige, som står i dem, er fuldstændig skjult for os... Selvom storbyer styrter i grus, hære kæmper og hele kongeriger kuldkastes, kender vi intet til det, endnu mindre andre omvandrede begivenheder, som lister rundt om bebyggelser uden at fjeld og ås gentager et ekko af dem. Og derfor når sommeren kommer med udløsning fra vort eksil, står vi som dumrianer og glor på strømmen af nyheder, som da vælder frem som en enorm bølge mod os. Så det er vel ikke underligt, at vi tager os ud som halvvejs tåber, når vi sådan efter en semester langt åndelig dvale igen kommer i berøring med den sladdervorne civiliserede verden? (bemærk det sidste på dansk i originalen) *Skáldið sem skrifaði Mannamun. Sendibréf frá Jóni Mýrdal*, Finnur Sigmundsson. Akureyri 1975, s. 72-73. Egen oversættelse.

³³⁴ Jfr. Guðmundur Hálfðanarson: *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*, s. 77-96.

nyttig og oplysende litteratur foruden bøger om historie, naturhistorie og sædelighed, samt biografier. Præsterne derimod lånte den nationale litteratur og nogle oplysende bøger, men ikke nær så mange. De lånte desuden bøger om sædelighed og historie, samt nogle romaner. Sidstnævnte genre var ligeledes populær blandt købmændene, som derudover læste de national litteratur, om handel og politik. Det virker, som om det for dem primært var et spørgsmål om at holde sig orienteret. Og en velorienteret borger forbedrede sine jorder for at få bedre udbytte.

Selskabet på Flatey var et vellykket initiativ, hvis man skal bedømme det på baggrund af tilslutningen, resultatet og deltagernes egen opfattelse.³³⁵ Bibliotek blev anvendt af stort set alle på tværs af bopæl og stand, men man kan ikke se nogen direkte forbindelse mellem de bøger, som folk lånte på biblioteket og den måde, de forbedrede deres jorder på. Skal man derfor forstå, hvorfor *Flateyjar Framfarastiftun* blev en succes, må man dels se på det samfund, selskabet fungerede i, dels på de mennesker, der stod bag. Flateyjarhreppur lå midt i et af de bedste fangstområder på Island. Det var således på forhånd et rigt og velfungerende samfund, hvor der var en række bønder, der kan kategoriseres som *de bedste bønder*. I sine rejsebeskrivelser fra midten af det 18. århundrede karakteriserede Eggert Ólafsson således allerede øerne i Breiðafjörður som specielle, og beboerne som virksomme³³⁶ I midten af det 19. århundrede var det særligt Eyjólfur Einarsson og hans slægt, der var betydningsfulde i lokalsamfundet.

Gennemgår man retsprotokollerne, bliver dette forhold vedrørende øernes stilling understreget. Der var selvfølgelig folk, der faldt ved siden af, men det meste af det, der foregik på tinget, handlede om faderskabssager og salg af jord. Folk passede sig selv og sin jord. Der var stærke og fremtrædende familier, som holdt sammen, og som dominerede samfundet og de ændringer af samfundet,

³³⁵ Loftur Guttormsson bemærker ligeledes med henvisning til både selskabet i Flatey og andre læseselskaber, at de blev opleves som vellykkede og betydningsfuld af datidens mennesker og den efterfølgende generation. Loftur Guttormsson: *Ritmenning og samfélag 1830-1930*, 2. *Íslenska söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. Raðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.), s. 399-401.

³³⁶ Jfr. *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757. Eggert Ólafsson samdi bd. 1*. Reykjavík 1974 (1772), s. 282-287. Eggert Ólafsson stammede selv fra øerne, hvilket kan have påvirket hans bedømmelse af samfundet. Hans beskrivelse stemmer dog godt overens med andre af de kilder, der ligger til grund for denne afhandling, og som berører tidspunktet før selskabets begyndelse.

der skete i begyndelsen af det 19. århundrede. I de hushold, som var fremtrædende bag initiativerne på Flatey, var der samtidig flere børn og tjenestefolk, der lånte bøger på biblioteket end i andre hushold. Det ses tydeligst i 1845 hos Eyjólfur Einarsson, Ólafur Sívertsen, Eiríkur Kúld, købmand Brynjólfur Benedictsen og købmand Sigurður Johnsen.

Selskabet på Flatey fandt en grobund i det lokale samfund, og det er spørgsmålet, om ikke selskabet var så fremgangsrigt, fordi øerne var det i forvejen. Initiativerne passede til folks måde at leve på. Man kunne læse bøgerne individuelt eller højt for hinanden under aftensædet. Både for at lære noget nyttigt om landbrug og fiskeri, men i ligeså høj grad for at få oplysninger om, hvad der foregik i den store verden. Selskabet var med til at styrke fællesskabet på øerne. Man arbejdede aktivt sammen omkring nogle projekter og ideer – projekter og ideer, som understøttede de magtforhold, der i forvejen eksisterede på øerne. *Flateyjar Framfarastiftun* var en succes. Ikke fordi initiativtagernes tanker om jordforbedringer direkte påvirkede folk til at opføre sig anderledes, men fordi folk deltog aktivt og formede initiativerne på deres egen måde. Selskabet var med til at sikre sammenhold og interesse omkring den rigtige måde at udnytte landets ressourcer.

Opsamling

I det ovenstående har forskellige spørgsmål været berørt vedrørende den viden, almuen besad, og hvordan den blev formidlet videre. Gísli Gunnarssons helt egen måde at forstå forplantningsprocessen er et eksempel på, hvordan almuefolk dannede sig sine egne fortolkninger. Herved ser man, at almuen ikke bare ukritisk optog informationer fra øvrigheden, men i stedet satte informationer ind i en sammenhæng, så de dannede *mening* i en given kontekst og med en egen form for bagvedliggende logik. Sagen med Gísli Gunnarsson kunne altså vise, at almuen *aktivt* tilegnede viden og inkorporerede den i deres forståelse af verden

Den kulturelle viden stammede mange steder fra og den blev overført på mange måder. Det kunne blandt andet ske via tinget, kirken, aftensædet og dagligdagen som sådan. På tinget blev forordninger og påbud læst op om nye måder, almuen skulle opføre sig på, men det var samtidig et sted, hvor

dommene byggede på traditioner. Samtidig udvekslede folk nyheder og lignende, når de mødtes. Under kvöldvakan fortalte man både gamle historier og eventyr, men man kunne ligeså godt læse op af nogle af de nye tidsskrifter eller bøger. Bøger, som folk i Flateyjarhreppur måske havde lånt på biblioteket.

Projektet på Flatey lykkedes først og fremmest, fordi folk deltog aktivt. I den forbindelse lærte nogle af dem formentlig noget nyt og gennem en ny måde at lære på, nemlig ved at læse en bog. Det kan ikke påvises, at det var tilfældet for dem alle, så hvis man vil forstå, hvorfor selskabets projekter omkring biblioteket havde så stor tilslutning, må man holde sig for øje, at det virkede ind i en allerede etableret sammenhæng, hvor folk umiddelbart kunne finde anvendelse og se nytten af tiltagene. Desuden kunne bøgerne på biblioteket vel bryde den kedsomhed, der ifølge Jón Mýrdal prægede øerne i vintertiden, hvor der ikke kom gæster.

Eftersom Flateyjarhreppur var så lille et samfund, hvor folk i forvejen var nært knyttede, var der rig lejlighed til at udveksle erfaringer og lære af hinanden, som man sædvanligvis gjorde. De mange måder at viderebringe viden på kunne altså samarbejde i dette tilfælde. Samtidig betød selskabet, at de indflydelsesrige folk i lokalområdet havde en platform, hvor de kunne arbejde sammen om nye ideer om forbedringer af deres jorder og deres fædreland. På den måde understøttede de deres egen position i samfundet. Ikke alene betød forbedringerne en bedre økonomi, de underbyggede samtidig de fremtrædende bønders anseelse i både almuens og øvrighedens øjne. De passede ind i øvrighedens ideal om den rigtige, entreprenante islandske bonde, som han burde være, men de formede denne rolle på egne vilkår. Det samme var egentlig tilfældet i andre dele af Island, selvom myndighederne nok var mindre begejstrede for udviklingen her. Det gælder blandt andet udviklingen i Reykjavik.

Kapitel 6: Et anderledes liv i Reykjavik

I 1895 skrev snedker og forfatter Jón Mýrdal et brev til sit barnebarn, Guðrún, hvori han advarede hende imod de farer, der lurede i byerne. Ifølge Mýrdal var forfængelighed og forlystelsessyge i stadig vækst sådanne steder, og de, der med velbehag flød med den "rådne strøm", forsøgte med "lumskhed og smiger" at lokke andre med sig. Sådan noget kendte piger fra landet ikke til, og derfor havde mangen en lovende ung pige lidt skibsbrud på sin uskyldighed og sit gode ry.³³⁷ Jón Mýrdal skrev brevet i forbindelse med, at Guðrún planlagde en rejse til Reykjavik.

Byen Reykjavik havde, som nævnt, baggrund i anlæggelsen af værksteder i 1750'erne i forbindelse med de såkaldte *Nye Indretninger*, der skulle afhjælpe nogle af landets problemer.³³⁸ Spørgsmålet er derfor, hvordan så gode og velmente intentioner kunne udvikle sig til noget, man i den grad måtte være på vagt overfor, hvis man skal tro Jón Mýrdal og andre med ham. Emnet for dette kapitel er således konsekvenserne af initiativerne på længere sigt og særligt den måde, hvorpå almuen udnyttede øvrighedens tiltag. Almuen vil i dette tilfælde først og fremmest sige de mennesker, der blev ansat ved værkstederne eller i tilknytning dertil, men Reykjavik tiltrak imidlertid mange andre, der havde andre årsager til at flytte dertil, men som havde ligeså stor en andel i at forme livet i byen. Tilsammen gjorde de Reykjavik til et sted, der på en række områder adskilte sig fra det øvrige Island. Nedenfor vil det blive beskrevet på hvilken måde, Reykjavik var anderledes end andre steder, samt hvordan øvrighed og udenbysfolk opfattede byen.

Reykjavik som fremmedelement

Reykjavik var først og fremmest anderledes end andre lokaliteter på Island, fordi der var tale om et bysamfund, selvom det hverken var en gammel eller stor by efter europæiske forhold. Så sent som 1750 var stedet ikke andet end en gård, hvor *lögréttumaður* (lovrettemand) Þorkell Þórðarsson og fhv. sysselmand Jón

³³⁷ *Skáldið sem skrifaði Mannamun. Sendibréf frá Jóni Mýrdal*, s. 159.

³³⁸ Jfr. kapitel tre.

Oddsson Hialtalin boede. Gården tilhørte imidlertid kongen, og i 1752 blev jorden overdraget til *De Nye Indretninger*. Herefter ændrede den karakter, i takt med at der blev bygget en dugmagerfabrik, et pakhus, en klædefabrik, to beboelseshuse til henholdsvis mænd og kvinder, hvor der kunne bo ca. 20 mand i hver. Derudover blev der bygget et forrådshus og et pakhus. Et par år senere kom flere værksteder til foruden opbevaringshuse og et beboelseshus til fabriksmesteren. Et stykke derfra ved åen *Ellidáa* blev anlagt en valkemølle, et garveri og et farveri.³³⁹ Således udgjorde Reykjavik stadig ikke meget af en by, men stedet var heller ikke længere at betragte som en gård. Det kom til at hjælpe en smule på det bymæssige præg, da købmanden flyttede sine huse til fastlandet i forlængelse af fabrikken fra Örfirisey, som var en ø i Faxaflóan ud for Reykjavik. Det skete i 1780.

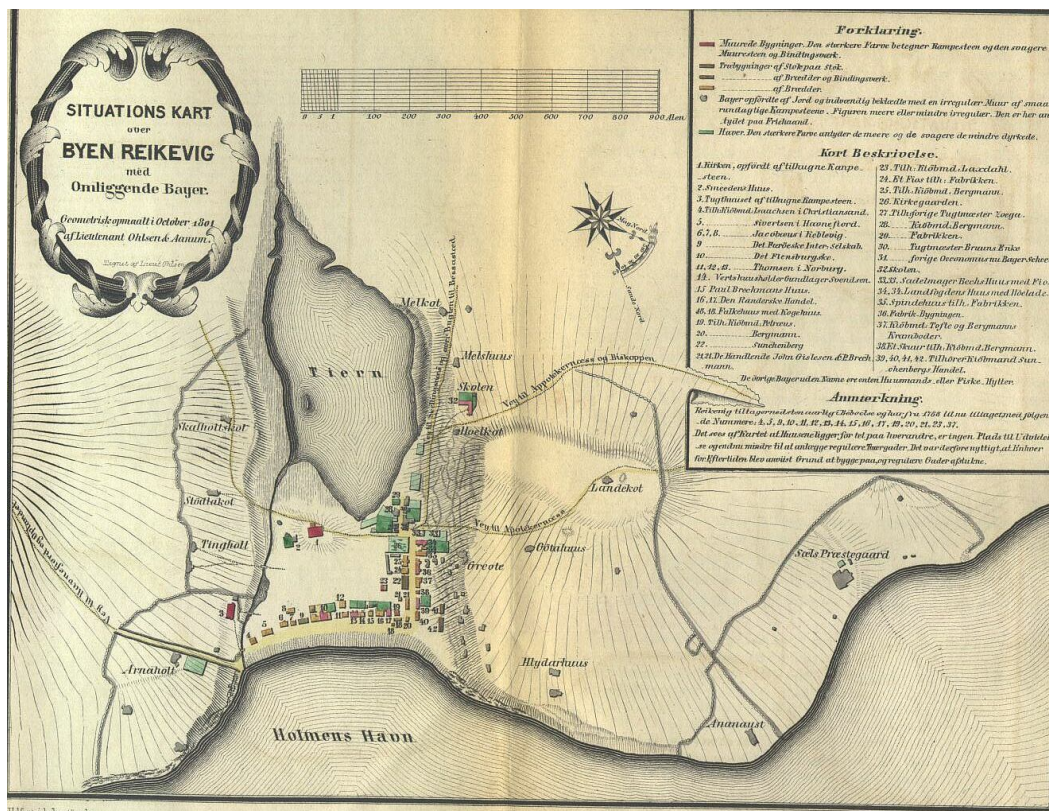
I 1786 bestod byen kun af en enkelt gade, der løb fra søen og ned til stranden. I den ene ende lå fabrikkens huse og i den anden var købmandens hus og kramboden. Et stykke derfra lå tugthuset. I 1801 var byen blevet udvidet med endnu en gade langs stranden. Det var fortrinsvist købmænd, der byggede deres kramboder og pakhuse her, så de havde let adgang til stranden og kunne få fisk og varer op til deres pakhuse. Efterhånden blev stykket mellem den gamle hovedgade, strandgaden, tugthuset og søen fyldt op med huse, og i udkanten kom flere husmandssteder til. I takt med denne udbygning steg indbyggertallet fra 302 personer i 1786 til 890 indbyggere i 1840. I 1870 boede der 2.024 mennesker i byen.³⁴⁰

Det var ikke kun antallet af bygninger og mennesker, der skilte Reykjavik ud fra det omgivende samfund. Det samme skete administrativt. Oprindeligt fungerede Reykjavik som enhver anden del af Seltjarnarnes hreppur, selvom byen i 1786 blev købstad. I 1803 blev der imidlertid udnævnt en byfoged til at lede byen rådgivet af borgerne, og i 1836 blev Reykjavik endelig skilt fra Seltjarnarnes hreppur og dannede herefter et selvstændigt administrativt område med eget bystyre, hvori der sad repræsentanter for byens beboere.³⁴¹

³³⁹ Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur* bd. 1, s. 52. Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna*, s. 65 - 66.

³⁴⁰ Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og útangarðsfólk*, s. 7 og 87

³⁴¹ Instruksen om ændringer i styreformen fra 1836 blev først godkendt i Kancelliet i 1838. Lýður Björnsson: *Saga sveitarstjórnar á Íslandi* bd. 1, s. 159-162. Gísli Ágúst Gunnlaugsson: *Ómagar og útangarðsfólk*, s. 25-26.

Billedet forestiller et kort over Reykjavik fra 1801. På det tidspunkt var byen vokset langs stranden, men derudover var der kun den gamle hovedgade mellem stranden og søen. Kortet er hentet fra Kr. Kaalund: *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island bd. 1*, s. 13.

Byboerne var en broget forsamling af mennesker med forskellige erhverv. De oprindelige tilflyttere havde været de fabriksansatte. En del af disse flyttede hurtigt fra beboelseshusene og bosatte sig på husmandssteder omkring værkstederne og i byens udkant.³⁴² Da mange fabriksfolk blev opsagt i forbindelse med svære tider for fabrikken, blev nogle i byen og klarede sig, som de bedst kunne, mens andre flyttede væk for enten at opgive håndværket helt eller vende tilbage, efterhånden som byen voksede til. Med det voksende befolkningstal og den øgede specialisering blev der ligeledes grobund for mere specialiserede håndværk. I folketællingerne fra 1835 og 1870 optræder skorstensfejere, murere, smede, snedkere, saddelmagere, guld- og sølvsmede, en rokkesmed, glarmestre og syersker m.m..

³⁴² Jfr. Þí: Skjalasafn presta og prófasta. Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík BC.3. Sóknarmannatal 1784 og 1787.

Efterhånden flyttede flere administrative funktioner og dermed embedsmænd til området. Det drejede sig om landfogeden, lægen, apotekeren, stiftamtmanden, biskoppen og flere. Det var her Landsoverretten og det genrejste Alting blev placeret i henholdsvis 1800 og 1851. Folketællingen fra 1801 tæller kun fire med embede eller titel, som boede i selve Reykjavik, men der boede syv embedsmænd i umiddelbar nærhed af byen. I 1835 var der 20 med et embede i området, mens der var 29 i 1860.³⁴³

Under monopoltiden boede der blot en enkelt købmand med sine husfolk og betjente i byen.³⁴⁴ Da monolet blev ophævet og byen fik købstadsrettigheder, blev det samtidig startskuddet til en vækst i antallet af købmænd. I folketællingen fra 1801 bar byen præg af, at der var en del islændinge, der forsøgte sig som småhandlende, men i det lange løb bukkede de under i konkurrencen med de større købmænd. De handlende satte alligevel fortsat sit præg på byen. I 1835 var der således 28, der var tilknyttet handelen, mens der i 1860 var 33.³⁴⁵ Langt de fleste af indbyggerne i Reykjavik i både 1801, 1836 og 1860 levede imidlertid af fiskeri, og længere fra selve byområdet boede bønder. Det var denne mangfoldighed af mennesker med forskellig baggrund samlet på et forholdsvist lille område, der satte præg på byen og gav den dens karakteristika.

Det var heller ikke så meget størrelsen på Reykjavik som menneskene, der boede der, som blev set på med bekymring af øvrigheden og en del af bønderne. Allerede fra begyndelsen, da fabrikken blev anlagt, var folk anderledes, og de omkringboende bønder betragtede dem med skepsis. Deres måde at leve på adskilte sig for eksempel fra de omliggende gårde, fordi så mange boede sammen uden en husholdsstruktur, som man kendte den fra gårdene. Fabriksmesteren havde givetvis det øverste ansvar og kunne vel betragtes som en form for husbond, men der var alligevel forskel. Mistroen mod folk i Reykjavik blev ikke mindre, da der indtraf fyringer efter 1767. På fabrikkens højdepunkt

³⁴³ *Manntal á Íslandi 1801. Reykjavíkursókn. ÞÍ: Manntöl. Gullbringu sýsla, Reykjavíkursókn 1835 og 1860.*

³⁴⁴ Det vil sige efter 1777. Før den tid måtte købmændene som nævnt i et tidligere kapitel kun opholde sig i landet om sommeren.

³⁴⁵ *Manntal á Íslandi 1801. Reykjavíkursókn. ÞÍ: Manntöl. Gullbringu sýsla, Reykjavíkursókn 1835 og 1860.* Alle, der blev kategoriseret som tilknyttet handelen, er medregnet i optællingen og ikke kun husholdsoverhovederne. Det vil sige, at antallet også dækker over f.eks. butiksdrenge, selvom de var del af en købmands hushold.

havde der været beskæftiget 101 arbejdere, men mellem 1767 og 1773 blev ca. 50 mænd og kvinder opsagt. I 1795 var der kun omkring ti ansatte ved fabrikken.³⁴⁶ Efter de første fyringer udtrykte de lokale hreppstjórar, brødrene Oddur Hialtalin og Niels Jónsson, deres bekymring i et brev til landkommissionen 1770-1771. De frygtede, at de fabriksansatte ville belaste fattigkassen med deres ægte og uægte børn.³⁴⁷ Undersøger man påstanden om de fabriksansattes uægte børn, finder man, at der faktisk i årene 1770-1774 blev født elleve uægte børn i Reykjavík, mens der blev født syv uægte børn i nabosognene Nes og Laugarnes tilsammen.³⁴⁸ Oddur og Niels havde således ret i deres klage. Fabrikken betød, at der var flere folk i området, og der var næppe kommet elleve uægte børn, hvis Reykjavík var forblevet en gård. På den anden side var de uægte børn ikke udelukkende et fænomen, der var begrænset til Reykjavík.

Hrefna Róbertsdóttir mener da også, at holdningerne til *Indretningerne* omkring år 1770 var overvejende positive i sydvestlandet, mens de var negative i andre dele af landet. Der var også nogle af de lokale entreprenante bønder, der tegnede aktier i foretagendet, hvilket tyder på, at ikke alle var modstandere af initiativet.³⁴⁹ Oddur og Niels var imidlertid ikke alene om at udpege fabriksfolkene som årsag til problemer. Året tidligere havde andre bønder begrundet de dårlige tilstande i området med tilstrømningen af folk til fabrikken.³⁵⁰ Baggrunden kan delvist findes i retsprotokollerne, der vidner om hårde tider omkring 1770, hvor man søgte om tilladelse til at åbne købmændenes pakhuse, så folk kunne få varer. I en sådan situation var der måske ikke noget at sige til, hvis de bønder, der rent faktisk bar størstedelen af forsørgerbyrden, var negativt indstillet overfor folk, som ikke oprindeligt hørte hjemme i området. Oven i købet beskæftigede de sig med noget, som man ifølge bønderne ikke

³⁴⁶ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins Forbetran*, s. 170-173.

³⁴⁷ ÞÍ: Skjalasafn Stifamtmanns III 199-202 Landsnefndin fyrri. 30. marts 1771 brev fra Oddur Hialtalin og Niels Jónsson.

³⁴⁸ ÞÍ: Skjalasafn presta og prófesta (Kirknasafn). Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík BA 4 Prestþjónustubók 1769-1797. Se også Christina Folke Ax: *Et andet Island – kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*, s. 82.

³⁴⁹ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 138 og 202- 212.

³⁵⁰ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós IV 6 Dóma- og þingbók 1763-1774. Gæsteret 5. februar 1770. Se også Lýður Björnsson: Reykjavík – upphaf höfuðstðar. Erindi á aðalfundi Híns íslenska bókmenntafélags 16. desember 1978, *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags 153 ár* (1979), s. 48-49.

umiddelbart kunne ernære sig ved, nemlig fiskeri og løsarbejde.³⁵¹ Det var ligeledes problemet i 1787, hvor 17 tilrejsende bestående af gamle, fattige og børn ikke længere kunne få noget arbejde og derfor risikerede at dø af sult eller blive til belastning, med mindre der blev gjort noget for at hjælpe dem.³⁵² Det vigtigste i denne sammenhæng er ikke, om der var en reel og påviselig grund til bøndernes klager, men at de var bekymrede over mængden og arten af folk. Menneskene i Reykjavik blev af nogle *oplevet* som en belastning.

Det var en holdning, der blev ved med at eksistere blandt mange islændinge. Ifølge føromtalt fhv. hreppstjóri S. Björnsson, der skrev i *Búnaðarrit Suðuramtsins* i 1839, var der blevet færre løsgængere, men de havde til gengæld samlet sig omkring handels- og købstæderne og ved kysten. Der var både tale om såkaldte omløbere, men de kunne også skjule sig under et ”hæderligere” navn som husmænd. (*búðarsetu-*, *þurrabúðar-* eller *tómthúsmenn*). Købmændene var en del af problemet, fordi folk fik den halve part af fangsten for at være formand hos købmændene i Reykjavik, Hafnafjörður eller Keflavik. Det var en løn, bønderne ikke kunne konkurrere med. Tjenestekarlene sagde derfor deres stillinger op, bosatte sig i tomthuse i Reykjavik, stiftede familie og levede af kaffe, brændevin og lån hos købmanden, hvis de ikke ligefrem fik understøttelse fra de bønder, de forlod. En del af problemet lå, ifølge Björnsson, hos bønderne selv, idet de ikke selv var ordentligt opdraget, og derfor ikke kunne holde styr på tjenestefolk og børn. Tjenestefolkene blev selvrådige under opvæksten, og dertil kom, at de blev dovne, mens de opholdt sig ved kysten. Når vejret var dårligt, bestilte de ikke andet end at ligge på sengen, besøge hinanden eller spille spil. Desuden havde

³⁵¹ Jfr. den negative holdning, der fandtes blandt øvrigheden og *de bedste bønder* til folk i de små kystsamfund, som beskrevet i kapitel tre. Endvidere kan nævnes et brev til sysselmand Thorarensen fra stiftamtmand Levetzow, der havde hørt, at der skulle være adskillige løsemænd i Kjóse syssel, som kræver ublu lønningede af bønderne. Han beordrede Thorarensen til at slå hårdt ned på dette uvæsen, inden det bredte sig. Den 21. febr. 1795 skrev også sysselmand Sigurður Petersen til stiftamtmand Stephensen. Han nævnte, at klagerne fra bønderne over tjenestefolk og løsefolk aldrig havde lydt højere. *ÞÍ*: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna. Gull-Kjós II, 1 Bréf 1767-1803. 10. dec. 1787 brev fra stiftamtmand Levetzow til sysselmand Thorarensen og den 21. febr. 1795 brev fra sysselmand Sigurður Petersen til stiftamtmand Stephensen. Også på Flatey fandtes klager over løsefolk, manglen på tjenestefolk og ublu lønninger. Således blev disse forhold nævnt i tidsskriftet *Gestur Vestfirðingur* stort set hvert år, så længe tidsskriftet eksisterede mellem 1847 og 1855. *Ársritið Gestur Vestfirðingur* 1.-5. árg.

³⁵² *ÞÍ*: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 195-196 Bréf til stiftamtmanns um Innrétingarnar 1751-1799. 14. maj 1787 Brev fra Björn Markússon og købmand Sunckenberg til Levetzow. Björn Markússon og Sunckenberg stod for ledelsen af fabrikken. Som løsning foreslog de at sende folk tilbage til deres hjemegn.

handelsmændene gjort det lettere for dem, fordi de aftog den ferske fisk direkte fra dem og selv saltede den.³⁵³

Nogle af de afhandlinger, der blev skrevet til *Bréflega Félagið* i Flatey, indeholdt samme synspunkt på tomthusfolk og løsarbejdere.³⁵⁴ Et eksempel er en fiktiv samtale mellem bonden *Góðsvinnur* på gården *Auðnugerði* med løsarbejderen *Stirbiörn*.³⁵⁵ Sidstnævnte udmærkede sig ved tale islandsk iblandet danske ord, fordi han abede efter de danskere, som han havde arbejdet med i flere måneder ombord på en dæksbåd. Han mente, at tjenestefolk i modsætning til ham selv var trælle. Selv havde han været fattiglem, fra han var fire til tyve år, hvor købmanden havde lokket ham med høj løn til at arbejde for sig. *Góðsvinnur* derimod fremhævede, at tjenestefolk var opbyggeligere, hvis de blev på deres plads, og at man ikke måtte glemme, at de fik føde og husly hos bønderne, selvom købmanden betalte mere. Løsarbejderne på fiskerbådene blev desuden ødelagt og kunne ikke længere klare arbejdet på landet. Desuden kom de ofte i gæld til købmanden. *Góðsvinnur* holdt mere af sit modersmål og kunne ikke forstå, at folk ville være løsarbejdere, hvis det krævede, at de lærte et andet sprog.

Ovenstående eksempler viser nogle af de karakteristika, der blev fremhævet, når livet ved handels- og fiskesamfundene blev beskrevet – og Reykjavik var det værste sted af dem alle. Her herskede al slags fordærv: drukkenskab, ulydighed, umoral, pyntesyge. En del af disse unoder skyldtes omgang med de danske handlende. Islændingene efterabede dem uden at kende deres eget værd, og derigennem blev de selv fordærvet. Et sidste eksempel skal nævnes fra Jón Thoroddsens roman *Piltur og Stúlka* (Dreng og Pige) fra 1850. Den handlede om et par sunde, islandske børn, der voksede op på landet. Pigen, *Sigríður*, endte på et tidspunkt som tjenestepige hos en familie i Reykjavik. Her fik hun en veninde, som havde lagt sig efter dansk livsstil med danske kjoler, baller, sladder med mere. Desuden tog hun ikke sin eget ry så højtideligt.

³⁵³ S. Björnsson: Um hússtjórnarína á Íslandi, *Búnaðarrit Súðuramtsins hús- og bústjórnarfélags* bd. 1, s. 94-138.

³⁵⁴ Afhandlingen er skrevet i 1843 af B.S. på Hvallátur, men det har ikke været muligt at identificere vedkommende. LBS: Lbs 4505 4to. Afhandlinger til *Bréflega Félagið*. Eckert liferni er Guði þægt, nem það sé Mönnum Jätsamlegt.

³⁵⁵ Navnene indeholdt ikke overraskende en hentydning til personernes karakter. Således kan *Góðsvinnur* oversættes i retning med ”arbejder for det gode”, *Auðnugerði* med ”Lykkested” og *Stirbiörn* med ”stivnakke Björn”.

Samtidig forsøgte hun hele tiden at få Sigríður med sig. Sigríður holdt dog fast ved sit islandske og modstod tilnærmelser fra en af de danske købmænd. Han viste sig naturligvis at være en sjuft, som var gift i forvejen. Sigríður fandt i stedet sammen med sin barndomskæreste, Indriði, og bosatte sig på landet.³⁵⁶ Alt i alt en opbyggelig historie, der minder om Mýrdals advarsler til sit barnebarn. Reykjavik var et fremmedelement i det islandske samfund. Det var et bysamfund, hvor der boede mange slags mennesker, der levede på en måde, som, fordi den var forskellig fra livet mange andre steder, blev betragtet med mistro af udenforstående.

En ting er imidlertid, hvordan forholdene i Reykjavik blev opfattet og beskrevet. Noget andet er, hvad det egentlig var, der foregik i Reykjavik, og hvad der var karakteristisk ved måden, folk levede på i byen. Det kan man få et indblik i gennem nedenstående retssag. Der er tale om en kompleks sag, hvorfor den i første omgang vil blive genfortalt og dernæst analyseret for at fremhæve nogle af de sider af menneskenes levevis, som var kendetegnende for Reykjavik. Den handler om egentlig om familiespektakler, men giver samtidig et indblik i, hvordan man omgikkes hinanden i Reykjavik i begyndelsen af det 19. århundrede.

En sag om et mordforsøg

En af de mere usædvanlige retssager i Reykjavik i både det 18. og 19. århundrede begyndte i borger Grímur Ólafssons hus i Reykjavik den 17. august 1803.³⁵⁷ Ifølge rygten var Grímur Ólafssons kone, Þórunn Vigfúsdóttir, og hendes søster, Þrúður Dagsdóttir, blevet overfaldet af deres moder og stedfader, Jarðþrúður Hjörleifsdóttir og Páll Björnsson Breckmann. Þórunn forklarede, at hun havde været i huset, hvor forældrene boede, og hvor søsteren havde ligget syg inde i stuen. Stemningen mellem forældre og døtre var dårlig, og der havde været skænderier hele dagen. Det var dog først gået helt galt om aftenen, hvor et skænderi endte med, at moderen slog Þórunn. Dernæst kom Páll Breckmann til og deltog i mishandlingen. De kastede Þórunn på gulvet og sparkede hende i brystet

³⁵⁶ Jón Thoroddsen: *Piltur og Stúlka*.

³⁵⁷ Med mindre andet er nævnt, stammer alle nedenstående oplysninger vedrørende sagen fra *ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Bfg. Rvk. V, 1 Þingbók 1803-1813*. Der er mange forhold i sagen. Det første fandt sted den 17. august 1803, og der faldt dom den 12. april 1804.

og i siden. Páll trak tøjet op over hovedet på hende og trak hende rundt ved fødderne, ligesom han sparkede hende i mellemgulvet og i ryggen. Hun bad ham lade være, fordi hun var gravid, men han sagde blot, at det vidste han. Han havde også ledt efter en kniv og en kost, han kunne tilrede hende med, men ikke fundet nogen. Til sidst havde Páll og Jarðþrúður smidt Þórunn udenfor og truet med at give søsteren samme omgang. De to søstre flygtede, men stedfaderen nåede at gribe Þrúður om håndledet, hvor hun var blevet åreladet, så såret sprang op. Det holdt ikke op med at bløde før sent på natten. Dagen efter var stedfaderen kommet ind i Grímur Ólafssons forretning, hvor de var flygtet hen. Ved denne lejlighed slog han Þórunn, så hun fik næseblod. Þórunn fortalte, at hun havde aborteret natten efter som resultat af overfaldet.

Efter den indledende redegørelse gik retten videre til at afhøre vidner og de andre implicerede. Tjenestekarlen Magnús Jónsson, der var hos Páll Breckmann, men tidligere havde været hos Grímur Ólafsson og Þórunn, vidste ikke noget om stridighederne. Han fortalte til gengæld, at Breckmann havde klaget over, at Grímur Ólafsson og datteren havde ruineret ham og konen, da de havde været bortrejst vinteren før. De havde mistet stole, møbler, tekopper med mere. Magnús fortalte desuden, at Breckmann havde klaget over, at han og konen havde fundet en gryde med gløder sat ind under halvtaget på loftet, og at Grímur skulle have forsøgt at forgifte ham. Óshildur Pálsdóttir, der var tjenestepige hos Grímur og Þórunn, vidste lidt mere om mishandlingen af Þórunn og bekræftede dennes forklaring om dagens og slagsmålets gang. Óshildur selv var løbet efter hjælp og havde fået fat i en officer hos en af købmændene, men tjenestepigen Helga, der tidligere havde tjent hos Grímur, havde holdt ham tilbage og sagt, at det ikke var værd at gå derhen. Óshildur var derfor gået alene tilbage og havde set, da søstre blev smidt ud af Breckmann. Endelig bekræftede Óshildur, at Breckmann dagen efter havde slået Þórunn igen, og at hun havde aborteret. Fosteret var blevet begravet, men jordemoderen Ragnheiður og skomagerenken Höyer havde set det forinden.

Dagen efter mødte Páll Breckmann for retten. Han var spirituspåvirket, men eftersom han alligevel aldrig var fuldkommen ædru, afhørte retten ham alligevel. Han kom med en række anklager og sagde, at årsagen til

stridighederne var, at Grímur og hans folk havde forsøgt at sætte ild til huset, så han og konen kunne brænde inde, mens de andre var oppe i tugthuset. Breckmann havde til alt held opdaget gryden under tagspærene og flyttet den ud på gulvet. Både Grímur og Þórunn havde forsøgt at tvinge ham og konen til at drikke et glas med noget væske i, og personligt havde Breckmann ligget syg i flere dage bagefter. Mens han og Jarðþrúður havde været i København, var der forsvundet og ødelagt tre eller fire forgyldte stole til fire rigsdaler stykket, en lysestage af sølv, flere fustager, gardiner, klæde, kramvarer, fløjls- og silkebånd med mere. Han nægtede ikke at have slået Þórunn, men det havde ikke været så meget, og han havde ikke vidst, at hun var gravid. Han havde jaget Þrúður ud af huset, fordi hun bare havde ladet, som om hun var syg. Efter denne forklaring mente retten ikke, at man kunne forhøre ham yderligere, og i stedet ville man forsøge af forhindre ham i at drikke mere den dag og fortsætte forhøret dagen efter. Hans kone Jarðþrúður bekræftede ægtemandens udsagn om tyveriet og gryden med ild. Som årsag til selve slagsmålet med Þórunn gav Jarðþrúður, at de var blevet sultet i tre dage og kun en enkelt gang havde fået kål med ben i og rådden tørfisk, som selv ikke svinet ville spise. Tilmed havde Þórunn sagt til sin søster, at slem var djævlen, men værre var den forbandede moder. Hun og Breckmann havde slået Þórunn, men det var ikke så slemt som Þórunn havde fortalt. Jarðþrúður nægtede at have hørt noget om aborten, men mente, at den kunne være forårsaget af fuldskab, for Þórunn var flere gange faldet besvimet om af druk.

Skomagerenken Höyer blev afhørt, men hun nægtede at kende indgående til de implicerede parter eller årsagen til deres uenigheder. Hun var blot blevet hentet ind fra gaden af Grímur Ólafsson for at besigtige fosteret. Hun mente, at det var omkring to måneder gammelt, og det blev bekræftet af jordemoderen, som hun havde foreslået, at de lod hente.

Den 19. oktober 1803 blev Breckmann og Jarðþrúður stævnet for overfaldet. Þórunn lå syg, så man forhørte hende, mens hun lå i sengen. Hun sagde, at gryden med ild, som Breckmann beskyldte dem for at have sat under spærene, havde været fuld af aske. Hun kendte lidt til et indbrud i stedfaderens hus, mens han var i København, og hun fortalte, at hendes mand havde taget en skrivepult og nogle gardiner. Grímur Ólafsson indrømmede ligeledes, at han

havde taget nogle ting fra svigerfaderens hus, men det var andre, der havde brudt låsen op, og han havde heller ikke stjålet alt det, der var forsvundet. Det, han havde taget, havde han anvendt til brænde.³⁵⁸

Allerede ved dette forhør var sagen ved at vende, men udslaget kom sandsynligvis, da det kom dommerne for øre, at der gik rygter om, at Grímur Ólafsson havde forfalsket et gavebrev, hvori svigerfaderen gav ham *Norska húsið*, hvor han havde sin butik. Brevet blev opbevaret hos købmand Árni Jónsson. Forelagt brevet tilstod Grímur Ólafsson, at det var ham, der havde skrevet det, men at Breckmann havde været til stede og skrevet under. Den forklaring måtte han dog trække tilbage, da retten tog prøver på deres skrift. Således presset tilstod Grímur, at han havde hentet Breckmanns signet, en dag Jarðþrúður ikke var hjemme. Han havde givet brevet til købmand Jónsson i pant, fordi han skyldte ham 700 rigsdaler, ligesom det før da havde været opbevaret hos faktor Mohr, som han også skyldte penge. Da denne første tilståelse var faldet, kom der flere. Han indrømmede, at Þrúður havde sat en gryde med ild ind under spærene, at han havde stjålet fra svigerfaderen, og at han havde skrevet til landfysicus Jón Sveinsson for at få medicin til at fordrive fostre med. Han havde med dette formål givet købmand Böyes pige, Guðríður Þorkelsdóttir, kamfer og safran, som hun havde drukket i tevand.

Da ovennævnte Guðríður blev afhørt dagen efter, tilstod hun, at hun var gravid, og at Grímur Ólafsson var far til barnet. Han havde givet hende medikamenterne for at fordrive fosteret og havde halvvejs tvunget hende til at drikke det, men det var kommet op igen med det samme. Efter nogle gange havde hun ikke villet prøve mere, og desuden havde faktor Mitchell lovet, at han ville årelade hende.³⁵⁹ Mitchell forklarede til dette udsagn, at Guðríður havde bedt om råd om sit venstre knæ. Han havde straks set, at hun måtte være besvangret og have forsøgt at fordrive fosteret, og han havde derefter gjort alt for at redde pigen og barnet. Grímur havde på et tidspunkt tilbudt Mitchell penge for at redde

³⁵⁸ Der var tilsyneladende altid mangel på brænde i Reykjavík.

³⁵⁹ Under selve retssagen holdt Guðríður først fast i sin udtalelse om at have indtaget noget væske, som Grímur havde sendt hende, men at hun ikke havde vidst, at hensigten var at fordrive fosteret. Senere tilstod hun, at hendes søster Sophia havde fortalt hende, hvad det kunne virke mod, og hun havde hørt rygter om, at Grímur havde anvendt samme midler til sin kone og i Nordlandet. Hun havde indtaget forskellige medikamenter op til fem gange, hvorefter hun var blevet syg.

Guðríður liv. Et andet vidne, Guðrún Jónsdóttir, tilstod at have overbragt Guðríður glas med medikamenter fra Grímur.

Grímur vedgik efterfølgende at være far til Guðríðurs barn, og at han havde sendt forskellige midler til hende, blandt andet kviksølv, safran og kamfer. Under senere forhør kom det ligeledes frem, at han havde pantsat sit og konens tøj hos forskellige folk i området, hvilket alt sammen vidnede om, at Grímur var tynget af stor gæld. En årsag var muligvis, at han tog del i forskellige drikkelag. Han drak punch med skedevand (salpetersyre) sammen med tre skoledisciple hos Knudsen og drak desuden ofte sammen med håndværker Richdal, der leverede en del af ingredienserne til punchen. Salpetersyren anvendte man som erstatning for citroner og mente, at det endda gjorde punchen bedre.³⁶⁰ Tilsyneladende fandt en del af disse drikkegilder sted i tugthuset.

Da pigen Óshildur blev hentet til forhør igen, ændrede hun sin forklaring. Hun havde bragt noget til Guðríður, som denne skulle drikke, og vedrørende slagsmålet havde det ikke været så slemt, som hun havde sagt før. Þórunn havde beordret hende til at fortælle det, hun havde sagt under det første forhør. Þórunn havde ikke klaget så meget over smerter og havde desuden været fuld dagen efter slagsmålet. Óshildur havde desuden hørt, at Þórunn havde fortalt Grímur om slagsmålet, og han havde sagt til hende, at hun vel havde været svinefuld som sædvanlig, for han havde ikke mere end tre potter brændevin tilbage i tøndem, og der havde været 40, da han rejste. Det kunne altså lade til, at Þórunns udsagn ikke var helt pålidelige. Og det blev værre endnu. Den 28. oktober 1803 kom en attest fra landfysicus Sveinn Pálsson, der bevidnede, at Þórunn Vigfúsdóttir efter hans mening var gravid i fjerde måned. Da havde Grímur allerede vidnet, at han havde hørt sin kone spørge Guðrún Jónsdóttir, om det var muligt for en kvinde at abortere et foster og siden føde et andet. Det førte til nye forhør om fosteret, for hvis Þórunn stadig var gravid, hvem havde så aborteret?

Lidt efter lidt blev de forskellige udsagn pillet fra hinanden, og der tegnede sig et noget andet billede af forholdene end det, man oprindeligt fik gennem Þórunns første forklaring. Dommeren spurgte til Grímurs

³⁶⁰ Klemens Jónsson: Frá Grími Ólafssyni, *Blanda I*. Reykjavík 1918-1920, s. 175.

brændevinsforbrug, hans bestillinger og anvendelse af forskellige medikamenter, og hvor fostret var begravet m.m. Man forhørte folk om gryden, der var blevet sat op under spærene. Grímur sagde, at det var Þrúður, der havde gjort det, og at han havde bebrejdet både hende og Þórunn det, for huset havde været fuldt af røg. Þórunn, som stadig var sengeliggende, sagde, at hun ikke selv havde været hjemme, men været i tugthuset. Þrúður blev ikke forhørt før den 7. november, eftersom hun havde været i Myra syssel. Hun benægtede aldeles at have haft noget som helst med gryden med ild at gøre, men efter pres tilstod hun endelig, at hun og Grímur havde fyldt den med brænde, svovl og kalk og sat den op på loftet, så Breckmann og Jarðþrúður kunne kvæles af røgen, mens de sov branderten ud. Grímur var dernæst gået op i tugthuset, og hun og søsteren havde hentet brændevin til dem alle. Ved de efterfølgende forhør berettede Grímur og Þrúður, at de havde været sammen om det, men udnævnte begge den anden som initiativtager.

Det var i denne forbindelse, at Þrúður tilstod, at fosteret godt kunne være hendes, og at en løjtnant Aarum i så fald måtte være faderen. Den dag slagsmålet havde fundet sted, havde hun haft det dårligt, og da hun og søsteren var kommet til *Norska húsið*, havde de ligget i den samme seng. Hun havde blødt, men var blevet flyttet fra sengen på et tidspunkt, mens Þórunn var blevet liggende. Da havde de fjernet en blodklat, som Grímur og Þórunn havde besluttet, at de ville vise til folk som bevis for, hvordan hun var blevet mishandlet af Breckmann og Jarðþrúður. Nu tilstod Óshildur, at hun havde fundet fosteret på Þrúðurs skjorte, men at det var blevet udlagt som Þórunns. Þórunn var stadig syg og måtte forhøres i sengen. Hun nægtede til gengæld, at hun havde ligget i samme seng som Þrúður, og derefter ville hun i øvrigt ikke sige mere, så forhøret måtte udsættes. Grímur støttede sin kones udsagn om, at hun havde ligget i en anden seng, men selv havde han opholdt sig et andet sted.

Den 20. februar 1804 blev der sat ekstraret i sagen. Da Þrúður blev indkaldt nægtede hun at have set noget hos sin søster og dennes mand, der var taget fra Breckmann. Hvad er mere interessant, hævdede hun nu, at gryden med gløder var blevet sat på loftet for at fjerne dårlig lugt. Grímur havde endda opfordret hende til at være forsigtig, så der ikke gik ild i noget. Alt, hvad hun

tidligere havde sagt, havde været opdigtet, fordi hun var bange. Med hensyn til sin graviditet skiftevis nægtede og bekendte hun, men tilstod til sidst, at hun havde været gravid.

Grímur tilstod, at han havde taget nogle forgyldte stole og nogle tønder fra svigerfaderens loft, men det var alt. Som Þrúður nægtede han nu at kende til sine tidligere tilståelser. Han havde ikke været ved sin fulde forstand. Han hævdede, at gryden var blevet sat på loftet for at fjerne den dårlige lugt. Han havde givet Guðríður safran i tevand og kviksølv, så hun kunne ”miste blod”, men hun havde selv bedt om det, og han havde ikke vidst, at det var til fosterfordrivelse. Han ville heller ikke kendes ved barnet. Det falske gavebrev på *Norska húsið* var heller ikke falsk, men skrevet under af Breckmann, mens denne var fuld. Til gengæld tilstod han, at Þórunn havde været to gange ved fængselsvinduet, mens han sad der, og to gange sendt karlen Vigfús med små sedler. Hans historie om at have været gal blev modsagt af tugthusøkonomicus Waldbohm, der ikke havde mærket noget. Derimod havde Grímur selv fortalt ham om det. Samtidig vidnede betjentene Ole Björn og Wilhelm Noldte, at Grímur havde bedt dem om at føre ham over marken til tinghuset, så han ikke behøvede at gå gennem gaden. Det vidnede heller ikke om en mand, der var gal, mente dommeren, men om én, der havde forstand nok til ikke at ville ydmyges.

Þórunn holdt ved historien om, at det var hendes foster, der var aborteret. Hun nægtede først, men tilstod siden, at hun havde været ved fængslet, og at Vigfús havde hjulpet hende derhen. Hun kendte ikke noget til gryden på loftet. I det hele taget vidnede de folk, hvor hun havde opholdt sig og ligget syg, at hun havde holdt tand for tunge og nægtet alt. Der var dog vidner til, at hun havde skrevet breve, mens hun var sengeliggende.

Købmand Mohr fortalte, at han havde haft problemer med Guðríður, der var hans tjenestepige. Hun var kommet meget hos Grímur, så han nogle gange måtte hente hende derfra. Han havde frygtet, at hun bortlejede ting fra hans hus til Grímur, og desuden kom Grímur og hans kone nogle gange sent om aftenen for at tale med Guðríður, hvilket han dog ikke tillod. Det lod til, at ægteparret Grímur og Þórunn ikke var videre respektable, men foretog sig forskellige lyssky ting. Således kom det frem, at Þórunn sammen med pigen Helga Guðmundsdóttir

muligvis havde taget nogle brædder fra assessor Einarsens hus. Da kommissionsskriver Kolvig havde spurgt, hvor hun skulle hen med brædderne, havde hun frækt svaret: ”Hvad kommer det Dem ved”. Selv hævdede Þórunn, at brædderne havde tilhørt hendes mand.

Den 12. april 1804 faldt dommen over de anklagede. Grímur blev dømt for indbrud og tyveri, forfalskning af gavebrevet, forsøg på fosterfordrivelse og mordforsøg. Dommeren afviste hans påstand om galskab. Han blev dømt til at have forgjort ære, liv og løsøre til kongen. Han appellerede. Þrúður Dagsdóttir blev anklaget for at være rejst fra Reykjavik uden pas, meddelagtighed i mordforsøg, for at have løjet for retten, anvendt fosterfordrivende midler og for tyveri. Man afviste hendes ændrede forklaring og mente, at det var Þórunn, der stod bag. Dommen mente, at hun i princippet burde hænges for drabsforsøg på sine forældre, men dels var hun lokket til udåden af Grímur, dels var hun avlet i utugt og opdraget fjernt fra sin mor. Det kunne derfor ikke ventes, at hun skulle vise samme datterkærlighed, som hvis hun havde været ægtebarn og opdraget af sin mor. Hun blev dømt til at have forbrudt liv og løsøre til kongen. Hun appellerede.

Þórunn Vigfúsdóttir blev anklaget for medviden om drabsforsøget, tyveri, for at forbande sin moder og for at have stjålet planker hos assessor Einarsen, samt for ulovligt at have kontaktet sin mand i arresten. Retten kunne dog ikke bevise, at hun havde vidst noget om gryden eller tyveriet, fordi hun nægtede alt. Heller ikke hun kunne dømmes for at forbande sine forældre pga. manglende beviser, og det samme gjaldt tyveriet af plankerne. Man kunne derfor kun dømme hende for medviden om tyveriet fra stedfaderen til fire måneder i tugthuset. Hun modtog dommen. Guðríður Þórkelsdóttir havde tilstået at have avlet barn i utugt og mindst fem gange forsøgt at fordrive fosteret. Hun havde tidligere avlet barn med faktor Baade, og det måtte derfor anses, at hun som løbsagtig kvinde ville skjule skammen. Det talte dog til hendes fordel, at hun først vægrede sig ved at tage midlerne, og at hun derefter havde anvendt midler for at beholde barnet. Hun blev derfor ikke dømt til døden for fosterfordrivelse, men kunne ”nøjes” med kagstrygning og arbejde på livstid i tugthuset i København. Hun appellerede. Guðrún Jónsdóttir blev anklaget for at have givet Guðríður

fosterfordrivende midler fra Grímur, men retten fandt ikke, at hun deltog i planlægningen. Hun blev derfor idømt en bøde på tyve rigsdaler eller otte dage på vand og brød for at have udleveret et middel, hvis virkning hun ikke kendte. Hun appellerede. Óshildur Pálsdóttir havde været meget ustadig i sine udtalelser og skiftet forklaringer hele tiden. Retten fandt, at hendes forskellige udtalelser mere skyldtes enfoldighed og overtalelse end ond vilje. Hun blev derfor kun dømt til fire måneder i tugthuset.

Sagen gik derefter til Højesteret, hvor Grímur og Þrúður blev dømt til døden, men benådet til at arbejde på livstid i Københavns tugthus. De blev sendt til København i april 1806. Ifølge historikeren Klemens Jónsson hed det sig, at Grímur var stukket af fra fængslet og kommet til England, mens Þrúður skulle være blevet benådet, hvorefter en såkaldt ”vigtig mand” havde taget sig af hende.³⁶¹ Der er dog så vidt vides ingen kilder, der kan fortælle om dette, ligesom det er uvist, hvad der videre skete med Þórunn.³⁶²

Kendetegn ved livet i Reykjavík

Hvis man skal bedømme folk, der boede i Reykjavík, udelukkende på baggrund af ovenstående sag, må man vel give Jón Mýrdal og de andre kritiske røster ret. Reykjavík virkede som en by fuld af fordærv, hvor druk, tyveri, slagsmål, hor, fosterfordrivelse og endda mordforsøg på forældre trivedes. Ovenstående sag er imidlertid speciel, og der er ingen grund til at antage, at Grímur Ólafsson, Þórunn Vigfúsdóttir, Páll Breckmann og Jarðþrúður Hjörleifsdóttir var særligt repræsentative for befolkningen i Reykjavík, således at alle opførte sig på nøjagtig samme måde. Diskussionen om repræsentativitet er imidlertid ikke særlig frugtbar, når det gælder kulturelle analyser. Den bygger nemlig mere eller mindre på en antagelse om ”normalitet”, som er problematisk. Der findes ikke nogen facitlister eller noget gennemsnit for folks måder at opføre sig på, og man kan ikke tælle sig til den mening, de tillagde deres handlinger. Det er selvfølgelig muligt at tælle antallet af sager i Reykjavík, hvor folk forsøgte at tage livet af hinanden. Det er meget let, for i perioden mellem 1742 og 1865 er der kun denne

³⁶¹ Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur* bd. 1, s. 202.

³⁶² Þórunn er ikke registreret i *Íslendingabók* efter retssagen.

ene.³⁶³ Man vil således med rette kunne hævde, at denne sag er atypisk, men det betyder ikke, at man af den grund bør forkaste sagen som kilde til indsigt. Det skyldes ikke mindst, at sagen netop er så ekstrem, som den er. Det var baggrunden for de mange forhørt og den detaljerighed, som gør, at sagen giver et unikt indblik i livet i Reykjavik og indbyggernes tankeverden.

Når mikrohistorikere anvender denne slags usædvanlige sager, henviser de ofte til Eduardo Grendis begreb om det ”det usædvanlige normale” eller den ”normale undtagelse”. Dermed mener de, at en sag eller en person kan adskille sig på en måde, der er normal, idet den afslører samfundets normer om, hvad der opfattes som rigtigt og forkert.³⁶⁴ Forklaret på en anden måde kan man sige, at det væv af betydning, som folks handlinger er spundet op i, ikke udelukkende er vævet af dem selv, men også af deres omgivelser.³⁶⁵ Det betyder derfor, at individet også kan fortælle om det samfund, der omgiver det, hvis man sammenholder dets handlinger med omgivelsernes reaktion.

I den overstående sag findes blandt andet et eksempel på, hvordan undtagelsen kan fortælle om det omgivende samfunds normer. Grímur bad betjentene om at blive ført over marken i stedet for gennem gaden til huset, hvor retssagen blev holdt, og hans anmodning blev opfattet som det afgørende bevis på, at han ikke var fra forstanden. En mand, som stadig har en fornemmelse af skam, kunne åbenbart ikke være gal. Grímurs handlinger var atypiske på nogle områder, men hans opfattelse af ære og vanære blev delt af de øvrige beboere i Reykjavik. Det er en omstændighed, der blev yderligere understreget, idet betjente rettede sig efter hans anmodning, indtil byfogeden forbød dem det. Man kan således gennem en læsning af personernes vidnesbyrd om deres egen og andres gøren og laden opnå en bedre forståelse for, hvad nogle folk opfattede som vigtigt, og hvordan de forsøgte at indrette deres tilværelse derefter. Sagen er, at selvom selve begivenheden var speciel, var de implicerede alligevel indbyggere i Reykjavik og gennem deres aktiviteter med til at give byen dens udtryk og atmosfære. Samtidig

³⁶³ ÞÍ: Skjalasöfn sýslumanna- og sveitarstjórna: Gull-Kjos IV, 6-14 Dóma- og þingbók 1763-1840. Bfg. Rvk. V, 1-2 Þingbók 1803-1840. Skjalasafn bæjarfógeta. Reykjavík VII, 1-4 Dómabækur 1813-1869. Skjalasafn sáttanefnda. VIII, Rvk. A 1-4 Sáttabækur 1814-1877.

³⁶⁴ Det ses f.eks. i Liv Egholms gennemgang af mikrohistoriens hovedpointer, hvor hun refererer til Grendis betegnelser i sin diskussion af repræsentativitet. Liv Egholm: *Mikrohistorie*, s.33-36.

³⁶⁵ Hans Medick: "Missionaries in The Rowboat?", *The History of Everyday Life*, Alf Lüdtke (red.), s. 62, Clifford Geertz: *The Interpretation of Cultures*, s. 5.

er det meget svært at forestille sig, at historien ville kunne være foregået noget andet sted på Island end i Reykjavik. I hvert tilfælde er det svært at forklare de involverede personers handlemåder uden at henvise til tilværelsen i netop Reykjavik og alt det, der kendetegnede byen.

Noget af det, der er tydeligt i folks udtalelser om, hvad de gjorde hvornår og hvorfor, er, at der var en konstant kommen og gåen mellem husene i Reykjavik. Þrúður fortalte således, at hun var på besøg hos en anden kvinde for at låne stegespyd, folk mødte hinanden på gaden og endte sammen et sted med en pot brændevin. Skomagerenken blev trukket ind fra gaden for at besigtige fosteret, og købmand Mohr vidnede, at han havde problemer med Grímur og Þórunns besøg hos Guðríður sent om aftenen. I forhold til livet på en af øerne i Breiðafjörður var livet i Reykjavik anderledes. Flatey, hvor der boede flest mennesker, og hvor havnen og købmanden lå, var nok mere aktiv end f.eks. Hvallátur – men det var stadig ikke et liv, der tilnærmelsesvist mindede om Reykjavik. Efter islandske forhold var Reykjavik nærmest en heksekedel. Det beskrives af den engelske rejsende Henry Holland. Han besøgte Island i 1810 og var først ikke videre begejstret for Reykjavik, men efter at have rejst i landområderne i 14 dage, var han opmærksom på kontrasten. Hvor han før havde opfattet Reykjavik som „*mean, miserable and desolate*”, gjorde rejsen i det indre af landet, at byen fik et skær af pragt „*something of life, population and activity*.”³⁶⁶

Denne aktivitet kunne dog beskrives på en lidt anden måde, hvilket John Ross Browne gjorde i 1862. Han beskrev Reykjavik som fuld af rædsomme lugte og uden en dyrket plet bortset fra taget af fiskernes hytter. Folk kastede affald ud gennem dørene i husene, og et dusin uvirksomme borgere og en beruset bådsmand sås i gaderne foruden muskuløse og vejrbidte kvinder på vej til ladepladsen med børe fulde af torsk. Dovenskab og skidt gik hånd i hånd. Bortset fra lopperne var kvinderne de eneste, der ejede nogen vitalitet. Primitive, sjuskede og uvidende, som de var, viste de dog tegn på liv og handlekraft sammenlignet med mændene. Disse var til gengæld så dovne, at de ikke engang orkede at bære fisken ud af deres egne både. De fordrev tiden med at ryge, tale og var alt for tit

³⁶⁶ Andrew Wawn (red.): *The Iceland Journal of Henry Holland 1810*, s. 85 og 139.

fulde. Nogle var tilmed for dovne til at drikke sig fulde og faldt i søvn under forsøget.³⁶⁷

Man skulle næsten tro, at Browne havde oplevet de mennesker, der var involveret i den ovenstående retssag. Grímur Ólafsson, Þórunn Vigfúsdóttir, og ikke mindst Páll Breckmann og Jarðþrúður Hjörleifsdóttir var tilsyneladende fulde stort set hver dag. Breckmann blev således som nævnt afhørt, selvom han var fuld, eftersom han alligevel aldrig var helt ædru. En af grundene til, at det i det hele taget kunne lade sig gøre at sætte en gryde med ild op under spærene, var i øvrigt, at det gamle ægtepar lå og sov branderten ud. Det hed sig tilsvarende, at Þórunn engang var besvimet af fuldskab, og Grímur beskyldte hende for næsten at have tømt brændevinstønden, mens han havde været på rejse. Grímur selv var heller ikke tilbageholdende med de våde varer. Det var sikkert ikke alle i Reykjavík, der drak på denne måde, men brændevin syntes at være et fast element af købstadslivet. Det var ikke kun indbyggerne, men også tilrejsende som benyttede lejligheden, når de alligevel var i byen for at handle. På den måde optræder fuldskab ofte i tingbøgerne som forklaring på, hvorfor folk stjal eller opførte sig uordentligt på anden måde.

Man kan selvfølgelig ikke uden videre slutte sig til, at folk var berusede hele tiden. Det kunne være en del af en mere eller mindre vedtagen måde at fortælle sin historie på overfor dommerne. Historikeren Natalie Zemon Davis har i sine studier af benådningssøgninger påpeget, at folk konstruerede historier, når de skulle redegøre for deres motiver og tillægge deres handlinger mening. Det handlede om at retfærdiggøre sig og ikke om objektiv sandhed.³⁶⁸ I Zemon Davis's kilder anvendte folk ofte faste motiver, og det kan tilsvarende være, at fuldskab som forklaring var en del af den fiktion, som islændingene i bysamfundene fortalte. Agent for Det britiske Bibelselskab og medstifter af det danske, Ebenezer Henderson, skrev eksempelvis efter rejser i landet i 1814-1815, at drikkeri ikke var almindelig blandt de indfødte, fordi de hverken havde midler eller lejlighed. Henderson havde generelt en meget positiv opfattelse af islændingene og anså dem som ædle og gudfrygtige. Der kunne ganske vist være

³⁶⁷ J. Ross Browne: *The Land of Thor*. London 1967, s. 437.

³⁶⁸ Natalie Zemon Davis: *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their tellers in Sixteenth Century France*. Stanford 1987.

druk omkring handelshusene. Han mente imidlertid ikke, at det skyldtes den mængde, folk drak, men snarere at de ikke var vant til at drikke.³⁶⁹

Det vil altså sige, at man må være varsom med at dømme islændingene til at have et ukontrollabelt forhold til alkohol. På den anden side må man antage, at det var en del af livet og særligt livet i byen. I 1838 var Sören Pálsson så fuld, at han ikke kunne huske at have lagt hånd på sin stedfader. I 1848 var Geir Jónsson fuld, da han stjal en pengepung fra saddelmager James Robb. I 1853 måtte man holde Þoroddur Sigmundsson i forvaring i to dage, før man kunne få en ordentlig forklaring på de tyverier, han havde begået i løbet af nogle uger, hvor han havde været fuld hver dag. Der kunne gives flere eksempler.³⁷⁰ Det hændte på Flatey, at folk undskyldte deres gerninger med fuldskab, men det var kun undskyldninger, man hørte på selve Flatey, og den type af forklaringer var langt mere almindelige i Reykjavík.³⁷¹

En anden side af livet i byen var det, John Ross Brown kaldte et dannet selskab. Der fandtes ifølge ham familier, som var ligeså kultiverede som andre steder, og som holdt baller og selskaber med skønhed og elegance.³⁷² Livet i Reykjavík kunne virke eksotisk på en udlænding, men der var alligevel sider af dette liv, som han genkendte. Når udlændinge blev inviteret til middag hos nogle af embedsmændene, f.eks. fhv. stiftamtmand Ólafur Stefánsson eller biskop Vidalin, fik de flere retter mad serveret ved et veldækket bord med dug, porcelænstallerkener, vinglas, sølvbestik m.m. Alt, som hørte sig til.

Reykjavík havde ligeledes sin egen klub, hvor medlemmerne mødtes, drak og spillede kort. I 1789 havde madam Margrete Angel åbnet et værtshus, men i 1803 var man begyndt at omtale stedet eller gruppen af faste gæster som *Klubben*. Senere blev klubvirksomheden overtaget af Jens Tofte, og i 1806 tog Henrich Scheel over. I 1805 åbnede borger Grímur Laxdal en anden klub, men den lukkede efter et år. Medlemmerne i sidstnævnte klub var for størstedelens vedkommende islændinge og folk, der ikke var fine nok til at blive optaget i Toftes klub. Den anden klub blev opløst i 1843. Til forskel fra Laxdals

³⁶⁹ Ebenezer Henderson: *Iceland; or the Journal of a Residence in that Island, During the Year 1814 and 1815* bd. 2. Edinburgh 1818, s. 94-95.

³⁷⁰ Þf: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Bfg. Rvk. VII,1-4 Dómabækur 1813-1869.

³⁷¹ Þf: Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV,2.-8. Dóma- og þingbækur 1776-1866.

³⁷² J. Ross Browne: *The Land of Thor*, s. 439.

klub var det, som historikeren Lýður Björnsson udtrykker det, en ”overklasseklub”. Den havde 160 medlemmer i løbet af sin levetid, hvoraf halvdelen var tilknyttet handelen, 30 % var embedsmænd, 10 % håndværkere og 10 % studenter. Desuden var nogle udenlandske rejsende og en enkelt bonde medlemmer. Klubben var et sted, hvor der f.eks. blev opført skuespil og holdt baller, men man kunne desuden komme for at læse aviser og bøger, spille kort og billard, samt drikke punch³⁷³

Det er ikke til at vide, om Grímur eller Breckmann var medlemmer af det, der blev regnet som det dannede selskab. Det er dog tvivlsomt, hvis man dømmer på baggrund af deres opførsel i almindelighed og den måde, som nogle af vidnerne berettede om deres kontakt med familien. Skomagerenken understregede således, at hun var blevet hentet ind fra gaden og altså ikke af sig selv haft ærinde hos Grímur og Þórunn. Udtalelser fra faktor Mohr, kommissions skriver Kolvig og flere andre tyder tilsvarende på, at de ikke anså Grímur og Þórunn for deres ligeværdige. Kolvig havde således afkrævet Þórunn en forklaring på hendes gøren og laden, da hun kom gående med de planker, som hun blev mistænkt for at have stjålet, ligesom man ville gøre med en tjenestepige eller en anden med lavere status. At hun så ikke gav ham et særligt høfligt svar er en anden sag. Desuden var det næppe passende opførsel for en dame at deltage i drikkelag på byens tugthus.

Det var til gengæld de folk, der var lidt finere end de øvrige, der var med til at sætte standarden for en side af livet i Reykjavik, som kendetegnede byen i ligeså høj grad som drukkenskaben. Byen havde en elite bestående af handlende, embedsmænd og en del håndværkere, både danskere og islændinge. Disse mennesker var finere end de andre, hvilket var tydeligt udadtil. Deres boliger var fyldt med møbler og genstande, man ville kunne finde på Kontinentet; sofaer, lænestole, teborde, skilderier, gardiner med mere. Ting, som selv de bedre stillede bønder sjældent eller aldrig ejede. I Reykjavik gik man ligeledes klædt efter europæisk mode med hat, støvler og vest for mændenes vedkommende og kjoler for kvinderne. Dertil talte mange af dem dansk eller blandede dansk ind i

³⁷³ Klemens Jónsson næver også klubberne i sin bog om Reykjaviks historie. Jónsson mener tilsyneladende, at Laxdals og Tofte/Scheels klub var den samme, hvilket ikke er Lýður Björnssons mening. Som det ses, har jeg holdt mig til Lýður Björnssons udlægning. Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur* bd. 1, s. 191. Lýður Björnsson: *Fystu klúbbar í Skandinavíu, Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess* 5. Reykjavík 1996, s. 6-17.

deres sprog. Således karakteriserer Lýður Björnsson omgangsformerne i den ovennævnte klub som danske med enkelte islandske islæt, og reglementet for klubben var ligeledes på dansk.³⁷⁴ Det gjaldt i øvrigt for *Húss- og Bústjórnarfélag Suðuramtsins*, at de første love fra 1837 og 1858 blev udgivet på både islandsk og dansk. Der stod i dem, at sproget på møderne var islandsk, men at man opfordrede til, at sagerne blev forklaret på dansk for de danske medlemmer.³⁷⁵ I Flatey var der ikke den slags formuleringer. Tværtimod kunne man i hovedbøgerne iagttage en større opmærksomhed omkring det islandske sprog. Således gik man i 1845 over til at omtale renter som ”ávögstur” i stedet for ”rentur.”³⁷⁶

I Reykjavik var det danske islæt ikke begrænset til eliten i byen, men blev tilegnet af andre dele af befolkningen, hvis de havde midlerne, og i nogle tilfælde selvom de ikke havde. Blandt de ting, som Grímur skulle have stjålet fra sin svigerfar, og hans egne ejendele, som blev pantsat, var der således et vist indslag af genstande, som kunne karakteriseres som danske. Forgylde stole, Þórunns kjole, gule bukser, støvler, vest og hat. Da hans ejendele blev solgt på auktion efter retssagen, var der desuden ting som store stentøjsfade, en porcelænstepotte, en mælkekande, under- og overkopper, gardiner, spejle, klæde- og skobørste, spillekort, pennekniv, fruentimmer-handsker, en kaffekedel, ridepisk, strygejern, støvler, en gul vest, et par fine pantaloner m.m.³⁷⁷ Sådanne genstande fandt man ligeledes hos andre af byens indbyggere, særligt når det gjaldt klædedragten, mens landbobefolkningen gik klædt i islandsk klædedragt. Denne var ligeledes mere almindelig hos kvinderne i byen, hvorimod mændene gik i jakke, vest og bukser. Farven gul var i øvrigt stort set begrænset til skifter fra selve Reykjavik, hvor den oftest forekom hos handlende, selvom den var at finde hos de andre beboere som embedsmænd, håndværkere, husmænd og tjenestefolk.³⁷⁸ Et sådant forbrug af noget, der blev regnet for luksusvarer, blev

³⁷⁴ Lýður Björnsson: Fystu klúbbar í Skandinavíu, *Landnám Ingólfs nýtt safn til sögu þess* 5, s. 17.

³⁷⁵ ÞÍ: E. 275.35 Suðuramtsins húss- og bústjórnarfélag. Foreningens love 1837 og 1858 § 19, s. 13.

³⁷⁶ LBS: Lbs 788 fol. Fyrsta Höfud Bók vid Flateyar Framfara Stiptun 1836- 1869. Mødereferat af 6. oktober 1845.

³⁷⁷ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna- og sveitarstjórna: Bfg. Rvk. XXIV, 1 Uppbóðsbók 1803-1805. 16. april 1804 auktion over effekter forefundet i Grímur Ólafssons bo.

³⁷⁸ Som det blev omtalt i kapitel to, kunne man også finde lignende genstande hos købmanden i Flatey. Der er mange kildemæssige problemer forbundet med anvendelsen af skifter, blandt andet at man ikke kan være sikker på, at alle genstande er optegnet. Dette faktum må imidlertid gælde

naturligvis betragtet som et problem af myndighederne. Ólafur Stefánsson klagede eksempelvis, mens han var amtmand, over luksusforbrug hos almuen og kaldte det stor dårskab.³⁷⁹ Det hørte sig ikke til. Det var det, Jón Mýrdal hentydede til, når han talte om forfængelighed og pragtsyge i købstaden.

Beboerne i Reykjavik blandede ligeledes danske gloser i sproget. Jón Thoroddsen gav en smagsprøve i sin føromtalt bog *Piltur og Stúlka*, hvor han lod et par kvinder fra Reykjavik føre en samtale på et meget karakteristisk sprog:

*„Men Gud! Hann má jú vera hreint tossaður! Nú get ég fyrst begripið, hvers vegne hann hefur verið að renna þangað í húsið upp á hvern einasta dag; en hvað segir þú? Trúir þú ekki, að hann er tossaður að forlova sig með soddan einni taus; hún er jú ekki annað en hrein og simpil barnapía.“*³⁸⁰

At det ikke udelukkende var i romaner, at den slags fandt sted, kan man se, af det faktum, at der i 1790 var en farver i byen, der nægtede at kunne tale islandsk, selvom han var islænding.³⁸¹ Endvidere mente den danske sprogforsker Rasmus Rask efter sine besøg på Island 1813-15, at der kun ville gå nogle år, inden det islandske sprog ville blive fortrængt af det danske, og at det ville ske først i Reykjavik.³⁸² Mange af indbyggerne i Reykjavik ændrede på samme måde deres navne og begyndte at skrive f.eks. Jonsen i stedet for Jónsson. Det var ikke en praksis, som udelukkende var knyttet til Reykjavik, men havde været gældende

for alle skifter – både efter folk på landet og i byerne. Man skulle derfor synes, det var mærkeligt, hvis f.eks. gule bukser konsekvent blev undladt i skifterne fra bønderne, og kun blev optegnet i skifterne efter byboere, selvom der i øvrigt blev angivet farver i begge tilfælde. Resultaterne er angivet i skematisk form i Christina Folke Ax: *Et andet Island – kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*, s. 34 og 77, foruden i Christina Folke Ax: *Meningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar*, *Saga XL:1* (2002), s. 84.

³⁷⁹ Ólafur Stefánsson: *Um Jafnvægi Biargrædis-veganna á Íslandi, Rit þess Islenszka Lærdómslistafélags* bd. 7, s. 138-139.

³⁸⁰ Jón Thoroddsen: *Piltur og Stúlka*, s. 83. For dem, der alligevel ikke kan forstå teksten står der: „Men Gud! Han må jo være rent tosset! Nu kan jeg først begribe, hvorfor han har rendt hen i huset hver dag; men hvad siger du? Mener du ikke, at han er tosset at forlove sig med sådan en tøs; hun er jo ikke anden end en ren og simpel barnepige.“ De danske indlån er blandt andet tosset, begribe, forlove, sådan, tøs, simpel og barnepige.

³⁸¹ Denne sag er beskrevet mere indgående i Christina Folke Ax: „At gøre en forskel, 1066.

Tidsskrift for historie 31. årgang nr. 4. (2001), s. 3-13.

³⁸² *Saga Íslendinga 1770-1830*, s. 430-431.

blandt embedsmænd gennem længere tid og havde spredt sig til folk udenfor eliten. Det danske havde således afløst det latinske som middel til at markere dannelse. Samme mand, som nu kaldte sig Jonsen, kunne tidligere have heddet Jonsonius. Stiftamtmand Ólafur Stefánsson og hans søn Magnús underskrev sig altid Stephensen. Præsten Ólafur Sívertsen, var egentlig Sigurðsson, Eyjólfur Einarsson fra Svefney underskrev sig altid E Einarsen, og selv Jón (Þorðarson) Thoroddsen, som ovenfor i sin bog gjorde nar af kvinderne i Reykjavik og deres måde at tale på, anvendte et danskklingende navn, selvom han havde fået det fra faderen. For mange signalerede det danske således noget fint, dannelse og høj status. Det problematiske, set med øvrighedens øjne, var heller ikke så meget, når folk med status viste det. Problemet opstod, når folk uden status lagde sig efter en sådan udtryksform. Så kunne man jo ikke se forskel på folk. Efterhånden som en national bevidsthed blev mere fremtrædende må denne omgang med det danske sprog have været tillagt yderligere et aspekt med den tids nære sammenknytning mellem sprog og identitet. Det må være blevet opfattet som rent og skært "uislandsk". En vigtig del af skabelsen af en islandsk national identitet var og er derfor knyttet til en sprogrenselsesproces.³⁸³

Jón Mýrdal, og andre med ham, så tydeligvis folk i Reykjavik som nogle, der gled med strømmen og endte i fordærv, men det er muligt at anskue disse mennesker på en anden måde. Der var en ting, der kendetegnede personerne i Grímur Ólafssons sag i ligeså høj grad som beboerne i Flatyejarhreppur. De var handlekraftige. Grímur var præstesøn, som blev sendt i tugthuset efter at have begået et tyveri. Som så mange andre fandt han dog i Reykjavik et sted, hvor han kunne begynde på ny uden nødvendigvis at skulle leve som bonde eller som tjenestekarl være underlagt andre menneskers nåde og autoritet. I Reykjavik var der mulighed for at blive en fin mand og borger. Men til en sådan stand hørte desuden en vis levevis med de rigtige klæder og omgangsformer, og den slags kostede penge. Tilsyneladende forsøgte han at skaffe dem på den hurtigste måde. I

³⁸³ Jfr. Gísli Pálsson: Language and Society: The Ethnolinguistics of Icelanders, *The Anthropology of Iceland*, Paul Durrenberger & Gísli Pálsson (red.). Iowa 1989, s. 122 og 134. Gísli Pálsson beskæftiger sig i artiklen med måden, hvorpå sociale forskelle i dag bliver udtrykt gennem folks evne - eller manglen på samme - til at tale et såkaldt korrekt islandsk på trods af myten om et klasseløst og homogent samfund. Han trækker i den sammenhæng forbindelser tilbage til den nationale bevægelse og dens forhold til sproget.

første omgang som småhandlende, men senere ved ulovligheder. Det er heller ikke usandsynligt, at det stadige drikkeri var med til at få ham ud på et sidespor. Den vægtigste grund var nok, at han var i bundløs gæld. Det førte de andre forbrydelser med sig, måske med undtagelser af hans forsøg på at fordrive det foster, som Guðríður bar. Gælden førte til indbrud hos svigerfaderen, det falske gavebrev og endelig mordforsøget.

Reykjavik tiltrak folk som Grímur, fordi der her var flere muligheder for at skabe sig en egen og anden tilværelse. Det hang blandt andet sammen med, at autoritetsforholdene var anderledes i Reykjavik end mange andre steder på Island. Måske var det en vekselvirkning, hvor netop det forhold, at der var andre muligheder end lige netop at blive bonde eller tjenestekarl, gjorde, at folk ikke var bundet på samme måde som andre steder på Island. Grímurs kone, Þórunn, er således et eksempel på en handlekraftig kvinde med en udpræget mangel på respekt for konventionerne. Ikke alene udviste hun ikke megen ærbødighed overfor autoriteterne, hverken hendes forældre eller de højtstående folk, som hun uden videre svarede igen. Der er ligeledes meget i sagen, der tyder på, at hun styrede begivenhedernes gang. Hun anklagede stedfaderen for overfaldet, hvilket - hvis han var blevet dømt - kunne have skjult deres forsøg på at tage livet af ham og stjæle hans ejendele. Det var ligeledes, mens hun var syg, at Grímur og Þrúður brød sammen og tilstod, ligesom det sandsynligvis var på hendes initiativ, at de trak deres forklaringer tilbage. Endelig fik hun aborten til i første omgang at se ud som hendes egen. Hvis dette var lykkedes, havde hun skjult søsterens graviditet udenfor ægteskab og haft en stærkere sag mod svigerforældrene. Hendes spørgsmål, om en kvinde kunne abortere et foster og stadig være gravid, kunne tyde på, at hun måske ikke var klar over, at det havde været Þrúðurs foster, men dette argument holder kun, hvis de to kvinder rent faktisk lå i samme seng, hvilket der var tvivl om ifølge de forskellige udsagn i sagen. Under alle omstændigheder må man hævde, at Þórunn på ingen måde var en passiv almuekvinde, der fandt sig i sin situation. Tværtimod var hun særdeles foretagsom, når det gjaldt om at udnytte de givne muligheder og forsøge at forme sin egen tilværelse.

Folk ved fabrikken i Reykjavik

Man kan spørge, hvad initiativerne i Reykjavik havde at gøre med den levevis, som er beskrevet i det ovenstående. Svaret er: En hel del. Tanken bag at anlægge manufakturfabrikker i Reykjavik var ganske vist ikke at skabe en bykultur og slet ikke et sted, hvor der herskede pyntesyge og umoral, men selvom det ikke var hensigten, var det resultatet. Det var derfor heller ikke så meget selve de initiativer, der blev påbegyndt i 1750'erne, der direkte var afgørende for Reykjaviks tilblivelse og dens særlige kendetegn, som var det, folk udnyttede disse initiativer til. Grímur og Þórunn var ikke alene om at udvise initiativ og vilje til at forme tilværelsen efter de forhold og idealer, der var herskende i Reykjavik. Det samme kan iagttages hos andre indbyggere, og heraf nogle af de mennesker, der kom til Reykjavik i forbindelse med ansættelse på fabrikken. Nedenfor vil omdrejningspunktet være fabrikken og dens historie med fokus på de ansatte og deres baggrund.

Initiativtagerne bag *De ny Indretninger* havde som nævnt til hensigt at udvikle landets næringsveje og skabe en industri. Landfoged Skúli Magnússon omtalte ganske vist i 1770'erne et "plantested", hvor videnskaber og håndværk kunne læres og spredes, men det er alligevel ikke ganske klart, om han tænkte på dette sted som en by.³⁸⁴ Dette betød i øvrigt ikke, at selve oplæringsprojektet blev glemt, i hvert tilfælde ikke som argument. 20 år efter at fabrikkerne var oprettet, forsvarede Skúli Magnússon fabrikkens dårlige tilstand med, at den ikke var stiftet for profit, men for at informere folk.³⁸⁵ Desuden skrev lovmand Björn Markússon i 1786 et brev til stiftamtmand Levetzow angående en Þóra Guðbrandsdóttir fra Skaftafells syssel, der havde ansøgt om at måtte blive fast lærling ved fabrikken. Da hun ikke var fra et af de sysler, som det var befalet at lærlinge skulle komme fra, turde de ikke antage hende ved fabrikken uden tilladelse. Hun var ellers skikkelig og flink i sit arbejde og værdig til at blive hjulpet. Hun kom nemlig fra et af de områder, hvor vulkanudbruddet i 1783 havde hærget, og med tiden kunne

³⁸⁴ Lýður Björnsson mener desuden, at det kan have været lån af et ord, han var stødt på efter fabrikkens oprettelse og efter at have læst den tyske kammeralist J.H.G. von Justis skrift *Vollständig Abhandlung von denen Manufacturen und Fabrikken* udgivet i 1758. Lýður Björnsson: *Við vefstól og rokk, Saga XXXV* (1997), s. 181. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 206.

³⁸⁵ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 206.

hun rejse tilbage og blive til gavn på hjemegnen med sine kundskaber.³⁸⁶ Det lader til, at stiftamtmanden bifaldt ansøgningen, for i mandtallet fra 1787 boede hun i Reykjavik og var benævnt spinderske.³⁸⁷

I forhold til de ansatte ved fabrikken var formålet at lære dem nye teknikker i forbindelse med en traditionel beskæftigelse, dvs. forarbejdning af uld. Spinderi var blot en af de færdigheder, som de ansatte ved fabrikken skulle oplæres i. Arbejdet omfattede også uldsortering, kæmning, vævning, overskæring med mere. Det indebar alt sammen ny teknologi i forhold til den, man var vant til. Således var de opretstående væve og håndtene, som var almindelige på de islandske gårde, udskiftet med rokke, nye danske væve og andre redskaber på fabrikken. Den nye teknologi forudsatte et mere specialiseret kendskab til, hvordan man anvendte den, og denne viden var grundlaget for en tilværelse udenfor landbruget.

I betragtning af, at jordbruget var den altdominerende levevej, der ikke levnede plads til mange andre næringsgrene, var det et forholdsvis stort antal mennesker, der fik indsigt i denne kundskab. Der var således 78 personer beskæftiget fabrikkerne i Reykjavik mellem 1757-1758 bestående af både faglærte, lærlinge og andre ansatte, og på højdepunktet af fabrikkens virke i 1763 var der 101 ansatte. Efter denne tid faldt antallet af ansatte jævnt. Mellem 1767 og 1773 mistede 50 mennesker arbejdet, hvoraf de 26 blev fyret på en gang i 1767 efter købmand Arv Gudmandsens overtagelse af ledelsen.³⁸⁸

Reykjavik bar imidlertid stadig præg af fabrikken og dens arbejdere. I mandtalsbogen fra 1784 boede der således en række folk på stedet, som ernærede sig selv og deres familier ved fabrikken. Der boede otte vævere, fire kæmmere, en kradser, en overskærer, en uldsorterer, en farver, en forstander, en fabriksmester, en nupperske, fem spindersker og to lærlinge i byen. Desuden blev to angivet som arbejdende ved fabrikken, ligesom der boede en væver hos

³⁸⁶ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 195 Bréf til stiftamtmanns um Innrétingarnar 1751-1794.

Brev af 9. september 1786 fra B. Marcusen til Levetzow.

³⁸⁷ ÞÍ: Skjalasafn presta og prófasta (Kirknasafn). Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík BC. 3 Sóknarmannatal 1787.

³⁸⁸ I 1764 var driften nemlig overdraget til handelskompagniet og var derfor ikke længere i hænderne på det interessentskab, der var blevet stiftet af de islandske embedsmænd ved Altinget i 1751. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 172. Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Reksrarsaga Innrétinganna*, s. 97-100 og 122.

apoteker Björn Jónsson på Nes udenfor Reykjavík. Af andre håndværkere var der en tømrer og en kandestøber. I mandtallet blev det desuden angivet, hvordan de enkelte personers opførsel og kristelige kundskaber var. Langt de fleste fik et godt skudsmål som skikkelige, retskafne og med ordentlige kundskaber, men væver Bessi Árnason og kæmmer Jón Þorsteinsson opførte sig kun nogenlunde og havde dårligere kundskaber. Nogle af de kvindelige arbejdere blev betegnet som langsomme.³⁸⁹ Betegnelserne svarer derfor langt fra det, man måtte forvente, hvis man sammenligner med beskrivelserne af Reykjavík og dens indbyggere som angivet i kapitlets begyndelse. Foruden fabriksarbejderne boede der på dette tidspunkt tugthuslemmer, købmanden og hans hushold samt tilknyttede assistenter i Reykjavík, foruden nogle husmænd. Disse ernærede sig dels ved små jordlodder, men i og med at købmanden boede der hele året, kunne de finde let afsætning for deres fisk, ligesom en del arbejdede for fabrikken med f.eks. at spinde garn.³⁹⁰

I 1790 begyndte man at sælge ud af fabrikkens bygninger, og i 1799 købte købmændene Westy Petræus og P. Svane det sidste, der var tilbage af fabrikken. På det tidspunkt var der nærmest ingen, der arbejdede ved fabrikkene.³⁹¹ I folketællingen fra 1801 var der dog angivet seks som spindersker, tre væversvende, en uldpilderske, en som arbejdede ved fabrikken, og en arbejdsmand. Desuden var der tre sykoner, en som levede af pension fra fabrikken, samt syv i området udenfor Reykjavík, der ernærede sig af sit håndarbejde. Til gengæld var der kommet andre håndværk til byen så som sølvsmed, snedker, skomager, bager og saddelmager. Eftersom fabrikken ophørte med at eksistere, forsvandt betegnelser som vævere og spindersker fra folketællingerne, for at blive erstattet af stadigt flere former for håndværk, og med købmænd, embedsmænd, husmænd og fiskere.³⁹² De direkte spor efter fabrikken forsvandt således fra området, men menneskene forsvandt ikke fra området, og de holdt fast ved, at der var en alternativ levevej til landbruget.

³⁸⁹ ÞÍ: Skjalasafn presta og prófasta (Kirknasafn). Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík BC. 3 Sóknarmannatal 1784.

³⁹⁰ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 173-179.

³⁹¹ Lýður Björnsson: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna*, s. 156.

³⁹² *Manntal á Íslandi 1801. Manntal á Íslandi 1816. Manntal á Íslandi 1845. ÞÍ: Mantal Reykjavíkur sókn 1835 og 1860.*

Et godt eksempel på den betydning, som fabrikken fik på de ansattes tænkemåde findes i et brev, som Frans Illugason sendte til landkommissionen 1770-1771.³⁹³ Han havde været væver ved fabrikken i Reykjavik, men var blevet sagt op. Siden havde han måttet leve med sin kone og søn som enhver anden husmand, dvs. dyrke jorden og ro på jordejerens båd. Problemet var efter hans mening, at jorden var dårlig og dyr, samt at han var vænnet fra at leve af landbrug. Han bad derfor kommissionen om at sørge for, at han fik fæstebrev, så han kunne være sikker på at beholde jorden, ligesom han ville have afgiften nedsat og være fri for kvilder (lejekvæg). Desuden havde han planer om at anlægge en køkkenhave. Det var imidlertid ikke det eneste. Han ville også gerne have en vævestol, så han kunne væve på akkord for fabrikken, mens konen kunne spinde. Og endelig ville han oplære sin søn i samme profession. Frans ville altså ikke være bonde, men væver. Det var sikkert heller ikke uden betydning, at han havde tjent meget mere som væver. Som Þórunn og Grímur forsøgte han at udnytte de muligheder, der var, til at skabe det, han opfattede som det bedst mulige liv. Frans fik ingen hjælp fra kommissionen, men han kom sandsynligvis til at arbejde som væver for amtmand Ólafur Stefánsson. Senere flyttede han til Leirásveit, hvor gården Leirá var ejet af amtmanden, så det er ikke utænkeligt, at Frans fik mulighed for at fortsætte væveriet. Under alle omstændigheder forbedrede hans tilstand sig tilsyneladende. Han døde 49 år gammel i 1785.³⁹⁴

Frans Illugason var ikke den eneste ansatte ved fabrikken, der viste en interesse i at blive ved med at ernære sig som andet end bonde. Klemens Jónsson nævner således en række folk, som var kommet til byen med *Indretningerne* og siden havde ”grundlagt slægter i byen”, som Klemens Jónsson udtrykte det.³⁹⁵ Han nævnte de fremmeste familier, hvoriblandt overskærer *Jafet Illugason* befandt sig. Han var bror til Frans og gift med Þorbjörg Eiríksdóttir. Deres datter Ingveldur blev mor til Einar Jónsson, der blev først butiksbestyrer og siden købmand. Desuden var han beslægtet med nationalhelten Jón Sigurðsson. I slægten kom ligeledes købmænd, højesteretssagfører, præster, en guldsmed m.m.

³⁹³ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 199-202 Landsnefndin fyrri. 10. januar 1771 brev fra Frans Illugason.

³⁹⁴ Frans Illugasons livsforløb er kortlagt af Hrefna Róbertsdóttir i *Landsins forbetran*, s. 57-76.

³⁹⁵ Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur* bd. 1, s. 99-104.

Det var således en slægt, hvor nogle af medlemmerne udmærkede sig ved deres tilknytning til håndværk og byliv.

Også væveren Teitur Sveinsson og hans efterkommere satte deres præg på byen. Teitur selv var en betydningsfuld mand og fik forskellige stillidshverv i byen, blandt andet som *meðhjálpari* (degn). Han fik stilling som fabrikør i 1793, da den forhenværende forstander Guðmundur Jónsson blev sindssyg og ikke kunne passe sit arbejde. I dennes sted var væversvenden Guðlaugur Eiríksson først trådt til som leder af væveriet og fabrikkens drift. Da han imidlertid hverken kunne skrive eller regne, og desuden ikke kunne undværes ved den brede væv, kom Teitur i stedet til at bestyre fabrikken.³⁹⁶ Teitur Sveinsson var ikke hvem som helst, hvilket blandt andet ses af det faktum, at han fandt det på sin plads at blande sig med de handlende i byen på auktionen over nogle af landfoged Finnes ejendele i 1804. Han købte ganske vist kun et par baljer, en gammel skjorte, tre støvleskafter, fire par gamle karter og en hegle, men han var til stede.³⁹⁷ Selvom det først og fremmest var dagligdags brugsgenstande, han købte, vidner hans tilstedeværelse om, at han ikke fandt det nødvendigt at bøje nakken i købmændenes og embedsmændenes tilstedeværelse. Teiturs døtre blev således også gift med købmænd og mange af deres efterkommere blev i byen og levede som håndværkere eller handlende. Teiturs dattersøn Teitur Finnbogason blev smed og dyrlæge og blev regnet for en markant skikkelse i byen som sin bedstefar. Stort set samme historie gør sig, ifølge Klemens Jónsson, gældende for kammer Þórður Pétursson, væver Pétur Kolbeinsson og væver Jón Hallsson, selvom hans ene datter Guðrún Jónsdóttir Klog (gift med en købmandssøn) kom på sognet pga. drikfældighed, mens en anden blev gift med væver Guðmundur Árnason og senere svigermor til områdets bøddel.³⁹⁸

De ovennævnte udgjorde selvfølgelig ikke alle de mennesker, der arbejdede ved fabrikken. Ifølge Hrefna Róbertsdóttir havde fabrikken mellem

³⁹⁶ ÞÍ: Skjalasafn Stifamtamanns III; 195-196 Bréf til stiftamtamanns um Innrétingarnar 1751-1799. 19. aug. 1793 brev fra R. Clemensen til stiftamtmand Stephensen. 20. nov. 1793 fra fabriksbestyrer R. Clemensen til stiftamtmand Stephensen.

³⁹⁷ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna- og sveitarstjórna: Bfg. Rvk. XXIV, 1 Uppboðsbók 1803-1805. 29. maj 1804 auktion over landfoged Finnes efterladenskaber.

³⁹⁸ Klemens Jónsson: *Saga Reykjavíkur* bd. 1, s. 99-104.

1752 og 1763 beskæftiget mellem 60 og 100 mennesker.³⁹⁹ Det er muligt, at nogle af dem blev i området og slog sig ned i husmandsstederne omkring byen, men uden at grundlægge slægter som markerede sig i byens liv og derved blev registreret af Klemens Jónsson og andre. Som ovenfor beskrevet udgjorde de fabriksansatte heller ikke hele byens befolkning, og den voksende handel efter monopolets ophør medvirkede til at trække folk til området. Alligevel var de ovennævnte håndværkere og deres efterkommere centrale i at skabe byens karakteristiske liv. De var blandt de mennesker, der gik klædt som de fine i byen, ændrede deres navne, eventuelt blandede danske gloser i sproget, kom i Klubben med mere.

De fleste historikere er enige om, at initiativerne havde en stor betydning for Reykjaviks opståen, men at selve initiativet mislykkedes af forskellige årsager. Blandt disse kan nævnes købmændenes modvilje, fårepest og et for småt hjemmemarked.⁴⁰⁰ Dette syn på fabrikken og dens betydning for Reykjaviks fremvækst modsiges i en specialeafhandling i historie fra 1993 skrevet af Þorlákur Axel Jónsson om statsmagten og byudviklingen i Reykjavik. Han mener, at *Indretningernes* betydning for byudviklingen i Reykjavik ikke bestod i at danne et grundlag for alternative erhverv til landbruget og befolkningsvækst, men de betød, at stedet fik en central position i forhold til staten. Det var centralmagten, der gennem en centraliserende politik og investeringer lagde grunden til Reykjavik ved blandt andet at give den købstadsrettigheder og dermed

³⁹⁹ Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 168-173.

⁴⁰⁰ Hrefna Róbertsdóttir har gennemgået de forskellige forklaringer i forbindelse med sine egne studier. Historikerne, hun nævner, er Jón Jónsson Aðils, Klemens Jónsson, Þorkell Jóhannesson, Lýður Björnsson, Gísli Ágúst Gunnlaugsson, Gísli Gunnarsson, Friður Ólafsdóttir og Ólafur Oddsson. Historikerne, der skrev i begyndelsen af det 20. århundrede, mente alle, at fabrikken måtte lukke, fordi den blev bekæmpet så hårdt af købmændene. De mente, at fabrikkerne havde spillet en rolle for at udbrede kendskabet til vævning og spinding, og samtidig havde de dannet grundlaget for Reykjavik som landets senere hovedstad. Jón Jónsson Aðils fremhævede ligeledes, at islændingene ikke var vågnet til bevidsthed om betydningen af fremskridt og derfor ikke havde støttet initiativerne. Senere tiders historikere nævner købmændenes modstand og sendrægtighed som forklaring på fabrikkens besværligheder men påpeger desuden, at fårepest hindrede tilførslen af uld, og at der var et for lille hjemmemarked. Lýður Björnsson mener desuden, som de ovenstående, at initiativerne var med til at skabe Reykjavik og forme byens karakter. Hrefna Róbertsdóttir forsøger derimod udelukkende at analysere hensigten bag *Indretningerne* og måle deres succes i forhold hertil. Hun bedømmer, at formålet både var at udbrede kendskabet til vævning og skaffe profit, så fabrikken kunne fungere. Da det sidste ikke lykkedes, måtte fabrikken også lukke, og uden den var der ikke umiddelbart grundlag for at folk kunne leve af deres håndværk. Det blev det først senere, men grundlaget for udbredelsen af ny væve- og spindeteknik trods alt var i tilknytning hertil. Hrefna Róbertsdóttir: *Landsins forbetran*, s. 50-55.

understøtte handelen samt beslutte, at en række institutioner og embeder skulle placeres her. Han skriver blandt andet, at investeringer i bygninger i Reykjavik, var en begyndelse til en by, men kun så længe nogen ville benytte dem.⁴⁰¹ Hertil må man indvende, at det var der netop nogen, der ville.

Disse mennesker kan kategoriseres som *byfolk* for at adskille dem fra *de bedste bønder* og *udskuddet*, selvom der var mange fællestræk mellem bybefolkningen og landbefolkningen.⁴⁰² I byerne var der nogle mennesker, der udmærkede sig ved at udvise en evne til at planlægge og komme frem i livet. De opnåede tillidsposter, byggede huse, blev faddere for børnene i byen, giftede sig indenfor egne cirkler, betalte deres afgifter med mere, på samme måde som *de bedste bønder* gjorde. Derimod adskilte de sig fra disse ved at holde til byen og have en del genstande og klæder i dansk og europæisk stil, og ikke mindst syntes de at foretrække et liv i byen i stedet for på landet. *De bedste bønder* var ofte en del af klagekoret over ”pyntesygen” og dårligdommene i byen, og eftersom de to grupper således selv satte skel mellem sig, kan man ikke omtale dem som én og samme gruppe.

Hvis man udelukkende at se på denne gruppe af ”ordentlige” byboere, risikerer man imidlertid at overse alle de ”uordentlige” byboere, der i ligeså høj grad var del af byen og var med til at sætte præg på den, som Þórunn Vigfúsdóttir og Jarðþrúður Hjörleifsdóttir. Disse mennesker kunne selvfølgelig falde under betegnelsen *udskud*, eftersom en manglende kontrol over tilværelsen er gennemgående i deres optræden. De fandt imidlertid en levevej og mulighed for at stifte familie i byen uden at behøve at være tjenestefolk i landområderne, og de var medvirkende til at skabe liv i gaderne. Det er spørgsmålet om, yderligere undersøgelser ville kunne påvise, at der fandtes - eller med tiden udviklede sig - et *by-udskud*, som havde meget til fælles med *udskuddet* andre steder i sin tænke- og handle måde, men som var knyttet til livet i byerne med alt, hvad det indebar. Disse mennesker levede ofte som husmænd under usle kår, og det er ikke til at vide, hvorfor de blev tiltrukket af stedet. Måske gav byen et håb om en anden tilværelse, end den der måske ventede dem som ugifte tjenestefolk på landet. Det

⁴⁰¹ Þorlákur Axel Jónsson: *Statsmagt og Byudvikling i Reykjavik 1750-1850*. Udgivet specialeafhandling i historie ved Københavns Universitet 1993, s. 47.

⁴⁰² Christina Folke Ax: *Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar, Saga XL:1* (2002), s. 80-86.

regnedes nok for bedre at være sin egen herre end at måtte arbejde som trælle for en husbond, som den fiktive løsemand *Stírbjörn* også mente i den opbyggelige historie, som der blev henvist til i begyndelsen af dette kapitel.

Anlæggelsen af fabrikken og handlens vækst medførte, at det var muligt at skabe en levevej, der ikke var baseret på landbrug, men det var menneskene i Reykjavik selv, der formede dette liv. Det vil sige, at initiativerne i Reykjavik måske ikke umiddelbart virkede efter hensigten, men dog havde en virkning.

Opsamling

Umiddelbart havde Grímur Ólafsson og Þórunn Vigfúsdóttir ikke meget andet til fælles med folk som væver Teitur Sveinsson og hans kone Guðríður Gunnadóttir, end at de boede i samme by. Men det var netop noget af det, der kendetegnede Reykjavik fra sidste halvdel af 1700-tallet og til vore dage. Der boede efter islandsk standard mange mennesker sammen, og disse mennesker havde forskelligartet baggrund. Embedsmændene var kommet til stedet af eget initiativ, eller efterhånden som centralmagten besluttede det. De handlende havde været i området længe, men boede fast i Reykjavik efter 1780 og blev stadig flere. Deres virksomhed tiltrak og beskæftigede husmænd og håndværkere, mens medlemmerne af sidstnævnte gruppe som Teitur Sveinsson desuden kunne have en baggrund i fabrikken. Konsekvensen af fabrikken var ikke en storstilet spredning af ny væve- og spindeteknik over hele Island, men som mange historikere har påpeget, var de en begyndelse til et bysamfund, selvom det næppe var hensigten fra begyndelsen. Der var mange grunde til, at fabrikken ikke overlevede i længere tid. Der var ikke et ordentligt markedsgrundlag, den blev aktivt bekæmpet af købmændene, og løb hurtigt ind i problemer med fårepest, der medførte svigtende forsyninger af uld. Men fabrikken blev ikke nedlagt på grund af manglende interesse eller deltagelse fra almuens side. Der var faktisk folk, der gerne ville udnytte de muligheder, som de nye kundskaber gav, men det var svært i et samfund som det islandske. Nogle af dem fandt imidlertid i Reykjavik alligevel en mulighed for at være andet end bønder, og den mulighed udnyttede de. Dermed skabte de byen.

Reykjavik var således ikke blot et sted, hvor der boede mange mennesker sammen. Den repræsenterede også en levevis. Mange udenforstående bønder, landboere og embedsmænd så denne levevis som fordærvet. Den var præget af utugt, doven- og drukkenskab, forfængelighed og umådehold. Som vist ved gennemgangen af retssagen mod Grímur Ólafsson og hans hushold kunne de til dels have ret. Købstadslivet var forbundet med druk, ulydighed og forfinede manerer, men forbilledet hertil stammede fra købmænd, embedsmænd og nogle håndværkere, som dannede klubber, drak punch, holdt baller og gik europæisk klædt. Ville man være noget i Reykjavik, måtte man gøre det samme - om nødvendigt sætte sig i gæld. Det var dog en undtagelse, at folk forsøgte at myrde sine svigerforældre. Det interessante er, at disse mange mennesker og anderledes levevilkår tilsyneladende skabte et sted, hvor man ikke nødvendigvis fandt det absolut nødvendigt at blive på sin plads. Dette viser Þórunns næsevises svar til kommissionsskriver Kolvig, men også det faktum, at almuefolk efterlignede eliten i byen, peger i samme retning. Ud over at bo i samme by kan man sige, at Grímur Ólafsson og Teitur Sveinsson havde det tilfælles, at de prøvede at udnytte de givne muligheder og magede dem efter deres eget hoved. Teitur med større held end Grímur.

Teitur Sveinsson kunne gennem sin position i byen nok hævde nogen ret til at blande sig med de lidt finere folk – hans døtre blev trods alt gift ind i gruppen af handlende. Et sted som Reykjavik tiltrak ligeledes en del af den slags almuefolk, som tilhørte *udskuddet*. Myndighederne gjorde meget for at begrænse deres antal og forhindre dem i at slå sig ned, men eftersom den voksende befolkning i byen i vid udstrækning bestod af tomthusmænd, lykkedes det ikke konsekvent. Der var ganske enkelt flere muligheder for at slå sig igennem i Reykjavik stort set ligegyldigt hvilken baggrund, man havde. Og folk forsøgte at udnytte disse muligheder efter bedste evne.

At være sin egen herre, var ensbetydende med, at der i det mindste var et led i autoritetshierarkiet, man ikke var underlagt. Så mange autoriteter og øvrighedspersoner samlet et sted gjorde desuden afstanden til dem større. Man kunne altid handle hos en anden købmand, finde hjælp hos en anden embedsmand, skjule sig i mængden eller svare næsvist igen, fordi det egentlig

ikke kom andre ved, hvad man foretog sig. Det næste kapitel vil omhandle autoritet og måder, hvorpå almuefolk forsøgte at undslippe den.

Kapitel 7: Måder at omgås og omgå autoriteter

Både i Reykjavik og Flatey var der almuefolk, der til en vis grad efterlevede øvrighedens påbud, selvom det skete på deres egne præmisser og for Reykjaviks vedkommende med et noget andet resultat end planlagt. Disse i øvrighedens øjne ”fornuftige” almuefolk udmærkede sig først og fremmest ved at have en forståelse for at udnytte øvrighedens belønninger og oplysninger til at fremme egen velfærd, men de udgjorde efter alt at dømme et mindretal af befolkningen. Når samfundsændringerne skete så langsomt, var det blandt andet, fordi langt størstedelen af bønderne og husmændene ikke forbedrede deres jorder i det 18. århundrede og første halvdel af det 19. århundrede.⁴⁰³ De kunne beskrives som passive, men bag en tilsyneladende passivitet kan der gemme sig megen foretagsomhed, som blot er rettet mod at undgå at adlyde øvrighedens befalinger.

Omdrejningspunktet i dette kapitel vil derfor være at afdække hvilke former for autoritet, der omgav den islandske almue, og hvilke muligheder almuen havde for at appellere til den, imødegå den eller smyge sig udenom den. Der var ingen eller kun få åbenlyse revolter på Island, hvor almuen ”krævede sin ret”, men det er ikke ensbetydende med, at folk ikke gjorde modstand. I nogle af de sager, der er gennemgået i det ovenstående, har der været et element af trods overfor større eller mindre autoriteter. Eksempelvis var Þórunn Vigfúsdóttir næsvis overfor en af byens fremtrædende mænd for ikke at nævne overfor sin egen mor og stedfar, og Gísli Gunnarsson lod sig ikke overbevise af lægens forklaringer om, hvad der kunne og ikke kunne hindre graviditet. Den islandske almue var nok underlagt krav og begrænsninger fra flere forskellige myndigheder, men folk besad selv en række mere eller mindre artikulerede modtræk mod dem, der kunne strække sig fra hårdnakket og tydeligt at modsætte sig autoriteterne til mere underfundige og skjulte former. Dette vil blive illustreret nedenfor gennem

⁴⁰³ I midten af det 19. århundrede var der eksempelvis kun 16 ud af 38 husholdsoverhoveder i det driftige Flateyjarhreppur, som forbedrede deres jorder eller anlagde køkkenhaver. Blandt disse var præsterne og købmændene, hvorimod husmænd registreret under ét ikke er talt blandt de 16. De anlagde i øvrigt også køkkenhaver. Tyve år senere var det alle husholdsoverhoveder på stedet undtagen seks. ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. XXI,1 Hreppareikningar 1834-35, 1839, 1841-45, 1847, 1848-56 Tafla yfir Flateyar-hrepps í Barðastrandarsýslu Búnaðar ástand um haustið 1849, samt Barðastrandarsýslu XXII,3 Búnaðarskýrslur 1852-1874. Tafla yfir Búskapar ástand í Flateyar hrepp 1860.

en række eksempler, der viser nogle af de muligheder almuen havde for at gøre modstand. Indledningsvis vil der blive vist nogle former for autoritet for at illustrere nogle af de grundlæggende træk ved autoriteten i almuens hverdag og grundlaget for dem.

Eksempler på autoritet i almuens hverdag

Der var mange situationer og former, hvori almuen mødte autoritet i det islandske samfund i det 18. og 19. århundrede. Der var præstens udlægning af Guds ord i kirken, og den gamle mands viden om, hvordan man havde indrettet sig på den bedste måde før i tiden. Syssemandens oplæsninger af kongens forordninger og hans domsafgørelser var udøvelse af autoritet. Autoritet var nogle gange synlig. Den vægt, købmanden anvendte, skulle således have stemplede lodder, der viste, at den var autoriseret.⁴⁰⁴ Et andet synligt tegn på myndighedernes ret til at udøve autoritet var stiftamtmandens og amtmandens uniform, der blev indført i 1802.⁴⁰⁵ Det samme var gabestokken, der i Reykjavik var placeret på hjørnet, hvor gaden langs stranden mødte gaden, der løb mellem søen og stranden.⁴⁰⁶ Autoritet kunne også have en lyd, som lyden af kirkeklokker eller af pisken, når den ramte forbryderens ryg.

Den form for autoritet, som var tættest på almuebefolkningen i hverdagen, var imidlertid husbondens, og derfor vil det nedenfor handle om, hvad den indebar. Husbondens autoritet var forbundet med både rettigheder og pligter. Ifølge anordningen om hustugt fra 1746 var det husbondens pligt at sørge for, at alle medlemmer af husholdet var ordentligt oplyst i kristendom, opførte sig anstændigt, var ordentligt klædt og fik hjælp under sygdom. Til gengæld havde han næsten uindskrænket ret til at bestemme over såvel børn som tjenestefolk. Det blev anbefalet forældre at straffe børnene med alvorlige ord eller med hånden og riset, når de gjorde noget usømmeligt. De måtte imidlertid hverken slå i hovedet

⁴⁰⁴ Jfr. f.eks. 18. marts 1752 Rentekammerskrivelse til Directeurerne for det islandske Compagnie ang. Vægten i Island. *Lovsamling for Island bd. 3*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 117.

⁴⁰⁵ 23. marts 1802 Cancellie-Skrivelse til Stiftamtmanden og Amtmændene i Island ang. Uniformer for disse Embedsmænd. *Lovsamling for Island bd. 6*, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.), s. 566.

⁴⁰⁶ William Jackson Hooker: *Journal of a Tour in Iceland in the Summer of 1809*. Yarmouth 1811, s. 22.

eller i ubesindig vrede, ligesom det var forbudt at skræmme børnene med spøgelser eller julesvendene.⁴⁰⁷ Ved særligt grove og gentagne forseelser kunne husbonden få præstens og sysselmandens hjælp til at sætte utro og ulydige medlemmer af husholdet på plads. Anordningen indeholdt desuden bestemmelser om, hvorledes man skulle forholde sig til folk, der ikke var under nogen umiddelbar myndighed, så som løsgængere og tjenestefolk, der var på fiskeri ved kysten. Man mente, at det manglende opsyn førte til dovenskab, banden og ugudelighed, hvorfor det blev pålagt formænd, præster og opsynsmænd at træde i husbondens sted for at holde orden.⁴⁰⁸ Det var den samme historie om det uordentlige liv ved kystområderne, som så ofte er gengivet i det ovenstående. En ting var dog reglerne for husbondens autoritet. Noget andet var, hvordan den virkede i praksis. En mere indgående forståelse for, hvordan forskellige former for autoritet virkede og udmøntede sig, kan man få gennem en sag fra retsprotokollerne, hvor former for autoritet spillede en rolle og ydermere på nogle punkter konkurrerede med hinanden.

Sagen var egentlig en udløber af den faderskabssag fra 1854-1855, der blev omtalt i kapitel fem, og hvor et af vidnerne var tjenestekarlen Ólafur Björnsson fra Svefney.⁴⁰⁹ Han havde afgivet vidnesbyrd den 6. december 1854 og havde fortalt, at han havde set Hákon Jónsson og Anna ligge på hendes seng, men med hovedet i hver sin ende, ligesom han havde hørt rygter om dem, efter han havde forladt Bjarney og var taget tilbage til Svefney. Han havde intet set selv.⁴¹⁰ Det virkede som et ganske tilforladeligt vidneudsagn, men alligevel blev Ólafur Björnsson tidligt om morgenen den 30. december fundet nede ved vandet på Svefney. Han var blodig omkring halsen og håndledene, og da der samtidig var blod på hans fiskekniv, mente folkene på øen, at han havde forsøgt at tage livet af sig. Men hvorfor? Alle de folk, der blev afhørt, bønderne Eyjólfur Einarsson og

⁴⁰⁷ På Island er julesvendene (jólasveinn) trolde- eller jættelignende væsner, som blandt andet blev brugt til at skræmme børn med. Siden er billedet af dem blevet noget mildere. Se blandt andet Árni Björnsson: *Saga daganna*, Reykjavík 1993, s. 337-352.

⁴⁰⁸ 3. juni 1746 Anordning om Hustugt paa Island. *Lovsamling for Island bd. 2, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.)*, s. 605-620.

⁴⁰⁹ Med mindre andet er opgivet er oplysningerne om sagen hentet fra *ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV,11 Dóma- og þingbók 1852-1857*. Forhørene finder sted den 15. januar 1855, 18. januar 1855, 28. juli 1855, 24. august 1855, 13. november 1855 og 29. november 1855.

⁴¹⁰ *ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. IV,11 Dóma- og þingbók 1852-1857*. 6. december 1854.

Hafliði Eyjólfsson, tjenestekarlene Jón Árnason og Jón Guðmundsson samt pigen Ástríður Brinjólfsdóttir, var enige om, at hvor han før havde været glad og munter, havde han været nedtrykt (*daufur*), efter han var kommet tilbage fra forhøret i faderskabssagen. Hafliði havde spurgt, hvad der var i vejen, og Ólafur havde forklaret, at han var bange for, at han ikke havde vidnet sandt i sagen. Samtidig havde han spurgt, hvad provsten (Ólafur Sívertsen) og hans søn præsten Eiríkur havde sagt. Hafliði havde beroliget Ólafur med, at han ikke havde hørt, at Ólafur skulle have vidnet anderledes end de andre vidner. Tjenestekarlen Jón Árnason fortalte ligeledes, at Ólafur havde sagt, at han var bange for at have sværget en falsk ed, og ifølge den anden tjenestekarl, Jón Guðmundsson, var sagen tilsyneladende, at Ólafur ikke kunne huske, hvad han havde sagt, fordi han havde smagt på brændevinen, før han skulle vidne. Ólafur havde ligeledes spurgt Jón Guðmundsson, hvad andre havde sagt om hans vidnesbyrd, og selvom Jón havde beroliget ham med, at provsten havde anset det for at være rigtigt, havde det åbenbart ikke fjernet hans bekymring.

Det er meget svært at se logikken bag Ólafur Björnssons handlinger, men sådan er det sandsynligvis altid med selvmord. De giver kun mening for den person, der begår dem, mens de efterladte må kæmpe for at finde en forklaring. Således var det også for folkene på Svefney. Det er først og fremmest deres udlægning af Ólafurs sindstilstand og handling, som er præsenteret her, og ikke så meget hans egen. Man kan derfor ikke med sikkerhed vide, om der skete et egentlig skift i hans humør efter retssagen, eller om det bare virkede sådan på folk bagefter. Det er derfor i sidste ende uvist, hvorfor Ólafur Björnsson forsøgte at tage sit eget liv, men derimod fortæller folks vidnesbyrd, hvordan hans omgangskreds forklarede det. Her spillede Gud en rolle. Ifølge vidnerne var Ólafur bange for at have svoret en falsk ed, eftersom han ikke kunne huske, hvad han havde sagt. Det virker underligt, eftersom dommeren tilsyneladende ikke bemærkede, at han var beruset under afhøringen, men muligvis har selve frygten forstærket fornemmelsen af "hukommelsestab". Det virker imidlertid under alle omstændigheder selvmodsiggende at begå en virkelig alvorlig synd som selvmord på grund af en trods alt mindre alvorlig som en mulig falsk ed. Var det ikke den sikre vej til fortabelse?

Det var det vel, men at sværge overfor Gud, at man talte sandhed og så ikke gøre det, var heller ikke nogen ubetydelig sag. Det kunne sandsynligvis medføre, at man blev ramt af Guds vrede. Historikeren David Sabeau viser eksempelvis gennem analyser af episoder fra den tyske landsby Neckarhausen mellem 1580 og 1800, at folk var meget forsigtige med at aflægge ed, eftersom det kunne have alvorlige konsekvenser. Som Sabeau skriver, var det at sværge en ed det samme som at risikere sin egen frelse. Én af de mænd, som Sabeau nævner, blev på samme måde som Ólafur Björnsson plaget af dårlig samvittighed i en sådan grad, at han "ikke havde nogen ro" efter at have aflagt en falsk ed i 1801.⁴¹¹ Der er en stor forskel i periode, social og kulturel kontekst mellem Sabeaus eksempler og den ovenstående sag, men med Sabeaus analyser i baghovedet kan det være lettere at forstå, hvordan en så tilsyneladende lille sag som *muligheden* for at have sværget en falsk ed kunne blive en grund til at tage sit eget liv.

Der er desuden sider af sagen, som tyder på, at Ólafur Björnssons respekt for Gud var iblandet respekt for mennesker. Han spurgte flere gange til provstens holdning til hans vidneudsagn. Provsten var som nævnt Ólafur Sívertsen, og hans primære rolle i lokalsamfundet var at være repræsentant for Guds autoritet. Det var således ham, og hans søn præsten Eiríkur Kúld, der kunne fortælle, om Ólafur havde gjort Gud vred, hvilket Ólafur måske forventede ville ske gennem præsternes mishagsytringer om hans opførsel. Ólafur Sívertsen besad imidlertid som person en autoritet, der ganske vist ikke var løsrevet fra hans embede som stedets præst, men som alligevel rakte udover embedet. Skal man bedømme hans position ud fra den måde, han blev omtalt i retsprotokollerne, *Flateyjar Framfarastiftuns* hovedbøger, efterladte beretninger m.m., var han i sig selv betydningsfuld for lokalsamfundet. Da Hermann S. Jónsson, der var født i 1856 på Flatey, skrev sine erindringer, nævnte han således Ólafur Sívertsen og fru Jóhanna Friðríka, selvom han ikke personligt huskede dem ret godt. Ifølge Hermann var de store personligheder, der overgik alle andre og blev anset for at være blandt det mest fremtrædende i området.⁴¹²

⁴¹¹ David Sabeau: *Power in the Blood. Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. Cambridge 1984, . 22, 44, 188 og 190.

⁴¹² *LBS*: Lbs. 4515, 4to Hermann S. Jónssons erindringer.

Ólafur Björnsson må derfor have været bekymret for sanktioner fra præsten selv og for at have vakt hans vrede eller skuffelse. Det var næppe ønskværdigt at lægge sig ud med lokalsamfundets vigtigste mand. Det at sværge falsk var ikke udelukkende en sag mellem Gud og mennesket, men også mennesker imellem. Omgivelserne besad en sanktionsmulighed, idet anerkendelse og godt ry var noget, der hvilede på deres bedømmelse. Det var ikke nogen let situation at ende i. Den eneste formildende omstændighed ved hele sagen var, at Ólafur Björnsson nåede at angre sin handling, inden han døde. Det gav vel folk lidt håb. Ólafur Sívertsen skrev i kirkebogen, at han angrede og døde roligt. Eftersom han var selvmorder, blev han dog på myndighedernes bud begravet uden sang, men der var jordpåkastelse.⁴¹³

Hermed var sagen ikke slut. Ólafur Björnsson døde nemlig ikke med det samme. Da han var blevet fundet, lagde folkene ham på et sengetæppe og bar ham op mod huset. Hafliði Eyjólfsson og hans fader Eyjólfur Einarsson, der var Ólafurs husbond, havde bemærket, at han rallede lidt, men Eyjólfur mente, at det nok kom fra såret. Under alle omstændigheder blev de enige om, at Ólafur ikke kunne have langt igen. Ved første forhør forklarede Eyjólfur, at de ikke kunne få ham ind ad døren, men senere sagde han, at han havde kunnet mærke på folkene, at de havde været rædselsslagne. Derfor satte de Ólafur i udhuset og kikkede til ham af og til. Der lå han, fra han blev fundet den 30. december til om morgenen den 1. januar, hvor Eyjólfur havde set til ham og bemærket, at han havde bevæget sig. Derefter havde man hentet ham ind i badstuen, hvor han døde et døgn efter. På grund af dårligt vejr havde det ikke været muligt at hente lægen, som boede over 60 mil væk til søs. Heller ikke Ólafur Sívertsen, som ellers vidste en del om medicin og ofte fungerede i lægens sted, kunne man komme i forbindelse med, fordi han boede på Flatey. I forbindelse med undersøgelsen af dødsfaldet havde lægen fra Stykkishólmur dog undersøgt liget og erklæret, at såret ikke ville have medført døden, hvis bare lægen havde haft mulighed for at se på det. Derfor blev

⁴¹³ Þorsteinn Þorsteinsson (red.): *Eylenda. Ábúendar í Flateyjarhreppi og Þjóðlífsþættir* bd. 2, s. 19. Ifølge Þorsteinsson skulle der have været tvivl om gyldigheden af Ólafur Björnssons vidnesudsagn, men det fremgår ikke af forhøret af Ólafur under faderskabssagen, og i redegørelserne for selvmordet var det først og fremmest Ólafur selv, der havde skrupler.

der den 28. juli 1855 lagt sag an mod Eyjólfur og Hafliði for manglende pleje og omsorg.

Denne del af sagen er interessant, fordi den kan fortælle noget om den legitimitet, som husbondens autoritet hvilede på og dermed give en bedre forståelse for relationen mellem husbond og husholdet end forordningen om hustugt fra 1746. Som det fremgik af forordningen, skulle tjenestefolk adlyde deres husbond, mens han til gengæld havde pligt til at sørge for deres ve og vel. Det indbefattede pleje under sygdom. Eyjólfur var ikke bare Ólafurs husbond. Han havde ligeledes været hreppstjóri i 36 år, altingsmand for Barðastrandar syssel 1845-49 og medlem af bestyrelsen i *Flateyjar Framfarastiftun*.⁴¹⁴ Der er derfor ingen grund til at tro, at han ikke var klar over sine forpligtelser overfor husholdet. Det var imidlertid *hele* husholdet, han havde en forpligtelse overfor, og det skabte nogle problemer, da han og sønnen stod med en tjenestekarl, der var på vej til at dø efter et selvmordsforsøg. Selvmord var en synd, og som Eyjólfur forklarede, ville han ikke stille Ólafur ind i badstuen, fordi han kunne mærke, at folkene var skræmte. Han havde altså valgt som husbond mellem at tage hensyn til de levende eller de (næsten) døde, og han valgte de levende.

Dermed ikke sagt, at Eyjólfur selv troede, at folkenes frygt var velbegrunderet, men han ville sandsynligvis ikke have ufred i husholdet. Ifølge den folkelige viden var de døde ikke noget at spøge med. Der var eventyr, som fortalte, hvordan de døde kunne hjemsøge de levende og endda forsøge at lokke dem med sig i graven, fordi de ikke kunne få fred. Ofte havde disse i dødsøjeblikket påkaldt djævelen eller opført sig ukristeligt på anden vis.⁴¹⁵ Der findes desuden et virkeligt eksempel på, hvordan et par mænd tog sine forholdsregler overfor en selvmorder – eller i hvert tilfælde udlagde deres handlinger på den måde. I 1787 havde et par tjenestefolk på *Gufuskál* på sydvestlandet skåret hovedet af en sindssyg kvinde, der havde hængt sig. Derefter

⁴¹⁴ Þorsteinn Þorsteinsson (red.): *Eylenda. Ábúendar í Flateyjarhreppi og þjóðlífsþættir* bd. 2, s. 82.

⁴¹⁵ Se f.eks. *Íslenzkar þjóðsögur og Ævintýri safnað hefur Jón Árnason* bd. 2, s. 237-253. Michael MacDonald og Terence R. Murphy nævner, at de fleste kulturer anser selvmord for at være en "dårlig død". Med udgangspunkt i Arnold Van Genneps analyser af overgangsritualer, nævner de, at selvmordere vandre mellem de levende og døde, fordi de ikke helt kan nå de dødes verden. De er derfor farlige, fordi de ønsker at vende tilbage til de levende. Michael MacDonald & Terence R. Murphy: *Sleepless Souls. Suicide in Early Modern England*. Oxford 1990, s. 46.

havde de begravet hende liggende på maven med hovedet ved enten fødderne eller lænden, hvilket skulle hindre, at hun gik igen. De forklarede, at det var sket på hendes mands ordre, hvilket han dog nægtede.⁴¹⁶ Stiftamtmanden havde mistanke om, at det var noget helt andet, der var foregået. Han beordrede sagen undersøgt, fordi liget ikke havde vist tegn på hængning og tilmed havde stået på knæ. Hun burde derfor have haft brug for flere kræfter end sine egne til at hænge sig. Stiftamtmanden mente ligeledes, at der have været fjendskab mellem kvinden og den ene af tjenestekarlene. Han anerkendte heller ikke forklaringen med, at selvmordere kunne gå igen, og anså derfor, at de under alle omstændigheder skulle straffes for at have skåret hovedet af hende.⁴¹⁷

Det er ikke til at afgøre, om der var tale om forsøg på at skjule et mord eller om en handling, der skulle beskytte de levende mod de døde. Sagen viser imidlertid, at forestillingen om gengangere var til stede i det islandske samfund og blev anvendt som led i folks forklaringer. Både på sydlandet i 1787 og indirekte på Svefney i 1855. I sidstnævnte sag var sysselmanden, Jón Thoroddssen, ligeså skeptisk overfor fænomenet, som stiftamtmanden havde været i 1787. Heller ikke han mente, at Eyjólfur kunne anvende ”folks dumme griller” som undskyldning for sine egne handlinger. Han tillagde ikke Eyjólfur nogen ond vilje, men snarere tankeløshed. Den 29. november 1855 afsagde sysselmanden derfor dom. Hafliði blev frikendt for alle anklager, fordi Eyjólfur havde overtaget styringen, og fordi Eyjólfur som Ólafurs husbond havde det endelige ansvar. Dette havde Eyjólfur desuden selv fremført under et forhør på Svefney den 13. november 1855. Sysselmanden gav Eyjólfur ret i, at det ikke kunne forventes, at han hentede lægen, når vejret var dårlig. Han havde derimod fejlet som husbond ved at lade Ólafur Björnsson ligge alene i et udhus uden pleje, halvt afklædt og på en hård briks om vinteren, selvom han havde vidst, at Ólafur ikke var død endnu. I det mindste burde Eyjólfur efter dommerens mening have beordret tjenestefolkene til at våge over ham, i stedet for selv sammen med Hafliði at kikke til ham nu og da. Det var hans mening, at tjenestefolkene ville

⁴¹⁶ ÞÍ: Skjalasafns sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós IV,8 Dóma- og þingbók 1785-1794. 30. november 1787 forhør i sagen om mishandlingen af Elin Stefánsdóttirs lig.

⁴¹⁷ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós II,1 Bréf 1767-1803. 14. oktober 1787 brev fra stiftamtmand Levetzow til landfoged Skúli Magnússon.

have adlydt, hvis Eyjólfur havde beordret dem til det. Det var deres pligt, men dermed havde de heller ikke noget personlig ansvar i denne sag. Desuden var den ene ende af badstuen faktisk adskilt fra resten ved en bræddevæg, så sysselmanden mente, at man kunne have stillet Ólafur dér. Der var sandsynligvis tale om Eyjólfur Einarssons og konens soveafdeling. Hvis Ólafur skulle stå her, havde Eyjólfur selv måttet flytte ud til folkene, og det er ikke sikkert, at det var så tillokkende for en selvbevidst og fremtrædende mand som ham. Eyjólfur blev dømt til at betale en bøde på 25 rigsdaler og alle sagens omkostninger.

Sysselmand Jón Thoroddsen understregede, at det var en hård dom, men det var kommet Eyjólfur til skade, at han havde vist sig vrangvillig i sagen og opført sig dårligt overfor sysselmanden. Dette var en henvisning til det første forhør i sagen mod Eyjólfur og Hafliði, som fandt sted på Flatey den 28. juli 1855. Eyjólfur havde startet med at fremlægge et dokument, som han ønskede ført til protokols. Deri stod, at han ikke ville svare i denne sag, fordi sysselmanden var hans avindsmand og ham ildesindet, og derfor ville skyde ham Ólafur Björnssons død i skoene. Sysselmanden havde overvejet anklagerne, men fandt dem så usande, at han ikke ville stoppe sagen. Det fik Eyjólfur til at storme ud af tinghuset uden tilladelse og nægte at komme tilbage, da han blev kaldt ind. Sysselmanden gik derefter ud og beordrede ham til at komme ind igen, men han nægtede. Dernæst blev Magnús Jónsson og Sveinn Einarsson pålagt at føre Eyjólfur tilbage med magt, men det ville de ikke. Sysselmanden måtte derfor konkludere, at eftersom han ikke havde politibetjente eller nogen, der ville adlyde hans ordre, måtte han lade Eyjólfur gå. Hafliði og de andre vidner lod sig dog afhøre, og Eyjólfur mødte selv den 13. november 1855, men der foregik retsmødet på Svefney, og han var derfor på hjemmebane.

Situationen kan tolkes på den måde, at der her var tale om et sammenstød mellem folk, der havde deres autoritet baseret på forskellig baggrund. Sysselmanden havde den officielle autoritet fra kongen i form af sit embede. Det gav ham ret til at afgøre sager og bestemme over andre og således over Eyjólfur Einarsson. Men denne autoritet kunne ikke opretholdes med mindre den blev udøvet, og på dette punkt kneb det i det pågældende tilfælde, da sysselmanden ikke besad nogen magtmidler til at tvinge sine ordrer igennem.

Eyjólfur Einarsson besad nemlig selv en stor autoritet, men den stammede først og fremmest fra hans position i lokalsamfundet. Han kom fra en af de lokale slægter, der var spredt over hele området. Han var jordejer og rig. Hans position var ganske vist til en vis grad understøttet af myndighederne, idet han som nævnt havde været hreppstjóri, altingsmand og desuden var blevet udnævnt til dannebrogsmænd, men det er ikke utænkeligt, at han fik de to første embeder tildelt netop på baggrund af sin status i Flateyjarhreppur. Eyjólfurs stilling betød, at det var svært at finde nogen med en tilsvarende autoritet, som kunne få ham til at makke ret. Det skulle lige være Ólafur Sívertsen, hans bror Magnús Einarsson, eller købmand Brynjólfur Benedictsen, og selv de to sidstnævnte er det ikke sikkert, at Eyjólfur ville have adlydt, selvom de sandsynligvis var hans jævnbyrdige. Han var i hvert tilfælde raget uklar med Benedictsen i 1847, fordi han og en anden, Guðmundur Einarsson, havde kritiseret Eyjólfur, mens han var deres tingmand. Det havde blandt andet medført, at Eyjólfur sammen med fire andre (men ikke sine to sønner) havde trukket sig som medlem af *Bréflaga Félagið*.⁴¹⁸ Det var dog næppe sandsynligt, at sysselmanden skulle have beordret mænd som præsten og købmanden til at gribe korporligt ind.

De to mænd, der blev beordret til at hente ham ind, var ikke nær så betydningsfulde som Eyjólfur Einarsson. De kan ikke med sikkerhed identificeres på baggrund af folketællingerne fra 1845 og 1860, men i 1860 var der en Sveinn Einarsson, som var jernsmed og boede med kone og to børn på Flatey. Han var da 40 år. Der var ingen Magnús Jónsson i 1860, men i 1845 fandtes der tre på Flatey. De to var tjenestekarle, mens den ene var skipper på en dæksbåd, 52 år og gift.⁴¹⁹ Der var sandsynligvis tale om den sidstnævnte. Det skyldes først og fremmest, at det var fuldmyndige mænd, der mødte op ved retshandlingerne, og at sysselmanden næppe ville kommandere med andres tjenestefolk. Magnús og Sveinn var således ikke lavest i hierarkiet (de var i øvrigt blandt de mennesker, der anlagde køkkenhaver), men de nåede ikke på højde med Eyjólfur Einarsson, og dermed havde sysselmand Thoroddsen ikke mulighed for at tvinge ham til at adlyde.

⁴¹⁸ Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd. 1*, s. 194-195.

⁴¹⁹ *Manntal á Íslandi 1845. Flateyjarsókn. ÞÍ: Manntöl Barðastrandarsýsla, Flateyjarsókn 1860.*

Det er heller ikke usandsynligt, at det havde en indvirkning på folks opførsel, at Eyjólfur ifølge overleveringen skulle have haft et heftigt temperament og ikke sådan lod sig stoppe, hvilket både ovenstående og efterfølgende episode synes at bekræfte. Det hed sig således, at da han skulle giftes Guðrún Jóhannsdóttir, havde hendes far, præsten Jóhann Bergsveinsson på Brjánslæg, planlagt at få sin datter til at afbryde handlingen i kirken. Eyjólfur lod sig dog ikke afvise, men bar Guðrún ud af kirken og ned til bådene, hvor han sammen med sine mænd sejlede bort med hende til Svefney.⁴²⁰ Det vides ikke, om denne historie om bortførelsen af bruden er sand, men den bekræfter, at Eyjólfur Einarsson havde en særlig status. Han var ét af de mennesker, som udmærkede sig på en sådan måde, at omgivelserne efter hans død fortalte anekdoter om ham. Det sker ikke for hvem som helst. Langt de fleste mennesker efterlader sig kun sporadiske spor i kilderne, når de bliver født, gift, får børn, betaler skat og bliver begravet.

Som det fremgår af denne sag, kan man på baggrund af en enkelt episode fra retsprotokollerne konstatere, at der var mange former for autoritet i spil i islændingenes verden. Hverdagen var gennemsyret af ting og mennesker, der havde autoritet i forhold til hinanden, eftersom alt og alle havde sin plads i den orden, der nu engang var herskende.⁴²¹ Således beskrev Jón Thoroddsen i midten af 1800-tallet en episode i sin bog *Piltur og Stúlka*, hvor der opstod ufred mellem to kvinder, fordi den ene følte sig forkert placeret ved bordet i forhold til den anden.⁴²² Et eksempel, der genfindes til forskellige tider og i mange kulturer. Som Thoroddsen imidlertid var opmærksom på, var der forskellige fortolkninger af den sociale orden. Kvinderne blev placeret, som værten vurderede det passende.

Ovenstående episode omkring Ólafur Björnssons selvmord, Eyjólfur Einarssons forpligtelser og hans raseri mod sysselmanden viser, at der ikke altid

⁴²⁰ Lúðvík Kristjánsson: *Vestlendingar bd. 1*, s. 95. Kristjánsson har historien fra Ólina Andresdóttirs fortælling om Eyjólfur Einarsson i *Rauðskinna III*.

⁴²¹ For analyser af synliggørelse af social orden i andre dele af verden se f.eks. Robert Darntons analyse af en fransk 1700-tals borgers beskrivelse af sin hjemby og de forskellige former for hierarkier i denne i *The Great Cat Massacre*, s. 107-145. Eller Mikkel Venborg Pedersens analyser af den sociale orden synliggjort ved folks placering i kirken og i landskabet i *Ethnology and Nationality Studies. Between the Old and the New World in the Duchy of Augustenborg*, *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology* (1996), s. 2-95, og *Cultural Landscapes, Spatial Aspects of Power and Authority in the Duchy of Augustenborg*, *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 31:1 (2001), s. 5-20.

⁴²² Jón Thordoddsen: *Piltur og Stúlka*, s. 37.

var et entydigt hierarki, hvor magt og autoritet virkede oppefra og ned. Der kunne være konkurrerende hierarkier og former for autoriteter, som virkede i forskellige sammenhænge. Den stringente form flød fra Gud over præsten til mennesket eller fra Gud over kongen til sysselmanden og derigennem til almuen. Men præsten var desuden en del af lokalsamfundet, og her fandtes grundlag for en anden form for autoritet, som folk udøvede. Eyjólfur Einarsson forlod tinghuset på Flatey i 1855. Det kunne han tillade sig, fordi han var i sit lokalmiljø, og fordi de tilstedeværende respekterede hans autoritet, selvom den konkurrerede med sysselmandens. Sveinn Einarsson og Magnús Jónsson vovede ikke at adlyde sysselmandens ordre, og i det tilfælde vandt Eyjólfur. Men sysselmanden fik alligevel det sidste ord, da han idømte Eyjólfur en stor bøde og bemærkede, at denne havde opført sig dårligt. Man kunne nok sætte sig op mod den officielle autoritet, men det var en anden sag også at slippe af sted med det. Et oprør mod autoriteterne var ikke uden omkostninger, og i de færreste tilfælde kunne det opretholdes over en længere periode. Det spillede sikkert ind, at Eyjólfur trods alt anerkendte sysselmandens autoritet, når det kom til stykket. Han accepterede derfor bøden og revselsen - i det mindste udadtil. Der eksisterede dog andre eksempler fra det 18. og 19. århundrede, hvor de pågældende udviste åbenlys foragt for myndighederne.

Åbenlys modstand mod autoriteterne

I forbindelse med den voksende interesse for selvstyre og inspireret af nationalhelten Jón Sigurðssons udlægning af begivenhederne i Danmark i 1848 red en samling på 60-70 nordlandske bønder i 1849 til amtmandens gård, *Möðruvellir*, hvor de råbte: ”Leve folkets frihed! Leve sammenhold og fællesskab! Død over tyranniet!”⁴²³ Denne demonstration var rettet mod amtmand Grímur Jónsson, hvis autoritet demonstranterne stillede spørgsmålstegn ved, idet de anklagede ham for at have misligholdt sit embede. Da amtmanden døde kort efter, hed det sig, at det skyldtes protesterne. Der blev foranstaltet en række

⁴²³ Gennemgangen af denne episode bygger på oplysninger hentet fra særligt Ólafur Oddsson: *Norðurreið Skagfirðinga vorið 1849, Saga XI* (1973), s. 5-73. Sagen findes dog også nævnt i både Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 199-209, og Björn Thorsteinsson: *Island*, s. 210-211. Oversættelsen af opråbene stammer herfra.

undersøgelser, hvor nogle af de mænd, der efter sigende havde deltaget i protesten, blev stævnet. To tredjedele var bønder og primært lejlændinge, men der var ligeledes et par selvejere blandt. Den sidste tredjedel var bondesønner, tjenestekarle eller andet. Det fleste boede på jord, der tilhørte rige folk, mens de selv var fattige. Der deltog ingen eller kun få fremtrædende bønder, såsom hreppstjórar, selvom de havde været med under et par forberedende møder, der var gået forud for protesten. Som historikeren Ólafur Oddsson påpeger, havde de sidstnævntes deltagelse direkte kunnet straffes som forsømmelse af embede, og de ville derfor have været nemmere at revse end de øvrige deltagere. Som det var nu, var det småkårsfolk, der deltog, og de var lettere at undskylde. Amtmand Þórður Jónasson skrev således, at størstedelen af deltagerne var: ”*Enten simple Tjenestekarle eller Proletarier,*” der blev forledt af nogle få, der ønskede at få det til at se ud som deres egen mening var delt af masserne.⁴²⁴

Under undersøgelserne var det umuligt at finde ud af, hvem der kunne stilles til ansvar og for hvad. Nogle af bønderne nægtede at møde op ved tinget, men sendte breve i stedet. Andre hævdede, at de var fulgt med enten af nysgerrighed eller for at støtte almuens protester over, at det var så svært at komme i kontakt med amtmanden. Endelig var der én, der hævdede, at han troede, der var tale om et hestemarked. Undersøgelserne førte derfor ikke rigtig til noget resultat. Dels var det svært at finde nogle egentlige bagmænd, dels var der heller ikke den store interesse for det hos sysselmand Eggert Briem, der skulle lede undersøgelserne.⁴²⁵ Undersøgelserne konkluderede desuden, at amtmanden havde et vanskeligt sind og ikke altid var venlig mod folk, hvilket var en indforstået undskyldning for almuens opførsel. Der var altså ingenting at gøre, og bønderne slap i det store hele ustraffet fra deres protest. Historikeren Einar Hreinsson nævner, at de fejlslagne undersøgelser var et udslag af det lokale islandske embedsmandsnetværk, der ikke var videre interesseret i undersøgelserne og i enkelte tilfælde modvirkede dem. Det skyldtes muligvis, at netværkets

⁴²⁴ Ólafur Oddsson: Norðurreið Skagfirðinga vorið 1849, *Saga XI* (1973), s. 33-35.

⁴²⁵ Ólafur Oddsson: „Norðurreið Skagfirðinga vorið 1849, *Saga XI* (1973), s. 49-58.

medlemmer selv havde været med til at opildne bønderne.⁴²⁶ Det var således ikke udelukkende bøndernes snilde, der reddede dem fra straf.

Som episoden er genfortalt ovenfor, er den et godt eksempel på en vellykket bondeprotest, som man ser det beskrevet flere steder i historisk og antropologisk forskning. Nogle af de første studier, som gjorde op med forestillingen om passivitet hos almuen, fokuserede især på denne form for åbenlyse og i nogle tilfælde voldelige oprør. Et eksempel er tidsskriftet *Subaltern studies*, hvor artiklerne mest omhandler forhold i de tidligere britiske kolonier i Asien. Formålet var i 1980'erne at gøre op med den elitære dominans i historieforklaringer, hvor forandringer blev fortolket som resultatet af den engelske kolonimagts politik eller karismatiske ledes mobilisering. Dermed overså historikerne de almindelige mennesker og fratog dem handlekraft, så de fremstod som passive og modtagelige for manipulation.⁴²⁷ Formålet med *Subaltern Studies* blev derfor, som titlen antyder, at bidrage med en større forståelse for undersåtters opfattelse af deres egne forhold og deres indflydelse på historiens gang, hvilket blandt andet skete med baggrund i en tydelig inspiration fra marxistisk historieteori og forskere som Antonio Gramsci og E. P. Thompson.⁴²⁸

Tidsskriftet er blevet rost for at nedbryde traditionelle og stereotype forestillinger om almindelige mennesker, men samtidig kritiseret for i for stort omfang at fokusere på episoder, hvor undersåtter gjorde aktivt oprør. Ifølge historikerne Douglas Haynes og Gyan Prakash betyder det, at hverdagen - når oprørene var forbi - bliver overset, og det kommer til at virke, som om alt vender

⁴²⁶ Det skyldes ifølge Hreinsson, at amtmanden stod udenfor netværket, og dermed var han en trussel mod dets selvstændighed. Hreinsson nævner dog også, at bønderne selv havde en egen motivation for at deltage, men der var ikke tale om et udslag af national vækkelse. Einar Hreinsson: *En Stat, en förvaltning, två nätverk. Den danska förvaltningen på Island 1770-1870, Att synliggöra det osynliga*, Tomas Nilsen (red.), s. 134-135. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 199-209.

⁴²⁷ Se eksempelvis: Ranajit Guha: *On some Aspects of the Historiography of Colonial India*, *Subaltern Studies vol. 1* (1982), s. 1-9. En kritisk introduktion til tidsskriftet og dets betydning for postkolonial forskning set gennem Ranajit Guhas forfatterskab findes endvidere i Dipesh Chakrabarty: *A Small History of Subaltern Studies, A Companion to Postcolonial Studies*, Hanry Schwarz & Sangeeta Reay. Cambridge 2000, s. 467-485.

⁴²⁸ Et dansk eksempel på et forsøg på at beskrive bønderne som handlekraftige og undersøge deres muligheder for protest er foretaget af historikeren Claus Bjørn. Claus Bjørn: *Bonde, Herremand, Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark*. København 1981. Claus Bjørn er her inspireret af E.P. Thompson, og bogen er desuden samtidig med *Subaltern Studies*. Han nævner i øvrigt mange af de protestformer, som også gennemgås nedenfor.

uforandret tilbage til den gamle gænge. Dermed fremstår almindelige mennesker som statiske, og man får ikke et indblik i, hvordan magten virker.⁴²⁹ I et tilfælde som Island, hvor der ikke fandt mange åbenlyse oprør sted, bliver denne kritik særlig relevant, eftersom man må spørge sig, hvordan fraværet af oprør skal fortolkes. Man stilles overfor valget mellem at forstå almuens manglende handlinger som en passiv accept af eller magtesløshed overfor tingenes tilstand, eller man kan forsøge at finde andre forklaringer og se på andre måder at gøre oprør på.

Siden midten af 1980'erne og starten af 1990'erne har både historikere og antropologer i stigende grad være opmærksomme på, at der eksisterer andre former for protester end de voldelige. Ifølge historikerne Paul Griffiths, Adam Fox og Steve Hindle accepterede folk i det tidligt-moderne samfund oftest autoriteterne, men *nogle gange* gjorde de oprør. Disse oprør forblev for det meste skjult for autoriteterne, men for ligemændene var det tydeligt, hvad sagen handlede om. Folk holdt fast i det, de opfattede som traditionelle rettigheder, og stillede samtidig spørgsmålstejn ved magtstrukturene og hierarkierne. Der fandtes ikke en enkelt model for protest, men i stedet et bredt spektrum af handlingsformer fra resignation til gøren nar eller oprør.⁴³⁰ Griffiths, Fox og Hindle er inspireret af blandt andre antropologen James C. Scott, der er en af de forskere, der især har bidraget til forståelsen af, hvordan almindelige mennesker reagerer stillet overfor overmagten. Han har primært studeret bønder i Malaysia, men også arbejdet mere bredt og teoretisk med former for herredømme og modstand.⁴³¹ Han opstiller modsætningen mellem det, han kalder et *"public transcript"* og et *"hidden transcript"*. Det *"offentlige"* er det billede undersåtten viser udadtil, hvor han/hun anerkender overmagten og dens ret til at herske, mens det *"skjulte"* er det, der foregår bag magtens ryg, og hvor undersåtten kan lufte sin

⁴²⁹ Douglas Haynes & Gyan Prakash: Introduction: the Entanglement of Power and Resistance, *Contesting Power. Resistance and Everyday Social Relations in South Asia*, Douglas Haynes & Gyan Prakash (red.). Berkely 1991, s. 7-9.

⁴³⁰ Paul Griffiths, Adam Fox & Steve Hindle: Introduction, *The Experience of Authority in Early Modern England*, Paul Griffiths, Adam Fox & Steve Hindle (red.), s. 6.

⁴³¹ Scott kommer især ind på former for modstand i to af sine bøger; nemlig James C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance* og *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Førstnævnte er en monografi, hvor resultaterne primært er baseret på traditionelt feltarbejde, mens sidstnævnte bog er mere teoretisk og opererer med et bredere materiale, som ikke udelukkende er indsamlet af Scott selv. Den nedenstående gennemgang bygger på pointer hentet fra begge bøger.

utilfredshed i relativ tryghed. Kun i sjældne tilfælde og under særlige omstændigheder bliver den utilfredshed, der normalt holdes indenfor rammerne af det skjulte, udtrykt i det offentlige. Der finder tilsyneladende ikke åbenlyst oprør sted, med mindre der på forhånd er en grundlæggende utilfredshed, som hidtil har fået udtryk på anden måde.

På baggrund af de ovenstående teoretiske overvejelser burde der derfor findes et lag af utilfredshed hos de nordlandske bønder, som var den egentlige grund til deres protest. Hvis man flytter fokus fra selve protesten til situationen før og efter, bliver det således tydeligt, at der var tale om et længerevarende og en anden form for oprør. Historikeren Ólafur Oddsson fremstiller ganske vist umiddelbart begivenhederne i en mere traditionel elitær forklaringsmodel, som blandt andet blev kritiseret af Ranajit Guha i det først nummer af *Subaltern Studies*.⁴³² Ifølge Oddsson blev almuen grebet af nye frihedsidealer, som de havde hørt om gennem en karismatisk leder eller fra det store udland, sluttede sig sammen og satte sig op mod øvrigheden. Oddsson forklarer således, at baggrunden for bøndernes ridt mod amtmandens bolig blandt andet var, at de havde læst forskellige skrifter forfattet af bagmændene bag den nationale vækkelse, såsom Jón Sigurðsson og præsten Ólafur E. Johnsen. De opfordrede islændingene til at vise øget frihedssind og forberede sig på et møde på Þingvellir, hvor det gamle Alting havde ligget, og som derfor var et passende sted til en drøftelse om Islands fremtidige stilling. Jón Sigurðssons og Ólafur E. Johnsens skrifter havde sandsynligvis en indvirkning på folk, men det er ikke sikkert, at bønderne automatisk overtog deres forestillinger om frihed.⁴³³ Det var desuden ikke den eneste grund til, at bønderne befandt sig ved amtmandens bolig for at protestere.

Til trods for at Ólafur Oddssons forklaringsmodel som udgangspunkt er elitær, nævner han andre forklaringer, som nogle bønder gav på deres deltagelse i protestmarchen; nemlig at amtmanden ikke levede op til sine forpligtelser om at lytte til almuens klager over deres vilkår. Det kom derudover

⁴³² Ranajit Guha: On some Aspects of the Historiography of Colonial India, *Subaltern Studies vol. I* (1982), s. 1-9.

⁴³³ Som nævnt i en fodnote ovenfor, mener Einar Hreinsson heller ikke, at bønderne deltog i protesten, fordi de var ansporet af nationale frihedsidealer. Einar Hreinsson: *Nätverk och Nepotism*, s. 205-207.

frem i nogle af de ting, der blev diskuteret på et indledende møde, som blev holdt den 5. maj 1849 for at finde folk, der kunne deltage i mødet på Þingvellir. Her havde de forsamlede talt om andre ting, som optog folk. Opmåling af jord, afgifter i form af lejekvæg på jorderne, tiende til præster og kirke, samt utilfredshed med amtmand Grímur Jónsson, der var hovmodig, pedantisk og ikke tog imod almuen, så de kunne fremlægge deres klager. Den 22. maj havde man holdt et nyt møde, hvor der kom ca. 160 mand, og bønderne havde besluttet at forfatte en protest mod amtmanden. Den blev nedskrevet af Gísli Konráðsson og opfordrede amtmanden til at nedlægge embedet, fordi han havde mistet folks tillid. Dernæst tog 40-50 mand af sted. Da de kom til amtmandens gård, efterlod de hestene og gik i en lang række hen mod gården. Dels for ikke at trampe tunet ned, dels så kun en af dem kunne blive skudt, hvis amtmanden mistede besindelsen. Da de kom frem, krævede de at tale med amtmanden. Han bød nogle stykker indenfor, men det tilbud ville folkene ikke acceptere. I stedet læste de meddelelsen op og forlod stedet, idet en af dem råbte de ord, som også havde været skrevet i beskeden til amtmanden: Leve folkets frihed! Leve sammenhold og fællesskab! Død over tyranniet!”⁴³⁴ Hvis man ser på, hvad der foregik på møderne forud for protesten hos amtmanden, var det altså ikke udelukkende et spørgsmål om national vækkelse og krav om frihed, selvom oplevelsen af, at det var i orden at kræve sin ret og frihed havde betydning for folks handlinger. Men denne ret og frihed omhandlede derudover andre ting; dagligdags bekymringer som tunge afgifter og en amtmand, der forsømte sin pligt som myndighed til at modtage og lytte til almuen. Det nordlandske oprør havde således baggrund i en generel utilfredshed blandt almuen

Som allerede nævnt var åbenlyse oprør en sjældenhed. James C. Scott har givet en række faktorer, der bremsede sådanne hændelser. Folk kunne være adskilt af deres kulturelle eller geografiske baggrund, hvilket gjorde det svært at mobilisere folk, og som i hvert tilfælde gjorde sig gældende for islændingene, der oftest boede på enkeltliggende gårde. Det kunne ifølge Scott desuden spille en rolle, at de var bange for repressalier, eller at de simpelthen

⁴³⁴ Ólafur Oddsson: *Norðurreið Skagfirðinga vorið 1849*, *Saga XI* (1973), s. 21-30.

havde tabt modet.⁴³⁵ Ovenstående sag viser imidlertid, at almuen nogle gange kunne slippe af sted med at udvise egentlig foragt for overmagten. Et andet eksempel var, da provsten Jón Steingrímsson oplevede, at folk skar halen af hans hest og knapperne af hans præstekjole undtagen den øverste og nederste.⁴³⁶

Endelig fandt der tydeligt foragt for overmagten sted under Jürgen Jürgensens usurpation i 1809. Han var en dansk matros, der for en kort periode erklærede dansk myndighed ophævet på Island i forbindelse med Napoleonskrigene og med støtte fra en engelsk købmand, Phelps, og hans kanoner.⁴³⁷ De tog stiftamtmand grev Trampe til fange og førte ham bort, uden de lokale greb ind. Dernæst satte Jürgensen Reykjavik på den anden ende. Han udstedte forskellige proklamationer, opsagde almuens gæld til købmænd og den danske konge, og lavede en islandsk fane og oprettede en milits bestående af otte almuemænd, der blev udstyret med uniformer, støvler, våben og heste.⁴³⁸ Medlemmerne af denne milit blev muligvis tiltrukket af den fest og farve, der omgav Jürgensen og den næsten karnevalsagtige situation, men det var samtidig en lejlighed til at hævde sig overfor resten af befolkningen i Reykjavik. Det vil sige, alle dem, der var noget fra købmænd og embedsmænd til de bedre stille byfolk. I langt de fleste tilfælde var den form for opførsel ikke mulig. Det var kun i sjældne tilfælde, når verden var af lave.

Der var imidlertid andre måder, almuen kunne sikre sig mod repressalier. De nordlandske bønder slap ustraffet fra deres åbenlyse oprør, fordi protesten fandt sted under den beskyttelse, som mængden gav individet; nemlig anonymitet. Både James C. Scott og E. P. Thompson understreger anonymitetens og forklædningens vigtighed, fordi det betød, at almindelige mennesker kunne

⁴³⁵ James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 85-86.

Historikeren Claus Bjørn har ligeledes i sine studier over danske bønders forhold til herremænd og konge i 1700-tallet bemærket, at bonden helst undgik åbne konfrontationer, eftersom han altid ville blive den lille. Claus Bjørn: *Bonde, Herremænd, Konge*, s. 40.

⁴³⁶ *Prosten Jón Steingrímssons sjálvbiografi*, s. 133.

⁴³⁷ Der findes flere beskrivelser af denne episode. Hovedværkerne er dog Helgi P. Briem: *Byltingin 1809*, Reykjavik 1936 og Anna Agnarsdóttir: *Great Britain and Iceland 1800-1820*. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. London School of Economics and Political Science. Department of International History 1989. Upubliceret. På Rigsarkivet findes desuden en række akter fra episoden. RA: Rtk. 373.133 Akter til den Jørgen Jørgenske usurpations historie 1809-10.

⁴³⁸ Lýður Björnsson: Heimavarnarlið Levetzows og her Jörundar, *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 4*, Reykjavik 1991, s. 52-57.

gøre modstand mod autoriteterne og undgå konsekvenserne.⁴³⁹ Anonymitet og forklædning kunne opnås gennem f.eks. at være del af en større gruppe, gennem at sprede rygter eller fortælle historier. Et islandsk eksempel på dette fænomen er *rímur*. Det er en form for vers, som i det 18. og 19. århundrede blev fremsagt blandt andet under aftensædet. De kunne omhandle historier, som kendes fra de islandske middelalderhåndskrifter, men det skete, at folk selv digtede vers til forskellige begivenheder.⁴⁴⁰ De kunne ligeledes anvendes som en form for svar på noget, der blev oplevet som overgreb fra øvrighedens eller købmændenes side. Sådanne vers havde den fordel, at de kunne være dobbeltydige, var lette at huske og kunne derfor gentages og spredes fra mund til mund. Dermed formummede forfatteren sig. Desuden er det indtrykket, at den eneste måde, man kunne reagere på overfor disse vers uden at miste ansigt, var at give igen af samme mønt.⁴⁴¹ Der blev også digtet vers om amtmand Grímur Jónsson i forbindelse med optøjerne.

Hvis man udelukkende fokuserer på det, der foregår på overfladen, får man imidlertid ifølge Scott ikke den fulde historie, og det fører let til hegemoniske forklaringsmodeller, hvor undersåtterne kommer til at fremstå, som om de både accepterer og mener, at magten er legitim. Selvom folk anser et system og nogle magtforhold, som uundgåelige, er det ikke det samme som, at de anser dem for legitime og ikke kan forestille sig noget andet. For Scott er modstand ikke blot at modvirke magten, men også at betvivle de herskendes krav og legitimitet. Det vil sige, at krybskytteri ikke nødvendigvis udelukkende behøver at være et udslag af sult, men en måde, hvorpå krybskytten tager noget, der efter hans mening tilhører ham.

Scott kan kritiseres for at male et lidt for romantisk billede af fattige bønder, og at overse mange af de begrænsninger, der rent faktisk er for deres

⁴³⁹ E. P. Thompson: *Customs in common*, London 1991, s. 67 og 121. James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcript*, s. 136-178.

⁴⁴⁰ En nærmere forklaring på fænomenet *rímur*, deres indhold, form og anvendelse findes blandt andet hos Davíð Erlingsson: *Rímur, Íslensk Þjóðmenning VI*, Frosti Jóhannesson (red.). Reykjavík 1989, s. 330-355.

⁴⁴¹ Det er i det mindste det indtryk, der er opstået gennem læsning af Brynjólfur Jónssons historier om Bólu-Hjálmars (1796-1864) og Þuríður Formaðurs (1777-1863) liv og levned. I begge fortællinger indgår vers som en vigtig bestanddel. Bólu-Hjálmar var berømt og berygtet for sine vers, mens Þuríður blev udsat for dem, fordi hun gik klædt som en mand. Hun klagede dog til præsten over det ene af versene, hvorefter der blev mæglet mellem parterne, men det understreger måske mest af alt hendes hjælpeløshed. Brynjólfur Jónsson: *Bólu-Hjálmarssaga*. Eyrarbakki 1911. Brynjólfur Jónsson: *Saga af Þuríði Formanni og Kambsráns mönnum*. Reykjavík 1975.

handlemuligheder.⁴⁴² Et andet nok så væsentligt problem er, at hans teser kan være meget svære at bevise, hvilket han selv er klar over.⁴⁴³ Det bliver ikke lettere, når man har med historisk kildemateriale at gøre, eftersom man ikke direkte kan iagttage, hvordan folk forholdt sig til hinanden, men selv i historiske analyser er tankegangen dog frugtbar. Det kan nemlig kaste lys over nogle af de måder, hvorpå autoritet virkede, og over hvordan den islandske almue eventuelt kunne sno sig uden om. Det vil altid være et ubesvaret spørgsmål, om man skal tolke tyveri som et udslag af sult, nødværge, rå berigelse, eller om der eventuelt skjulte sig en form for oprør bag. Det må afhænge af konteksten. Om der er tale om et tyveri fra købmanden eller sysselmanen, hvor man tog sin ret, eller om det var et får, folk stjal under en hungersnød.

Grundlæggende er det dog et spørgsmål om, hvor passiv og eftergivende man vil tillade sig at fremstille almuen. Man kan ikke forenkle alle forklaringer til en reaktion på økonomiske stimuli, som E.P. Thompson har fremhævet.⁴⁴⁴ Forklaringerne må være mere komplekse. Ifølge Scott kan der være mange årsager til, at undersåtter ikke gør direkte oprør, men det skyldes ofte, at de har haft andre måder at lufte deres utilfredshed på, som har været mere maskerede og derfor mere sikre. Som oftest tager modstanden form af passiv modstand (*noncompliance*), diskret sabotage, undvigelse og bedrag.⁴⁴⁵ Man kan således anvende Scotts teoretiske overvejelser til at tolke fænomener i det islandske samfund på en anden måde en hidtil. Der var kun enkelte tilfælde af direkte oprør mod autoriteterne i det islandske samfund, men det var ikke ensbetydende med, at almuen var handlingslammet. Den havde trods alt en række måder, hvorpå den kunne undgå at adlyde øvrigheden.

Former for undvigelse af autoriteten

Myndighederne havde oftest det sidste ord, men det forhindrede ikke den islandske almue i at forsøge at undslippe alligevel. På Island findes et fænomen, der hedder *útilegumenn* (ental: *útilegumaður*). Det betyder direkte oversat

⁴⁴² Douglas Haynes & Gyan Prakash: Introduction: the Entanglement of Power and Resistance, *Contesting Power*, Douglas Haynes & Gyan Prakash (red.), s. 9-11.

⁴⁴³ James C. Scott: *Weapons of the Weak*, s. 290-291.

⁴⁴⁴ E. P. Thompson: *Customs in Common*, s. 187.

⁴⁴⁵ James C. Scott: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, s. 31.

”udeliggemænd”, men bliver sædvanligvis oversat med ”fredløse”. Disse mennesker har lange traditioner i islandsk historie og folkløse og findes blandt i de islandske sagaer, hvoraf den mest kendte om en fredløs er *Grettirs saga*.⁴⁴⁶ Der er dog en betydelig forskel mellem Grettir og den mand, det vil handle om i det nedenstående; nemlig *Fjalla-Eyvindur* (Fjeld-Eyvind). Mens der kan sættes spørgsmålstegn ved, om Grettir var en historisk person eller en fiktiv, levede Fjalla-Eyvindur virkelig i det 18. århundrede, selvom han var og blev omgæret af fortællinger.⁴⁴⁷

En *útilegumaður* var en person, som af en eller anden årsag var endt udenfor samfundet. Som oftest skyldtes det en lovovertrædelse som tyveri, hvilket var tilfældet med Eyvindur. Eyvindur var født i 1714 som søn af bonden Jón Grimsson fra sydlandet, nærmere bestemt Árnæs syssel. Da Eyvindur blev voksen, blev han tjenestekarl på gården Traðarholt, men i 1746 blev han efterlyst på Altinget som bortløben tyv. Ifølge overleveringen skulle han første gang have stjålet et stykke ost fra en tiggerkvinde, og hun havde forbandet ham, så han herefter aldrig ville kunne holde op med at stjæle. Andre havde forsøgt at købe hende til at trække forbandelsen, men det var ikke muligt, og i stedet lovede hun, at han aldrig ville blive fanget og straffet. På den måde væver eventyr og virkelige begivenheder sig sammen i overleveringen.

Der findes beskrivelser af Eyvindur og en enke ved navn *Halla Jónsdóttir*, som han slog sig sammen med, da han rejste fra sydlandet til Vestfjordene. Disse beskrivelser stammer fra efterlysninger, der blev offentliggjort på Altinget i 1765. Halla blev beskrevet som lille og svajrygget med mørkt ansigt og mørke hænder. Hun havde gråbrune øjne og store øjenbryn, åbentstående mund og et langt ansigt med et ondt og modbydeligt udtryk. Hun holdt meget af tobak. Eyvindur var derimod hendes modsætning. Han blev beskrevet som slank, over middelhøjde med kraftige hænder og fødder, nærmest

⁴⁴⁶ En gennemgang af Grettirs saga fra et antropologisk perspektiv om, hvordan folk til forskellige tider har konstrueret og målt sig i forhold til ”de andre”, findes i Kirsten Hastrup: *A Place Apart. An Anthropological Study of the Icelandic World*. Oxford 1998, s. 90-96.

⁴⁴⁷ Oplysningerne til nedenstående er hentet fra Ólafur Briem: *Útilegumenn og auðar tóttir*. Reykjavík 1959 og *Islenskir þjóðsögur og Ævintýri safnað hefur Jón Árnason bd. 2*, s. 237-245, foruden den danske oversættelse af denne sidstnævnte historie i Páll Skúlason (red.): *Islandske Folkesagn*. Reykjavík 1986, s. 53-64.

gyldenblondt, let krøllet hår, koparret og med et langt ansigt. Hans overlæbe var tykkere end underlæben. Han var slesk og elskværdig, ren og prober, men røg megen tobak. Han var beskeden af natur, en mild og god arbejder, især når det drejede sig om arbejde i træ og metal. Han kunne læse, men kun dårligt, og han kunne ikke skrive. Overleveringen tilføjede desuden, at Eyvindur var god til at svømme og bryde, og at han desuden var så dygtig til at slå vejrmøller, at han kunne slippe fra en hest. Denne forskel i karakteristikkene af dem genfindes på andre områder i overleveringerne. Det var Halla, der var ugudelig og ikke kom i nærheden af en kirke. Hun blev ligeledes mistænkt for at have taget livet af de børn, de fik sammen, mens de boede i de øde områder i nærheden af jøklerne, mens det hed sig, at Eyvindur ikke kunne se på det. Nogle gange havde det været nødvendigt, fordi de ikke ville kunne undslippe hurtigt nok med børn på slæb. Det er sandsynligvis en skrøne. Det har under alle omstændigheder ikke været let at få børn til at overleve en vinter på højlandet, og den generelle høje børnedødelighed taget i betragtning har det sandsynligvis ikke været nødvendigt at dræbe børnene, hvis de fik nogen. Som fortælling understreger historien om børnene imidlertid deres respektive karakterer foruden den vanskelige situation, de befandt sig i.

Halla og Eyvindur rejste rundt over store dele af Island. Både kilderne og overleveringen fortæller, at de for en tid slog sig sammen med andre fredløse. En af disse hed Arnes Pálsson og endte i tugthuset i Reykjavík. Under forhøret af ham i 1764 nævnte han, at han havde været hos en Eyvindur Jónsson i 3 år i Jökulfjörður på vestlandet. Det stemmer overens med beretningen om Eyvindur, og det er nærliggende at tro, at nogle af historierne om, hvor Eyvindur befandt sig, har lånt lidt fra Arnes tilståelse. Der er i hvert tilfælde flere overensstemmelser. Arnes nægtede ganske vist at kende noget til *útilegumenn*, men da han døde i 1805, blev det alligevel noteret ved dødsårsagen, at han var gammel *útilegumaður*, som havde været sammen med Eyvindur.⁴⁴⁸ For Eyvindur og Hallas vedkommende kunne de nogle steder opholde sig i nærheden af de bebyggede områder under falsk navn, men i lange tider måtte de som nævnt bosætte sig på højlandet langt fra andre mennesker. Forholdene om vinteren må

⁴⁴⁸ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórnna. Gull-Kjós IV, 6 Dóma- og þingbók 1763-1774. 24. oktober 1764 Herredsting mod Arnes Pálsson for flakkeri og tyveri. Skjalasafn presta og prófasta. Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík. Prestþjónustubók BA5 1797-1816.

have været næsten uudholdelige på grund af kulde og sne. En ruin findes stadig på højlandet ved Sprengisandur. Mens de boede der, havde Halla og Eyvindur får, og det er et område med fugletræk, ligesom der er vand og lidt græsning, men det må alligevel have været noget af en bedrift at overleve der. Det er sikkert, at de boede på stedet, eftersom der er bevaret overleveringer fra en bonde, Einar Brynjólfsson. I 1772 besluttede han sig for at rejse nordpå over Sprengisandur, hvor vejen ellers ikke havde været anvendt i mange år. På vejen overraskede han og hans mænd, Eyvindur og Halla, og tog dem med nordpå, men det lykkedes snart Eyvindur at undslippe, og han skulle have befriet Halla kort efter.

I forgrunden af billedet ses ruinen efter et af de steder Fjalla-Eyvindur og Halla boede på højlandet. Den kaldes *Eyvindar-kofi* (Eyvinds hytte), og ligger i nærheden af Arnarfellsjökull og Sprengisandur. Foto: Christina Folke Ax 2002.

Der findes andre tilsvarende beretninger om, at Eyvindur og Halla blev overrasket og fik deres hytter ødelagt af omegnens bønder. De blev fanget af sysselmand Sigurður Sigurðsson i Isafjörður syssel og sendt til sysselmand

Halldór Jakobsson i Stranda syssel. Han dømte dem i 1763 til kagstrygning og livstid i fængslet i København. De søgte om eftergivelse for straffen hos kongen, og på grund af mangler vedrørende dommen faldt der en kongelig beslutning om, at sagen skulle prøves ved Altinget i 1764. På det tidspunkt var de imidlertid stukket af fra sysselmanden, da han havde ladet dem gå løse og ladet Eyvindur arbejde på sin gård som andre tjenestekarle. Han blev sat fra embedet af samme grund.⁴⁴⁹

Det lykkedes aldrig at holde Eyvindur og Halla fast, og man ved ikke, hvor de endte deres dage. Der går historier om, at de efter 20 år i fredløshed blev fredlyst og vendte tilbage til Vestfjordene. Ólafur Briem vurderer, at det må være sket kort tid efter den sidste gang, de blev taget til fange i 1772, og at de måtte være døde før hungerkatastrofen *Móðuharðindinn* i 1783.⁴⁵⁰ En anden historie fortæller, at Halla på sine gamle dage fik lov til at bo i en hytte ved Mosfellssveit. En solrig efterårsmorgen havde hun sagt: ”Hvor er det smukt på fjeldet nu”, og næste morgen var hun forsvundet. Året efter havde man fundet liget af en kvinde et stykke oppe i fjeldet med to fårekadavre. Man mente, det var Halla, der var blevet overrasket af et uvejr. Der er indtil flere steder på Island, hvor de efter sigende skulle være begravet. Historien om Eyvindur og Halla er således halvt eventyr og halvt realitet, men selv på baggrund af de skriftlige kilder må man konkludere, at Eyvindur var en handlekraftig og oprørsk person. Historien kan imidlertid give en øget forståelse for almuens liv på andre områder også.

Kirsten Hastrup nævner, at sagaernes historie om den fredløse Grettir gradvist blev ændret til en heltelegende, som islændingene kunne spejle sig i. De var som Grettir blevet gjort fredløse af danskerne, men havde svaret igen.⁴⁵¹ Det samme kan siges om historien om Eyvindur, som den udviklede sig. Historien om Fjalla-Eyvindur er både fiktion og virkelighed. Den handler om en virkelig person, men historien, som den er bevaret i Jón Árnasons samling over eventyr,

⁴⁴⁹ Ólafur Briem: *Útilegumenn og auðar tóttir*, s. 31.

⁴⁵⁰ Ólafur Briem: *Útilegumenn og auðar tóttir*, s. 33. Han angiver ikke direkte, hvor disse oplysninger stammer fra, men nævner ellers som kilder Gísli Kónradsson og Páll Melsteð. De var altså ikke Eyvindurs samtidige, men hentede deres historier fra mundtlige overleveringer, jfr. Magnús Hauksson: *Þjóðleikur fróðleikur*. Upubliceret manus til et kapitel i *Íslensk bókmenntasaga* 2004.

⁴⁵¹ Kirsten Hastrup: *A Place Apart. Anthropological Study of the Icelandic World*, s. 95.

rummer træk, der genfindes i andre eventyr. Eksempler fra det ovenstående er, hvor Eyvindur undslipper forfølgere ved at slå vejrmøller, når han befri Halla, årsagen til hans tyveri, og fortællingen om Hallas død. Samtidig adskiller historien sig fra de andre eventyr om *útilegumenn*, der er langt mere fantasifulde og handler om, hvordan folk i bygden overrasker utilegumennirnir, overvinder dem ved enten at slå dem ihjel og generobre det, de havde stjålet eller ved at gøre dem til en del af samfundet igen.⁴⁵² Disse historier har mere til fælles med eventyrene om elverfolk og trolde, hvorimod historien om Eyvindur snor sig ind og ud mellem oplysninger, som ses i dels de officielle nedskrevne kilder og dels mundtlige overleveringer. Derved opstår en underlig blanding, hvor det bliver svært at afgøre, om Eyvindur var en folkehelt eller en forbryder.

Hvis man holder sig til de skriftlige kilder, får man fornemmelsen af, at han først og fremmest var en forbryder som alle andre. De lokale bønder så ham som en trussel. En af de måder, Eyvindur overlevede på, var ved at stjele får og heste, og bønderne var endvidere bange for, at *útilegumennirnir* kunne finde på at myrde rejsende. *Útilegumennirnir* stod udenfor samfundet og var derfor farlige på samme måde som andre flakkere og betlere. Det er næppe en tilfældighed, at den kvinde, der ifølge overleveringen forbandede Eyvindur, var en tiggerske. Eyvindur var ikke den eneste *útilegumaður* i det 18. århundrede, men det var specielt, at det ikke lykkedes at fange ham. Et hurtigt blik på retsprotokollerne afslører, at den mest almindelige forbrydelse var små tyverier af penge eller genstande, og at en del af tyveknægtene forsøgte at stikke af. Grímur Ólafsson fra Reykjavík havde således forladt Hólar latinskole efter at have stjålet penge og var rejst til en anden ende af landet, og der kunne gives andre eksempler. De fleste blev fundet igen, men Eyvindur gik det altså anderledes. Det er nærliggende at tro, at hvis det ikke var lykkedes Eyvindur at blive så længe oppe i højlandet uden at blive fanget, var han ikke blevet en myte. Så havde han blot været en af alle de andre forbrydere, der forgæves forsøgte at undslippe lovens lange arm for en tid.

Når de samtidige skriftlige kilder overvejende afslører en negativ holdning overfor de fredløse, kan det muligvis skyldes, at de fleste er skrevet af enten øvrighedspersoner eller bønder, hvis kreaturer forsvandt. I det 19.

⁴⁵² Se *Islenzkir þjóðsögur og Ævintýri safnað hefur Jón Árnason* bd. 2, s. 161-293.

århundrede var der ifølge Ólafur Briem derimod kun to kortvarige tilfælde med útilegumenn, nemlig i 1814 og 1848.⁴⁵³ Hvis man holder sig til Kirsten Hastrups tolkning af Grettirs saga og den måde, den blev fortalt på, er det muligt, at den voksende nationale bevidsthed sammen med fraværet af en egentlig trussel har været medvirkende til at forme historien om Fjalla-Evyindur som en heltefortælling. Det er imidlertid ikke helt utænkeligt, at man selv på Eyvindurs tid kunne finde en vis underholdning i hans historie i de dele af samfundet, hvor man havde større grund til at bekymre sig om myndigheder og autoriteter end om at miste kreaturer, eftersom man ikke havde nogen. Ifølge James C. Scott findes den slags Robin Hood fortællinger mange steder i verden og fungerer som en form for modstand.⁴⁵⁴ På Island kunne der udmærket være grobund for den slags historier om en person, som det lykkedes at undslippe øvrighedens straf ved at melde sig ud af samfundet og drage til fjelds. Eyvindur fungerede sikkert ikke direkte som forbillede for de mennesker, der forsøgte sig som útilegumenn, men hvis man ser på andre sager fra retsprotokollerne, var det en af de muligheder folk havde i deres register over udveje af vanskelige situationer.

En sådan sag kunne være den, der blev ført mod en kvinde ved navn Rannveig Höskuldsdóttir, der kom for tinget på Svefney i 1785. Hun var født i hreppen og havde boet der med sin mand Gunnar Hallsson, som hun blev gift med i 1770. De havde været fattige, men da han blev ramt af spedalskhed, blev det værre. Hendes børn havde måttet forsørges af andre, og selv var hun rejst omkring mellem gårdene i området for at finde arbejde. Til sidst havde hun fået tilladelse til at rejse til fastlandet til nogle slægtninge for at søge deres hjælp. Men de kunne ikke have hende, og i stedet var hun rejst med en mand ved navn Þorsteinn Þorsteinsson til hans slægtninge. Ham havde hun tidligere kendt fra Bjarney. Hun var dernæst rejst fra sted til sted sammen med Þorsteinn, og en enkelt gang havde de været faret vild 14 dage i fjeldene. Undervejs havde de fået to børn sammen, men de havde aldrig boet på samme gård i længere tid. Rannveig havde dog fået attester fra myndighederne, hver gang hun søgte nye steder hen. Det havde Þorsteinn ikke. Han var en ægte løsgænger.

⁴⁵³ Ólafur Briem: *Útilegumenn og auðar tóttir*, s. 28-29.

⁴⁵⁴ James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 206

Set fra myndighedernes synsvinkel var der flere problemer ved Rannveigs opførsel. For det første havde hun avlet uægte børn, men det var derudover et spørgsmål, om hun og Þorsteinn var stukket af med hinanden, mens hun stadig havde været gift, og om de havde flakket om. Rannveigs forsvarer fremhævede, at de ikke var rejst sammen fra Flateyjarhreppur, og at hendes mand var død af spedalskhed, inden det sidste barn blev født. Hendes skyld blev endvidere mildnet, fordi hun gennem lang tid ikke havde kunnet have kødeligt samvær med manden pga. hans sygdom. Desuden havde hun sørget for at have de fornødne attester. Det var ikke hendes skyld, at hun ikke havde fået tjeneste nogen steder. Retten besluttede derfor at frikende Rannveig for at have flakket. Sagen om Þorsteinn, og deres fælles uægte børn hørte til i et andet sysse.⁴⁵⁵

Det viste sig imidlertid, at stiftamtmand Levetzow ikke var tilfreds med syssemandens undersøgelser, så sagen blev rejst igen. Det kom frem, at Rannveig tidligere havde fået tre uægte børn med en gift mand. Mens de begge havde været i Bjarney, havde Þorsteinn ofte været hos hende og havde dertil ligget i hendes seng. Andre kunne fortælle, at hun havde været gravid, da hun rejste. Hun havde heller ikke behandlet ægtemanden særlig pænt. Sagen stod derfor mere alvorligt denne gang. Ikke alene mente anklageren, at hun burde dømmes til tugthuset for løsgænger, men hun burde i princippet druknes, fordi hun havde fået fem uægte børn. Til sidst blev det dog i dommen afgjort, at hun havde været ung (22 år), da den gifte mand havde avlet børn med hende, og hun havde ikke slået sig sammen med Þorsteinn, før manden var blevet syg, og fristelserne derfor var vokset. Hun kunne ikke dømmes for løsgænger, fordi nøden havde tvunget hende. I stedet blev hun dømt til fem år i tugthuset.⁴⁵⁶

Fjalla-Eyvindur og Rannveig var to sider af samme sag. Fjalla-Eyvindurs tilfælde var et mere ekstremt eksempel på undvigelse, mens Rannveig var mere forsigtig end Eyvindur og sørgede for at skaffe diverse attester. Hun meldte sig ikke ud af samfundet på samme måde som Eyvindur, men i en

⁴⁵⁵ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna. Barð. IV,2 Dóma- og þingbók 1776-1790. 2. november 1785 Herredsting på Svefney.

⁴⁵⁶ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III nr. 174-175 Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803. 8. november 1786 brev fra syssemand Bjarni Einarsson ang. dom over Rannveig Höskuldsdóttir. Indeholder redegørelse for behandling af sagen fra første retshandling 2. november 1785 til hans domsafsigelse 4. november 1786.

situation, hvor hun ikke kunne få fast tjeneste og tilmed var gravid med en anden end hendes syge ægtemand, valgte hun at forlade hjemegnen for at prøve lykken andre steder. I modsætning til Eyvindur gjorde Rannveig ikke oprør. Hun accepterede myndighedernes ret til at afkræve hende oplysninger om hendes rundrejse, men hendes og Þorsteinns løsningsmodel lignede delvist Eyvindurs. Hvis man holder sig in mente, hvordan viden blev videreført blandt almuen i det islandske samfund, er det nærliggende at mene, at historien om Eyvindur og de andre útilegumenn var med til at danne et forbillede for folk i vanskelige situationer.

Der er ingen tvivl om, at det ikke var en let udvej, som Eyvindur valgte. Der er intet romantisk over at måtte tilbringe hele livet på flugt, og det var næppe en udvej man ville vælge, med mindre man var opsat på ikke at blive fanget. Man kan vælge at tolke historien om Eyvindur og Halla på flere måder. Som en historie om, hvorledes mennesker stillede sig op mod myndighederne og ved at udvise snilde og djærvhed overlevede mod alle odds. Men det er ligeledes historien om den del af almuen, der var fuldstændig udenfor samfundet, og som fristede en hård og nærmest ubarmhjertig tilværelse. Lige gyldig, hvilken version man vælger, viser sagen om Eyvindur og Halla og om Rannveig og Þorsteinn imidlertid, at det ikke udelukkende var *de bedste bønder*, der udviste initiativ og handlekraft. Man kan næppe beskyldte Eyvindur, eller Rannveig for den sags skyld, for at have været passive.

Eksempler på passiv modstand

En anden af de almuemænd, som levede i det 18. århundrede og udviste et usædvanligt initiativ og en evne til at undvige, var *Jón Hreggvidsson*. Hans historie kan imidlertid ligeledes fortælle, hvordan man med held kunne anvende passivitet til at omgå autoriteterne. Ligesom Fjalla-Eyvindur har Jón Hreggvidsson inspireret senere tider, og Halldór Laxness lod ham være en af hovedpersonerne i sin roman *Islands klokke*.⁴⁵⁷ Jón Hreggvidsson kom i myndighedernes søgelys i slutningen af det 17. århundrede, fordi han engang

⁴⁵⁷ Halldór Laxness: *Islands klokke*. København 1991.

havde været på rejse med en anden mand, som fungerede som bøddele.⁴⁵⁸ De havde overnattet på en åben mark, men havde begge været fulde. Da Jón vågnede næste morgen, var bødlen død. Jón blev dernæst beskyldt for at have myrdet ham og dømt til døden i 1684 af lovmand Sigurður Björnsson. Det lykkedes dog på en eller anden måde Jón at komme bort fra Island og til København, hvor han skaffede sig en kongelig stævning, så sagen kunne indklages for en højere retsinstans. Han kom tilbage til Island i 1686 – og så skete der ikke mere i en række år. I 1703 kom kommissærerne Árni Magnússon og Páll Jónsson Vidalín til Island for at undersøge landets tilstand.

Den 24. september 1704 skrev Árni Magnússon til Rentekammeret, om hvor slet det stod til i retssystemet. Et af de eksempler, han nævnte, var Jón Hreggvidsson. Efter Jón var kommet tilbage til Island i 1686, havde han boet tre mil fra lovmanden, uden at denne havde forsøgt at få den oprindelige dødsdom eksekveret, men også uden at Jón havde offentliggjort stævningen. Ifølge Árni Magnússon gik der rygter om, at det var en indbyrdes aftale, de havde lavet, hvor de lod hinanden være i fred.⁴⁵⁹ Den gik selvfølgelig ikke ifølge Árni. Der skulle være orden i sagerne, og sagen blev derfor genoptaget. Det behøvede ikke udelukkende at være, fordi Árni Magnússons retsprincipper blev stødt. Det kunne ligeledes være en måde at ramme lovmanden på, eftersom der foregik en magtkamp blandt embedsmændene og godsejerne på Island i forbindelse med kommissionen.⁴⁶⁰ Under alle omstændigheder endte Jón som en lus mellem to negle. Han måtte stille på Altinget i 1708, hvor der blev afsagt dom over Sigurður Björnsson og i Jóns sag. Sigurður mistede sit embede, og Jón fik besked om at skaffe en ny stævning, så sagen kunne fortsætte ved Højesteret. Sigurður Björnsson appellerede og fik i 1710 lov til at aflægge ed på, at han ikke havde lavet nogen aftale med Jón Hreggvidsson. For Jón betød det, at han blev dømt til livsvarig trældom på Bremerholmen og til at miste sine ejendele. Derfor blev han

⁴⁵⁸ Foruden hos Laxness er Jón Hreggvidssons sag beskrevet i *Saga Íslendinga 1701-1770*, Páll Eggert Ólason & Þorkell Jóhannesson (red.). Reykjavík 1943, s. 76-78.

⁴⁵⁹ RA: Rtk. 372.53 Breve og dokumenter vedrørende kommissionen af 1702 til undersøgelse af tilstanden på Island 1702-1727. 24.9.1704 Memorial fra Árni Magnússon vedrørende forkert førte sager.

⁴⁶⁰ Man kan dels finde oplysninger herom i historiebøgerne som f.eks. førnævnte *Saga Íslendinga 1701-1770*, men også i Árni Magnússons biografi skrevet af historikeren Már Jónsson. Már Jónsson: *Árni Magnússon. Ævisaga*. Reykjavík 1998.

transporteret til København, hvor hans sag endelig kom for Højesteret i 1715. Her blev han frikendt og kunne rejse hjem til Island. Han var da over 60 år gammel.⁴⁶¹

Historikerne Páll Eggert Ólasson og Þorkell Jóhannesson tolker situationen således, at Jón Hreggvidsson kunne takke Árni Magnússon for, at han nu endelig langt om længe var fri for mistanken. Halldór Laxness lader derimod sin romanfigur Jón Hreggvidsson være irriteret over, at Árni Magnússon kom og forstyrrede en god aftale med Sigurður Björnsson, som fungerede efter hensigten. Der er ingen, der ved, hvad Jón Hreggvidsson tænkte. Set fra hans synsvinkel handlede det sandsynligvis ikke om at få sin ret, men om at få lov til at slippe for straf. Hvis han havde indstævnet lovmanden for domstolen, kunne han selv let have risikeret at tabe sagen og i sidste ende sit hoved. Så var det vel bedre at leve med mistanken.

En af grundene til, at Jón Hreggvidsson kunne leve uantastet i næsten 20 år i lovmandens nærhed, var, at han forstod at holde lav profil. Det var en bedrift at undslippe henrettelsen og udvirke en stævning i København, men det var mindst ligeså stor en bedrift at bo i fred og ro ved siden af lovmanden, uanset om han havde lavet en aftale eller ej. Det viser, at Jón kendte systemet, og hvordan han bedst kunne omgås autoriteterne. Han vidste, at almuefolk sjældent fik det sidste ord, så det var bedre ikke at fare for hårdt frem.

Der kan altså gemme sig en form for handling bag en tilsyneladende passivitet. Dermed er det oplagt at vende tilbage til den Jürgen Jürgenske usurpation og befolkningen i Reykjavik, der intet foretog sig for at forhindre tilfangetagelsen af stiftamtmand grev Trampe eller Jürgensens magtovertagelse. Ifølge sysselmand Jón Espolin var englænderne bange for oprør, men det fandt ikke sted. Dette forklarede Espolin med tænkemåden i Reykjavik. Ingen tænkte ifølge ham på andet end at tjene penge. Alle ”bymændene” var kræmmere, og deres tjenestepiger og tjenestekarle var kun optaget af pynt og mode. Der blev tilskyndet til hovmod, holdt selskaber med dans og druk. Almuen vænnedes til denne måde til at leve på og blev dovne, hvorimod alt som mindede om hårdførhed, rigtig manddom og mod lå dem fjernt.⁴⁶² Det var en beskrivelse, som

⁴⁶¹ *Saga Íslendinga 1701-1770*, s. 76-78. Már Jónsson: *Árni Magnússon. Ævisaga*, s. 258, 270-271 og 273-276.

⁴⁶² Referatet er hentet fra Helgi P. Briem: *Sjálfstæði Íslands 1809*, s. 159.

kunne have været gengivet i forrige kapitel i forbindelse med beskrivelserne af Reykjavik. Espolin havde ret i, at folk ikke foretog sig noget for at sætte Jürgensen og købmand Phelps fra magten. Disse havde på den anden side de engelske kanoner i ryggen, ligesom der herskede en vis usikkerhed, om det egentlig var den engelske regering, der stod bag magtovertagelsen.⁴⁶³

Der er imidlertid endnu en mulig tolkning på folks passivitet. Måske så de slet ikke nogen grund til at gribe ind. Det var uden tvivl fornuftigt at holde sig i ro, men hvis man ser på nogle af Jürgen Jürgensens tiltag, gik de netop ud over de danske købmænd og embedsmænd. Almuen derimod blev lovet midlertidig skattefrihed og befrielse fra gæld til købmanden. Der var vel ikke grund til at protestere over sådan noget. Samtidig vidste folk heller aldrig, hvor tingene bar hen, så at forholde sig i ro var sandsynligvis en meget nærliggende løsning. Det åbne oprør var ikke altid det mest effektive. I Flateyjarhreppur afventede befolkningen ligeledes situationen. Jürgensens proklamationer blev oplæst, men folk indbetalte deres fulde skat som sædvanlig. Det skete imidlertid først da sysselmanden havde lovet, at de fik pengene tilbage, hvis reglen om skattefrihed gjaldt.⁴⁶⁴

Når folk forholdt sig i ro under en farlig situation, kunne det altid bortforklares med angst for konsekvenserne, selvom den måske ligeledes rummede et snert af modstand. Begrebet passiv modstand kan imidlertid finde direkte anvendelse i andre situationer. Rentekammeret modtog løbende klager fra monopolkøbmændene over, at islændingene ikke afleverede varer af en ordentlig kvalitet. Det uldne gods var dårligt forarbejdet og fisken var ikke rensset ordentligt. Myndighederne sendte derfor forskellige modeller til landet, så almuen kunne se, hvordan en enkeltbåndshose skulle forarbejdes, og der var særlige regler for, hvordan en fisk skulle se ud, så den kunne opnå fuld pris i handelen. Når kvaliteten alligevel blev ved med at være for ringe, var forklaringen fra købmænd og embedsmænd ofte, at det skyldtes manglende kundskab eller dovenskab hos almuen.

⁴⁶³ Disse argumenter nævnes af Anna Agnarsdóttir i blandt andet: *Great Britain and Iceland 1800-1820*, s. 128.

⁴⁶⁴ Þí: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. V,4 Dóma – og þingbók 1804- 1815. 31. juli 1809 mandtalsting på Flatey.

Det er imidlertid ikke en forklaring, der holder i tilfældet med Snorri Sigurðsson. Snorri Sigurðsson var en af *de bedste bønder* fra Seltjarnarnes hreppur. Han boede på øen Engey og var en af områdets rigeste bønder. En sommerdag i 1782 kom han i klammeri med assistent Hansen, da denne vejede hans fisk ind. Snorri blev vred og beskyldte Hansen for at være en tyv, fordi han tog fire pund overvægt for hver to vætter fisk. Hansen tog denne overvægt, fordi fisken ikke var forarbejdet godt nok, hvilket Snorri anerkendte, men han mente, at det kun var på sin plads at tage to pund. Få dage senere opstod et lignende problem mellem assistent Rasmus Angel og fhv. hreppstjóri Niels Hialtalin, som beskyldte assistenten for at stjæle til sig selv, eftersom det ikke kunne være til kongen. Også i dette tilfælde var der problemer med vægten, og Hialtalin havde fjernet sine fisk igen i raseri, da han ikke fik den pris, han forventede.⁴⁶⁵

Det er muligt, at Hansen og Angel behandlede de to bønder uretfærdigt. Det var i hvert tilfælde en almindelig beskyldning mod købmændene, at de vejede forkert. Forhørene viser imidlertid, at både Snorri og Niels ikke havde forarbejdet deres fisk godt nok. I Niels's tilfælde vidnede folk direkte, at den ikke var rensset helt for svømmeblærer og blod, mens det kun fremgår indirekte i tilfældet med Snorris fisk, når man sammenligner med sagen mod Niels, eftersom Snorri gik med til en prisnedsættelse. Det hedder nemlig i dommen i Niels Hialtalins sag, at man ikke måtte tage overvægt af fersk fisk, hvis denne levede op til bestemmelserne i taxten om kvalitet. Det var således i orden, at tage overvægt, når fisken var dårlig, men Niels burde have aftalt det med Angel ved vejningen. Han blev dømt til at betale et par rigsdaler til de fattige for grove ord og for at have taget fisken tilbage.⁴⁶⁶

Det er interessant, at folk som Snorri Sigurðsson og Niels Hialtalin afleverede fisk, som ikke var i orden. Det kan kun give mening, hvis det er et udslag af, at de ikke ville eller var ligeglade med at aflevere fisk, der ikke levede op til kvalitetskravet. Det var ikke, fordi de ikke kunne. Snorri var et

⁴⁶⁵ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós IV, 7 Dóma- og þingbók 1775-1785. 18. oktober 1782 forhør i sagen mellem Snorri Sigurðsson og assistent Hansen. 13. november 1782 Forhør i sagen mellem Rasmus Angel og Niels Hialtalin. 14. november 1782 Dom i sagen mellem Rasmus Angel og Niels Hialtalin.

⁴⁶⁶ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Gull-Kjós IV, 7 Dóma- og þingbók 1775-1785. 14. november 1782 Dom i sagen mellem Rasmus Angel og Niels Hialtalin

mønstereksempel på en af *de bedste bønder*. Han var en dygtig bonde og fisker. Han betalte sine afgifter til tiden og var generelt respekteret i området. Han virker ikke som en mand, der ikke kunne finde ud af, hvordan en fisk skulle renses. Niels Hialtalin var søn af en sysselmand, fhv. hreppstjóri og virker i sin optræden på andre punkter til at have ting fælles med *de bedste bønder*. Når man således sammenholder købmænds og embedsmænds konstante klager over de islandske varers kvalitet med det faktum, at bønder som disse ikke renses deres fisk ordentligt, før de afleverer dem til købmanden, bør man overveje, om ikke det drejede sig om en form for passiv modstand mod monopolkøbmændene. Det svarer til det begreb, der andre steder i Europa går under betegnelsen *foot dragging*, hvor man arbejdede langsommere, når fogeden vendte ryggen til og lignende. Den dårlige kvalitet på de islandske varer kan tilskrives noget sådant. Det var ikke, fordi almuen ikke kunne finde ud af det. Det var desuden, fordi de ikke ville.

Forsøg på at påvirke sin egen situation

De ovenstående eksempler viser, hvordan det kan tolkes som former for modstand mod øvrighed og autoriteter, når almuen forholdt sig afventende eller ikke levede op til standarderne. Den islandske almue kunne imidlertid forsøge aktivt at bøje reglerne. Da senere stiftamtmand Levetzow beskrev sin rejse på Island i 1779, bemærkede han, at islændingene var skarpsindige, og at et folk med større sammenhold næppe fandtes. Deres hjælpsomhed gjorde, at de ofte gjorde deres landsmænd tjenester, f.eks. når der skulle udfærdiges attester for at opnå præmier, få afslag på skatter pga. skader på jorden etc.. Levetzow mente, at de slægtskyndige islændinge ved sådanne lejligheder glemte, at de ofrede en del af almenvellet til fordel for en enkelt person.⁴⁶⁷

Samme form for ”hjælpsomhed”, får man indtryk af, var på spil i forbindelse med et brev, som stiftamtmand Ólafur Stefánsson skrev den 6. november 1782 til sysselmand i Kjósar syssel, Sigurður Pétursson. Anledningen var, at Rentekammeret havde tilkendegivet, at det ikke var meningen, at bønder

⁴⁶⁷ RA: Rtk 373.138 Indberetninger om rejser i Island 1779-1833. Indberetning om den af Kammerjunker Hans v. Levetzow (efter kgl. Resolution af 10. maj 1779) foretagne Undersøgelsesrejse i Island.

kun skulle angive, hvor mange tjenestekarle de havde i deres tjeneste, når de ville opnå præmier for blandt andet gærdesætning i forbindelse med forordningen af 13. maj 1776. De skulle meddele, hvor mange voksne mænd, der var i husholdet, dvs. drenge over tolv år og hjemmeboende sønner. Desuden måtte de ikke medregne alle gærder bygget siden 1776, men kun gærder bygget indenfor de sidste par år. Heller ikke stengærder beregnet til tørring af fisk var indbefattet. Det er selvfølgelig ikke til at vide, om bønderne bag præmieansøgningerne snød bevidst, men man kan heller ikke bevise, at de ikke gjorde det. Levetzow nærede i hvert tilfælde sine mistanker, og man får ligeledes på fornemmelsen, at Rentekammeret var irriteret. Det lader altså til, at der i det mindste var dele af almuen, der var lidt for kreative, når man forsøgte at opnå begunstigelser fra myndighederne. Det er et eksempel på den gensidighed, som prægede så mange af relationerne mellem øvrighed og almue. Der var ikke blot tale om, at øvrigheden befalede og almuen adlød – eller undlod at adlyde af en eller anden årsag. Det handlede ligeledes om, at almuen aktivt forsøgte at drage fordel af de muligheder, som præsenterede sig.

Det er ikke så besynderligt, at det kunne være svært for sysselmændene at gennemskue almuens historier eller finde ud af, hvordan de skulle forholde sig til deres udsagn. Nogle af disse kunne nemlig udvise stor idérigdom, hvor det var svært at afgøre, om folk talte sandt eller ej. Sysselmand i Barðastrandar syssel havde i 1754 et problem, fordi en mand ved navn Sigurður havde fået et barn med en Guðrún Valdadóttir. Problemet var, at Sigurðurs søn, Einar, tidligere havde gjort hende med barn, hvilket gjorde Sigurðurs forbrydelse til blodskam. Han burde derfor henrettes ifølge loven. Nu fortalte Sigurður imidlertid, at Einar ikke var hans søn, men at det var en mand ved navn Gunnar, der boede på Flatey. Af kærlighed til sin kone havde han ikke villet afsløre det før, men i dette tilfælde gjaldt det hans liv. Han mente, at Gunnar ville vedkende sig barnet. Scheving havde skrevet til ham, men ikke fået svar, og han turde ikke foretage henrettelsen. Det var umuligt at sejle mellem fastlandet og øerne, og desuden var Gunnar sengeliggende, så han kunne ikke komme til tinget alligevel. Men Scheving ville gerne vide, hvad han skulle gøre, hvis Gunnar nægtede at være far, og Sigurður blev ved med at fastholde sin påstand. Der var ligeledes

vanskeligheder i forhold til Guðrún. Hun var sengeliggende og havde ikke været oppe, så Scheving vidste ikke, hvordan han skulle få hende til vandhullet, hvor hun skulle druknes.⁴⁶⁸

Hvad enten Sigurður havde hold i sin påstand eller ej, hvad han ikke meget held med sig. Året efter meddelte Scheving amtmanden, at de omtalte personer var henrettet på amtmandens ordre.⁴⁶⁹ Det var altså nok muligt for almuen at appellere, men som det er fremgået af stort set hvert af de ovennævnte eksempler, var almuens handlemulighed i sidste ende begrænset af øvrigheden og de autoriteter, der omgav dem. Det holdt dog ikke folk fra at forsøge at påvirke den situation, de var i.

I denne forbindelse fortjener Niels Hialtalins bemærkning til Rasmus Angel en kommentar. Som nævnt blev Angel af Niels beskyldt for at stjæle til sig selv, da det ikke kunne være til kongen. Denne bemærkning kunne tolkes som en mistænkeliggørelse af kongen, hvis man forstod den som et spørgsmål. Der er imidlertid ingen grund til at tro, at Niels ikke anerkendte kongens autoritet, og dommeren var tilsyneladende af samme mening. Ellers var Niels næppe sluppet med en bøde på et par rigsdaler for sin opførsel. I stedet fremhæver det kongen som en central person, når der skulle argumenteres for almuens rettigheder. Kongen blev fremhævet som en mild person og et forbillede, når der skulle vises nåde, og han blev dermed sat i modsætning til købmænd og embedsmænd.⁴⁷⁰ Kongen stod over det netværk af autoriteter, som almuen var omgivet af i hverdagen. Det var kongen, man sendte sine nådesansøgninger til. Han var den sidste udvej, som havde magt til at omstøde de lokale magthaveres beslutninger og domme. Landkommissionen, som Árni Magnússon og Páll Vidalín ledede, og den senere kommission i 1770-1771 hentede således noget af sin succes fra kongens status. Árni Magnússon skrev i hvert tilfælde i sin indberetning til kongen i 1704, at han ville fraråde stykkevise reformer, fordi han ellers forventede, at almuen ikke ville ophøre med at beklage sin tilstand overfor

⁴⁶⁸ Þí: Skjalasafn Amtmanns II, nr. 70-71 Bréf úr Barðastrandarsýslu til amtmanns 1720-1769. 16. november 1754 brev fra sysslemand Scheving.

⁴⁶⁹ Þí: Skjalasafn Amtmanns II, nr. 70-71 Bréf úr Barðastrandarsýslu til amtmanns 1720-1769. 24. marts 1755 brev fra sysslemand Scheving.

⁴⁷⁰ Jfr. eksempelvis Claus Bjørn: *Bonde, Herremand, Konge*, s. 37.

dem, den ventede hjælp af.⁴⁷¹ Landkommissionen af 1770-1771 fik en del opmærksomhed, fordi den rejste omkring i store dele af landet, men også fordi folk kunne henvende sig til en kommission som kom direkte fra kongen. Som bonden Jón Ólafsson skrev:

*„At dette blad maatte forefinde Eder med glæde og Wellidenhed, baade i Sieæl og Legeme, giwe Gud, med det at Jeg hawe hört at De Højstærede Herrer ere Sendt her til Landet af Wores Allernaadigste Konge og Herre, til at eftersee Landtz omstændigheder og Almuens bedste eller nödstrængenhed at wedRette og forbedre det som Landet og Almuen til nytte og gafn kunde være.“*⁴⁷²

På samme vis priser en anden bonde kongen for at have befalet alle sine undersåtter at komme for kommissionen, hvilket han derfor ville efterkomme.⁴⁷³ Lignende formuleringer kan findes hos andre af de almuefolk, der skrev til kommissionen. Fælles for dem er, at de dernæst gav udtryk for deres problemer med jord, afgifter og købmænd. Det vil sige, at de beklagede sig over den lokale elite, der omgav dem til hverdag.

Ved at idealisere kongen lagde almuen samtidig pres på hans repræsentanter. Det var muligt, ikke mindst fordi disse eliter anerkendte kongens autoritet. Billedet af den gode konge var samtidig et idealiseret billede af, hvordan samfundet burde bygges op, og viser, at bønderne ikke bare accepterede forholdene, som de var. Det kunne samtidig være et angreb på overmagten, hvis den ikke levede op til den måde, hvorpå den legitimerede sig. Hvis kongen og hans repræsentanter altså ikke viste den landsfaderlige omsorg for undersåtterne,

⁴⁷¹ RA: Rtk 372.53 Breve og dokumenter vedrørende kommissionen af 1702 til undersøgelse af tilstanden på Island 1702-1727. 20.9.1704 Indberetning til kongen fra Árni Magnússon og Páll Vídalín.

⁴⁷² ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771. 23. april 1771 Jón Ólafsson bóndi i Réttarholti lit ZZ nr. 4.

⁴⁷³ ÞÍ: Skjalasafn Stiftamtmanns III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771. 1771 Jón Jónsson á Efstalandi i Öxnadal Lit. ZZ nr. 7.

var han ikke en ”rigtig” konge.⁴⁷⁴ Ligeså vigtigt i Islands tilfælde var, at kongen næsten udelukkende var til stede gennem sine repræsentanter, de islandske embedsmænd. Han kunne derfor holdes hævet over de dagligdags problemer og stadig fungere som almuens sidste udvej, mens det var embedsmænd, som Grímur Jónsson, der måtte holde for. Det var således ikke systemet, man gjorde modstand mod. Det var personer. Som eksemplet med Jón Hreggviðsson viste, kunne dette forhold betyde, at man med kendskab til situationen og kongen i baghånden havde mulighed for at påvirke sin egen situation og endda spille lokale magteliter ud mod hinanden.

Opsamling

Dette kapitel har omhandlet autoritet i almuens hverdag, og hvorledes almuen forsøgte at undvige eller manipulere den. Den indledende sag viste, at almuen måtte forholde sig til flere former for autoritet, som hvilede på forskelligt grundlag, men som desuden var knyttet til de individuelle personer, der besad den. Præsten havde således sin autoritet fra Gud, men den var ikke uafhængig af hans position i lokalsamfundet og omvendt. Fordelingen af autoritet kunne hvile på en formel hierarkisk struktur, som det var tilfældet med embedsstrukturen, men den kunne derudover være grundet på et mere uformelt og lokalt grundlag, hvor det kunne være svært at gennemskue hvem, der havde autoritet og hvorfor. I konkrete tilfælde kunne forskellige former for autoriteter derfor konkurrere mod hinanden, hvilket almuen udnyttede, når de f.eks. henviste til kongens vilje overfor embedsmændene. Alle former for autoriteter måtte imidlertid anerkendes for at virke, og denne anerkendelse indebar ligeledes forpligtelser. Eyjólfur Einarsson skulle sørge for sin tjenestekarls ve og vel i 1855, og amtmand Grímur Jónsson skulle lytte til almuens klager i 1849, hvis de ville opretholde deres position. Det var netop denne gensidighed og forpligtelse, der gjorde, at det var muligt at appellere til autoriteten og gøre modstand mod den. Der var således spillerum for protester.

I enkelte tilfælde var sådanne protester åbenlyse som de nordlandske bønders protest mod amtmanden. Sagen viste imidlertid, at bøndernes krav om

⁴⁷⁴ Jfr. James C. Scott: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*, s. 18, 80 og 103.

frihed og død over tyranniet nok var inspireret af karismatiske ledere, men at den ligeledes hvilede på en underliggende utilfredshed, som til hverdag fandt udtryk på andre måder. Disse måder bliver synlige ved at tolke kilderne ud fra antropologiske teorier om modstandsformer blandt almindelige mennesker. Derved ser man, at den islandske almue kunne undvige øvrigheden og udtrykke protest på flere måder end gennem åbenlyse protester. De kunne stikke af som Fjalla-Eyvindur gjorde mellem 1740'erne og 1780'erne, og som Rannveig Höskuldsdóttir gjorde i begyndelsen af 1780'erne. Fjalla-Eyvindur gjorde det endda med så stor succes, at han kom til at danne grundlag for en myte, som igen kunne fortælles og tolkes som oprør mod autoriteterne og et forbillede for andre i samme situation.

I langt de fleste tilfælde var almuens modstand imidlertid indirekte og underfundig. Den gik ud på at fortælle historier, digte vers og manipulere med de givne forhold. Det kunne ske gennem at forholde sig afventende, udelade at efterleve opfordringer, bøje regler, eller spille autoriteter ud mod hinanden. Derved blev modstanden delvist skjult, hvorved truslen om repressalier blev tilsvarende mindre. Det grundlæggende er, at selvom oprøret ikke altid var artikuleret, var den islandske almue ikke nødvendigvis passiv. Det var ikke alle, der rettede sig efter myndighedernes ordrer, og selvom de gjorde det, skete det i så vid udstrækning som muligt på deres egne præmisser. Det er ikke ensbetydende med, at de havde frit slag til at gøre som de ville. Som alle de ovenstående sager viser, var det sædvanligvis øvrigheden, der trods alt fik det sidste ord. Det afholdt imidlertid ikke folk fra at forsøge at gøre deres indflydelse gældende eller fra at gøre noget andet, end det blev dem pålagt. Eksemplerne viser, at almuen havde et vist råderum til at gøre noget andet, end den fik besked på. Dette råderum var ikke ubegrænset, men det var øvrighedens autoritet på den anden side heller ikke.

Kapitel 8: Afrunding

„Det er, som om nationen ikke kan rejse sig fra den ødelæggelse, som nød og trange kår gennem lang tid har sænket den i. Mange holder op med at forsøge; derfra kommer mangel på sammenhold, fremskridt og kundskab, fastholdelse af gammel vane, hvor dårlig den end er, samt mistro og modløshed.”

Ársritið Gestur Vestfirðingur 1849⁴⁷⁵

„A further discouragement to interest in subaltern attitudes and responses to famine has been the widely prevalent view that peasants are the passive, fatalistic and powerless victims of such a major disaster.”

David Arnold 1984⁴⁷⁶

De ovenstående citater markerer det spændingsfelt, som afhandlingen har bevæget sig i. Det drejer sig på den ene side om et citat fra tidsskriftet *Gestur Vestfirðingur* fra 1849, som indeholder en beklagelse over det manglende initiativ, som efter forfatterens mening prægede hans samtid. Folk holdt fast ved gamle vaner, var mistroiske og modløse, og derfor var der hverken sammenhold eller fremskridt i landet. Det, mente han, var grunden til, at Island ikke kunne rejse sig fra den tilstand, som tidligere tiders nød havde bragt landet i. Forfatteren udpegede således en manglende handlevilje hos folk, som en af årsagerne til Islands problemer.

Heroverfor står historikeren David Arnolds anke fra 1984 mod en tendens hos forskerne til at anse almindelig bønder for at være magtesløse. Arnold undersøger indiske bønder i Madras og deres reaktioner på hungerkatastrofer i

⁴⁷⁵ Citatet gengives i hovedteksten i dansk oversættelse af hensyn til danske læsere. Oversættelsen er ikke ordret. Originalteksten lyder: ”Það er eins og þjóðin geti ekki risið upp úr því drepi, sem neyð og aðkasta-bágindi í lángan tíma hafa sökt henni í. Mörgum hættir við að bauka sér; þaðan kemur samtaknaleysið, framfaraskorturinn, þekkingarleysi og inniseta í örbælum afgangalls vana, hve illa sem hann á nú við, ásamt tortryggni og áræðisleysi.” Ársritið Gestur Vestfirðingur 3. árg., s. 35.

⁴⁷⁶ David Arnold: *Famine in Peasant Consciousness and Peasant Action: Madras 1876-78, Subaltern Studies vol. 3* (1984), s. 63.

slutningen af det 19. århundrede, men samme anke kunne meget vel også rettes mod videnskabsfolks beskrivelser af islandske bønder. Forskere har heller ikke i synderlig grad præsenteret den islandske almue som andet end en passiv befolkningsgruppe, hvis de da i det hele taget har opfattet almuen som en særlig gruppe adskilt fra eliten. Det skyldes blandt andet, at historikerne ukritisk har godtaget datidens elites skildringer af almuen, som den fremstod i f.eks. det ovenstående citat, hvor almuen blev beskrevet som værende begrænset af både trange kår og dens egen tankegang.

Hvis man derimod som nærværende undersøgelse forsøger at fortolke kilderne set fra almuebefolkningens synsvinkel, fremkommer et ganske andet billede af en almue, der var aktiv og virksom på mange forskellige måder. Almuefolk handlede ud fra deres egne fortolkninger af omgivelserne og ikke efter elitens. Det betød, at de nogle gange nok rettede sig efter øvrighedens påbud, mens de andre gange undlod at gøre det. Således kan der gemme sig handling selv bag en tilsyneladende passivitet. Det har været vigtigt i afhandlingen at understrege, at selvom almuen blev karakteriseret som uvirksom og handlingslammet af både datidens elite og nutidens forskere, var dette langt fra tilfældet. Nedenfor vil nogle af de øvrige pointer i afhandlingen blive opsummeret.

Reformforsøg, viden og autoritet

Baggrunden for øvrighedens ønske om at forbedre forholdene var reel nok. Særligt det 18. århundrede var en tid med mange både natur- og menneskeskabte problemer, og i det 19. århundrede skete der kun langsomt og gradvist ændringer. Der er på det punkt ingen grund til at forkaste fremstillingen af de generelle historiske tendenser. Man kan heller ikke ignorere et grundlæggende paradoks ved tidsrummet 1700-1870; nemlig at det tilsyneladende var svært at få øje på ændringer af samfundet på trods af, at der blev investeret mange kræfter og tanker i at "genrejse" landet. Dette paradoks beror blandt andet på, at der ikke var en direkte sammenhæng mellem øvrighedens initiativer og almuens handlinger, og at almuen ikke altid rettede sig efter de påbud, den fik. Det har derimod ikke meget at gøre med, at den islandske befolkning var handlingslammet, men understreger

derimod vigtigheden af at inddrage almuen handlemåde i historiske forklaringer. Det gælder ikke mindst, fordi det især var almuens, som øvrighedens tiltag var rettet mod.

Den islandske øvrighed talte ikke direkte om at reformere almuens, men anvendte i stedet termer som forbedringer og genrejsning af landet. Hvis man ser på indholdet og intentionerne bag de initiativer, der blev påbegyndt i løbet af perioden, havde nogle af dem dog elementer i sig, som sigtede mod at omforme befolkningen og samfundet. Det gælder f.eks. for *De nye Indretninger* i Reykjavik, hvor blandt andet landfoged Skúli Magnússon ville udvikle de islandske næringsveje på en måde, som indebar etablering af nye leveveje for almuens. Nogle af de ting, der skete på Flatey, peger i samme retning, f.eks. tankegangene omkring øget politisk frihed og vækkelsen af almuens til større (national) selvbevidsthed. Det var derimod på ingen måde et entydigt billede. Både i Reykjavik og på Flatey var der dele af øvrigheden og de fremtrædende bønder, som ønskede at bevare det eksisterende system. Man ville uddanne folk til at benytte ny teknologi i form af f.eks. væve og fangstredskaber, men det var ikke meningen, at de skulle forlade landbruget eller leve på en anden måde, end man ellers levede på i det islandske samfund. Den nationale vækkelse indebar heller ikke nødvendigvis, at fortalene opfattede en sådan vækkelse som en fundamental samfundsomvæltning. Man kan således sige, at øvrighedens initiativer alle havde det tilfælles, at de ønskede nok at omforme *almuen* og dens måde at leve på, selvom de ikke nødvendigvis havde til hensigt at reformere samfundet. Det er på denne baggrund, at det har været interessant at undersøge almuen reaktioner. Spørgsmålet er dybest set, i hvor vid udstrækning den islandske almue i det hele taget lod sig regere.

Den øverste regeringsmagt befandt sig i København, og set fra centrale myndigheders side formede perioden 1700-1870 sig som en proces, hvor man i stigende grad forsøgte at få styr på forholdene på Island. Det skete primært via indsamling af oplysninger om landet i forbindelse med videnskabelige ekspeditioner og kommissioner, men i særlig grad gennem et øget krav om indberetninger og anvendelse af statistik indenfor alle områder af samfundslivet. Det var en udvikling, der ligeledes foregik mange andre steder i verden med øget

centralisering til følge. I forhold til Island var de informationer, der blev indsamlet, grundlaget for mange af de bestemmelser, der blev taget vedrørende landet. Således førte alle kommissionerne til udstedelse af forordninger, som lå tæt op ad de innovationer og tiltag, kommissærerne havde foreslået. Indberetninger, statistik og videnskabelige ekspeditioner indgik ligeledes i det grundlag, hvorpå centraladministrationen tog beslutninger, men på en mindre direkte måde end kommissionerne. Alligevel var oplysningerne uden tvivl vigtige for, hvordan man opfattede landets problemer. Dermed fik de islandske embedsmænd en nøgleposition, idet det først og fremmest var dem, der skulle udføre centraladministrationens ordrer, men samtidig leverede grundlaget for dem. Det var stort set kun købmændene og enkelte embedsmænd med dansk baggrund, der af og til fungerede som alternativ informationskilde. Det betyder ligeledes, at det først og fremmest var de islandske embedsmænds syn på almuen, der var udgangspunkt for de initiativer, der blev påbegyndt. Der var derfor tale om et kulturmøde mellem en islandsk elite og den islandske almue snarere end mellem de centrale myndigheder i Danmark og den islandske befolkning.

Det var på nogle områder nok en fordel for initiativernes gennemførelse, at den øvrighed, der stod bag mange af dem, selv var islændinge. Det betød, at de trods alt havde større viden om, hvordan almuen levede, end danskere havde. Den islandske øvrigheds viden om islandske forhold var imidlertid ikke identisk med almuens, eftersom opfattelsen af, hvordan almuen var og opførte sig, var baseret på nogle forudsætninger, der var afgørende forskellige fra almuens. Eliten tænkte ikke på samme måde som almuen, og opfattede også sig selv som anderledes end den. Desuden havde medlemmerne af den islandske embedsmandselite ikke alene en uddannelse og derigennem kontakt med den akademiske verden udenfor Island, men de havde ligeledes en anden økonomisk baggrund end den almindelige almue, idet en del af dem ejede store jordområder. Når embedsmændene stod overfor almuen, var de således *både* repræsentanter for kongen og den politiske magt samt jordejere og dermed repræsentanter for en økonomisk magt. Denne position afspejlede sig i den måde, hvorpå størstedelen af øvrigheden opfattede almuen. De skulle først og fremmest være lejlændinge og forbedre den jord, de bebyggede.

Det var kendetegnende, at de opdelte almuen i gode bønder og den dårlige almue. De gode bønder var ifølge embedsmændene dem, der blev på deres jorde og blot manglede opmuntring og kundskab om, hvorledes de kunne gøre det bedre. Af natur var mange af dem en smule enfoldige og mistroiske overfor fornyelser, men der var trods alt håb for dem. Det var på deres skuldre landets velstand skulle bygges. De dårlige derimod skulle tvinges på plads, hvis man ville undgå, at de blev en byrde for samfundet. Ifølge embedsmændene var der langt flest fra denne kategori at finde i de små samfund langs kysterne, hvor folk primært levede af fiskeri for købmændene, men gruppen rummede også forskellige former for løsarbejdere. Grunden til, at de ikke ville bebo nogle af de ledige jorde eller være tilfredse med at være tjenestefolk, lå ifølge øvrigheden primært i deres karakter. De var dovne, egennyttige og valgte altid det, der forekom at være den letteste udvej. Den bedste løsning for samfundet med hensyn til denne befolkningsgruppe var, at de forblev tjenestefolk under vejledning af en fornuftig husbond.

På trods af den megen indsamling af viden var det derfor ikke et neutralt og objektivt billede, øvrigheden tegnede af almuen, fordi det primært tog udgangspunkt i elitens egen situation i stedet for almuens. Almuens forhold adskilte sig fra elitens på flere områder. For det første ejede de for størstedelens vedkommende ikke selv den jord, de levede på. Derfor manglede bønder og husmænd et grundlæggende incitament til at forbedre den, eftersom de – i nogle tilfælde med rette – frygtede, at jordejeren ville sætte dem fra jorden for selv at benytte den eller erstatte dem med en anden beboer, der var villig til at betale mere. Til trods for at de fleste af de foreslåede forbedringer umiddelbart forekom ”fornuftige”, når det handlede om at afhjælpe problemerne og øge udbyttet af jorderne, var rationalet således et andet set fra almuens side. Bønderne kunne ikke være sikre på selv at få fordel af de forbedringer, de foretog på jordejernes jorde. Det var derfor mere fordelagtigt for dem at investere i ting, som de umiddelbart kunne have glæde af som f.eks. får, der var mindre arbejdskrævende, og som lejlændingen kunne tage med sig, hvis han flyttede til en ny gård. I andre tilfælde kan man forklare almuens manglende samarbejdsvilje med problemer med at indpasse nye arbejdsmetoder i den periodicitet, der lå til grund for livet på landet.

Det var svært at få tid til bygning af gærder omkring tunet, når arbejdet skulle udføres på samme tid, som fårene læmmede. Især hvis bonden var alene eller kun havde en enkelt karl på gården, som det var tilfældet for de fleste af de bønder, der er undersøgt i nærværende studie. På dette punkt adskilte almuens situation sig ligeledes fra elitens. Sidstnævnte boede på større gårde og havde flere tjenestefolk end størstedelen af bønderne.

Embedsmændene beklagede sig over, at den islandske bonde ikke foretog sig noget nyt med mindre han blev overbevist om, at det var ham til nytte. De havde i og for sig ret i denne iagttagelse, men tog fejl i de konklusioner, de drog. Almuefolk kunne være forbeholdne overfor nye tiltag, men det var ikke, fordi de var passive eller uvidende. Det var ganske enkelt, fordi mange af de ting, som øvrigheden ville have almuen til at gøre, ikke passede ind i almuens måde at leve på. Det var heri den manglende sammenhæng mellem almuens handlinger og øvrighedens initiativer bestod – ikke i manglende handlekraft hos almuen.

Øvrigheden stemplede almuens form for tankegang som værende gammel vane og mistro mod forandringer. For øvrigheden, der forsøgte at få almuen til at ændre arbejdsmetoder, var denne tankegang noget negativt, men gammel vane og mistro mod forandringer havde ikke nødvendigvis den samme klang hos almuen. Folks viden om, hvordan man skulle leve, byggede på gammel vane, som ikke uden videre gik at ændre. Det var vigtigt at bevare kendskabet til, hvordan de skulle opføre sig til lands og til havs for at kunne overleve fysisk og kulturelt. En sådan viden fik folk fortalt af sine forældre, og de lærte lidt efter lidt gennem de erfaringer, de gjorde sig. Det betød desuden, at *det gode eksempel* var den metode, som ofte egnede sig bedst til at lære almuen ny teknik. Her kunne bønderne direkte se, hvordan de skulle bære sig ad, og hvad det umiddelbare resultat var, samt passe den ny teknik ind i den viden, de besad i forvejen. Det var i vid udstrækning den metode, der syntes at ligge bag jordforbedringerne i Flatey og omegn, selvom det lokale bibliotek blev flittigt benyttet af hele befolkningen på øerne. Bøgerne var kilder til adspredelse og information, men det var ikke muligt at se en direkte sammenhæng mellem de bøger, folk lånte på biblioteket, og de mennesker, der forbedrede deres jorder. Som det blev vist, var det derimod nogle af områdets fremtrædende mænd, der forbedrede jorderne, hvilket

tilsyneladende inspirerede deres omgivelser. Det var sandsynligvis lettere at forstå, hvordan man skulle gøre rent praktisk, når man kunne iagttage fremgangsmåden hos andre i stedet for at læse det i bøger.

Denne måde at overføre viden på blandt almuen var ikke ensbetydende med, at det var et statisk system af nedgroede traditioner, der blev overført uforandret fra én generation til den næste. Folk satte de ting, de fik at vide, ind i en allerede etableret sammenhæng, som de forstod verden ud fra. Der var derfor ikke tale om, at de direkte overtog øvrighedens budskab med de samme intentioner, som øvrigheden havde. I stedet tolkede og udnyttede almuen de ting, de blev præsenteret for efter bedste evne. Det var tydeligvis tilfældet i Reykjavik, hvor en del af befolkningen anvendte de muligheder, der blev givet i forbindelse med initiativerne til at skabe en alternativ levevej. Der var således i dette tilfælde tale om, at reformerne nok havde en virkning, men at de virkede på en måde, som dele af øvrigheden fandt uhensigtsmæssige.

Det havde været meningen, at almuen skulle lære at spinde og væve på en ny måde, så landets ressourcer kunne udnyttes bedre, men det havde ikke været meningen, at almuefolk skulle til at gå med gule veste og blande danske ord ind i sproget. På dette punkt var øvrigheden ikke interesseret i en aktiv almue, eftersom den var aktiv på en måde, som myndighederne fandt problematisk. Det vil dermed sige, at der implicit i øvrighedens bedømmelse af almuens handlemåde var en forbindelse mellem at være uvirksom og at *undlade* at efterleve påbud eller udnytte dem på en ”forkert” måde. Baggrunden for beklagelser over modvilje og manglende foretagsomhed hos almuen - som i det indledende citat - var således ikke, at almuen optrådte handlingslammet og sløv i forhold til dens egen situation, men at den handlede anderledes, end den skulle ifølge øvrigheden.

Det kunne til en vis grænse lade sig gøre at undvige og manipulere med øvrigheden, og afhandlingen har vist, at almuen gjorde det. Myndighederne klagede over, at almuefolk indsendte uopfordrede ansøgninger om præmier, ligesom almuen forsøgte at appellere til myndighederne for at opnå benådninger. Andre undlod slet og ret at rette sig efter befalinger og kom med et væld af undskyldninger, hvis de blev opdaget. Det kunne blandt andet lade sig gøre, fordi en del af reformerne var dårligt gennemført, og der var få sanktioner. Det klagede

de øverste embedsmænd i hvert tilfælde over. Sysselmændene gjorde for lidt ud af at holde styr på almuen og inddrive bøderne. På den anden side hændte det også, at man fra centralt hold eftergav folk bøder, som det f.eks. skete efter *Móðuharðindinn* i 1786, hvor bønderne pga. situationen i landet slap for at betale bøder for ikke at have overholdt forordningen af 1776 om jordforbedringer. Myndighederne bar derfor selv en del af skylden for, at forbedringerne trak ud, men man må også tilskrive almuens foretagsomhed en betydelig rolle, når det gjaldt om at undlade at gøre som påbudt.

En af måderne at undslippe autoriteterne på var ved at spille forskellige autoriteter ud mod hinanden. Der var et formelt hierarki i samfundet, hvor autoritet flød fra Gud til konge og ned efter i systemet. Det virkede bare anderledes i praksis. Der eksisterede mange former for autoritet, der virkede indenfor forskellige områder og i visse situationer kunne konkurrere med hinanden. Det var tilfældet i sagen mod Eyjólfur Einarsson på Svefney i forbindelse med Ólafur Björnssons selvmord i midten af det 19. århundrede, og da Jón Hreggviðsson i slutningen af det 17. århundrede skaffede en kongelig stævning, som han bagefter muligvis anvendte til at holde kongens egen embedsmand i skak med. Eksemplerne på almuefolks undvigelsesmetoder, der er gennemgået i kapitel syv, havde ingen direkte tilknytning til reformforsøgende, men de viser, at der eksisterede måder, hvorpå almuefolk kunne gøre modstand mod autoriteterne og deres påbud.

Autoritetsforhold havde indflydelse på, om almuen efterlevede øvrighedernes initiativer eller ej. På Flatey kunne man således ikke forklare hverken bibliotekets succes eller udbredelsen af jordforbedringer ved udelukkende at henvise til de bøger, folk læste. Tilslutningen skyldtes ligeledes, at *Flateyjar Framfarastiftun* blev ledet af præsten, købmanden og de lokale jordejere og storbønder af gamle slægter på egnen. De var personer, der besad stor autoritet i lokalsamfundet, og denne autoritet blev yderligere styrket gennem deres virke i selskabet. De kunne således udøve en meget direkte indflydelse på de andre i området, i forbindelse med deltagelse i det lokale selskabs aktiviteter og forbedringer jorderne. Ikke kun på en negativ måde, således at initiativtagerne bag selskabet bød, og den øvrige lokalbefolkning adlød. Det var også et spørgsmål om

respekt. De lokale autoriteter fik deres autoritet tillagt og anerkendt af de folk, der omgav dem.

I Reykjavik var situationen derimod en anden, selvom der egentlig var flere personer til stede med formel autoritet. De blev imidlertid nok regnet til de fine folk, men det var også lettere for almuen at slippe udenom dem og danne egne grupper, der gik på tværs af det formelle system, fordi folk simpelthen var mindre afhængig eller i mindre tæt kontakt med øvrigheden i Reykjavik, end folk var på Flatey. Den særlige livsstil i Reykjavik udviklede sig på baggrund af de forhold, der var omkring autoritet i byen. Den fremstod især, fordi en del af indbyggerne efterlignede de fornemme og magtfulde i byen, når det drejede sig om tøjstil og omgangsformer, på trods af fordømmelse fra store dele af øvrigheden og andre islændinge, der ikke boede i Reykjavik. Dermed underbyggede indbyggerne i Reykjavik på den ene side de lokale autoriteters position ved at anerkende deres status, men på den anden side kan byboernes ambitioner om at opføre sig som de fines ligemænd tolkes som manglende respekt. Det kunne lade sig gøre i et samfund som det reykjavikske, hvor tilstedeværelsen af mange mennesker og mange autoriteter gjorde udøvelsen af autoritet mindre direkte, ligesom det var nemmere at skjule sig i mængden.

Det var heller ikke omkostningsfrit at sætte sig op mod øvrigheden, hverken på Island eller andre steder i verden. Selv i de tilfælde, hvor folk gjorde det enten direkte som ved protestmarchen i 1849 eller indirekte som Fjalla-Eyvindur, der meldte sig ud af samfundet, var det først og fremmest i situationer, hvor menneskene enten kunne finde anonymitet bag mængden, eller hvor de var afmægtige i forhold til øvrigheden. Som regel fik myndighederne det sidste ord, og folk søgte derfor at beskytte sig ved at maskere deres utilfredshed bag anonymitet eller tilsyneladende passivitet. Almuen kunne slippe for meget besvær ved ikke at foretage sig noget.

Når der ikke kom flere umiddelbare og synlige resultater af øvrighedens forsøg på at forberede forholdene på Island, må det forklares med, at tiltagene ikke passede ind i almuens levevis, og at folk derfor undlod at efterleve dem. Det viser, at myndighedernes udøvelse af autoritet ikke var total, men at det var muligt for almuen at omgå den og lade stå til. Der var imidlertid tilfælde, hvor

dele af befolkningen reagerede på reformforsøgene, men folk vendte dem til deres egen fordel eller omformede dem. Der var således flere handle måder blandt den islandske almue.

Det komplekse samfund

Et vigtigt udgangspunkt for forståelsen af, hvorledes øvrighedens initiativer blev implementeret i det islandske samfund, har været forestillingen om, at det var et komplekst samfund. En af årsagerne til, at der ikke var overensstemmelse mellem øvrighedens intentioner, og den måde almuen reagerede på, kan forklares med den kulturelle forskel, der var mellem folk. Alle islændinge tænkte ikke ens og havde ikke samme værdier og mål i tilværelsen, hvilket gjorde, at de tillagde ting forskellig betydning. Reformforsøgene var således del af et kulturmøde.

Uagtet at begrebet almue i afhandlingen ofte er anvendt som en samlebetegnelse for den jævne befolkning på Island, bestod forskellene i det islandske samfund imidlertid ikke udelukkende af forskelle mellem eliten og almuen. Der var desuden forskelle mellem grupperinger internt i almuen. Disse forskelle udmøntede sig blandt andet i forskellige livsstrategier og dermed i folks livsmønstre. Således var det muligt at skelne mellem grupper, kaldet *de bedste bønder* og *udskuddet*. Undersøgelserne har påpeget, at disse to grupper opførte sig forskelligt på så mange områder, at de nærmest negerede hinanden. *De bedste bønder* betalte deres afgifter til tiden, syntes at planlægge deres tid og arbejdsliv i højere grad end *udskuddet*, ligesom de fik forskellige tillidshverv. Deres børn giftede sig med hinanden og blev også bønder. *Udskuddet* derimod var i gæld til *de bedste bønder*, købmændene og kongen. De flyttede mere rundt, enten fordi de blev sat fra gården, eller fordi de ledte efter bedre muligheder andre steder som f.eks. i husene ved Reykjavik. De fik ingen tillidshverv, og de syntes ikke at planlægge deres tilværelse på samme måde som *de bedste bønder*. Det var ikke, fordi de var apatiske, men først og fremmest fordi de syntes at mene, at der var andre sider af tilværelsen, som var mere vigtige end at betale regningerne til tiden.

Denne måde at opfatte det islandske samfund på er langt fra udbredt. Ofte beskrives samfundet for det 18. og 19. århundrede vedkommende som et homogent samfund bestående af bønder. Indenfor de seneste 20 år har der været

stigende opmærksomhed omkring den islandske elite, der var sammensat af embedsmænd og store jordejere, ligesom der har været nogle studier af f.eks. klasseforskelle, enkelte sociale kategorier eller gruppen af velstillede bønder i det 19. århundrede. Det betyder, at historikerne i dag ofte arbejder med en tvedeling af befolkningen og skelner mellem en elite og almuen. Det er ikke ensbetydende med at denne tankegang er slået igennem i alle dele af forskningsverdenen, og meget få eller ingen har tilført disse forskelle en kulturel dimension. I de tilfælde, hvor forskerne mener, at der kun fandtes en enkelt måde at handle og tænke på i det islandske samfund, har det betydet, at de selvfølgelig har studeret befolkningen under ét. Tvedelingen af befolkningen indebærer til gengæld en risiko for at fremstille almuen som en negation af eliten. I begge tilfælde opstår en tendens til at fremstille størstedelen af befolkningen som en slags statister i historien, ligesom historieskrivningen let bliver de store, fremsynede ledes historie. Ved at skelne mellem forskellige kulturelle profiler og samspillet mellem dem, opnår man større dynamik i sine forklaringer og er i stand til at se, hvordan folk reagerede på forskellig måde i forhold til øvrighedens initiativer.

Forskellene mellem *de bedste bønder* og *udskuddet* gik igen mellem de bønder, der tog aktivt del i reformforsøgene, og de, der ikke gjorde. Det kan i høj grad begrundes med evnerne eller interessen for at planlægge på længere sigt, eftersom øvrighedens initiativer ofte forudsatte en sådan tankegang. Anlæggelse af haver, jævning af tun, bygning af stalde osv. skulle passes ind i det øvrige arbejde og kunne i mange tilfælde kun gøres på en bestemt tid af året. Der var nogle bønder, der forstod at udnytte initiativerne og var i stand til at se en klar fordel i at forbedre jorderne. Det hænger sandsynligvis også sammen med, at *de bedste bønder* blev længere på jorderne, end *udskuddet*, i nogle tilfælde over generationer, hvilket betød, at de høstede frugterne af deres anstrengelser.

Forskellen mellem de to grupper blev yderligere forstærket, fordi øvrigheden og jordejerne foretrak og favoriserede *de bedste bønder* ved at give dem de gode jorder, idet de var langt mere pålidelige end *udskuddet*. De betalte ikke alene deres afgifter, men lod heller ikke så ofte bygninger og jorder forfalde. Dermed blev grunden lagt til en yderligere polarisering mellem de to grupper. *De bedste bønder* blev mere velstillede, og det var medlemmer af denne kategori, der

begyndte at købe jord, når mulighederne gav sig. Dermed fik de større kontrol over deres egne kår, hvilket ydermere betød, at de som jordejere fik øget magt over både deres naboer, og i samfundet generelt. I forbindelse med beslutningen om at genoprette Altinget fastlagde et kongelige dekret i 1843 bestemmelser vedrørende valgbarhed baseret på alder og en vis ejendom. På samme måde var der kun stemmeret til mænd over 25 år, som enten ejede en lille gård på mindst 10 hundreder, havde livsvarigt fæste på kongens eller kirkens gårde på minimum 20 hundreder, eller byfolk, der ejede et hus af sten eller tømmer vurderet til 1.000 rigsdaler eller mere.⁴⁷⁷ Det betød, at en mand som Eyjólfur Einarsson fra Svefney kunne blive valgt som tingmand for en periode. Dermed illustrerer han *de bedste bønders* nye muligheder for at få indflydelse.

Den skarpe modsætning mellem *de bedste bønder* og *udskuddet* afspejler ligeledes, at det ofte er ekstremterne, der er blevet registreret i kilderne, og som derfor danner udgangspunktet for vores forståelse af fortidens mennesker. De fleste almuefolk forsøgte sandsynligvis at klare sig igennem tilværelsen, som de bedst kunne. Stod op om morgenen, passede deres gerninger, red til tinge eller handelspladsen, talte med naboer, festede, sørgede, opdrog deres børn. Måske anlagde de en køkkenhave, hvis naboen gjorde det, men først når det var afprøvet. Det er ikke ensbetydende med, at de var passive, men blot at de ikke kom i myndighedernes søgelys, og dermed ligeledes forsvinder for historikerne. Alligevel er det muligt at opnå en forståelse for fortidens mennesker ved at se på ekstremterne og ikke blot søge efter en ”normalitet”, som sjældent eksisterede.

På baggrund af beklagelserne fra øvrigheden skulle man mene, at der var langt flere *udskud* end *bedste bønder*. I hvert tilfælde var der mange klager over, at folk lod jorderne forfalde og i stedet flyttede deres får til områder, der lå øde. Embedsmændenes beklagelser skal dog - på samme måde som almuens handlinger - forstås ud fra sammenhængen, eftersom de ofte skrev i forbindelse med ansøgninger eller beskrivelser af forskellig art, og det derfor var vigtigt at argumentere for en bestemt løsning eller vise, at undersøgelserne var berettiget. Virkeligheden var mere nuanceret, end den blev fremstillet af øvrigheden. Desuden har det centrale i denne afhandling været at vise, at der eksisterede

⁴⁷⁷ Gunnar Karlsson: *The History of Iceland*, s. 207 og 261.

forskellige handlemåder blandt almuen, og ikke at undersøge antallet af mennesker i de forskellige grupperinger.

Forsøger man at efterspore aktivitet hos almuen, er man tilbøjelig til at dvæle ved de dele af almuen, der rent faktisk *gjorde* noget. Derfor har *de bedste bønder* også fået så fremtrædende en plads ved siden af de folk, der åbenlyst trådte ved siden af. Dermed kunne man selvfølgelig få det indtryk, at bønderne ganske vist var lidt træge, men at de i sidste ende rettede sig efter øvrighedens ordrer. Det burde imidlertid være understreget tilstrækkeligt mange gange, at selvom resultatet af *de bedste bønders* handlinger var i overensstemmelse med øvrighedens intentioner, var dette resultat netop frembragt af bøndernes måde at forme initiativerne på, så de passede ind i deres forståelse af verden. Eksemplet med folk i Reykjavik viser desuden, at de initiativrige dele af almuen af og til anvendte reformerne på end anden måde, end det var tilsigtet. I Reykjavik var en del af befolkningen således interesseret i at leve af det håndværk, de lærte på fabrikkerne. De ville ikke vende tilbage til deres hjemegn og leve som bønder eller husmænd, men forblev i området omkring Reykjavik. De udviklede en særlig kulturel profil, som her er blevet benævnt *byfolk*. De var med til at danne grundlaget for et bysamfund og en levemåde, der ikke faldt i øvrighedens eller *de bedste bønders* smag.

Det er vigtigt at holde sig for øje, at der på Island i det 18. og 19. århundrede fandtes flere versioner af virkeligheden og flere måder at reagere på, men at de grupper, der er beskrevet i det foregående, ikke levede isoleret fra hinanden. I visse situationer stod de sammen, mens de til andre tider så skævt til hinanden. Det giver således ikke mening at trække en skarp og fast grænse mellem grupperingerne, men det er alligevel afgørende at skelne mellem forskellige grupper for at kunne forstå kilderne. Det er på den måde, man kan finde en mening med, at embedsmændene på én gang beklagede sig over almuens dovenskab, ulydighed og manglende initiativ, mens der samtidig var bønder, der indsendte ansøgninger om præmier for jordforbedringer. Samtlige grupperinger må repræsenteres i historien, selvom det til tider kan være svært at finde frem til almuens rolle i den.

Almuen og historien

Almuen er en mærkelig størrelse. Den er vanskelig at komme udenom, men alligevel undslipper den let historikeren. Til trods for at det primære fokus i denne afhandling har været almuens versioner af virkeligheden, må mange af de udtalelser og konklusioner, man kommer frem til, tilføjes bemærkninger som ”sandsynligvis”, ”måske” eller ”omtrent”. Sagen er, at det er umuligt at finde frem til, nøjagtigt hvad medlemmer af den islandske almue tænkte. Det står ingen steder i kilderne. Selv retsprotokoller er som bekendt nedskrevet af medlemmer af eliten og fulde af udeladelser og fortolkninger, selvom det i teksten fremstår som værende en bestemt person, der taler. Man kan ikke gå ud fra, at de nedskrevne ord er ordrette gengivelser af, hvad der er foregået på retsmødet, ligesom de små sidebemærkninger, kropssproget, udtrykket i øjnene, stemningen i lokalet, hvisken blandt tilhørere er udeladt. Derfor virker retssagernes forløb måske også af og til uforklarlige. Hvorfor ændrede personer, der umiddelbart så ud til at have en god sag, pludselig forklaring? I enkelte tilfælde får man et indblik i spillet bag kilderne, som når det kommer frem, at Þórunn Vigfúsdóttir i 1804 gik op til tugthuset i Reykjavík for at aftale med Grímur Ólafsson, hvad han skulle sige. Det hører dog til sjældenhederne, og selv i det tilfælde ved vi ikke, hvad de sagde til hinanden. Var hun vred på ham, fordi han havde ødelagt deres chancer for at slippe fri, mens hun var syg, eller forsøgte hun at hjælpe? Var han let at overtale? For hvert indblik vi får i almuens liv, rejser der sig en række nye spørgsmål, som er svære at besvare.

Alligevel er det muligt at skrive historie med udgangspunkt i almuen. Det er ikke så meget et spørgsmål om at opdage de rigtige kilder, hvor det hele står skrevet ned. Det er trods alt meget sjældent, forskeren finder kilder, hvor almuen udtrykker sit syn på verden, som det var tilfældet med Carlo Ginzburgs italienske møller. Derimod er der mange muligheder for at tolke de udsagn, der findes i kilderne, i et nyt lys og ad den vej søge en forståelse for almuens handlemåder. Man kan ikke med sikkerhed sige, at Ólafur Björnsson tog livet af sig selv i 1854, fordi han frygtede Guds og menneskers straf for at have sværget en falsk ed, ligeså lidt som man med sikkerhed kan afgøre, om Gísli Gunnarsson samme år faktisk troede på, at kvinder ikke kunne blive gravide, hvis

bare man stod op under samlejet. Men set på baggrund af konteksten og det, man i øvrigt ved om de pågældende mennesker og deres samtid, er det nærliggende at vurdere deres opførsel således. Det er svært at komme tæt på almuen, men det er trods alt muligt, og det er ydermere forsøget værd, hvis man vil opnå en bedre forståelse for menneskelivet i fortiden.

Øvrigheden på Island havde besvær med at få den ”uregerlige” islandske almue til at rette sig efter påbud om at indføre nye teknikker og i det hele taget opføre sig på en bestemt og ”hensigtsmæssig” måde. Dermed kan forholdene omkring reformforsøgene på Island i det 18. og 19. århundrede nuancere forståelsen af historiske forandringer. Mange beskrivelser af samfundsændringer forklarer disse som noget, der kommer til den brede befolkning ”udefra”. Ændringerne kommer ovenfra som følge af beslutninger på højt plan eller nedefra som følge af forskydninger i de strukturer, der ”styrer” samfundet og dermed menneskene. Som vist her, sker forandringer først og fremmest, fordi nogle mennesker begynder at handle anderledes, og en betydelig del af disse mennesker tilhørte almuen.

Formålet med afhandlingen har været at skrive almuen ind i den islandske historie ved at undersøge, hvordan mødet mellem eliten og forskellige dele af almuen foregik omkring øvrighedens projekter. Det var ønsket at opnå et indblik i og en fornemmelse for, hvordan almuemenneskene selv formede den verden, de levede i. En af de vigtige pointer i afhandlingen har været, at der ikke gik en lige linie fra kongens befalinger til almuens handlinger. Der var flere mellemlid, inden påbudene blev præsenteret for almuen på Island. Oplysninger om kongens vilje skulle meddeles embedsmændene, præsenteres på tingene, videreføres mundtligt til folk og til resten af husholdet, hvis oplysninger om kongens vilje da kom så langt. Alle disse led besad forskellige former for og grader af autoritet, og hele vejen gennem systemet blev der foretaget fortolkninger og omformninger af budskaber.

Øvrigheden på Island ønskede at omforme almuen, men der var i ligeså høj grad tale om, at almuen omformede sig selv og de initiativer, som øvrigheden præsenterede dem for. Ingen af grupperinger i det islandske samfund var i sig selv den eneste drivkraft i historien, hverken embedsmændene, *de bedste*

bønder, udkuddet eller *byfolkene* i Reykjavik. De skabte den i et konfliktfyldt sammenspil og i relation til hinanden.

Resumé

Afhandlingen belyser, hvorledes forskellige dele af den islandske almue reagerede på nogle af øvrighedens forsøg på at forme og dirigere dens opførsel i perioden 1700-1870. På trods af at øvrigheden gentagne gange forsøgte at indføre forskellige forbedringer af forholdene i landet, fandt der ikke grundlæggende forandringer sted før i slutningen af det 19. århundrede. Når reformerne ikke lykkedes, skyldtes det blandt andet, at dele af almuen ikke efterlevede de påbud, de fik, mens andre omformede dem på deres egen måde.

Island var en del af Det danske Rige, men de islandske embedsmænd indtog en nøgleposition mellem centralmagten og den islandske almue, idet de både skulle udføre regeringens befalinger og samtidig leverede de informationer, der lå til grund for beslutningerne. Embedsmændenes kulturelle baggrund var imidlertid forskelligt fra almuens, hvilket afspejlede sig i deres opfattelse af problemerne og mulige løsningsmodeller. Set fra almuens synsvinkel passede mange af tiltagene ganske enkelt ikke ind i dens levevis, og bønderne undlod derfor at følge påbudene. Reformforsøgene var således del af et kulturmøde mellem den islandske embedsmandselite og en almue, der indeholdt flere forskellige kulturelle profiler, selvom befolkningen først og fremmest bestod af bønder.

Gennem nærstudier af almuens levevis på baggrund af retsprotokoller, befolkningslister, breve, samt arkiverne fra lokale selskaber fra henholdsvis Reykjavik og området omkring øen Flatey i den vestlige del af Island bliver det tydeligt, at der var forskellige måder at reagere på blandt almuebefolkningen i forhold til reformforsøgene. Nogle dele af almuen syntes at ignorere initiativerne, mens andre udnyttede dem aktivt på sin egen måde. I det sidste tilfælde skete der ofte en omfortolkning og tilpasning af initiativerne fra almuens side, så de passede ind i en allerede etableret levevis. Studier af initiativerne på Flatey i det 19. århundrede viser således, at det lokale selskab først og fremmest var vellykket, fordi bønderne i området var driftige i forvejen, og fordi der var en overensstemmelse mellem initiativerne og almuens levevis.

Almuens omfortolkninger kunne i nogle tilfælde medføre nogle ændringer af almuens levevis, som var utilsigtede set fra øvrighedens synsvinkel. Analyser af befolkningen i Reykjavik viser, hvorledes den skabte en særlig levevis, som af udenforstående blev betragtet som fordærvet og stærkt problematisk, eftersom almuen tillagde sig et opførsel, som ikke blev regnet for passende. Denne levevis var imidlertid grundlagt på en alternativ levevej til landbruget, som blev mulig med reformtiltag, som blev påbegyndt i det 18. århundrede. Reformerne virkede altså, men blot ikke efter hensigten. Når det kunne lade sig gøre skyldtes det blandt andet, at almuen havde et råderum til at imødegå øvrighedens autoritet. Folk gjorde sjældent direkte modstand, men der var mange måder at undvige og imødegå autoriteterne. Når almuen ikke efterlevede påbud fra øvrigheden var det således ikke, den var passive. Det var fordi der ikke var en direkte linie mellem øvrighedens påbud og almuens handlinger.

Abstract

”The Unruly” – Popular response to Elite Reform Initiatives in Iceland 1700-1870

The thesis examines the ways in which the common people of Iceland responded to attempts by the local officials to change their behaviour and ways of living in the period 1700-1870. The officials tried continuously to improve conditions in the country but without much success. Fundamental changes in society did not happen until the end of the 19th century. This was partly due to the fact that the common people either did not obey the orders of the authorities or that they reshaped the initiatives in their own manner to suit their way of living.

Although Iceland was part of the Danish kingdom, the Icelandic officials had a central position since they formed the link between the Danish authorities and the Icelanders. They carried out the orders of the government as well as provided the government with the information that was the basis of its decisions. That the cultural background of the officials was, however, different from that of the ordinary people, can be seen in the way the officials perceived the problems of the country and the solutions they suggested. Viewed from the perspective of the common people the reform initiatives often disagreed with their way of living and they therefore did not comply with the commands. The reform initiatives were thus part of a cultural meeting between the elite in the society and the common people. The latter consisted of several cultural groups even though most of them were peasants.

Studies of court protocols, populations lists, letters and the archives of local reform societies in Reykjavik and the island of Flatey in the Western part of Iceland have shown that there were in fact different ways in which the ordinary people responded to the reform initiatives, viz. that some seem to have ignored them, while others exploited them actively, and they often reinterpreted and adjusted the initiatives in order to fit them to accustomed usages. An examination of the initiatives in Flatey in the 19th century reveals that the local society was a success most of all because the population in the area already were enterprising and because the reform initiatives were in agreement with the local life.

In some cases the reinterpretations of the ordinary people could change their lives in ways that the officials hadn't intended from the beginning. The population in Reykjavik for instance lived in a way that was seen as depraved and problematic by outsiders, because the common people behaved in way that wasn't considered proper. However, this way of living was originally based on conditions that had been formed as a result of initiatives begun in the middle of the 18th century. The reforms did work, but not in a way the officials had expected. This was possible because the common people had ways of opposing the authorities. There wasn't a direct line between the orders of the officials and the actions of the ordinary Icelanders.

Bilag 1. Omfanget af køkkenhaver og jævnedes tuer og anlagte gærder og grøfter i Flateyjarhreppur 1849-1870 ⁴⁷⁸

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver		Tuer	Gærder	Grøfter
		Antal	Samlet areal	Areal	Længde	Længde
<i>Jón Jónsson, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1849	1 stk.	42,5 m ²			
	1852	1 stk.	35,5 m ²			
	1857	3 stk.	340,4 m ²		106,4 m	
	1858	3 stk.	148,9 m ²		106,4 m	
	1859	2 stk.	240,4 m ²		106,4 m	
	1860	2 stk.	340,4 m ²		106,4 m	
	1870	3 stk.	340,4 m ²		70,9 m	
<i>Jóhannes Magnússon, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1857	1 stk.	56,7 m ²			
	1858	2 stk.	156 m ²			
	1859	2 stk.	184,4 m ²			
	1860	2 stk.	304,9 m ²			
<i>Magnús Magnússon, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1857	1 stk.	85,1 m ²			
	1858	1 stk.	85,1 m ²			
<i>Bjarni Eggertsson, Bjarney</i>						
	1857	1 stk.	56,7 m ²			
	1858	1 stk.	63,8 m ²			

⁴⁷⁸ ÞÍ: Skjalasafn sýslumanna og sveitarstjórna: Barð. XXI,1 Hreppareikningar 1834-35, 1839, 1841-45, 1847, 1848-56 Tafla yfir Flateyjar-hrepps í Barðastrandarýslu Búnaðar ástand um haustið 1849, samt Barð. XXII,3 Búnaðarskýrslur 1852-1874. Töflur yfir Búskapar ástand í Flateyjar hreppi 1852, 1854, 1857-1860, 1870. Det er ikke muligt på grundlag af de originale lister at afgøre, om der er tale nyanlæg det pågældende år, som ikke er iberegnet tidligere års arbejde, eller om tallene angiver omfanget af køkkenhaver m.m. det pågældende år. Det sidstnævnte anses for mest sandsynligt, eftersom listerne i øvrigt angiver husdyr og både på den måde. I de originale lister er målene angivet som favne. Her er de som ses omregnet til metersystemet, hvor en favn er 1,883 meter.

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver		Tuer	Gærder	Grøfter
		Antal	Samlet areal	Areal	Længde	Længde
<i>Brinjólfur Brinjólfsson, Bjarney</i>						
Benytter bibliotek	1857	1 stk.	92, 2 m ²			
	1860	1 stk.	92,2 m ²			
	1870	2 stk.	340,4 m ²			
<i>Guðmundur Gíslason, Bjarney</i>						
	1857	1 stk.	56,7 m ²			
<i>G. Guðmundsson, Bjarney</i>						
	1858	1 stk.	56,7 m ²	177,3 m ²		
<i>Eyjólfur Jónsson, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1857	1 stk.	49,6 m ²			
	1858	1 stk.	63,8 m ²	113,5 m ²		
	1859	1 stk.	49,6 m ²			
	1860	1 stk.	63,8 m ²			
<i>Jón Magnússon, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1859	1 stk.	85,1 m ²			
<i>Ari Steinsson, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1859	1 stk.	56,7 m ²			
	1860	1 stk.	74,5 m ²			
<i>Kristján Guðmundsson, Bjarney</i>						
	1859	1 stk.	56, 7 m ²			
<i>Bjarni Jóhannesson, Bjarney</i>						
benytter bibliotek	1860	1 stk.	56,7 m ²			
	1870	1 stk.	170,2 m ²			

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Tuer Samlet areal Areal	Gærder Længde	Grøfte Længde
<i>Jón Guðmundsson, Bjarney</i>					
	1860	2 stk.	85,1 m ²		
<i>Þorsteinn Jónsson, Bjarney</i>					
	1870	2 stk.	106,4 m ²		
<i>Bergsveinn Ólafsson, Bjarney</i>					
benytter bibliotek	1870	2 stk.	85,1 m ²		
<i>Bent Jónsson, Bjarney</i>					
benytter bibliotek	1870	1 stk.	42,5 m ²		
<i>Einar Magnússon, Bjarney</i>					
benytter bibliotek	1860	1 stk.	113,5 m ²		
	1870	2 stk.	184,4 m ²		
<i>Præsten Ólafur Sívertsen og frue, Flatey</i>					
benytter bibliotek	1849	5 stk.	106,4 m ²		
	1852	6 stk.	780,2 m ²	106,4 m ²	414,3 m
	1854	8 stk.	999,9 m ²		56,5 m
	1857	6 stk.	645,3 m ²		
	1858	8 stk.	1233,9 m ²		
På Hvallátur	1852	1 stk.	35,5 m ²		
På Hvalátur	1859	7 stk.	1205,5 m ²		
På Hvallátur	1860	8 stk.	1411,2 m ²		
<i>Præsten Eiríkur Kúld, Flatey</i>					
benytter bibliotek	1849	3 stk.	106,4 m ²		
	1852	4 stk.	638,2 m ²		
	1854	6 stk.	780,1 m ²		
	1857	4 stk.	925,4 m ²		
	1858	7 stk.	1028,2 m ²		
	1859	5 stk.	1031,8 m ²	460,9 m ²	
På Hvallátur	1852	2 stk.	42,5 m ²		

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Samlet areal	Tuer Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
---------------	----	----------------------	--------------	---------------	------------------	-------------------

Købmand Brynjólfur Benedictsén og frue, Flatey

benytter bibliotek	1849	2 stk.	354,6 m ²			
	1852	4 stk.	638,2 m ²			
	1854	3 stk.	499,9 m ²			
	1857	7 stk.	1194,9 m ²			
	1858	8 stk.	1028,2 m ²		226 m	
	1859	7 stk.	1191,4 m ²	851 m ²		
	1860	7 stk.	1262,3 m ²	496,4 m ²	376,6 m	
	1870	14 stk.	1755,1 m ²			

På Hvallátur	1852	1 stk.	28,4 m ²			
--------------	------	--------	---------------------	--	--	--

Købmand Sigurður Johnsen, Flatey

benytter bibliotek	1849	1 stk.	177,3 m ²			
	1852	1 stk.	283,7 m ²		30,1 m	
	1854	2 stk.	312 m ²			
	1857	4 stk.	687,9 m ²			
	1858	5 stk.	680,8 m ²			
	1859	4 stk.	684,3 m ²	354,6 m ²		
	1860	4 stk.	1042,4 m ²	241,1 m ²		

Jóhann Eyjólfsson, Flatey

benytter bibliotek	1849	2 stk.	148,9 m ²			
	1852	2 stk.	244,7 m ²			
	1854	3 stk.	361,7 m ²			
	1857	4 stk.	716,2 (?)m ²			
	1858	5 stk.	673,7 m ²			
	1859	6 stk.	992,8 m ²	141,8 m ²		
	1860	6 stk.	1056,6 m ²	141,8 m ²		
	1870	7 stk.	1276,4 m ²			

Andrés Björnsson, Flatey

benytter bibliotek	1849	1 stk.	70,9 m ²			
--------------------	------	--------	---------------------	--	--	--

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Tuer Samlet areal	Gærder Areal	Grøfter Længde	Længde
<i>Andrés Björnsson fortsat</i>						
	1852	1 stk.	70,9 m ²			
<i>Andrés Andrésson, Flatey</i>						
benytter bibliotek	1857	4 stk.	219,8 m ²			
	1858	5 stk.	429 m ²			
	1859	5 stk.	390 m ²	212,7 m ²		
	1860	5 stk.	670,1 m ²	283,7 m ²		
<i>Ólafur Guðmundsson, Flatey</i>						
	1870	3 stk.	567,3 m ²			
<i>Sigurður Jóhannsson, Flatey</i>						
	1870	2 stk.	262,4 m ²			
<i>Sigurður Ólafsson, Flatey</i>						
	1870	12 stk.	1418,3 m ²			
<i>Jón Þorkelsson, husmand og skipper på Flatey</i>						
benytter bibliotek	1854	1 stk.	49,6 m ²			
	1857	1 stk.	70,9 m ²			
	1858	1 stk.	85,1 m ²			
	1859	1 stk.	85,1 m ²			
	1860	1 stk.	85,1 m ²			
<i>Gísli Finnsson, husmand på Flatey</i>						
benytter bibliotek	1854	1 stk.	49,5 m ²			
	1857	1 stk.	85,1 m ²			
	1858	1 stk.	63,8 m ²			
<i>Árni Pálsson, husmand på Flatey</i>						
benytter bibliotek	1857	2 stk.	106,4 m ²			
	1858	2 stk.	99,3 m ²			
	1859	2 stk.	113,5 m ²			
	1860	2 stk.	127,6 m ²			

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Tuer Samlet areal Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
---------------	----	----------------------	-------------------------------	------------------	-------------------

Sveinn Einarsson, husmand på Flatey

benytter bibliotek	1857	1 stk.	56,7 m ²		
	1858	1 stk.	56,7 m ²		
	1859	1 stk.	56,7 m ²		
	1860	1 stk.	63,8 m ²		

Stefán Jónsson, husmand på Flatey

	1857	1 stk.	56,7 m ²		
	1858	1 stk.	56,7 m ²		
	1860	1 stk.	49,6 m ²		

Kristín Magnúsdóttir, huskone på Flatey

benytter bibliotek?	1857	1 stk.	85,1 m ²		
	1858	1 stk.	85,1 m ²		
	1859	1 stk.	85,1 m ²		
	1860	1 stk.	85,1 m ²		

Kristín Magnúsdóttir, huskone på Flatey

benytter bibliotek?	1859	1 stk.	70,1 m ²		
---------------------	------	--------	---------------------	--	--

Guðmundur Jónsson, husmand på Flatey

benytter bibliotek	1857	1 stk.	70,9 m ²		
--------------------	------	--------	---------------------	--	--

Magnús Jónsson, husmand på Flatey

benytter bibliotek	1857	1 stk.	70,9 m ²		
--------------------	------	--------	---------------------	--	--

Jón Jónsson, husmand på Flatey

	1858	1 stk.	63,8 m ²		
	1859	1 stk.	70,9 m ²		
	1860	1 stk.	85,1 m ²		

Eyjólfur Jónsson, husmand på Flatey

benytter bibliotek	1870	2 stk.	127,6 m ²		
--------------------	------	--------	----------------------	--	--

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Tuer Samlet areal Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
---------------	----	----------------------	-------------------------------	------------------	-------------------

Einar Guðmundsson & søn Gísli, Hergilsey

benytter bibliotek	1849	1 stk.	283,7 m ²		
	1852	1 stk.	191,5 m ²		
	1854	2 stk.	624 m ²		

Gísli Gíslason, Hergilsey

benytter bibliotek	1852	1 stk.	63,8 m ²		
	1854	1 stk.	35,5 m ²		
	1857	1 stk.	106,4 m ²		
	1858	2 stk.	92,2 m ²		
	1859	2 stk.	148,9 m ²		
	1860	2 stk.	205,6 m ²		

Jón Bjarnason, Hergilsey

	1849	1 stk.	212,7 m ²		
--	------	--------	----------------------	--	--

Bergsveinn Þorkelsson, Hergilsey

benytter bibliotek	1852	1 stk.	53,2 m ²		
	1854	1 stk.	63,8 m ²		
	1857	2 stk.	177,3 m ²		
	1858	3 stk.	219,8 m ²		
	1859	2 stk.	191,5 m ²		
	1860	1 stk.	127,6 m ²		
	1870	2 stk.	170,2 m ²		

Jón Gíslason, Hergilsey

benytter bibliotek	1852	1 stk.	28,4 m ²		
	1854	3 stk.	145,4 m ²		
	1857	2 stk.	170,2 m ²		
	1858	4 stk.	219,8 m ²		
	1859	2 stk.	191,5 m ²		
	1860	3 stk.	241,1 m ²		
	1870	2 stk.	198,6 m ²		

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Tuer Samlet areal	Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
---------------	----	----------------------	----------------------	-------	------------------	-------------------

Guðrún Eggertsdóttir, Hergilsey

	1854	1 stk.	312 m ²			
--	------	--------	--------------------	--	--	--

Jón Matthíasson, Hergilsey

	1854	1 stk.	49,6 m ²			
--	------	--------	---------------------	--	--	--

	1857	2 stk.	255,3 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1858	3 stk.	219,8 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1859	2 stk.	255,3 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1870	3 stk.	255,3 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

Kristján Jónsson, Hergilsey

benytter bibliotek	1857	1 stk.	269,5 m ²			
--------------------	------	--------	----------------------	--	--	--

	1858	3 stk.	241,1 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1859	2 stk.	297,8 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1860	2 stk.	425,5 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1870	2 stk.	333,3 m ²		33,9 m	
--	------	--------	----------------------	--	--------	--

Magnús Einarsson Hvallátur og Skáley

benytter bibliotek	1849	1 stk.	124,1 m ²			
--------------------	------	--------	----------------------	--	--	--

	1852	2 stk.	156 m ²	106,4 m ²		
--	------	--------	--------------------	----------------------	--	--

	1854	3 stk.	567,3 m ²	70,9 m ²		
--	------	--------	----------------------	---------------------	--	--

Pórarinn Þorláksson, Hvallátur

benytter bibliotek	1849	1 stk.	141,8 m ²			
--------------------	------	--------	----------------------	--	--	--

	1852	2 stk.	312 m ²			
--	------	--------	--------------------	--	--	--

	1854	5 stk.	538,9 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1857	5 stk.	737,5 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1858	3 stk.	616,9 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1859	5 stk.	765,9 m ²		75,3 m	
--	------	--------	----------------------	--	--------	--

	1860	6 stk.	794,2 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

	1870	7 stk.	411,3 m ²			
--	------	--------	----------------------	--	--	--

Jón Gunnarsson, Hvallátur

benytter bibliotek	1852	1 stk.	124,1 m ²			
--------------------	------	--------	----------------------	--	--	--

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver		Tuer Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
		Antal	Samlet areal			

Jón Gunnarsson fortsat

	1854	1 stk.	53,2 m ²			
	1857	1 stk.	85,1 m ²			
	1858	1 stk.	85,1 m ²			
	1859	1 stk.	85,1 m ²			
	1860	1 stk.	85,1 m ²			
	1870	2 stk.	148,9 m ²			

Torfi Brandsson, husmand på Hvallátur

benytter bibliotek	1857	1 stk.	78 m ²			
--------------------	------	--------	-------------------	--	--	--

Pétur Jónsson, Skáley

benytter bibliotek	1849	2 stk.	212,7 m ²			
	1852	2 stk.	234 m ²			
	1854	3 stk.	602,8 m ²	106,4 m ²		
	1857	2 stk.	851 m ²	141,8 m ²		75,3 m
	1858	2 stk.	524,8 m ²			45,2 m
	1859	2 stk.	851 m ²	212,7 m ²		75,3 m
	1860	2 stk.	851 m ²	141,8 m ²		75,3 m

Sveinbjörn Magnússon, Skáley

benytter bibliotek	1849	2 stk.	195 m ²			
	1852	2 stk.	372,3 m ²	42,5 m ²		
	1854	4 stk.	595,7 m ²			
	1857	7 stk.	1170 m ²	354,6 m ²		
	1858	8 stk.	1347,4 m ²			
	1859	9 stk.	1382,8 m ²	354,6 m ²		
	1860	10 stk.	1347,4 m ²	106,4 m ²		
	1870	9 stk.	1418,3 m ²			

Ástríður Guðmundsdóttir, Skáley

benytter bibliotek	1849	1 stk.	106,4 m ²			
--------------------	------	--------	----------------------	--	--	--

Navn og bopæl	Ár	Kökkenhaver		Tuer	Gærder	Grøfter
		Antal	Samlet areal	Areal	Længde	Længde

Pétur Steinsson, Skáley

benytter bibliotek	1852	1 stk.	106,4 m ²	70,9 m ²		
	1854	4 stk.	280,1 m ²			
	1857	5 stk.	390 m ²			
	1858	4 stk.	333,3 m ²			
	1859	5 stk.	390 m ²			
	1860	5 stk.	390 m ²			
	1870	7 stk.	801,3 m ²			

Kristín Pétursdóttir, Skáley

	1870	6 stk.	1365,1 m ²			
--	------	--------	-----------------------	--	--	--

Ólafur Teitsson, Sviðnur

benytter bibliotek	1849	2 stk.	297,8 m ²	106,4 m ²	56,5 m	
	1852	2 stk.	312 m ²	212,7 m ²		
	1854	2 stk.	219,8 m ²			
	1857	3 stk.	177,3 m ²	70,9 m ²		
	1858	3 stk.	226,9 m ²	56,7 m ²		
	1859	3 stk.	280,1 m ²	177,3 m ²		
	1860	3 stk.	248,2 m ²	141,8 m ²		
	1870	4 stk.	858,1 m ²	1177,2 m ²	175,1 m	

Eyjólfur Einarsson, Svefney

benytter bibliotek	1849	1 stk.	141,8 m ²			
	1852	3 stk.	390 m ²	106,4 m ²		
	1854	3 stk.	567,3 m ²	411,3 m ²	75,3 m	
	1857	6 stk.	624 m ²	212,7 m ²	226 m	75,3 m
	1858	5 stk.	652,4 m ²	106,4 m ²	188,3 m	56,5 m
	1859	6 stk.	624 m ²	354,6 m ²	226 m	82,9 m
	1860	5 stk.	815,5 m ²	354,6 m ²	226 m	82,9 m

Navn og bopæl	År	Køkkenhaver Antal	Samlet areal	Tuer Areal	Gærder Længde	Grøfter Længde
---------------	----	----------------------	--------------	---------------	------------------	-------------------

Hafliði Eyjólfsson, Svefney

benytter bibliotek	1852	2 stk.	241,1 m ²			
	1854	3 stk.	294,3 m ²	42,5 m ²	75,3 m	
	1857	3 stk.	567,3 m ²	106,4 m ²	226 m	
	1858	4 stk.	581,5 m ²	106,4 m ²	188,3 m	
	1859	5 stk.	780,1 m ²	354,6 m ²	188,3 m	
	1860	4 stk.	780,1 m ²	443,2 m ²	226 m	
	1870	7 stk.	1631 m ²			

Husmænd på Bjarney, Flatey og Hvallátur

	1849	3 stk.	248,2 m ²			
	1852	4 stk.	354,6 m ²			

Ord- og navneliste⁴⁷⁹

- Afbygger: Person, som forpagter, fæster, ejer eller driver et brug, som er udskilt fra en større ejendom. Islandsk: *hjáleigumaður*.
- Anna Guðmundsdóttir: Ung kvinde fra Bjarney, der fik barn med Gísli Gunnarsson i 1854. Omtales i kapitel fem.
- Árni Guðmundsson: (1788-1861) En gammel mand, der begik selvmord ved at springe ud fra en klippe. Nævnt i kapitel fire.
- Árni Magnússon: (1663-1731) Filolog, historiker og arkivsekretær i Gehejmearkivet. Kommissær i forbindelse med Landkommissionen af 1702 sammen med Páll Víðalin.
- Ársritið Gestur Vestfirðingur: Tidsskrift tilknyttet Flateyjar framfarastiftun.
- Bréflega Félagið: Et af selskaberne på Flatey, hvor medlemmerne skulle skrive små afhandlinger om forbedringer.
- Breiðafjörður: Fjord på Islands vestkyst, hvor Flatey og de omkringliggende øer ligger.
- Brinjólfur Benedictsen: (1807-1870) Købmand på Flatey. Involveret i selskaberne.
- Búnaðarit Suðuramtsins: Tidsskrift tilknyttet Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag.
- Dannebrogsmænd: Indehaver af Dannebrogordenen.
- De nye Indretninger: De initiativer, der blev påbegyndt i midten af det 18. århundrede, og som var med til at lægge grunden til Reykjavík. De omfattede flere tekstilværksteder, forsøg med håndværk, jordbrug og fiskeri, foruden svovludvinding. Islandsk: *Innréttingarnar*.
- Eiríkur Kúld: (1822-1893). Præst på Flatey. Søn af Ólafur Sívertsen.
- Eggert Ólafsson: (1726-1768) Foretog sammen med Bjarni Pálsson en rundrejse på Island i 1750'erne. Han stammede fra Flateyjarhreppur.

⁴⁷⁹ Ord- og navnelisten indeholder forklaringer på udvalgte ord. Tilsvarende er der en kort beskrivelse af personer, der bliver nævnt flere gange i afhandlingen. Der er således ikke tale om en komplet liste over alle personer, der nævnes. Navnene er opstillet efter fornavn for islændingens vedkommende, mens danskere er noteret efter efternavn.

- Eyjólfur Einarsson: (1784-1865) En af de mest betydningsfulde bønder i Flateyjarhreppur. Han boede på Svefney, som var i hans eje. Han var dannebrogsmænd, hreppstjóri, medlem af de lokale selskaber, tingmand m.m. Var far til Hafliði Eyjólfsson, Jóhann Eyjólfsson, svigerfar til Ólafur Teitsson og bror til Magnús Einarsson, der alle var indflydelsesrige bønder. Omtales løbende i afhandlingen.
- Fjalla- Eyvindur: Fjeld-Evyind. Var fredløs i midten af det 18. århundrede, og levede adskillige år sammen med Halla Jónsdóttir på højlandet uden at blive fanget. Han blev grundlaget for en række eventyr. Omtales i kapitel syv.
- Flateyjarhreppur: Hreppen omkring Flatey. Omtales også Eyjarhreppur.
- Flateyjar framfarastiftun: Flateys fremskridtsselskab. Også kaldet Flateyjar framfarastofnun, Flateyjar framfarafélag og hed oprindeligt Olafs Sívertsens og Jóhönnu Friðriku Framfarastiftun.
- Frans Illugason: (1733-1785) Væversvend, der bliver opsagt og skriver til landkommissionen 1770-1771. Omtalt i kapitel seks.
- Gísli Gunnarsson: Bonde fra Bjarney og far til Anna Guðmundsdóttirs barn, selvom han mistænker en anden for det. Optræder i kapitel fem. Ikke at forveksle med den nutidige historiker.
- Gísli Konráðsson: (1787-1877) Historieskriver og bosat på Flatey.
- Guðmundur Scheving: (1777-1837) Købmand på Flatey.
- Hafliði Eyjólfsson: (ca. 1821 – 1894) Søn af Eyjólfur Einarsson. Se denne.
- Harboe, Ludvig: (1709-1783) Foretog undersøgelse af kirkevæsenet på Island i 1740'erne. Blev senere biskop.
- Hjáleiga: Afbyggergård eller husmandssted med græsning.
- Horrebow, Niels: (1712-1760) Besøgte Island i midten af det 18. århundrede omkring opstarten af De nye *Indretninger* og skrev efterfølgende en topografi.
- Hreppstjóri: Repstyrer. Bonde, der leder samarbejdet omkring hreppen.

- Hreppur: En hreppur eller rep var en administrativ enhed, der havde sin oprindelse i middelalderen. Den bestod af minimum 20 skattebetalende gårde og blev ledet af en eller *hreppstjórar* [Repstyrere]. Dens primære opgave var at organisere fattighjælp, men *hreppstjórinn* skulle også organisere samarbejde af forskellig art, holde opsyn
- Hundrede: En *hundrede* var en værdienhed, som blandt andet jord blev målt i. En gennemsnitsgård blev sædvanligvis vurderet til ca. 20 hundreder. En *hundrede* svarede til 6 vætter, 12 fjerding, 120 alen og 240 fiske. En vætte var 2 fjerding, 20 alen og 40 fiske, mens 1 fjerding var 10 alen og 20 fiske. 1 alen var derimod 2 fiske. En hundrede svarede også 1 kogilde, dvs. en malkeko eller 6 malkefår med lam om våren. Islandsk: *hundrað*
- Jarðbrúður Hjörleifsdóttir: Forsøgt myrdet af sin svigersøn Grímur Ólafsson og datter Þrúður Dagsdóttir i 1803. Gift med Páll Björnsson Breckmann. Omtalt i kapitel seks.
- Jóhann Eyjólfsson: Søn af Eyjólfur Einarsson. Se omtale af denne.
- Jón Hreggvidsson: Islandsk bonde, der kom i berøring med Landkommissionen af 1702, fordi han var dømt for at slå en bøddel ihjel, men efter at have skaffet en kongelig stævning til at få genoptaget sagen, levede han i flere år i umiddelbar nærhed af dommeren, der dømte ham – uden at dommen blev eksekveret, og uden at han selv rejst sagen igen. Omtales i kapitel syv.
- Jón Mýrdal: (1825-1899) Snedker og forfatter.
- Jon Sigurðsson: (1811-1879) Islands nationalhelt.
- Jón Steingrímsson: (1728-1791) Præst, der oplevede vulkanudbruddet ved Skaftafell i 1783, og som skrev en selvbiografi. Omtales første gang i kapitel to.
- Jon Thoroddsen: (1818-1868) Sysselmand i Barðastrandar syssel og forfatter.
- Jørgen Jürgensen: Dansk matros, der kom til Island i 1809 sammen med den engelske købmand Samuel Phelps. Han overtog magten i landet i nogle få måneder og kaldes også hundredagekonge.

Kvilde:	Besætning, der følger med en gård. Islandsk: <i>kúgildi</i> , der også betyder en kos værdi.
Lausafólk:	Løsarbejdere.
Lejlænding:	Bonde, der lejer/fæster jorden. Islandsk: <i>leiguliði</i> .
Levetzow, Hans v.:	Stiftamtmand 1785-1789. Amtmand for Sønder- og vestamtet 1785-1787.
Magnús Gíslason:	Amtmand 1752-1766.
Meðhjálpari	Degn/medhjælper
Móðuharðindin:	Betyder egentlig ”Tågeuårene”. Hungerkatastrofe 1783-1875 efter vulkanudbrud i 1783.
Niels Hialtalin:	Hreppstjóri på Seltjarnarnes i midten af det 18. århundrede. Bror til Oddur, der ligeledes var hreppstjóri.
Ólafur Björnsson:	Tjenestekarl fra Svefney, som begik selvmord i 1854. Omtalt i kapitel fem og syv.
Ólafur Ólafsson:	Uheldig bonde fra Útskáli, der går fallit efter jordforbedringer i 1838-1839. Omtales i kapitel fire.
Ólafur Grímsson:	Borger i Reykjavík, der i 1804 blev dømt for blandt andet at have forsøgt at myrde sine svigerforældre. Omtalt i kapitel seks. Gift med Þórunn Vigfúsdóttir.
Olaus Olavius:	(1741-1788) Skrev rejsebeskrivelse om Island og blev efterfølgende kammersekretær og tolder i Skagen.
Ólafur Sívertsen:	(1790-1860) Præst på Flatey. Stiftede af Flateyjar Framfarastiftun sammen med sin kone Jóhanna Friðrika.
Ólafur Stéfansson:	Amtmand 1766-1770, Amtmand over Sønderamtet 1791-1806, Amtmand over Vestamtet 1787-1793, Amtmand over Nord- og Østamtet 1770-1783. Stiftamtmand 1790-1806.
Ólafur Teitsson:	Svigersøn til Eyjólfur Einarsson. Se omtale af denne.
Páll Björnsson Breckmann:	Handlende, forsøgt myrdet af sin svigersøn Grímur Ólafsson og steddatter Þrúður Dagsdóttir i 1803. Gift med Jarðþrúður Hjörleifsdóttir. Omtalt i kapitel seks.

Seltjarnarneshreppur:	Hreppen omkring Reykjavík
Skúli Magnússon:	Landfoged 1749-1793. Var initiativtager bag fabrikken i Reykjavík.
Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag:	Sønderamtets økonomiske selskab
Teitur Sveinsson:	(- 1809) Fabrikør ved fabrikken i Reykjavík. Betydningsfuld mand i Reykjavík. Omtalt i kapitel seks.
Tomthúsfólk:	Husmænd uden jord.
Tun:	Toften, den gødede græsmark ved gården.
Þórunn Vigfúsdóttir:	Gift med Grímur Ólafsson og involveret i mordforsøget på sine forældre i 1803. Omtalt i kapitel seks. Søster til Þrúður Dagsdóttir, og datter af Jarðþrúður Hjörleifsdóttir og steddatter til Páll Björnsson Breckmann
Þrúður Dagsdóttir:	Dømt for at have forsøgt at myrde sine forældre i 1803. Omtalt i kapitel 6. Søster til Þórunn Vigfúsdóttir. Datter af Jarðþrúður Hjörleifsdóttir og Páll Björnsson Breckmann
Útlilegumenn:	Ental útilegumaður. Betyder egentlig udeliggemænd, men oversættes med fredløse.

Kilder

Þjóðskjalasafn Íslands (PÍ)

Skjalasafn Stiftamtmanns

- III, 174-175 Bréf úr Barðastrandarsýslu 1709-1803
- III, 195-196 Bréf til stiftamtmanns um Innréttingarnar 1751-1799
- III, 199-202 Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770-1771

Skjalasafn Amtmanns

- II, 70-71 Bréf úr Barðastrandarsýslu til Amtmanns 1720-1769

Skjalasafn Landfógeta

- XXVII, 2 Ósamstæð skjöl 1786

Skjalasafn sáttanefnda

- VIII, Rvk. A 1-4 Sáttabækur 1814-1877

Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna

Barðastrandarsýsla

- II, 1-5 Amtmannsbréf 1752-1828
- IV, 2-12 Dóma- og þingbók 1776-1863
- XI, 4 Skiptabók 1834-1843
- XXI, 1 Hreppareikningar 1834-1856
- XXII, 3 Búnaðarskýrslur 1852-1874

Gullbringu- og Kjósasýslur

- II, 1 Bréf 1767-1803
- IV, 6-14 Dóma- og þingbækur 1763-1840
- XV, 2 Dánarbú Björns lyfsala Jónssonar 1798
- XV, 9 Dánarbú Páls Jónssonar Elliðavatni 1819.

Gullbringu- og Kjósarsýslur: Umboðið

V,13 Gjaldabók 1762

Bæjarfógeti Reykjavíkur

V, 1-2 Þingbækur 1803-1840

VII, 1-4 Dómabækur 1813-1869

XXIV, 1 Uppboðsbók 1803-1869

Skjalasafn presta og prófesta (Kirknasafn)

Seltjarnarnesþing/Dómkirkjan í Reykjavík

BA. 4-5. Prestsþjónustubækur 1769-1816

BC. 3. Sóknarmannatöl 1784 og 1787

Manntöl

Barðastrandarsýsla

Flateyjarsókn 1860

Múla sókn 1860

Gullbringu- og Kjósarsýslur

Reykjavíkur sókn 1835, 1860 og 1870

Útskála sókn 1840

Einkaskjalasafn

E 88 Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag

E 275.11 Flateyjar framfarastofnun

E 275.35 Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélag

Landsbókasafn Íslands (LBS)

Lbs. 788-789, fol. Fysta og Önnur Höfud Bók við Flateyjar Framfara

Stiptun

1836-1869

Lbs. 794-795 fol. Margvislegt brót 1835-1858

Lbs. 4377 4to Brynjólfur Benedictsen kaupmaður í Flatey.
Fasteigna- og fjárhagsbók hans og siðar Herdisar, ekkju hans 1859-
1897.
Lbs. 4505-4508, 4to Ritgerðir Bréflega Félagsins 1841-1854
Lbs. 4515 4to Hermann S. Jónssons erindringer

Rigsarkivet (RA)

Rentekammeret

372.54 Breve og dokumenter vedrørende kommissionen af
1702 til undersøgelse af tilstanden på Island 1702-1727
373.133 Akter til den Jørgen Jørgenske usurpations historie
1809-1810
373.138 Indberetninger om rejser i Island 1779-1833

Privatarkiverne/kommercekollegiet

I Mallingiana XI 38 Skibsfart

Handelskompagnier

Det kongelige oktrojerede Islandske kompagni
3. Kammerkopibog 1742-1760.

Islandske Regnskaber

Handelsregnskab for Holmens havn 1760-1763.

Litteratur

Agnarsdóttir, Anna: *Great Britain and Iceland 1800-1820*, Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. London School of Economics and Political Science. Department of International History 1989. Upubliceret

Andr sson, Sigf us Haukur: Almenna B narskr in, tveggja alda afm eli, *Ny Saga. Tímarit Sögufélags 7.  rg.* (1995), s. 73-82

Arnold, David: *Rebellious Hillmen: The Gudm-Rampa Risings 1839-1924, Subaltern Studies vol. 1* (1982), s. 88-142

Arnold, David: *Famine in Peasant Consciousness and Peasant Action: Madras 1876-1878, Subaltern Studies vol. 3* (1984), s. 62-115

Arnórsdóttir, Agnes:  tvegsb ndur og verkamenn. T mth smenn   Reykjavík   fyrri hluta 19. aldar, *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 3.* Reykjavík 1986, s.99-124.

 striti  Gestur Vestfir ingur 1. – 5.  rg. Gefi   t af Flateyar Framfara stofnf lags - br flega f lagi. Reykjavík 1847-1855

Ax, Christina Folke: *Et andet Island. Kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750-1830*, u dgivet specialeafhandling ved Københavns Universitet 1999

Ax, Christina Folke: At gøre en forskel. Opfattelser og anvendelse af danske og islandske genstande og sprog i Reykjavík i sidste halvdel af 1700-tallet, *1066. Tidsskrift for historie. 31.  rgang nr. 4* (2001), s. 3-13

Ax, Christina Folke: Menningarmunur   Íslandi   lok 18. aldar, *Saga XL:1* (2002), s. 63-90

Barry, Jonathan: Introduction. *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England 1550-1800*, Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.). Basingstoke 1994, s. 1-27

Bj rn, Claus: *Bonde, Herremand, Konge. Bonden i 1700-tallets Danmark.* København 1981.

Björnsson, Árni: *Saga daganna.* Reykjavík 1993

Björnsson, Lýður: *Saga sveitarstjórnar   Íslandi bd. 1-2.* Reykjavík 1972

Björnsson, Lýður: Reykjavík – upphaf h fu sta ar. Erindi   aðalfundi Hins  slenska bókmenntafélags 16. desember 1978, *Skírnir. Tímarit Hins  slenska bókmenntafélags 153.  r.* (1979), s. 42-63

Björnsson, Lýður: Heimavernarlið Levetzows og her Jörunudar, *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 4*. Reykjavík 1991, s. 42-59

Björnsson, Lýður: Fyrstu klúbbar í Skandinavíu, *Landnám Ingólfs. Nýtt safn til sögu þess 5*, Reykjavík 1996, s. 5-18

Björnsson, Lýður: Við vefstól og rokk, *Saga 35* (1997), s. 179-221

Björnsson, Lýður: *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna*, Safn til Iðnsögu Íslendinga XI. Reykjavík 1998

Björnsson, S.: Um hússtjórnina á Íslandi, *Búnaðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags*. Viðeyjar Klaustri 1839, s. 94-138

Bloch, J.: *Stiftamtænd og amtmænd 1660-1848*. København 1895

Bregnsbo, Michael: *Folk Skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet: en kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller*. København 1997

Briem, Helgi P.: *Byltingin 1809*. Reykjavík 1936

Briem, Ólafur: *Útilegumenn og auðar tóttir*. Reykjavík 1959

Browne, J. Ross: *The Land of Thor*. London 1867

Búnaðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags. Viðeyjar Klaustri 1839-1846

Burke, Peter: *Popular Culture in Early Modern Europ*. Cambridge 1994 (1978)

Burke, Peter: *Varieties of Cultural History*. Oxford 1997

Burke, Peter: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge 2000

Burke, Peter: Popular Culture, *Encyclopedia of European Social History from 1350 to 2000 vol. 5*, Peter N. Stearns (red.). London 2001, s. 3- 13

Chakrabarty, Dipesh: A Small History of Subaltern Studies. *A Companion to Postcolonial Studies*, Henry Schwarz & Sangeeta Reay (red.). Cambridge 2000, s. 467-485

Chartier, Roger: *Forms and Meanings. Texts, Performances and Audiences. From Codex to Computer*. Philadelphia 1995

Chartier, Roger: Reading Matter and 'Popular Reading': From the Renaissance to the Seventeenth Century, *A History of Reading in the West*, Guglielmo Vacallo & Roger Chartier (red.). Cambridge 1999 (1995), s. 269-283

- Christiansen, Palle O.: *Kultur og Historie*, Studiebøger. København 1995
- Christiansen, Palle O.: Forståelsen af det anderledes. Om Carlo Ginzburg og mikrohistorie, *Historisk Tidsskrift* 101, 1. (2001), s. 111-146
- Christiansen, Palle O.: *Lykkemagerne. Gods og greve, forvalter og fæster i 1700-tallets verden*. København 2002
- Craton, Michael: *Testing the Chains. Resistance to Slavery in the British West Indies*. New York 1982
- Dansk biografisk leksikon*, udgivet af C. F. Bricka. København 1898
- Darnton, Robert: *The Great Cat Massacre and other episodes in French Cultural History*. New York 1984
- Davis, Natalie Zemon: *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their tellers in Sixteenth Century France*. Stanford 1987
- Dombernowsky, Lotte: Det danske landbrugs historie ca. 1720-1810, *Det danske landbrugs historie 1536-1810 bd. 2*, Claus Bjørn (red.). Odense 1998, s. 211 – 394
- Egholm, Liv: Mikrohistoire, *Den jyske historiker* 85. *Mikrohistorie* (1999), s. 20-46
- Erlingsson, Davíð: Rímur. *Íslensk Þjóðmenning VI. Munnmenntir og bókmennning*, Frosti F. Jóhannesson (red.). Reykjavík 1989, s. 330-355
- Feldbæk, Ole: *Danske handelskompagnier 1616-1843. Oktrojer og interne ledelsesregler*. København 1986
- Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752-1757 bd. 1-2. Eggert Ólafsson samdi*. Reykjavík 1974 (1772)
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Culture. Selected Essays*. New York 2000 (1973)
- Geertz, Clifford: *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York 1983
- Ginzburg, Carlo: *The Cheese and the Worms. The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore 1992 (1976)
- Gíslason, Magnús: *Kvällsvaka. En isländsk kulturtradition belyst genom studier i bondebefolkningens vardagsliv og miljö under senare hälften av 1800-talet och början av 1900-talet*. Motala 1977

Griffiths, Paul; Fox, Adam & Hindle, Steve (red.): *The Experience of Authority in Early Modern England*. Malaysia/London 1996

Guðmundsson, Bragi: *Efnamenn og eignir þeirra um 1700*, Ritsafn Sagnfræðistofnunar 14. Reykjavík 1985

Guðmundsson, Valtýr: *Íslands Kultur ved Aarhundredeskiftet 1900*. København 1902

Guha, Ranajit: On some Aspects of the Historiography of Colonial India, *Subaltern Studies vol. 1*. (1982), s. 1-9

Guha, Ranajit: Dominance Without Hegemony and Its Historiography. *Subaltern Studies vol. 6* (1994), s. 210-309

Gunnarsson, Gísli: *A study of Causal Relations in the Climate and History. With an emphasis on the Icelandic Experience*, Meddelande från ekonomisk-historiska Institutionen nr. 17. Lund 1980

Gunnarsson, Gísli: *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602-1787*, Skrifter utgivna av Ekonomisk-Historiska Föreningen i Lund vol. 38. Lund 1983

Gunnarsson, Gísli: *Upp er boðið Ísaland. Einokunarverslun og íslenskt samfélag 1602-1787*. Reykjavík 1987

Gunnarsson, Gísli: Afkoma og afkomendur meiri háttar fólks 1550-1800. *Íslenska sögubíngið 28. – 31. maí 1997. Ráðstefnurit II*, Guðmundur J. Guðmundsson & Eiríkur K. Björnsson (red.). Reykjavík 1998, s. 118-128

Gunnlaugsson, Gísli Ágúst: *Ómagar og utangarðsfólk. Fátækramál Reykjavíkur 1786-1907*, Safn til sögu Reykjavíkur. Reykjavík 1982

Gunnlaugsson, Gísli Ágúst: *Family and Household in Iceland 1801-1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*, Studia Historica Upsaliensia 154. Uppsala 1988

Gustafsson, Harald: *Mellan kung och allmoge – ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*, Acta Universitatis Stockholmiensis 33. Stockholm 1985

Gustafsson, Harald: Stjórnarsýsla. *Upplýsingin á Íslandi. Tíu ritgerðir*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík 1990, s. 43-60

Gustafsson, Harald: *Political Interaction in the Old Regime. Central Power and Local Society in the Eighteenth-Century Nordic States*. Lund 1994

- Gustafsson, Harald: Funderingar om det isländska tidigmoderna samhället. *Gardar. Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund-Malmö XXVIII*. Lund 1998, s. 5-14
- Guttormsson, Loftur: Staðfesti í flökkusamfélagi. Ábúðarhættir í Reykholtsprestakalli á 18. öld, *Skírnir. Tímarit hins íslenska bókmenntafélags* (1989), s. 9-41
- Guttormsson, Loftur: The Development of Popular Religious Literacy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, *Scandinavian Journal of History vol. 15*. (1990), s. 18-25
- Guttormsson, Loftur: Islandske forestillingsverdener i brudfladen mellem ortodoksi og folkekultur, *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500-1800*, Hanne Sanders (red.). København 2001, s. 87-104
- Guttormsson, Loftur: Ritmenning og samfélag 1830-1930. 2. *Íslenska sögupingið 30. maí – 1. júní. Ráðstefnurit I*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 397-413
- Hálfðanarson, Guðmundur: Social Distinctions and National Unity: On Politics of Nationalism in Nineteenth-Century Iceland, *History of European Ideas* (1995), s. 763-799
- Hálfðanarson, Guðmundur: Iceland: A Peaceful Secession, *Scandinavian Journal of History* 25 (2000), s. 87-100
- Hálfðanarson, Guðmundur: *Íslenska þjóðríkið – uppruni og endimörk*, Íslensk menning. Reykjavík 2001
- Harbsmeier, Michael: Mikrohistorie – et plaidoyer, *Den jyske historiker* 85. *Mikrohistorie*. (1999), s. 7-19
- Harris, Tim: Problematizing Popular Culture. *Popular Culture in England c. 1500-1850*, Tim Harris (red.). Malaysia 1995, s. 1-27
- Hastrup, Kirsten: *Nature and Policy in Iceland. An Anthropological Analysis of History and Mentality*. Oxford 1990
- Hastrup, Kirsten: *A Place Apart. An Anthropological Study of the Icelandic World*. Oxford 1998
- Hastrup, Kirsten: *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*. København 1999
- Hauksson, Magnús: Þjóðlegur fróðleikur. Upubliceret manus til et kapitel i *Íslensk bókmenntasaga* 2004

Haynes, Douglas & Prakash, Gyan: Introduction: the Entanglement of Power and Resistance. *Contesting Power. Resistance and Everyday Social Relations in South Asia*, Douglas Haynes & Gyan Prakash (red.). Berkely 1991, s. 1-22

Helgason, Jón: Um Þúfnasléttum og túngarda hledslu. *Búnaðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags*. Viðeyjar Klaustri 1839, s. 27-37

Henderson, Ebenezer: *Iceland; or the Journal of a Residence in that Island During the Year 1814 and 1815*. Edinburgh 1818

Henningsen, Peter: Rang og titler klingre skal omkring mit navn som bjælder – Titulaturer, prædikater og patronymer i 1700-tallets Danmark. *1066. Tidsskrift for historie* 32. årgang nr. 2 (2002), s. 11-24

Hobsbawn, Eric: Introduction: Inventing Traditions, *The Invention of Traditions*, Eric Hobsbawn & Terence Ranger (red.). Cambridge 2000 (1983), s. 1-14

Hooker, William Jackson: *Journal of a Tour in Iceland in the Summer of 1809*. Yarmouth 1811

Hreinsson, Einar: En stat, en förvaltning, två nätverk. Den danska förvaltningen på Island 1770-1870, *Att synliggöra det osynliga. Sex uppsatser om socialt handlande och sociala nätverk*, Tomas Nilsen (red.), Modern Historiska Studier. Göteborg 2000, s. 114-139

Hreinsson, Einar: Íslenskur aðall – ættartengsl og íslensk stjórnsýsla á 18. og 19. öld. 2. *Íslenska söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit I*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 318-337

Hreinsson, Einar: *Nätverk och Nepotism. Den regionala förvaltningen på Island 1770-1870*. Göteborg 2003.

Ingold, Tim: *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London 2000

Islands Almindelige Ansøgning til Kongen om Udvidede Handels-Friheder m.v., tillige med Amtmand Thorarensens og Amtmand Vibes allerunderdanigste Erklæringer over denne Ansøgning. København 1797

Ísleifsson, Sumarliði: *Ísland. Framandi land*. Reykjavík 1996

Íslendingabók, samstarfverkefni Friðriks Skúlasonar og Íslenskrar erfðagreiningar, <http://www.islendingabok.is>

Íslenzkar Þjóðsögur og Ævintýri bd. 1-2, safnað hefur Jón Árnason. Árni Böðvarsson & Bjarni Vilhjálmsson (red.). Reykjavík 1954 (1862)

- Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns bd. 3.* København 1923-24
- Jónasson, Jónas: *Íslenzkir þjóðhættir.* Reykjavík 1961 (1931)
- Jóhannesson, Frosti F. (red.): *Íslensk þjóðmenning bd. V-VI.* Reykjavík 1988-1989
- Jóhannesson, Þórkell: *Á mótum gamals tíma og nýs, Lýðir og landshagir bd.1.* Reykjavík 1965, s. 172-196
- Jónsson, Brynjólfur: *Bólu-Hjálmarssaga.* Eyrarbakki 1911
- Jónsson, Brynjólfur: *Saga af Þuríði formanni og Kambránsmönnum.* Reykjavík 1975
- Jónsson, Guðmundur: *Vinnuhjú á 19. öld, Ritsafn Sagnfræðistofnunar 5.* Reykjavík 1981
- Jónsson, Guðmundur: Institutional Change in Icelandic Agriculture 1780-1940, *Scandinavian Economic History Review XLI, 2* (1993), s. 101-128
- Jónsson, Guðmundur: Mannfjöldataölur 18. aldar endurskoðaðar, *Saga XXXII* (1994), s. 153-158
- Jónsson (Aðils), Jón: *Skúli Magnússon landfógeti.* Reykjavík 1911
- Jónsson, Klemens: *Saga Reykjavíkur bd. 1.* Reykjavík 1929
- Jónsson, Klemens: Frá Grími Ólafssyni, *Blanda 1.* Reykjavík 1918-1920, s. 165 – 201
- Jónsson, Már: *Árni Magnússon. Ævisaga.* Reykjavík 1998
- Jónsson, Þórður: Fáeinar formannareglur, áhrærandi siglingar, fiskiveidar og fleyra þarad lútandi handa úngum formönnum. *Búnaðarrit Suðuramtsins Húss- og Bústjórnarfélags bd. 1.* Viðeyjar Klaustri 1839, s. 52-89
- Jónsson, Þórlákur Axel: *Statsmagt og Byudvikling i Reykjavik 1750-1850.* Uudgivet specialeafhandling i historie ved Københavns Universitet 1993
- Júlíusson, Árni Daníel: Kvaðarnir kvaddar. Kvaðakerfi, demógrafía og svæðisbundin misþróun á 17. og 18. öld. 2. *Íslenzka söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit II,* Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 242-254
- Karlsson, Gunnar & Debes, Hans Jacob: Island – Færøerne – Grønland, *Nationale og etniske minoriteter i Norden i 1800- og 1900-tallet, Rapporter fra den XX. Nordiske historikerkongres bd. 2,* Gunnar Karlsson (red.). Reykjavík 1987, s. 15-43

Karlsson, Gunnar: *The History of Iceland*. Malaysia 2000

Karlsson, Gunnar m.fl.: Hnignunarkenning í sögu Íslendinga. 2. *Íslenska söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. Ráðstefnurit 1*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 94-169

Konráðsson, Gísli: *Ævisaga Gísla Konráðssonar ens Froða. Skrásett af sjálfum honum*. Sögurit VIII. Reykjavík 1911-1914

Krabbe, Th: *Island og dets tekniske udvikling gennem tiderne*. København 1946

Kaalund, P. E. Kristian.: *Bidrag til en histoisk-topografisk Beskrivelse af Island*. København 1879-1882

Kristjánsson, Aðalgeir & Gunnlaugsson, Gísli Ágúst: Félags- og hagþróun á Íslandi á fyrri hluta 19. aldar, *Saga XXVII* (1990), s. 5-62

Kristjánsson, Lúðvík: *Vestlendingar bd. 1-2*. Reykjavík 1993 (1953)

Kristjánsson, Lúðvík: *Íslenskir sjávarhættir bd. 1-5*. Reykjavík 1982-1986

Krogh, Tyge: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*. København 2000

Kyhn, G. A.: *Nødværge imod den i Island regierende Øvrighed, eller betimelig og fornøden Dom veiledende en nøiagtig Undersøgelse og rigtig Bedømmelse af en saa kaldet Islands almindelig Ansøgning til Kongen*. København 1797

Ladurie, Emanuel Le Roy: *Times of Feast, Times of Famine. A History of Climate Since the Year 1000*. London 1972

Ladurie, Emanuel Le Roy: *Carnival. A People's Uprising at Romans 1579-1580*. London 1980

Landsnefndin 1770-1771 bd. 1-2, Bergsteinn Jónsson (red.), Sögurit XXIX. Reykjavík 1958-1961

Laxness, Halldór: *Islands klokke*. København 1991 (1943)

Levi, Giovanni: *On Microhistory, New Perspectives on Historical Writing*, Peter Burke (red.). Cambridge 1991, s. 93-113

Linnekin, Jocelyn S.: Defining tradition: variations on the Hawaiian identity, *American Ethnologist vol. 10/2*. (1983), s. 241-251

Lovsamling for Island bd. 1-10, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1853-1861

- MacDonald, Michael & Murphy, Terence R.: *Sleepless Souls. Suicide in Early Modern England*. Oxford 1990
- Magnússon, Helgi: Fræðafélög og bókútgáfa. *Upplýsingin á Íslandi. Tíu ritgerðir*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík, s. 183-215
- Magnússon, Magnús S: *Iceland in Transition. Labour and socio-economic change before 1940*. Skrifter utgivna av ekonomisk-historiska föreningen i Lund XLV. Lund 1985
- Magnússon, Sigurður Gylfi: Siðferðilegar fyrirmyndir á 19. öld, *Ný Saga. Tímarit Sögufélags 7. árg.* (1995), s. 57-72
- Magnússon, Sigurður Gylfi & Ólafsson, Davíð: "Barefoot Historians": Education in Iceland in the Modern Period, *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*, Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt & Bjørn Poulsen (red.). Gylling 2002, s. 175-209
- Manntal á Íslandi 1801. Reykjavíkursókn og Flateyjarsókn*. Reykjavík 1979
- Manntal á Íslandi 1816. Reykjavíkursókn og Flateyjarsókn*. Reykjavík og Akureyri 1947-1974
- Manntal á Íslandi 1845. Reykjavíkursókn og Flateyjarsókn*, Bjarni Vilhjálmsson (red.). Reykjavík 1982
- Medick, Hans: Eine Kultur des Ansehens. Kleiden und Kleiderfarben i Laichingen 1750-1820, *Historische Antropologie. Kultur, Gesellschaft, Alltag*. (1994/2), s. 193-214
- Medick, Hans: „Missionaries in the Rowboat”? Ethnological Ways of Knowing as a Challenge to Social History, *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experience and Ways of Life*, Alf Lüdtke (red.). Princeton 1995 (1989), s. 120-176
- Medick, Hans: *Weben und Überleben in Laichingen 1650-1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte*. Göttingen 1996
- Muchembled, Robert: *Popular Culture and Elite Culture in France 1400-1750*. Baton Rouge 1985 (1977)
- Edward Muir: Introduction. Observing Trifles, *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*, Edward Muir & Guido Ruggiero (red.). Baltimore 1991, s. vii – xxviii
- Oddsson, Ólafur: Norðurreið Skagfirðinga vorið 1849, *Saga XI* (1973), s. 5-73

Olavius, Olaus: *Oeconomisk Reise igjennem de nordvestlige, nordlige og nordøstlige Kanter af Island, tilligemed Ole Henckels Underretning om de islandske Svovel-Miiner og Svovel-Raffinering, samt Christian Zieners Beskrivelse over nogle Surterbrands-Fjelde i Island. Deel 1-2.* København 1780

Oslund, Karen: *Narrating the North: Scientific Exploration, Technological Management, and Colonial Politics in the North Atlantic Islands.* Upubliceret ph.d.-afhandling i historie ved University of California. Los Angeles 2000

Oslund, Karen: Umbreyting og framfarir. Samanburðarrannsókn á byggðum við Norður-Atlantshaf á tímum upplýsingarinnar, *Saga XLI,2* (2003), s. 67-90

Oswald, E. J.: *By Fell and Fjord or Scenes and Studies in Iceland.* Edinburgh and London MDCCCLXXXII (1882)

Pálsson, Gísli: Language and Society: The Ethnolinguistics of Icelanders, *The Anthropology of Iceland*, Paul Durrenberger & Gísli Pálsson (red.). Iowa 1989, s. 121-139

Pedersen, Mikkel Venborg: Ethnology and Nationality Studies. Between the Old and the New World in the Duchy of Augustenborg, *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology* (1996), s. 2-95

Pedersen, Mikkel Venborg: Cultural Landscapes, Spatial Aspects of Power and Authority in the Duchy of Augustenborg, *Ethnologia Europaea. Journal of European Ethnology* 31:1 (2001), s. 5-20

Pétursson, Pétur: *Church and Social Change. A Study of the Secularization Process in Iceland 1830-1930.* Vänersborg 1983

Prosten Jón Steingrímssons sjálvbiografi, (oversat af Vimar Ahlström). Lund 1956

Reay, Barry: *Popular Cultures in England 1550-1750.* London 1998

Rit þess Islenska Lærdómslistafélags bd. 1-15. København 1781-1796

Róbertsdóttir, Hrefna: *Reykjavíkurfélög. Félagshreyfing og menntastarf á ofanverðri 19. öld.* Ritsafn Sagnfræðistofnunar 26. Reykjavík 1990

Róbertsdóttir, Hrefna: Áætlun um allsherjarviðreisn Íslands 1751-52, *Landnám Íngólfs. Nýtt safn til sögu þess* 5. (1996), s. 29-88.

Róbertsdóttir, Hrefna: *Landsins forbetran. Innréttungarnar og verkþekking í ullarvefsmiðjum átjandu aldar.* Sagnfræðirannsóknir 16. Reykjavík 2001

- Róbertsdóttir, Hrefna: Krambúðir og kaupstaðarferðir. Heimildir um atvinnu og verslun á 18. öld, *Kvennaslóðir. Rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sagnfræðingi*, Anna Agnarsdóttir et al. (red.). Reykjavík 2001, s. 188-204
- Sabean, David: *Power in the Blood. Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany*. Cambridge 1984
- Saga Íslendinga 1701-1770*, Páll Eggert Ólason & Þorkell Jóhannesson (red.). Reykjavík 1843
- Saga Íslendinga 1770-1830*, Þorkell Jóhannesson (red.). Reykjavík 1850
- Said, Edward: *Orientalisme. Vestlige forestillinger om Orienten*. Frederiksberg 2002 (1979)
- Scott, James C.: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven 1985
- Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. New Haven 1990
- Sigurðsson, Ingi: Upplýsingin og áhrif hennar á Íslandi. *Upplýsingin á Íslandi. Tíu ritgerðir*, Ingi Sigurðsson (red.). Reykjavík 1990, s. 9-42
- Sigurðsson, Sigurður: *Landbrug og landboforhold i Island. Danmarks indsats for det islandske landbrugs udvikling*. København 1940
- Sívertsen, Ólafur: Lýsing Flateyjarprestakalls. *Sóknalýsingar Vestfjarða I. Barðastrandarsýsla*. Reykjavík 1952, s. 92-192
- Skáldið sem skrifaði Mannamun. Sendibréf frá Jóni Mýrdal*, Finnur Sigmundsson (red.). Akureyri 1975
- Skúlason, Páll (red.): *Íslandske Folkesagn*. Reykjavík 1986
- Stefánsson, Ólafur: Um Siafar-abla og fleiri Vatnaveidar á Íslandi. *Rit þess Íslenszka Lærdómslistafélags bd. 7*. København 1787, s. 1-64
- Stefánsson, Ólafur: Um jafnvægi Biargrædis-veganna á Íslandi. *Rit þess Íslenszka Lærdómslistafélags bd. 7*. København 1787, s. 113-193
- Stephensen, Magnús: *Island i det Attende Aarhundrede, historisk-politisk skildret*. København 1808
- Stevenson, John: *Popular Disturbances in England 1700-1832*. London 1992 (1978)
- Stoklund, Bjarne: *Nordatlantisk byggeskik*. Arbejdsrapport 1/1987

Subaltern Studies: Writings on South Asian History and Society vol. 1-10 (1982-1999)

Sveinbjörnsdóttir, Árný Erla & Johnsen, Sigfús J.: Varpa veðurfarsrannsóknir ljósi á hnignunarkenninguna?. 2. Íslenska söguþingið. 30. maí – 1. júní 2002. *Ráðstefnurit I*, Erla Hulda Halldórsdóttir (red.). Reykjavík 2002, s. 134-143

Sveinsson, Kristján: Viðhorf Íslendinga til Grænlands og Grænlandinga á 18., 19. og 20. öld, *Saga XXXII* (1994), s. 159-210

Taksdal, Turid: *Trekk frå islandsk folkekultur*. Vojens 1986

Thompson, E. P.: *Customs in Common*. London 1991

Thoroddsen, Jón: *Piltur og Stúlka. Dálítill frásaga*. Reykjavík 1948 (1850)

Thorsteinsson, Björn: *Island. Politikens Danmarkshistorie*. København 1985

Þorsteinsson, Hannes: Grænlandsþættir m.fl., *Blanda V*. Reykjavík 1932-35, s. 192-211

Þorsteinsson, Þorsteinn (red.): *Eylenda. Ábúendur í Flateyjarhreppi og þjóðlífsþættir 1-2*. Reykjavík 1996

Wawn, Andrew (red.): *The Iceland Journal of Henry Holland 1810*. London 1987

Weisenfeld, Leif (red.): *Medaille for driftige islændere*. Årsskrift for Ordenshistorisk Selskab. København 1983